

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**SİYASİ PARTİLERİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMLARI:
2002 SONRASI DÖNEM VE YENİ ANAYASA YAPIM SÜRECİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Serpil OZULU**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK**

Ankara-2015

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**SİYASİ PARTİLERİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMLARI:
2002 SONRASI DÖNEM VE YENİ ANAYASA YAPIM SÜRECİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Serpil OZULU**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK**

Ankara-2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI

Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Serpil OZULU

ONAY

[Serpil OZULU] tarafından hazırlanan *[Siyasi Partilerin Vatandaşlık Yaklaşımları: 2002 Sonrası Dönem ve Yeni Anayasa Yapım Süreci]* başlıklı bu çalışma, *[20.05.2015]* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *[Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim]* dalında *[Yüksek Lisans]* tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK

Doç. Dr. Şaban TANIYICI

Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

ÖNSÖZ

Siyasetin beşeri unsuru olan vatandaşın devleti yöneten/yönetmeye aday ya da vatandaşları bağlayacak olan yasaların yapıcıları tarafından nasıl algılandıkları/ tanımlandıkları konusunun tartışmasız öneminden dolayı bu çalışmada siyasi partilerin vatandaşlık anlayışlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu tezin hazırlanmasında ve çalışma sürecinde yol göstericiliğini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK'e, çalışmayı başından itibaren takip edip destek veren Anabilim Dalı Başkanı Sayın Yrd. Doç. Dr. Nurettin ALTUNDEĞER'e ve desteklerini her zaman hissettiğim Turgut Özal Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümündeki değerli hocalarıma teşekkür ederim.

Bu çalışma için verdikleri mülakatlarla çalışmaya bilimsel değer katan Sayın Milletvekilleri Ahmet İYİMAYA'ya, Atilla KART'a, Bedii Süheyl BATUM'a, Faruk BAL'a ve Oktay ÖZTÜRK'e de katkılarından dolayı ayrıca teşekkür ederim. Çalışmalarında her daim yanımda olan, destek ve yardımlarını esirgemeyen ailem ve eşime de teşekkür ederim.

ÖZET

[OZULU, Serpil]. [Siyasi Partilerin Vatandaşlık Yaklaşımları: 2002 Sonrası Dönem ve Yeni Anayasa Yapım Süreci], [Yüksek Lisans Tezi] , Ankara, [2015].

Bireyler/toplum tarafından var edilen devletle, kendini var edenlerin ilişkisi siyasetin tüm zamanlarda önemli konularından biri olmuştur. Bu ilişkinin bir isimlendirmesi ve aradaki hukuki bağın bir ifadesi olan vatandaşlık kavramı da günümüzdeki anlamıyla olmasa da en eski devletlerden bugüne hep var olmuş, tartışılmıştır. Vatandaşlığın kurumlaşmamış olsa da kavram olarak Antik çağdan bu yana var olmasına bağlı olarak tarih boyunca özellikle de 18. yüzyıldan itibaren birçok vatandaşlık tanımı geliştirilmiştir. Farklı birçok vatandaşlık tanım ve kuramı, kavramın farklı şekillerde algılanan ve tartışılan bir kavram olduğunu göstermektedir.

Vatandaşlık sadece farklı tanımlarının üretildiği dünyada değil ülkemizde de siyasetin önemli tartışma konularından biridir. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı Türkiye’de 2000’li yıllardaki siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımlarını inceleyerek mevcut kuramlarla partilerin yaklaşımlarının karşılaştırmasını yapmaktır. Çalışmada, hak ve özgürlükler, kimlik, eşitlik, devlet gibi kavramlar üzerinde siyasi partilerin ortaya koydukları fikir ve tartışmalar vatandaşlık bağlamında incelenerek partilerin genel vatandaşlık anlayışlarının açıklanması amaçlanmıştır. Söylem analizi yönteminden yararlanılarak mecliste grubu bulunan dört siyasi partinin (AK Parti, CHP, MHP, HDP) yazılı belgeleri ve partililerin sözlü beyanları incelenmiş, inceleme sonucunda dört siyasi partinin her birinin vatandaşlık yaklaşımının farklı olduğu, modern vatandaşlık kuramlarından hiç birinin partilerin vatandaşlık yaklaşımlarını yansıtmada ortak olmadığı temel sonuçları elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, Devlet, Birey, Eşitlik, Hak ve Özgürlükler.

ABSTRACT

[OZULU, Serpil]. [Citizenship Approaches of Political Parties: Post-2002 Era and Process of Establishing New Constitution], [Master Thesis], Ankara, [2015].

Relationship between individuals/people and states which is created by people is an important issue of politics of all times. Citizenship as naming of this relation and expression of legal connection between people and state has existed and been discussed since earliest states. During past, especially since 18th century, several definitions of citizenship have been produced. These different definitions of citizenship show that the concept is comprehended differently and largely discussed.

Not only in the world where different citizenship definitions were produced but citizenship is also in our country largely discussed. Accordingly, the aim of this study is to examine the citizenship approaches of political parties in 2000s in terms of citizenship theories and to compare and contrast the approaches. In the study, it is aimed to clarify the general approaches to citizenship of political parties by examining the ideas and discussions about some concepts such as rights and freedoms, identity, equality, state. By using discourse analysis, written documents and speeches of four political parties (Justice and Development Party, Republican People Party, National Movement Party and Peoples' Democratic Party) were studied and as a result it was obtained that each of the parties has different citizenship approaches and none of citizenship theories is common among the parties.

Key Words: Citizenship, State, Individual, Equality, Rights and Freedoms

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	x
TABLolar	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

VATANDAŞLIK: KAVRAMLAR VE KURAMLAR

1.1. VATANDAŞLIK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ	7
1.2. VATANDAŞLIĞIN DÜNYADA TARİHSEL GELİŞİMİ.....	12
1.2.1. Antik Yunan ve Roma'da Vatandaşlık.....	12
1.2.2. Hristiyanlığın Yayılmasından Sonra Vatandaşlık	15
1.2.3. Feodal Dönemde Vatandaşlık	16
1.2.4. 13. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kadar Vatandaşlık.....	19
1.2.5. 18. Yüzyılda Vatandaşlık-Sivil vatandaşlık	21
1.2.6. 19. Yüzyılda Vatandaşlık- Siyasi vatandaşlık.....	23
1.2.7. 20. Yüzyılda Vatandaşlık-Sosyal Vatandaşlık	24
1.2.8. Günümüz Dünyasında Vatandaşlık Kavramı	26
1.2.8.1. Yeni Vatandaşlık Kavramları.....	26

1.2.8.2.	Uluslararası Belgelerde Vatandaşlık Kavramı	31
1.2.8.3.	Avrupa Anayasalarında Vatandaşlık Kavramı	32
1.2.8.4.	Çok uluslu Vatandaşlık Örneği Olarak Avrupa Vatandaşlığı	
	33	

2. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE VATANDAŞLIĞIN GELİŞİMİ

2.1.	OSMANLI'NIN İLK ZAMANLARINDA VATANDAŞLIK	36
2.2.	MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR VATANDAŞLIK	37
2.2.1.	Tanzimat Fermanı.....	39
2.2.2.	Islahat Fermanı	41
2.2.3.	1869- Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi.....	43
2.3.	MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE VATANDAŞLIK.....	44
2.3.1.	1876- Kanun-i Esasi	44
2.3.2.	1908 - II. Meşrutiyet.....	45
2.4.	CUMHURİYET DÖNEMİNDE VATANDAŞLIK	47
2.4.1.	Kuruluş Yıllarında Vatandaşlık.....	47
2.4.2.	Tek Parti Döneminde Vatandaşlık	50
2.4.3.	Çok Partili Dönemde Vatandaşlık.....	54
2.4.4.	1980 Sonrası Vatandaşlık.....	55
2.5.	LİTERATÜR PERSPEKTİFİNDEN VATANDAŞLIK KAVRAMI VE YAKLAŞIMLARI	58

3. BÖLÜM

2002 SONRASI DÖNEMDE VE YENİ ANAYASA YAPIM SÜRECİNDE SİYASİ PARTİLERİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ

3.1. AK PARTİ (ADALET VE KALKINMA PARTİSİ)'NİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMI.....	64
3.1.1. Parti Belgelerinde Vatandaşlık Kavramı.....	64
3.1.1.1. Parti Tüzüğü	64
3.1.1.2. Parti Programı.....	64
3.1.1.3. Seçim Bildirgeleri.....	65
3.1.1.4. Hükümet Programları	67
3.1.1.5. 2023 Siyasi Vizyonu	71
3.1.2. Parti Liderlerinin Ve Önde Gelen İsimlerinin Söylem Ve Konuşmaları	71
3.1.2.1. Seçim Konuşmaları/Mitingler	72
3.1.2.2. Melis Genel Kurul Konuşmaları	74
3.1.2.3. Grup Toplantısı Konuşmaları.....	76
3.1.2.4. Basın Demeçleri	77
3.1.2.5. Mülakatlar	82
3.1.3. AK Parti'nin Vatandaşlık Yaklaşımı: Bulgular ve Genel Bir Değerlendirme	83
3.2. CHP (CUMHURİYET HALK PARTİSİ)'NİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMI	87
3.2.1. Parti Belgelerinde Vatandaşlık Kavramı.....	87
3.2.1.1. Parti Tüzüğü	87
3.2.1.2. Parti Programı.....	87
3.2.1.3. Seçim Bildirgeleri.....	88

3.2.2. Parti Liderlerinin Ve Önde Gelen İsimlerinin Söylem Ve Konuşmaları	90
3.2.2.1. Seçim Konuşmaları/Mitingler	90
3.2.2.2. Meclis Genel Kurul Konuşmaları.....	92
3.2.2.3. Grup Toplantısı Konuşmaları.....	94
3.2.2.4. Basın Demeçleri	96
3.2.2.5. Mülakatlar	99
3.2.3. CHP 'nin Vatandaşlık Yaklaşımı: Bulgular ve Genel Bir Değerlendirme	103
3.3. MHP (MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ)'NİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMI.....	107
3.3.1. Parti Belgelerinde Vatandaşlık Kavramı.....	107
3.3.1.1. Parti Tüzüğü	107
3.3.1.2. Parti Programı.....	107
3.3.1.3. Seçim Bildirgeleri.....	109
3.3.2. Parti Liderlerinin Ve Önde Gelen İsimlerinin Söylem Ve Konuşmaları	111
3.3.2.1. Seçim Konuşmaları/Mitingler	112
3.3.2.2. Meclis Genel Kurul Konuşmaları.....	115
3.3.2.3. Grup Toplantısı Konuşmaları.....	119
3.3.2.4. Basın Demeçleri	121
3.3.2.5. Mülakatlar	124
3.3.3. MHP'nin Vatandaşlık Yaklaşımı: Bulgular ve Genel Bir Değerlendirme	128
3.4. HDP (HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ)'NİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMI.....	131
3.4.1. Parti Belgelerinde Vatandaşlık Kavramı.....	131

3.4.1.1. Parti Tüzüğü	131
3.4.1.2. Parti Programı.....	132
3.4.1.3. Seçim Bildirgeleri.....	134
3.4.2. Parti Liderlerinin Ve Önde Gelen İsimlerinin Söylem Ve Konuşmaları	137
3.4.2.1. Seçim Konuşmaları/Mitingler	137
3.4.2.2. Meclis Genel Kurul Konuşmaları.....	139
3.4.2.3. Grup Toplantısı Konuşmaları	143
3.4.2.4. Basın Demeçleri	144
3.4.2.5. Mülakatlar	146
3.4.3. HDP'nin Vatandaşlık Yaklaşımı: Bulgular ve Genel Bir Değerlendirme	146
3.5. YENİ ANAYASA ÇALIŞMALARI SÜRECİNDE SİYASİ PARTİLER VE VATANDAŞLIK TARTIŞMALARI.....	149
3.5.1. Mevcut Vatandaşlık Tartışmaları ve Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun Çalışmaları	149
3.5.2. Siyasi Partilerin Vatandaşlık Önerileri/Tanımları.....	153
3.5.2.1. AK Parti'nin Vatandaşlık Tanımı.....	153
3.5.2.2. CHP'nin Vatandaşlık Tanımı	153
3.5.2.3. MHP'nin Vatandaşlık Tanımı	154
3.5.2.4. HDP'nin Vatandaşlık Tanımı	154
3.5.3. Karşılaştırma: Siyasi Partilerin Vatandaşlık Tanımlarındaki (ve Yaklaşımlarındaki) Benzerlikler Ve Farklılıklar	154
SONUÇ	161
KAYNAKÇA	171
EK 1: MÜLAKAT SORULARI	189

EK 2: SÜHEYL BATUM İle 16.10.2014 Tarihinde Gerçekleştirilen Kişisel Görüşmenin Metni	190
EK 3: ATILLA KART İle 25.11.2014 tarihinde Gerçekleştirilen Kişisel Görüşmenin Metni	198
EK 4: FARUK BAL'ın 27.11.2014 Tarihinde Verdiği Yazılı Mülakat Metni.....	208
EK 5: OKTAY ÖZTÜRK' ün 30.12.2014 Tarihinde Verdiği Yazılı Mülakat Metni	221

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	:Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK Parti	:Adalet ve Kalkınma Partisi
AİHS	:Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BDP	:Barış ve Demokrasi Partisi
BMİHEB	:Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
BOP	:Büyük Ortadoğu Projesi
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
DÖKH	:Demokratik Özgür Kadın Hareketi
HDP	:Halkların Demokratik Partisi
LGBT	:Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	:Türkiye Cumhuriyeti

TABLÖLÖR

Tablo 1: Vatandaşlık Tanım ve Kuramları	9
Tablo 2: AK Parti'nin Yazılı Belgelerinin İçerik Analizi	85
Tablo 3: CHP'nin Yazılı Belgelerinin İçerik Analizi.....	105
Tablo 4: MHP'nin Yazılı Belgelerinin İçerik Analizi.....	129
Tablo 5: HDP'nin Yazılı Belgelerinin İçerik Analizi.....	147
Tablo 6: Partilerin vatandaşlık tanımları ile hak ve özgürlük söylemlerinin değerlendirilmesi.....	159

GİRİŞ

Devletle birey arasındaki hukuki bağı ifade eden vatandaşlık kavramı hem hukuk hem de siyaset bilimi alanındaki önemli bir konudur. Bireyin devletle ilişkisindeki hak ve sorumluluklarına göre şekillenen devletlerin vatandaşlık tanımları tarihin farklı dönemlerinde ve farklı coğrafyalarda değişik şekillerde ele alınmıştır. Akıl ve ifade gücünün üstünlüğüyle diğer canlılardan ayrılan insanın sahip olduğu değere uygun bir şekilde yaşam sürmesi kendisi için söz konusu olabilecek en doğal bir haktır. İnsanın değerini ortaya koyan da onun bir takım haklarını kullanabilmesi, insanlıktan ileri gelen bazı sorumluluklarını yerine getirebilmesidir. Hak ve sorumluluk tanımlaması olarak anlaşılan vatandaşlık kavramı insanın birey olarak hak ettiği değeri görmesinde oldukça önemlidir.

İnsanlık var olduğundan bu yana insanın maruz kaldığı haksızlıkların ve yaşadığı neredeyse tüm sorunların temelinde onun sahip olduğu haklarının tanınmaması ve gasp edilmesi bulunmaktadır. İnsanoğlu tarihin her döneminde bir kesimin başka bir kesime zulmüne şahit olmuş, savaşlar, göçler, toplu ölümler insanın kaderinden hiç eksik olmamıştır. Tüm bunların nedeni bir kesimin kendini diğerine üstün görmesi, sahip olduğu haklara diğerlerinin sahip olmadığını düşünmesidir denilebilir. Bu noktada tüm insanlığa eşitliğin ve herkesin bazı temel haklara sahip olduğu düsturunun benimsetilmesi gerekmektedir. Bu düsturların insanlara toplu olarak benimsetilebilmesi kolay bir durum olmayacağından bu işlevi elinde yaptırım gücü bulunan devletin belirlediği bazı kural ve kanunlarla görmesi daha anlamlıdır. Bu durum devletin, bireyin sahip olduğu/olacağı hak ve özgürlükleri ilan etmesi anlamına gelmektedir. Bu hak ve özgürlüklerin ilanı daha çok vatandaşlık kavramıyla gerçekleştirilmektedir. Birey sahip olduğu haklara ve özgürlüklere vatandaş olarak sahiptir. Bu nedenle de vatandaşlık kavramı birey için çok kritik bir öneme sahiptir.

Devletin gerçekleştireceği bu hak ve özgürlüklerin (ve sorumlulukların) ilanı işlevi, bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Devlet kimi zaman bu hak ve

özgürlüklerin kullanımında herkese eşit şansı vermemekte bazen de herkese aynı şekilde en tabii hakları kullandırtmamaktadır. Bu durum yeni bir sorunun doğmasına neden olmaktadır. Birey-devlet ilişkisinin hak ve sorumluluklar anlamındaki ifadesi olan vatandaşlığın sadece bireylerin birbirlerinin haklarını tanımamasından kaynaklı sorunlara sahip olduğunu değil, aynı zamanda devletin de bireylerin haklarını tanımamasından kaynaklı bazı sorunlar içerdiğini göstermektedir. Bu anlamda vatandaşlık konusunun bireyin haklar ve özgürlüklerinin tanınması bağlamında ele alınması günümüzde oldukça önemlidir.

Bireylerin/toplumların devletleri var etmesiyle birlikte söz konusu olan vatandaşlık kavramı, var olduğu ilk zamanlardan beri pek çok sorun içermiş, bireylerin elde ettikleri hak ve özgürlüklere göre de günden güne değişim ve daha çok teorikte olmak üzere bir gelişim göstermiştir. Kavramın zamana göre geçirdiği bu değişim ve gelişim, dünyada olduğu gibi ülkemizde de incelenmeye değerdir. Türkiye’de vatandaşlığın tanımlanmasından ya da vatandaşlık uygulamalarından kaynaklı dönem dönem bazı mağduriyetler yaşanmış, ülkede eşitlik olmadığı ya da en temel bazı hakların bile kullanılmasında devlet tarafından engeller çıkarıldığı yönünde eleştiriler olmuştur. Mevcut Kürt sorunu, Alevi sorunu, azınlıklar sorunu ya da muhafazakar kesimin sorunları gibi bir çok kronik sorunun vatandaşlık sorunu olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Vatandaşlık sorununun çözülmesiyle birlikte, yukarıda bahsedilen ve toplumun hemen hemen tüm kesimlerini ilgilendiren sorunların çözüleceği varsayımıyla Türkiye’de vatandaşlık konusu, üzerinde çalışılmayı fazlasıyla gerektiren bir içeriğe sahiptir. Bu gereklilikten hareketle genel olarak Türkiye’de vatandaşlığı konu alan bu çalışma, Osmanlı tarihinden bu yana Türkiye’de vatandaşlığı ele almakla birlikte konunun en önemli aktörlerinden siyasi partilerin vatandaşlık algılarını ölçmeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde vatandaşlık kavramının dünyadaki tarihsel gelişimi ve kavramın evrimi anlatılmaktadır. Vatandaşlığın birey-devlet ilişkisine bağlı olarak tarihin farklı dönemlerinde nasıl tanımlandığı, kavramın içeriğinde ne gibi unsurların bulunduğu tarihten günümüze ele alınmaktadır. Zamana göre değişen farklı vatandaşlık tanımları ve bu tanımlara bağlı olarak gelişen kuramlar, vatandaşlık kavramının gelişerek geldiği nokta çalışmanın birinci bölümünün

konusunu oluşturmaktadır. Antik çağdan günümüze sürekli bir değişim geçiren kavram özellikle son bir kaç yüzyılda gelişme göstermiş, bugünkü anlamda vatandaşlık anlayışının temeli de bu dönemlerde atılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde vatandaşlık kavramının Osmanlı Devleti'nden günümüze Türkiye'de nasıl bir değişim geçirdiği tartışılmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki Islahat ve Tanzimat Fermanları ile I. ve II. Meşrutiyet gibi gelişmelerin kavramın algılanışına ve gelişmesine olan katkısı incelenmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinin vatandaşlık anlayışı da 2000'li yıllara kadar bu bölümde ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde haklar, özgürlükler ve sorumluluklar özelinde Türkiye'de vatandaşlık kavramı incelenmiş, vatandaşların ne gibi hak ve sorumluluklara sahip oldukları ya da hangi haklardan mahrum edildikleri, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaş statüsünün neye göre elde edildiği, Osmanlı ve Türkiye anayasalarındaki vatandaşlık tanımları ve teorikteki bu tanımlarla pratikte gerçekleşen uygulamaların örtüşüp örtüşmediği konu edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde 2000'li yıllarda ve yeni anayasa yapım süreci özelinde siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımları incelenmiş, partilerin kavramı ele alışları söylem/içerik analizi yöntemiyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) bulunan dört siyasi partinin anayasa taslak ve önerilerindeki vatandaşlık tanımları incelenip kurumların lider ya da önde gelen isimlerinin vatandaşlık açıklamaları izlenerek vatandaşlık anlayışları ölçülmeye çalışılmıştır. Partilerin vatandaşlık anlayışlarındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınarak Türkiye'de siyasi partilerin ortak bir vatandaşlık tanımında buluşup buluşamayacakları tartışılmıştır.

Çalışmanın aynı bölümünde veri toplama tekniği olarak meclisteki dört siyasi partinin Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndaki temsilcilerinden bazılarıyla mülakat gerçekleştirilmiş ve elde edilen verilerden, yeni anayasa yapım sürecinde partilerin vatandaşlığı nasıl ele aldıklarına ışık tutmada yararlanılmıştır.

Çalışmanın temel amaçları;

1. Vatandaşlık kavramının tarihsel gelişiminin temel çizgilerini ortaya koymak/ incelemek,
2. Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de vatandaşlık kavramının gelişim süreçlerini ve vatandaşlık kavramının genel konseptini ortaya koymak,

3. 2002 sonrası dönemde siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımlarının temel çizgilerini ve uzlaşmayı sağlayacak olan ya da farklılaşmaya neden olan faktörleri ortaya koymak olarak belirlenmiştir.

Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada vatandaşlık kavramının dünyada ve Türkiye’de geçirdiği değişim ve gelişim açıklanmakla birlikte, ülkemizde siyasi partilerin yaklaşık son 15 yıldaki vatandaşlık yaklaşımları analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada bugüne kadar vatandaşlık kuram ve kavramlarıyla ilgili yapılan çalışmalardan oluşturulan bir literatür kısmı ortaya konmuş, aynı zamanda siyasi partilerin söylemleri incelenerek vatandaşlık yaklaşımları açıklanmıştır. Söylem analizinin gerçekleştirilmesinde siyasi partilerin tüzükleri, parti programları, (iktidar partisi için hükümet programları), 2002, 2007 ve 2011 genel seçim bildirgelerini içeren yazılı belgeleriyle birlikte, parti önde gelenlerinin basın demeçleri, seçim konuşmaları/mitingleri, TBMM genel kurul konuşmaları, TBMM grup toplantısı konuşmaları ve çalışma kapsamında gerçekleştirilen mülakatlardan birincil veri olarak yararlanılmıştır. Yazılı belgelerde partilerin *Bayrak, Milli(yet), Vatan, Vatandaş, Devlet, Millet, Toplum(sal), Halk, Eşit(lik), Birey(sel), Hak, Özgür(lük), Irk, (Ana)dil, Din, Ulusal* gibi vatandaşlık yaklaşımını yansıttığı düşünülen ifadelerin ne sıklıkta ve nasıl kullandıkları incelenmiştir. Sözlü açıklamalarda *Türkiyelilik, Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığı, Türk vatandaşlığı, (ana)dil, Kürt sorunu, Alevi sorunu, eşit yurttaşlık* gibi Türkiye’deki vatandaşlık tartışmaları kapsamındaki ifadelerin partili isimlerce nasıl kullanıldığı ele alınmıştır. Çalışmanın dokuz aylık bir sürede bitirilmesi planlanmış ve 2014 yılının Eylül ayıyla 2015 yılının Mayıs ayı arasında çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmada temel olarak şu sonuçlar elde edilmiştir:

- Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)’nin vatandaşlık anlayışı modern vatandaşlık kuramlarından *Anayasal vatandaşlık* modeliyle benzerlik göstermektedir. *Fransız ve Alman Vatandaşlık geleneklerine* göre değerlendirildiğinde toprağa dayalı Fransız vatandaşlık geleneğine benzemekte, aynı zamanda *liberal-bireyci vatandaşlık modeli* olarak da değerlendirilebileceği görülmektedir.

- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin vatandaşlık söylemi zaman zaman Anayasal vatandaşlık modeline yakın ifadeler içermekle birlikte Anayasa Uzlaşma

Komisyonuna verilen tanımın *Türk vatandaşlığı* başlıklı olması Anayasal vatandaşlıktaki etnisite içermeyen vatandaşlık tanımına uymamaktadır. Ulusa dayalı Alman vatandaşlık geleneği CHP'nin vatandaşlık tanımına yakın görünmektedir. CHP'nin söyleminin liberal-bireyci ya da cumhuriyetçi vatandaşlık yaklaşımlarından hangisine daha yakın olduğu da tartışmalıdır.

- Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin vatandaşlık tanımından ve söyleminden anlaşılan, partinin vatandaşlık yaklaşımı ulusa dayalı Alman vatandaşlık geleneğine yakındır. Modern vatandaşlık kuramlarıyla eşleştirilmesi zor görülen MHP'nin vatandaşlık anlayışı, vatandaşlığı Türklük olarak kabul etmesi yönüyle ulus devletin klasik vatandaşlık anlayışını yansıtmaktadır.

- Halkların Demokratik Partisi (HDP)'nin vatandaşlık yaklaşımı Anayasal vatandaşlık kuramına benzemekle birlikte farklı kültürlerin yaşatılması için federal yapıyı gerekli gören çok kültürcü vatandaşlık kuramını da yansıtmaktadır. Demokrasinin yerleşmesi için yerel yönetimleri ve halkların aktifliğini vurgulayan Radikal demokratik vatandaşlık modeli de HDP'nin vatandaşlık yaklaşımını açıklamaktadır.

- Partilerin vatandaşlık yaklaşımlarıyla vatandaşlık kuramlarının eşleştirmesinden de anlaşılacağı gibi dört partinin yaklaşımını yansıtan ortak bir vatandaşlık modeli bulunmamakta ve buna bağlı olarak ortak bir tanım ve kuramda uzlaşmak mümkün görünmemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde vatandaşlıkla ilgili mevcut her tanım ve kuramın çalışma kapsamına alınmasıyla birlikte çok fazla tanım ve kuram olması her kuramın ayrıntılı olarak tartışılmasına engel teşkil etmiş, kuramlar en temel özelliklerine göre ele alınmıştır. Siyasi partilerin söylemlerinin incelendiği üçüncü bölümde tüm siyasi partilerin söylemini incelemek mümkün olmadığından mecliste grubu bulunan ve yeni anayasada vatandaşlık maddesini görüşen dört siyasi partinin (AK Parti, CHP, MHP ve HDP) seçilmesi bu araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere, siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımlarının oluşmasında şüphesiz ırk, din, dil, etnik köken, dini ve muhafazakârlıkla ilgili referanslar temel belirleyicilerdir. Bu referansların oluşması da siyasi partilerin ideolojileri ve siyaset anlayışlarına bağlıdır. Siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımlarının oluşmasında

ideolojilerinin/siyaset anlayışlarının ve bu tür referanslarının ne derece belirleyici olduğu ayrı bir araştırma konusu olarak bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışmada veri elde etmede yararlanılan mülakatlar için dört partinin de Uzlaşma Komisyonundaki üye milletvekillerinden talepte bulunulmuş, CHP ve MHP'den ikişer milletvekili ile mülakat gerçekleştirilmesine rağmen AK Parti'den bir milletvekiliyle görüşülebilmiş, HDP'li milletvekilleriyle ise mülakat gerçekleştirilememiştir. Bu durum mülakatlar yoluyla dört partiden eşit veri elde etmenin sağlanamaması yönüyle kısıt olarak düşünülmektedir. HDP'nin 2014 yılında BDP'nin devamı olarak kurulması dolayısıyla 2002 ve 2007 ve 2011 seçim bildirgelerine ulaşamaması da çalışmanın kısıtlarındandır. Ancak HDP'nin Türk siyasetinde bir devam partisi olduğu bilinmektedir ve halefi olduğu partilerle arasında bir söylem farklılığı olmadığı görüldüğünden selefi BDP'li bağımsız adayların 2011 seçim bildirgesinden yararlanılmıştır.

1. BÖLÜM

VATANDAŞLIK: KAVRAMLAR VE KURAMLAR

1.1. VATANDAŞLIK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Devlet-birey ilişkisi siyasetin tüm zamanlarda tartışılan önemli konularından biridir. Devlet, hükümet vb. tüm sistemlerin varlık sebebi olan insan unsurunun zamanla bu sistemlerin ana teması yerine küçük bir parçası olması, amaçlarla araçların nasıl yer değiştirdiğinin bir göstergesidir. Bu yer değiştirmenin en iyi kanıtlarından biri devlet karşısında kişilerin pozisyonunu belirten vatandaşlık kavramının birbirinden farklı birçok tanımının olmasıdır. Zamanın ve şartların değişmesiyle, devletle bireyin ya da toplumun ilişkilerinin, karşılıklı konumlarının değişmesine bağlı olarak bu ilişkinin ve karşılıklı konumlanmanın isimlendirmesi olan vatandaşlık ülkeden ülkeye zamandan zamana çok farklı tanımlara kavuşmuştur. *Sivil Vatandaşlık, Siyasal Vatandaşlık, Sosyal Vatandaşlık, Anayasal Vatandaşlık, Çok Kültürcü Vatandaşlık, Radikal Demokratik Vatandaşlık, Küresel Vatandaşlık* gibi kavramlar, bireyin devlet karşısında görevleri olan bir tebaa, kul olma anlayışından, hak sahibi ve devletin gerçek maliki olma serüvenini anlatmanın yolu ve bireyin devletten haklarını nasıl parça parça aldığının göstergesi olan kavramlardır. Her ne kadar bireylerin, vatandaş olarak her türlü hakkını dünyanın her yerinde tam olarak elde ettiğini ve devletin asıl sahibi olduğu anlayışının yerleştiğini söylemek zor olsa da günümüzde vatandaşlık kavramının geçmişe göre daha çok geliştiğini ifade etmek mümkündür.

Vatandaşlık kavramının İngilizce karşılığı olan *citizen* sözcüğü, Antik Yunan'daki şehir devletlerinin ismi olan *cite* ya da *city* kelimesinden türeyen ve şehir devletlerinin mensubu olmayı ifade eden bir kavramdır. Aybay'ın tanımını aktaran Polat, vatandaşlığın bireyin belirli bir devletle arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bir bağ olduğunu ifade etmektedir. Vatandaşlığın kavramın ortaya çıktığı ilk zamanlardan beri mevcut olan *devlete*

üyelik yönü sürekli tartışılmıştır. Vatandaşlığın bir devlete aidiyeti belirtmesi ve kişiye ait bir hak olması bir devletin vatandaşlarını yabancılardan ve başka devletlerden ayırma işlevini sağlamaktadır. Birey, vatandaşı olduğu devletin ekonomik ve siyasal hayatına katılma hakkını da elde etmektedir. Bu noktada vatandaşla devlet arasındaki *tabiiyet* bağı vatandaşın birtakım haklar elde etmesine olanak sağlamaktadır (Polat, 2011: 129-130).

Bireyin devlet karşısındaki konumunu ifade eden vatandaşlık, kentle ilişkili bir kavram olarak görülmüştür. Hatta kavram uzun bir süre bir kentte oturan ile eş anlamlı sayılmıştır (Durgun, 2010: 66). Kymlicka ve Norman'a göre 1970'lerin sonunda vatandaşlık modası geçmiş bir kelime iken adalet ve topluluk üyeliği talepleriyle bütünleşmesiyle birlikte 1990'larda siyaset bilimcilerce çok tartışılan bir kavram haline gelmiştir (Kymlicka ve Norman, 1994: 352).

Gülalp vatandaşlığın *kimlik* ve *katılım* yönlerini vurgulayarak modern vatandaşlık anlayışın katılım anlamına gelen siyasal bir topluluğa aidiyetin yanı sıra kimlik olarak açıklanabilecek kültürel bir topluluğa üyeliği de gerektirdiğini söylemektedir (akt. Uluç, 2012: 10). Kadioğlu da modern vatandaşlık kavramının ulus devlete üyelik, sadakat ve bağlılık olarak algılandığını ve *ulusal kimlik* veya *milliyet* ifadeleriyle eş anlamlı kullanıldığını belirtmektedir (Kadioğlu, 2007: 284).

Tanımlamalara bakıldığında vatandaşlığın üç kurucu unsuru öne çıkmaktadır. İlk unsur, vatandaşlığın hak ve sorumluluklardan oluşan hukuki bir statü olduğudur. İkinci unsur içinde bulunulan toplumun geleceğini şekillendirecek olan siyasal alana katılımıdır. Üçüncü unsur ise içinde bulunulan topluluğa üyelik ve mensubiyet bağının bulunmasıdır (Güllüpinar, 2012: 82). Keyman ve İçduygu da vatandaşlığın siyasi katılım olarak tanımlandığını ve bu nedenle de birçok farklı tanımı olduğunu vurgulamışlardır. Ancak her ne kadar farklı tanımlamalar yapılsa da bu farklı tanımlamaların hepsi vatandaşlığın *statü*, *kimlik* ve *katılım* yönlerini ele almışlardır (Keyman ve İçduygu, 2003: 229).

Tablo 1: Vatandaşlık Tanım ve Kuramları [*]

İkili sınıflandırmalar	Alman vatandaşlık geleneği	Fransız vatandaşlık geleneği		
İkili sınıflandırmalar	Liberal-bireyci vatandaşlık	Cumhuriyetçi vatandaşlık		
Marshall'ın vatandaşlık tanımları	Sivil vatandaşlık	Siyasal vatandaşlık	Sosyal vatandaşlık	
Batı merkezli sınıflandırma	İngiliz vatandaşlık anlayışı	Kuzey Amerikan vatandaşlık anlayışı	Avrupa vatandaşlık anlayışı	
Yeni vatandaşlık kavramları	Çok kültürcü vatandaşlık	Radikal demokratik vatandaşlık	Küresel vatandaşlık	Modern Vatandaşlık
Yeni vatandaşlık kavramları	Avrupa vatandaşlığı	Ekolojik vatandaşlık	Yeni cumhuriyetçi vatandaşlık	Anayasal vatandaşlık

Tablodan da görüldüğü gibi günümüze kadar vatandaşlıkla ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Günümüze yaklaştıkça vatandaşlık tanımlarının çeşitlendiği de yine tablodan çıkarılacak bir sonuçtur. Vatandaşlığın bir kereliğine verilmiş, sınırları mutlak bir kesinlikle çizilmiş, sabit bir tanımı olan bir ilke olmaması tanımlar arasındaki farklılıkların ve çatışmanın da nedenidir. Vatandaşlık tanımları aynı ilkeleri içerseler de toplumdan topluma ya da aynı toplum içindeki farklı sosyal hareketlere bağlı olarak farklı anlaşılabilir (Coşkun, 2011).

Vatandaşlık kavramı, devletlerin izlediği farklı politikalara göre şekillenebilmektedir. Kaya ve Tarhanlı, devletlerin günümüzde *cumhuriyetçilik* ve *çok kültürcülük* olmak üzere iki farklı aidiyet politikasını seçebileceğini söyleyerek bu anlayışların vatandaşlığa yansımalarına dikkat çeker. Cumhuriyetçi anlayışta devlet farklılıklara kayıtsız kalarak etnik ve kültürel talepleri dikkate almaz ve asimile edici bir yaklaşım benimser. Din, dil, ırk veya cinsiyet farkı gözetilmeksizin milli eğitim yoluyla bir vatandaş yaratma çabası cumhuriyetçi anlayışın göstergesidir. Çok kültürcü anlayıştaki devletse kültürel farklılıklara sahip çıkabilmenin mümkün olduğu bir yönetim sağlar (Kaya ve Tarhanlı, 2005: 13). İlk yaklaşımda farklılıklar üstü bir kimlik yaratma çabası mevcutken, ikinci anlayış

* Bu tablo bu tez çalışması kapsamında literatür bölümünde geçen vatandaşlık tanımlama ve kuramlarının gruplandırılması için oluşturulmuştur.

farklılıklara yaşam hakkı tanıma ve farklılıkların korunmasına yasal güvence sağlaması yoluyla vatandaşlığın kimlik yönünü gerçekleştirmeye daha yakındır.

Vatandaşlığın açıklanmasında en çok kullanılan iki kavram vatandaşlığın Fransız ve Alman gelenekleridir. Fransız vatandaşlık anlayışına göre vatandaşlar kökenleri önemsizdir aynı ilkeler etrafında kendi irade ve istekleriyle birleşmişlerdir. Fransız devrimiyle ilişkilendirilen bu anlayış kan bağı, ırk, bir millete üye olmak gibi doğuştan gelen özelliklere değil, toprağa dayalı ve isteğe bağlı katılım gibi sonradan kazanılan özelliklere bağlanmıştır. Alman vatandaşlık geleneği ise vatandaşlığı ulusa dayandırır. Alman olmak tabii bir süreçtir, iradi bir katılım söz konusu değildir. Fransız vatandaşlığı Fransız devrimine dayanırken Alman vatandaşlığı temellerini Alman romantizminden almaktadır. Alman vatandaşlığında milliyet anlayışı vardır ve dışardan katılıma kapalıdır (Uluç, 2012: 22).

Vatandaşlığın cumhuriyetçi ve liberal-bireyci anlayış çerçevesinde iki farklı yönden değerlendirilebileceğini söyleyen Durgun, her iki yaklaşımın da vatandaşlık konusunda günümüzde yararlanılmaya çalışılan modeller olduğunu, bu yüzden de iki modelden birine tam olarak bağlı olmanın mümkün olmadığını savunur. Ancak bir ülkenin vatandaşlık uygulamalarına bakarak bu iki modelden hangisine daha yakın olduğunun tespiti yapılabilmektedir. Liberal-bireyci yaklaşım, vatandaşlığı haklar temelinde bir statü olarak tanımlar; dolayısıyla ihtiyaçlar ve yetkilere bağlı bir vatandaşlık anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bireyin görevleri, başkalarının haklarına saygı duyma, vergilerini ödeme, tehdit durumunda ülke savunmasına katılmadır. Bu anlayış vatandaşa asgari vatandaşlık ödevi yükler. Daha fazla görev üstlenmek bireyin kendi tercihidir. Birey ahlaken özerk bir varlık olduğu için kamusal alanda kendine tanınan hakları da kullanıp kullanmamayı tercih edebilmektedir. En alt düzey görevlerin dışında görev yüklenme, siyasal eylem ve kamusal katılım konusunda tercihte bulunabilme, vatandaşları devlet ve toplumun baskısı altında bulunmaktan korumaktadır (Durgun, 2010: 66-7-8).

Liberal yaklaşım bireylere eşit haklar tanıırken kolektif hakları reddetmekte, bireyler ortak bir vatandaşlığı paylaşmalarına rağmen ortak amaçlar ve dayanışmayı savunmayan, devlete karşı da moral bağlılık hissetmeyen bireylerden oluşan bir toplum yapısı meydana getirmektedir (Uluşahin, 2007: 615). Liberalizmdeki birey

vurgusu bireyin/vatandaşın kendi yaşamını seçmesini, yargılamasını, incelemesini gerektirir ve bir topluluğa ait olma duygusunu içermez. Bu anlayış bireye/vatandaşa uygulanacak sıkı denetim ve müdahaleyi de reddeder (Aларcon, 2008).

Cumhuriyetçi anlayışta topluluk temelli bir vatandaşlık tanımı yapmaktadır. Cumhuriyetçi vatandaşlığa göre, vatandaşlık bir statü değildir ve görev temellidir. Bu noktada *kamu hizmeti* çok önemli bir yerdedir. Çünkü bireyler kamu hizmetini yerine getirerek vatandaş olduklarını göstermiş olurlar. Vatandaşlar arasındaki sosyal bağlar sözleşmeye dayanmaktan ziyade bir hayat tarzı belirleyip bu hayat tarzını paylaşmaya dayanmaktadır (Oldfield, 2008: 94).

Taylor'a göre liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının farklılaştığı en önemli noktalardan biri *adil* ve *iyi* kavramlarının öncelikleridir. Liberal vatandaşlık anlayışında *adilin* önceliği varken, cumhuriyetçi anlayış *iyinin* önceliğini savunur. Liberal anlayışta herhangi bir *iyi yaşam* dayatması olmadığı gibi, devlet tüm iyiler arasında tarafsız olmalı; yani adil olmalıdır. Devletin vatandaşlara iyi yaşam dayatma, onları erdemli ve mutlu kılma gibi bir görevi yoktur. Çünkü liberal anlayış için tek bir iyi yoktur. Cumhuriyetçi anlayış ise mükemmeliyetçi bir bakış açısıyla iyi yaşamı öncelikli konu olarak kabul etmektedir (Taylor'dan akt. Durgun, 2010: 74). Bir yanda toplumsal çıkarı savunan cumhuriyetçi anlayışın, vatan, millet ve devlet kavramlarını ön plana çıkararak militan bir anlayışa doğru kayabilme ihtimali varken, diğer yanda özel çıkarı savunan liberal anlayışın *ben* kavramını öne çıkararak bencillik ve sorumluluk yüklenmeme gibi sorunlara neden olma ihtimali bu iki görüşün aşırılıklarını temsil etmektedir. Her iki vatandaşlık anlayışındaki bu aşırı yönlerin törpülenmesi iki anlayışın karılmasıyla mümkün olabilmektedir.

Coğrafyalara ve zamana göre farklılıklar gösteren vatandaşlık anlayışıyla ilgili bir diğer sınıflandırma da *Batı Merkezli Vatandaşlık* sınıflandırmasıdır. Batı merkezli vatandaşlığın kendi içinde üç farklı anlayışta geliştiğini belirten Turner ve Hamilton, bu anlayışlardan ilkinin refahı önemseyen ve vatandaşlar arası ilişkiyi sosyal sınıflar açısından değerlendiren İngiliz vatandaşlık anlayışı, ikincisinin etnik ilişkileri ve milliyetçilik kavramını önemseyen ve devlet bakış açılı olarak tanımlanan Kuzey Amerikan Vatandaşlık anlayışı, üçüncüsünün de devlet-vatandaş, kamusal alan-özel alan, sivil toplum-birey arası ilişkilere odaklı olan Avrupa Vatandaşlık anlayışı olduğunu ifade eder (Turner ve Hamilton, 1994: 2).

Tüm bu kavramların yanında modern vatandaşlık da vatandaşlığın anlaşılmasında incelenmesi gereken önemli bir kavramdır. Modern vatandaşlık denilen bugünkü vatandaşlık anlayışı Fransız Devrimi'nin teori ve pratiğinden şekil almıştır. Bu anlamda vatandaşlığın mutlak monarşiye ve iktidara karşı gelişmiş olduğu düşüncesi yaygındır. Fransız Devrimi hem ulus devleti hem de modern ulusal vatandaşlık kuramını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada vatandaşlığın ulus-devlet içindeki gelişiminde ulus unsurundan çok devlet unsurunun ön plana çıkması dikkat çeken bir noktadır (Şit, 2008: 66).

Modern vatandaşlık kavramının temeli Rousseau'nun önerdiği *toplumsal sözleşme* dahilinde sosyal dayanışma mekanizmaları sağlanmasıyla özgür bireylerin toplumu oluşturması varsayımına dayanmaktadır. Rousseau özgür bireylerin varlığını da kişinin toplumdaki diğer kimselerle yapmış olduğu yazılı olmayan toplum sözleşmesinin varlığına dayandırmaktadır. John Locke da insanın doğası gereği özgür, eşit ve bağımsız olduğunu, kendi rızası olmadan hiçbir gücün egemenliği altına girmeyeceğini, toplumdaki bireylerin anlaşarak bir sivil toplum ve buna bağlı olarak kendilerini yönetecek bir siyasi irade meydana getirebileceklerini belirtmektedir. Modern vatandaşlık kavramı da bu ideallerle şekillenmiştir ve krala karşı kazanılan özgürlük mücadelesi anlamına gelen Fransız Devrimi'ne dayanmaktadır (Ulugöl, 2009: 17).

1.2. VATANDAŞLIĞIN DÜNYADA TARİHSEL GELİŞİMİ

1.2.1. Antik Yunan ve Roma'da Vatandaşlık

Tarihte ilk olarak Antik çağda Yunan ve Roma uyurluklarında görülen vatandaşlık kavramı için o dönemde Yunan şehir devletleri ve Roma İmparatorluğunda olmak üzere iki farklı anlayışının geliştiğini söylemek mümkündür (Korkut, 2014: 6). Erdem'e göre Antik Yunan şehir devletlerinde görülen vatandaşlık kavramı o dönemde de esas olarak bugünkü anlamıyla kullanılmıştır. Antik Yunan'da da hak ve görev ilişkisine dayalı bir statünün ifadesi olan vatandaşlık kavramı katılımcı ve ayrımcı özelliklere sahiptir. Siyasi karar alma ve icra

süreçlerinin tümüne katılma anlamında katılımcı olan Antik Yunan vatandaşlığı, özgür olmayanların (kölelerin), yabancıların ve kadınların katılımını engelleme anlamında ayrımcı özelliktedir (Erdem, 2012a: 51).

Antik Yunan'daki vatandaşlık kavramı polislerde (şehir devletlerinde) siyasi hayata katılma hakkına sahip şanslı azınlığı ifade etmektedir. Nüfusun geneline göre küçük bir grup olan vatandaşların dışında toplumun geri kalanı kölelerden oluşmaktadır. Vatandaşlar yönetici seçme, yargılamaya katılma, savaş ve barışa karar verme, sosyal ve ekonomik konulardaki bazı kararlara katılma gibi haklara sahipken, köleler tüm bu hakların dışında tutulmaktadır. Yunan şehir devletlerinin en gelişmiş olan Atina'da oy verme hakkının yabancılarla, kadınlara ve kölelere verilmediği, sadece 20 yaşını tamamlayan erkeklerin oy hakkına sahip olduğu bilinmektedir (Polat, 2011: 130).

Bu anlamda polislerde vatandaşlık, zor kazanılan, önemli bir statüdür. Vatandaşlık ancak vatandaş statüsündeki erkek ve kadının meşru evliliklerinden doğan çocuklar için mümkündür. Vatandaş olmayanlar, vatandaşlık elde etmek konusunda mülk sahibi olamamak, geçerli bir evlilik yapamamak gibi kısıtlamalarla karşılaşmışlardır. Bu nedenle bazı insanlara, halk meclisi kararıyla vatandaşlık statüsü kazandırılabilmiştir. Özellikle polise önemli katkıları olmuş yabancılar için bu durum söz konusudur (Hüner: 2013:3).

Antik Roma vatandaşlığı ise Atina vatandaşlığı ile benzeşse de farklı bir vatandaşlık kurgusudur. Roma devleti Yunan şehir devletlerine benzer olarak başlangıçta şehre aidiyeti esas almıştır ancak zamanla Roma imparatorluğu vatandaşlığı imparatorluğun Avrupa, Asya ve Afrika'daki tüm alanlarında yaşayanları kapsayacak şekilde genişletmiştir. Böylece Roma, vatandaşlığı şehre aidiyetin ifadesi olan siyasi bir kavram olmaktan çıkarıp yasal statü haline getirmiştir. Bununla birlikte Roma vatandaşlığı *oy kullanmayan vatandaş* olması yönüyle de Yunan şehir devletlerindeki vatandaşlıktan farklılaşmaktadır. Bu anlamda Roma vatandaşlığı siyasi katılımcı yönü olmayan, kural koyan ve yönetici vatandaş özelliklerine de sahip olmayan bir vatandaşlığa karşılık gelmektedir. Roma vatandaşları özgürlüğü ve mülkiyeti korunan, hak ve çıkar sahibi sivillerdir (Korkut, 2014: 7).

Yunan şehir devletlerinde vatandaşlığın belirlenmesinde kan ve soy bağının önemli olduğu da görülmektedir. Şehir surları içindekiler doğrudan vatandaş kabul edilirken şehir surları dışındakilerin vatandaşlığa kabul edilmesinde belirli ve sabit yasalar yoktur. Genellikle yetkili makamların kararına bağlı olarak şehir devletinin ekonomisine katkıda bulunmak, şehrin savunmasına katılmak, tapınaklardan herhangi birinin cemaatine üye olmak gibi koşullarla şehir surları dışındakiler de vatandaşlığa kabul edilmiştir (Göger, 1995: 139). Tüm bu görev yüklemelerden de anlaşılacağı üzere Atina'nın vatandaşlık anlayışı bugün *Aktif Vatandaşlık* diye bildiğimiz ve haklardan ziyade yükümlülüklerle vurgu yapan, katılımı bir görev olarak ele alan modeldir (Uluç: 2012: 9).

Antik Yunan düşünürlerinden Platon yönetimin yeterli kimselerin elinde olması gerektiğini, Aristoteles de devleti ancak varlıklı yurttaşların yönetebileceğini savunmuştur (Mumyalmaz, 2008: 10). Bu anlamda sıradan yurttaşların yönetimi hak etmediğini savunan seçkin bir yaklaşımı Antik Yunan'da görmek mümkündür. Toplumdaki eşitsizliği aidiyetlerin farklılığından kaynaklanan doğal bir durum olarak kabul eden ve bu eşitsiz ilişkilerin değiştirilemeyeceğini varsayan Antik Yunan vatandaşlığı, eşitlikten ziyade birey ile siyasi topluluk arasındaki hak ve yükümlülüğün karşılıklılığı üzerine kurulmuştur. İmtiyaz ve yükümlülüğün hemen hemen aynı anlama geldiği bu vatandaşlık anlayışında karar alma sürecine katılmak, silah taşımak, askerlik yapmak gibi eylemler hem imtiyaz hem de görev kabul edilmiştir (Güllüpnar, 2012: 84).

Antik Yunan vatandaşlarının her ne kadar karar alma süreçlerine katılımı söz konusu olsa da aslında bu vatandaşlığın kişileri kamu çıkarlarına uygun davranmaya yönelten bir eğitim olduğu da söylenmektedir. Yani yurttaşlar kendi düşünceleriyle karar alma mekanizmasına dahil olmaktan çok devlet tarafından erdemleri şekillendirilen kimselerdir. Sokrates'in Atina yurttaşı için söylediği şu sözler Antik Yunan vatandaşlığını açıklamada önemlidir: *“Atina yurttaşı ancak devletin emrettiği biçimde düşünebilir ve inanabilir. Ancak devletin emirlerine kulak verebilir. Bunun dışında başka bir “ses” bu ses Tanrıların sesi dahi olsa kulak vermesi, dinlemesi, inanması ve uyması devlete karşı işlenmiş bir suç, cezası da ölümdür”* (Mumyalmaz, 2008:6). Bu anlamda vatandaşlar daha çok devletin çıkarları doğrultusunda karar

almaya katılmakta ve Antik Yunan'daki özgürlüğün ifadesi olan siyasi özgürlük de gerçek anlamda özgürlük olma yönüyle tartışmalı görünmektedir.

Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışı kadınlar, yabancılar, köleler, belli bir yaşın üstündekiler gibi toplumun geniş bir kesimini vatandaşlık kapsamı dışında tutmaktadır. Roma vatandaşlığı da günümüze göre vatandaşlara çok kısıtlı haklar tanımaktadır. Özkazanç'a göre bu dönemde, eşitlik değil, birey ile siyasi topluluk arasındaki hak ve yükümlülüklerin karşılıklılığı ilkesi önemlidir ve imtiyazla yükümlülük hemen hemen eş düzeydedir (Özkazanç, 2009: 249). Günümüz vatandaşlık kriterlerine göre değerlendirildiğinde ayrımcı, eşitsiz olan Antik Yunan'daki bu vatandaşlık anlayışı, kendi zamanına göre değerlendirildiğinde küçük bir kesim de olsa bir takım kimseleri yönetime dahil etme imkanı sağladığından bugünkü vatandaşlık anlayışının oluşmasına ilk ciddi katkıları sağladığı söylenebilir. Hüner'e göre, kadın-erkek eşitliği fikrinin ancak 20. yüzyılda tamamlandığı ve köleliğin yakın tarihe kadar dünyada varlığını sürdürdüğü düşünüldüğünde, çağımızdan iki bin yıl kadar önce tam eşitlikçi değerlere sahip olmadıkları için Antik Yunan demokrasi ve vatandaşlık anlayışını eksik ve kusurlu bulmak adil bir yaklaşım olarak görünmemektedir (Hüner, 2013: 2). Günümüzün vatandaşlık anlayışının da Roma'nın yasal vatandaşlığı ile Yunan şehir devletlerinin siyasi vatandaşlığının birleşimi (Korkut, 2014: 7) olduğu düşünüldüğünde Antik çağdaki vatandaşlığın günümüz vatandaşlığına temel oluşturduğunu söylemek mümkündür.

1.2.2. Hristiyanlığın Yayılmasından Sonra Vatandaşlık

Ortaçağda Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Antik Yunan'da gelişen vatandaşlık anlayışında bir takım değişiklikler görülmüştür. Hristiyanlık diniyle beraber gelen eşitlik fikri Yunan şehir devletlerindeki alt sınıf, köle oluşumuna karşı bir duruş geliştirmiştir. Polat'a göre Hristiyanlıktaki *herkesin eşitliği* düşüncesi Yunan devletlerindeki kamusal değerleri yok etmiş ve Antik Yunan'a ait vatandaşlık anlayışını silmiştir. Ancak bu eşitlik anlayışı herkesin aynı hakları elde etmesi ve yönetime katılması anlamında değil; daha çok katılım, ortaklık, topluma ait olma, devlete hizmet etme gibi kavramların anlamını yitirmesi ve daha içe dönük bir

yaşamın gerçekleşmesi olarak gelişmiştir (Polat, 2011: 131). Antik Yunan'daki toplumcu anlayışın yerine daha bireysel bir anlayış getiren Hristiyanlığın, eşitlik fikriyle birlikte vatandaşlık kavramına bir noktada katkıda bulunmakla birlikte, yönetime katılma konusunda ise bireyleri pasifleştirerek yeni gelişmekte olan vatandaşlık kavramına başka bir noktadan olumsuz etki ettiği görülmektedir.

Ruhani-dünyevi ayrımı yapan ve ruhani (öte dünyaya ilişkin) olanın üstünlüğü fikri üzerine kurulu Hristiyanlık düşüncesi, bir anlamda kamusal ve siyasal aidiyeti/katılımı önemsizleştirerek vatandaşlık kurumunun varlık zeminini ortadan kaldırmıştır. Diğer yandan Hristiyanlık, Tanrı katında tüm insanların eşitliği fikriyle Yahudilikten ayrılmış ve modern zamanların popüler düşüncelerinden radikal eşitliğin icadına katkıda bulunmuştur. Turner'a göre, Hristiyanlık Tanrı'ya bağlanmanın bir seçim olduğu, Tanrı ile kul arasındaki ilişkinin sözleşmesel bir temeli olduğu kurgusuyla 17. yüzyıl toplum sözleşmeleri teorilerindeki birey-devlet ilişkisine benzemekte ve bu anlamda modern vatandaşlığın çerçevesini belirlemektedir (Kahraman, 2004).

1.2.3. Feodal Dönemde Vatandaşlık

Hizmet karşılığında bağışlanmış mülk anlamına gelen *feud* kelimesinden türeyen feodalizm ortaçağı tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Feodal yönetim biçimindeki temel ilişki yöneticilerle yönetilenler veya devletle vatandaş arasında değil, *lord* ile *vassal* arasındadır. Yani siyasi fonksiyonlar sınırlı sayıdaki bireyler arasında şahsi anlaşmalara dayanır ve siyasi otoriteye de özel mülkiyetin konusu olarak bakılır. Feodalitenin varlığı güçlü bir merkezi devletin yokluğu ve senyörün arazisi üzerinde yaşayanlar üzerinde siyasi hakimiyete sahip olması anlamına gelir. Devleti temsil eden kralın elinde toplanması gereken yasama, yürütme, yargı, vergi toplama gibi yetkiler senyörlere devredilmiştir. Feodal senyörlerin başında bulunan kralın da esasında senyörlere karşı bir üstünlüğü yoktur; kralın bu durumu *eşitler arasında birinci* olması anlamına gelir (Akyılmaz ve Cin, 2000: 2, 4, 29).

Ortaçağ döneminin devlet düzeni olan feodal rejimlerde katı bir hiyerarşik yapılanma mevcuttur. Hukukta geleneklerin baz alındığı bu dönemde vatandaşlığın

içeriğini oluşturan hak ve özgürlükler için ekonomik güçlülük çok önemlidir. Ekonomik güçlülük hak ve özgürlüklerin güvenceye alınması için bir zorunluluk olarak görülmüştür (Polat, 2011: 132). Devlet ve ülke topraklarında ikamet eden kişiler, feodal düzenin yöneticileri olan derebeylerin mülküdür. Kişiler serfler, kul, köle ve köylüler olarak sınıflandırılmış ve sosyal ve siyasal haklardan yoksundurlar. İkamet ettikleri toprakla birlikte derebeyine ait olduklarından derebeyine *allégeance* diye ifade edilen sadakat zorunlulukları vardır. Mesela kişinin vatandaşlığını değiştirmesi devletin yani derebeyinin iznine bağlıdır. Çünkü vatandaş değişikliği derebeyine tabii olanların eksilmesi demektir ve derebeyi için bir kayıp anlamına gelir. Bu kaybın karşılanması için de derebeyine bireyin kendisi ya da ikamet edeceği yeni ülkesi bir bedel ödemektedir (Göger, 1995: 140-141).

Feodal beylerin üzerinde olan kralın serflerle doğrudan doğruya bir ilişkisi yoktur. Direkt olarak kendine bağlı olmayan topraklar üzerinde ise hakimiyeti söz konusu değildir. Kral feodal beylerden kendisine danışmanlık yapması anlamında *danışma* ve askeri mükellefiyetler ve maddi destek anlamında *yardım* olmak üzere iki tür hizmet talebinde bulunabilir (Akyılmaz ve Cin, 2000: 40). Bu anlamda vatandaşlık kavramı açısından bakıldığında asıl incelenmesi gereken feodal beylerle vassal ve serflerin ilişkisidir. Akyılmaz ve Cin'e göre, vassalın lorduna karşı askeri ve mali mükellefiyetleri varken, lordun sorumluluğu ise vassalını korumak ve onun hayatını devam ettirebilmesi için gerekli şartları sağlamaktır (2000: 46). Bu yönden günümüz vatandaşlığındaki hak ve sorumluluk yaklaşımına benzer olan feodal dönem devlet-toplum ilişkisi, özgürlükler açısından bakıldığında ise günümüz vatandaşlığından oldukça uzaktır. Aşağıda örneği verilen feodal döneme ait vassal yemini vassalların lordlar karşısındaki statüsünü ortaya koymaktadır:

Büyük lorduma ben, Çok iyi bilindiği gibi, kendimi doyurup giydiremediğim için size geldim ve dileğimi söyledim ve kendimi sizin hakimiyet ve korumanız altına soktum. Bunu hizmetlerimle hak ettiğim sürece, beni doyurmanız ve giydirmeniz şartıyla yaptım. Ve yaşadığım sürece hür bir adam haline gelmek için bu hizmetleri sizin için yapacağım. Asla sizin korumanız ve iktidarınızdan kaçmaya hakkım olmayacak, hayatımın bütün günlerinde sizin hakimiyetiniz altında kalacağım. Eğer ikimizden biri bu sözleşmeyi ihlal ederse, o belli bir miktar ödeme yapsın ve sözleşme hala yürürlükte kalsın. (Akyılmaz ve Cin, 2000: 45)

Feodal dönemde vatandaşlıkta toprağa bağlılık esas alınmakla birlikte, kişi, toprak sahibi senyörün tabiiyetinde kabul edildiği için senyör isterse toprakla birlikte tebaasını başkasına devredebilir. Bu devirle birlikte tabiiyet değişikliği de

gerçekleşmiş olur (Serbestoğlu, 2011: 194). Kişilerin kendi özgürlüğüne sahip bireyler olabilmekten öte derebeyin (devletin) sahip olduğu bir eşya konumunda olduğu bu dönem, vatandaşlık kavramının oldukça zayıf ve etkisiz olduğu bir dönemdir. Devletle, yani derebeyi ile kişilerin karşılıklı hak ve görev ilişkisinin maddi güce bağlanması ve toplumun büyük bir bölümünün *sahip olunan* konumunda olması bugünkü vatandaşlık anlayışından epeyce uzaktadır. Ancak Kurt'a göre feodal toplumun ürünü olarak ortaya çıkacak olan ulus-devletlerde imtiyaz ve sadakadan ziyade haklar söz konusu olacağından feodalite, insanlığın en azından bir kesimi için hakların keşfinin doğuşuna aracı olmuştur (Kurt, 2006: 5).

Feodal düzende toplumsal yapının en altında bulunan serflerin durumu bir anlamda köleliğe yakındır. Sözlük anlamıyla da köle demek olan serfler, topraklarla birlikte alınıp satılmaktadırlar. Başka bir yönden kölelerin sahip olmadığı bir miktar toprağa sahip olma gibi haklar serfliği kölelikten farklı kılmaktadır. Serflerin hepsinin de aynı statüye sahip olmaması, ürettiği ürünün ancak yaşamını devam ettirecek kadarını kendine ayırıp geri kalanını lorduna vermek zorunda olması, kaldığı ev ya da kulübe için lorduna kira ödeme zorunluluğu olması, kendi tarlasından çok feodal beyin topraklarında çalışmak zorunda olması gibi durumlar serflerin feodal beyler karşısındaki konumunu göstermektedir (Akyılmaz ve Cin, 2000: 52-53).

March Bloch'un ifadesine göre feodalite, devletin bireyleri koruma konusunda yetersiz ve güçsüz olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Feodalite döneminde merkezi iktidar varlığını yitirmiş, karışıklıklar ve güvensizlik yerleşik bir hal almıştır. Feodal toplumun genel özelliklerinden biri de hiyerarşik bir toplumsal tabakalar düzenidir (Ülgen, 2010). Birey-devlet ilişkisinin bir ifadesi olan vatandaşlık kavramının, devletin bireyi korumasını, bireyin belli hak ve özgürlüklere sahip olmasını ve buna karşılık devlete karşı bazı sorumlulukları da olmasını içerdiği düşünüldüğünde, feodal dönemdeki vatandaşlık kavramının bireye sadece devlete (feodal beye) karşı sorumlulukları fazlasıyla yüklediği görülmektedir. Buna karşın bireyler, devletin zayıflığından dolayı korunmadan mahrumdurlar ve sahip olmaları gereken asgari hak ve özgürlüklerin bile bir çoğuna sahip değildirlere. Bu anlamda feodal dönem vatandaşlığı günümüzle kıyaslanamayacak derecede zayıftır.

1.2.4.13. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kadar Vatandaşlık

13. yüzyılın hak ve özgürlüklerle ilgili en önemli gelişmesi sayılabilecek 1215 tarihli *Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı)* Runnymede’ de (Lord da denen ikinci basamak asiller olan) baronların Kral John’u kabule mecbur bıraktıkları bir İngiliz belgesidir. Belge, baronların ve üst düzey kilise mensuplarının kendi bölgelerinde egemenliklerini sürdürmelerini sağlayan feodal geleneklerin, hakların ve yasaların kral tarafından ihlal edilmesine son verme isteklerinin bir sonucudur. Feodal ve tepkisel bir belge olan Magna Carta, kralın yetkilerini kısıtlamış olması ve onun hukukun sınırları içinde kalmasını temin etmesi yönüyle önemlidir (Roskin, 2007: 24).

Altmış üç maddelik metnin yirminci maddesinde verilen cezaların suçla orantılı olacağı, otuz sekinci maddesinde hiçbir hakimin bir kişiyle ilgili sağlam deliller ortaya koymadan ceza veremeyeceği, otuz dokuzuncu maddesinde hiçbir özgür kişinin hakkında alınmış bir mahkeme kararı olmadan tutuklanamayacağı, hapse atılamayacağı, mal ve mülkü elinden alınamayacağı, sürgüne yollanamayacağı ya da herhangi bir biçimde kötü muameleye maruz bırakılamayacağı, kırkıncı maddesinde adaletin ve hakkın geciktirilmeyeceği, kimseye satılmayacağı ve kimsenin adalet ve haktan men edilmeyeceği gibi konulara değinilmiş (Magna Carta, 1215), böylece özgür vatandaşların krala karşı eli güçlendirilmiş ve kralın fazla vergi alma, askerlik yapmayanların vereceği ücreti yükseltme gibi keyfi bazı uygulamaları kısıtlanmıştır. Toplumdaki tüm bireylerin haklarını değil, dönem itibariyle krala karşı söz hakkı olan sadece asillerin bir takım haklarını koruyan bir belge olan Magna Carta demokrasinin önemli belgelerinden sayılmaktadır.

16. yüzyıl bireylerin yöneticilere (devletlere) karşı hak ve özgürlüklerini ilan eden ve bu yöneticilerin güçlerini sınırlandırmayı amaçlayan bazı bildirgelerin olduğu yüzyıldır. 1581 yılındaki *Hollanda Bağımsızlık Bildirgesi*’ndeki şu ifadeler bugünkü bireyci devlet-vatandaş ilişkisine benzerliğiyle dikkat çekmektedir:

Halk prens için değil, tersine prens halk için yaratılmıştır; çünkü halk olmasa prens de olmazdı. Prens uyruklarını hak ve adalete uyarak yönetmeli, onları bir baba evlatlarını nasıl severse öyle sevmeli, bir çoban sürüsünü nasıl güderse, aynen öyle bağlılıkla gütmelidir. Prens bunun için vardır. Eğer böyle davranmaz, köle muamelesi yaparsa, prensliği sona ermiş demektir; bir tirandır artık o. Uyrukları da, eğer başka hiçbir çıkar yol kalmaz ve hissettikleri tehlike üzerine yaptıkları uyarılara karşın, tiranlıktan kendi canları, malları, karıları ve

çocukları için herhangi bir güvence alamazlarsa, o zaman kendi vekillerinin, zümrelerin yasal kararı uyarınca tirandan ayrılma hakkını elde ederler. (Hollanda Bağımsızlık Bildirisi, 1581)

1215’de yayınlanan Magna Carta bildirisinin zamanla krallar tarafından ihlal edilmesi üzerine 7 Haziran 1628’de İngiliz Haklar Bildirisi yayınlanmıştır. Bu bildirge de anıtsal bir değere sahiptir denilebilir (Aktan, Vural, ve Aktan, 2003). Ancak İngiltere’de kralın yetkilerini ve keyfi uygulamalarını kısıtlamasıyla bilinen 1628 yılındaki İngiliz Haklar Bildirgesi (Petition of Rights)’ın *En yüce efendimiz kralımıza* ifadesiyle başlaması ve

Tüm bunları haklarımız ve özgürlüklerimiz olduğu için, yüce Majestelerinizden, İmparatorluğun yasa ve nizamnamelerine mutabıkkalarak, hakirane rica ediyoruz. Majesteleriniz teveccüh gösterip, yukarda saydığımız durumlardan birinde halkımızın aleyhine alınmış olan kararların, yürütülen işlemlerin ve uygulanan yöntemlerin ilerde örnek olarak gösterilemeyeceklerini ya da bazı sonuçlar çıkarmak amacıyla kullanılmayacaklarını ilan etmelidir. (İngiliz Haklar Bildirgesi, 1628)

şeklinde ifadeler kullanılması bu belgelerin bireylerin/toplumun yöneticiler karşısında hak ve özgürlüklerini elde etme ve koruma anlamında büyük gelişmeler olarak görülmesine rağmen, yöneticilerin mutlak üstünlüğünün kabul edilmesi yönüyle günümüzden farklıdır.

16. yüzyılda birey-devlet ilişkisine etki eden ve vatandaşlık haklarının gelişmesine katkıda bulunan bir diğer özgürlük bildirisi de 1679 tarihli *Habeas Corpus Bildirgesi*’dir. Bu bildiri keyfi gözaltılar ve tutuklamaların kaldırılmasını, yargısız infazlara son verilmesini ve suçlu olduğu iddia edilen kimseye ve yakınlarına önce suçunun tebliğ edilmesini şart koşturmuştur. 1689 tarihli *İngiltere İnsan hakları Bildirgesi* de (*Bill of Rights*) demokrasi ve hukuk devletinin gereği olan hak ve özgürlüklerden söz etmektedir. Bildirge o döneme kadar gerçekleşen yöneticilerin haksız ve zalimane uygulamalarını sayan ve tüm bu uygulamaları krala şikayet eden bir belge niteliğindedir (Aktan, Vural ve Aktan, 2003: 26).

Ulusal monarşilerin gelişmeye başladığı, kilisenin ve feodal yapının giderek zayıfladığı bu süreçte vatan ve vatandaşlık kavramlarının içeriğinde de önemli değişimler görülmüştür. Vatan kavramının kutsallaşması ve siyasallaşmasıyla vatandaşlık kavramı da ulus devlet yapılanmalarında değişen içeriğiyle günümüze kadar gelmiştir (Polat, 2011: 132).

1.2.5.18. Yüzyılda Vatandaşlık-Sivil vatandaşlık

Vatandaşlık kavramının açıklanmasında önemli bir isim olan Thomas Humprey Marshall, 1965 tarihli *Class, Citizenship and Social Development* adlı çalışmasında vatandaşlığın sivil, siyasi ve sosyal olmak üzere üç temel bileşeni olduğunu belirtmiş, vatandaşlığı farklı dönemlerde sivil, siyasal ve sosyal hakların elde edilmesine göre kavramsallaştırmıştır.

Vatandaşlığın statü boyutunu ilk kez sorgulayan kimse olan Marshall, vatandaşlığın belli bir zümreye ait değil, herkesin kendisiyle bağ kurabileceği bir kavram olduğunu belirtir. Aynı zamanda vatandaşlığın statik değil, dönemden döneme değişebilen dinamik bir kavram olduğunu vurgulayarak 18. yüzyılda mutlakiyetçiliğe karşı talep edilen sivil haklarla birlikte sivil vatandaşlığın, 19. yüzyılda parlamenter demokrasilerin ortaya çıkmasıyla siyasal vatandaşlık kavramının ve 20. yüzyılda da refah devletin büyümesine bağlı olarak gündeme gelen sosyal haklar yoluyla sosyal vatandaşlığın söz konusu olduğunu söyler (Esendemir, 2008: 36).

17. yüzyılda bireysel özgürlüklerin doğrudan devletin özgürlüğüne bağlı olduğu fikri geçerlidir. Ancak özgür bir devletin vatandaşları sivil haklara sahip olabileceği gibi özgürlüğün yokluğunun köleliğe dönmek olacağı düşüncesi hakimdir. Özgür ve bağımsız bir devlette sadece bir kişinin değil tüm vatandaşların iradesi geçerli olacaktır. Bu anlayış, bireysel özgürlüklerin otoritelerce önemsenmemesi sonucunu da getirmiştir. Çünkü bireyin değil devletin özgürlüğünün önemli olduğu düşüncesi devleti öncelemektedir. Ancak 18. yüzyılda ticari toplumun ortaya çıkması ve buna bağlı olarak bireysel özgürlükler alanındaki hızlı gelişmeler bu anlayışın çökmesine neden olmuştur (Peyrou, 2006). 18. yüzyılda mülkiyet, bireysel özgürlük, adalet, ifade özgürlüğü, düşünce ve inanç hürriyeti gibi temel hak ve hürriyetlerin tanınmasıyla sivil vatandaşlık kavramı ortaya çıkmıştır (Esendemir, 2008: 21).

18. yüzyılda vatandaşlık kavramına bakıldığında bu kavramın gelişimini etkileyen belli başlı bazı bildirimler ve gelişmeler olduğu görülecektir. 1776 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde yayınlanan *Virginia İnsan Hakları Bildirisi*, yine aynı tarihte ABD'de yayınlanan *Bağımsızlık Bildirisi*, 1791 tarihli Fransa'da

yayınlanan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* ve 1789'da Fransa'da yaşanan ihtilal bu yüzyıl içinde vatandaşlık kavramına etki etme anlamında incelenebilecek önemli gelişmelerdir.

Virginia İnsan Hakları Bildirisi, Amerika'daki kolonilerin valileri ile halkların seçtiği meclislerinin devamlı çatışma durumunda olması, Avrupa'dan gelen sürekli göçlerle koloniler arasında milliyetçilik fikirlerinin oluşması, yedi yıl savaşlarıyla bozulan bütçe için yeni vergilerin konulması üzerine eyleme geçen kolonilerin Britanya'dan koparak bağımsızlık ilan ettikleri belgedir. Amerika'nın demokratik kültürünün temelleri de bu belgeyle atılmıştır. On altı maddeden oluşan ve bireysel ve siyasal özgürlüklerle liberalizmin tüm kurum ve güvencelerini kapsayan Virginia İnsan Hakları Bildirisi, halen Amerikan anayasasının temelini oluşturmaktadır. Bu bildiri Avrupa'yı da etkileyerek, halkın özgürlük ve eşitlik yönündeki taleplerini artırmıştır ve Fransız Devrimine de etki etmiştir (Zariç, 2012).

Virginia İnsan Hakları Bildirgesi'nde tüm insanların eşit, özgür ve bağımsız olduğu, gücün halkta toplandığı, yönetimin halkın mutluluğu, savunması, güvenliği, ortak yararı için var olduğu, kimseye imtiyaz tanınmayacağı, güçler ayrılığı ilkesinin var olması, basın özgürlüğünün sağlanması gibi konulara değinilerek yaşama hakkı, ifade ve düşünce özgürlüğü, mülkiyet sahibi olma, sözleşmelere dahil olma, yasal davalar açma, kamu hizmetlerinden faydalanma ve demokratik siyasi sisteme katılma gibi hakların ifadesi olan sivil haklardan bazıları, bu bildirgeye eklenmiştir (Virginia İnsan Hakları Bildirgesi, 1776). Virginia İnsan Hakları Bildirgesi'nin devamı niteliğinde olan ve Thomas Jefferson tarafından hazırlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin 4 Temmuz 1776'da kabul edilmesiyle de Amerika Birleşik Devletleri kurulmuştur (Uçarol, 2006: 284).

1789 yılında aydınlanma düşüncesinin ürünü olarak gerçekleştiği düşünülen Fransız devrimi din, düşünce ve ifade özgürlüklerini topluma kazandırmıştır. Devrimle birlikte laiklik yaşama geçmiş, yasalar önünde soyut eşitlik düşüncesi kabul görmüştür. Ekonomik eşitliği sağladığı düşünülmesine de ihtilalin sivil haklar konusunda sağladığı evrensel kazanımlar oldukça önemlidir. Devrimin sonunda yayınlanan 1791 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi de sadece Fransızların yararını amaçlamayan, evrensel nitelikte bir bildiridir (Yetkin, 2009: 541).

Amerika ya da Fransa gibi belli bir ülke ya da coğrafyaya özgü olduğu düşünülebilecek olan bu gelişmeler, sonuçları itibariyle evrensel niteliklidir ve sivil hakların sadece gerçekleştikleri bölgelerde değil, etkileşim yoluyla tüm dünyada yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Bu anlamda 18. yüzyılı sivil hakların geliştiği ve bu hakların gelişimine bağlı olarak sivil vatandaşlığın var olduğu bir dönem olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Ne var ki, bireylerin temel haklarından olan siyasi ve ekonomik hakların gelişimi sivil haklarla eş zamanlı olarak gerçekleşmemiş ve sonraki yüzyıllarda gelişme göstermiştir.

1.2.6.19. Yüzyılda Vatandaşlık- Siyasi vatandaşlık

1800'lü yıllarda Avrupa fikir ve düşünce alanında büyük bir değişim geçirmiş ve bu değişim mutlakiyetçi hükümdarlar için tehlike oluşturmuştur. 1815'ten 1870'e kadar üç büyük fikir akımı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Liberalizm ve hürriyetçilik, Avrupa'da yaşanan 1830 ihtilallerinin egemen faktörü olurken, milliyetçilik 1848 ihtilallerinin etkin faktörü olmuştur. Dönemin üçüncü büyük fikir akımı sosyalizmse 19. yüzyılda teorik tartışmaların konusu olmuş ve 1917'de Rusya'da komünizm iktidarını sonuç vermiştir. Bu yüzyılın başlarında, 1815 yılında kurulan Kutsal İttifak^[*] Avrupa'ya yayılan liberal fikirlerin ortaya çıkarabileceği tehlike ve tehdide karşı monarkların otokratik yönetimlerini koruma ve devam ettirme amacı taşımaktadır. Ancak buna rağmen hükümdarların otoritesine karşın 1820'lerde ciddi toplumsal tepkiler olmuştur. 1830 yılında ise birçok ülkede zincirleme olarak ihtilaller yaşanmıştır. Bu ihtilaller sonucunda tüm Avrupa'da liberalizm net bir zafer kazanmış olmasa da genel itibariyle anayasalı siyasal rejim, seçim hak ve hürriyeti ve basın hürriyeti gibi ilkeler önem kazanmış ve gelişme göstermiştir (Armaoğlu, 1997). Siyasi haklar olarak adlandırılabilir bu hakların gelişimi, sonradan Marshall tarafından siyasi vatandaşlık olarak adlandırılacaktır. 1848 yılında Avrupa'da liberal ayaklanma olarak başlayan toplumsal hareketler milliyetçi hareketlere dönüşmüştür.

* Kutsal İttifak, 26 Eylül 1815 yılında Rusya, Avusturya ve Prusya arasında imzalanan ve üç maddeden oluşan antlaşmadır. Bu antlaşmada üç devlet karşılıklı ilişkilerini Hristiyanlığın kutsal prensiplerine dayandıracaklarını belirtmişlerdir. Antlaşma Avrupa'daki mutlakiyetçi monarşilerin korunması amacına yöneliktir (Armaoğlu, 1997: 102).

Marshall'a göre vatandaşlığın üç temel bileşeninden biri olan *Siyasi Vatandaşlık* 19. yüzyılın ürünüdür. Siyasi bir güç olarak parlamentoda temsil edilme hakkının elde edilmesi siyasi vatandaşlığın ifadesidir. Seçme ve seçilme hakkı da siyasi hakların verilebilecek en net örneğidir (Esendemir, 2008: 21). Fransız devriminin birey-monark ilişkisine alternatif olarak getirdiği millet üyeliği, bireylerin toplu olarak otorite karşısında durabilmesinin önünü açmıştır. Bireyler millet olma ve yönetime katılma bilincine ulaşmışlardır. 18. yüzyıldaki bu gelişmenin 19. yüzyılda halk ayaklanmalarıyla devam ettirilmesi siyasi haklar ve dolayısıyla siyasi vatandaşlık kavramı için önemli gelişmelerdir.

Peyrou'ya göre siyasi vatandaşlık kavramı, tiranlığa karşı direnme olarak görülebilecek milli egemenlik kavramının gelişmesi ve insanların kendi kendini yönetecek şekilde gruplaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Peyrou: 2006). 19. yüzyıldaki gelişmeler siyasi vatandaşlık kavramının güçlenmesini sağlamıştır. Bu yüzyılda özellikle Avrupa'da çıkan ihtilaller ve liberallerin baskıları, hükümdarlara daha liberal anayasaları kabul ettirmiştir. Günümüze göre de demokratik olarak değerlendirilebilecek 1831 tarihli Belçika Anayasası gibi belgeler bu yüzyılda hazırlanmıştır. Bu dönemdeki bazı anayasalarla mutlakiyetçi rejimlerin bir kısmı son bulmuştur. Son bulmayan mutlakiyetçi rejimler de artık üstünlüğün değil savunmanın ifadesi olmuştur (Armaoğlu, 1997: 157).

1.2.7. 20. Yüzyılda Vatandaşlık-Sosyal Vatandaşlık

Küreselleşme süreciyle birlikte değişip dönüşen pek çok kavram gibi vatandaşlık kavramı da değişikliklere uğramıştır. Klasik anlamda sosyal bir statü olan ve ulus devlete üyelik olarak açıklanan vatandaşlık kavramının küreselleşmeyle birlikte yeniden tanımlanma çabaları bir çok yeni vatandaşlık kavramını da ortaya çıkarmıştır. Bu kavramların en önemlilerinden biri de 20. yüzyılda Marshall'ın ortaya attığı sosyal vatandaşlık kavramıdır. Marshall'ın sosyal vatandaşlık kavramı en genel anlamıyla modern refah devletinde ifadesini bulan ekonomik ve sosyal güvenlik haklarını içermektedir. Aynı zamanda Marshall sosyal vatandaşlığın

kapsadığı haklar içinde eğitim ve kamusal hizmet alma haklarını da değerlendirir (Esendemir, 2008: 22).

Sosyal vatandaşlık iktisadi refah hakkı ve toplumsal mirası paylaşma, topluma egemen olan standartlara uygun bir şekilde medeni bir insan olarak yaşama hakkını güvence altına almaktadır. Sosyal vatandaşlığı ifade eden sosyal haklar, devlet veya devletin idari birimleri tarafından sağlanan yardımlara ilişkin taleplerdir ve bu haklar vatandaşın devlet karşısında *müşteri* rolünde olmasına öncülük eder. Marshall'a göre devletin hizmetlerinden yararlananlar pasif (müşteri) vatandaşlardır. Sosyal vatandaşlığa göre bireyler, siyasi vatandaşlıktaki gibi gücün ortağı olma rolünü üstlenen değil, tüketici rolündeki kimselerdir (akt. Sarıipek, 2006: 70).

Sosyal ve ekonomik haklar ekonomik rahatlık, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, asgari geçim hakkı ve güvenli bir çevre hakkını içerir. Marshall sosyal haklardan bahsederken, bireysel olarak talep edilen hakları değil, sağlık, eğitim, refah gibi devlet tarafından topluca herkese sağlanması talep edilen hakları kasteder.

Esendemir, Marshall'ın vatandaşlığı sivil, siyasal ve sosyal vatandaşlık olarak tanımlamasının çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Nedenlerini açıklarken de Marshall'ın dönemden döneme değişen, statik bir kavram olmayan vatandaşlığın bu değişimini Marshall'ın tanımlamasının iyi yansıttığını, tanımlamanın klasik tanımlamalardan farklı olduğunu, vatandaşlık için önem arz eden hakları açıkladığını belirtmiştir (Esendemir, 2008).

Marshall'ın üçlü sınıflandırmasına eleştiriler de vardır. Kaya'ya göre, Marshall sivil, siyasal ve sosyal haklar ile çok fazla ilgilenmiş ancak, etnik azınlıklar, insan hakları, çevre ve kadın hakları ile ilgili konulara ilgi göstermemiştir. Bu nedenle de Kaya, Marshall'ın vatandaşlık teorisinin günümüzün modern vatandaşlığını açıklamada yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Bottomore ise Marshall'ın sosyal adaletin sağlanmasını önce medeni daha sonra siyasal ve sosyal hakların verilmesine bağladığını ve vatandaşlık kuramını oluştururken homojen bir toplum yapısına sahip olan İngiltere'yi referans aldığını, ancak günümüz toplumlarının çok kültürlülükten kaynaklanan yeni vatandaşlık sorunları olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Marshall'ın üçlü sınıflandırmasının günümüz toplumları için tam olarak geçerli olmadığını ifade etmiştir. Kymlicka da Marshall'ın vatandaşlık kuramının dinsel azınlıkları, etnik toplulukları ve toplumsal cinsiyetleri gözardı ettiğini

belirtirken, bu kuramının bahsedilen grupların özel ihtiyaçlarına cevap veremeyecek nitelikte olduğunu ve Marshall'ın teorisinin bu tür farklılıkları dikkate alarak geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (akt. Fırat, 2010).

Vatandaşlık tanımlamaları arasında önemli bir yeri olan Marshall'ın vatandaşlık kuramının eleştirilen yönleri, kavramın sürekli değişen ve dönüşen, dinamik bir kavram olduğunu, yeni doğan haklara bağlı olarak sürekli geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Vatandaşlığın sadece hak ve ödevleri ifade eden bir kavram olmadığını, aynı zamanda her bireyin var olan birçok kimliğinden biri olduğunu göz önünde bulundurmak da kavramın daha uzun soluklu bir tanımının yapılmasında yararlı olacaktır.

1.2.8. Günümüz Dünyasında Vatandaşlık Kavramı

1.2.8.1. Yeni Vatandaşlık Kavramları

Birey devlet ilişkisindeki değişimlere bağlı olarak değişim geçiren vatandaşlık kavramı hızla gelişen iletişim teknolojisi ve küreselleşmenin katkılarıyla dünyanın pek çok yerinde yaşanan etkileşimlerle birlikte yeni tanımlara kavuşmuştur. Geleneksel anlamdaki vatandaşlığın ulusal boyutta ve statü boyutundaki değişimlerini inceleyen Esendemir, ulusal boyuttaki değişimi Falk tarafından öne sürülen *Küresel Vatandaşlık* kavramı ve Van Steenberg'in ortaya attığı *Ekolojik Vatandaşlık* kavramıyla açıklar. Statü boyutundaki değişimi ise *Yeni Cumhuriyetçi Vatandaşlık* (Van Gunsteren), *Çok kültürlü Vatandaşlık* (Kymlicka), *Avrupa Vatandaşlığı* (Habermas) ve *Radikal Demokratik Vatandaşlık* (Mouffe) kavramlarını açıklayarak ortaya koyar (Esendemir, 2008: 41). Habermas tarafından geliştirilen *Anayasal Vatandaşlık* da günümüzün popüler ve çokça tartışılan vatandaşlık kavramlarından birisidir.

Küreselleşme süreciyle birlikte mekanın önemini kaybetmesi ve sınırların bir anlamda ortadan kalkması dünya genelinde yer değiştirmeleri artırmış, bu durum da vatandaşlığın coğrafi ve ulusal boyutunun yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ulusal anlamda vatandaşların dışında bir ülkede yaşayan diğer

kimselerin de bir takım haklarının da sağlanması ihtiyacı ulus devletlerin geleneksel vatandaşlık kavramıyla zor olduğundan küresel vatandaşlık fikri bir alternatif olarak Falk tarafından 1994'te ortaya atılmıştır (Esendemir, 2008: 42). Küresel vatandaşlık kavramının geliştirilmesi gerektiğini ileri süren Falk, coğrafi sınırlılığın olmadığı dünyada vatandaşlığın uluslararası bağlamda ele alınması gerektiğini vurgular. Ekonomik güçlerin küreselleşmesinin ve Avrupa Birliği (AB) gibi bölgesel siyasi birlikteliklerin evrensel bir kimlik oluşumuna etki ettiğini, küresel vatandaşlığın temelini oluşturacak küresel sorunlara karşı birlikte mücadele etme fikrinin ve küresel duyarlılığın artmasının önemli olduğunu belirtir (Falk, 1994).

İnsanlığın ortak kaderi ve ortak geleceğiyle bağlantılı olarak düşünülen küresel vatandaşlık kavramına bazı eleştiriler de vardır. Arneil'in çalışmasında küresel vatandaşlığa yöneltilen eleştirilerin ilkinde dünya çapında bir yönetim olmadan dünya çapında vatandaşlığın mümkün olmadığı, dünya hükümetininse Kant'ın ifadesiyle *ruhsuz bir despotizm* olacağı vurgulanmaktadır. Aynı zamanda dünya çapında bir hükümeti gerektiren küresel vatandaşlık kavramının batı emperyalizmine açılacak bir kapı olduğu ve batının dünyayı daha çok kendi istediği gibi şekillendirmesi amacına yönelik bir araç olduğu ileri sürülmektedir. Aynı çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğuya yönelik müdahalelerinin açıklamasının *medenileştirmek, demokrasi getirmek, terörle mücadele olması*, Amerika'nın reel politikada emperyal bir devlet olmasıyla ve bu tarz devletlerin halkları bir hizada tutmaya çalışmasıyla açıklanmaktadır (Arneil, 2007: 302,4). ABD'nin özgürlük ve demokrasinin küresel savunucusu gibi davranması, istediği ülkeye müdahale edebilmek için bu kavramları kullanması, vatandaşlığın gerekleri olan hak ve özgürlüklerin küresel vatandaşlık yoluyla dünya çapında sağlanması konusunun tehlikeli emperyalist amaçlara hizmet edebileceği endişesini açığa çıkarmaktadır.

Küresel çağdaki ekolojik sorunların tüm canlıları ilgilendirmesi dolayısıyla sadece insan haklarını değil hayvan hakları ve doğadaki tüm canlıların haklarını savunan bir anlayışı yansıtan ekolojik vatandaşlık da yeni vatandaşlık anlayışlarından biridir. Ekolojik vatandaşlıkta sorumluluk fikri çok önemlidir. Klasik vatandaşlıktaki devlete ve topluma karşı sorumluluklarla birlikte insanın doğaya karşı sorumluluğunun da var olduğu vurgulanır. Ekolojik vatandaşlık sadece insanların

değil tüm canlıların vatandaşlığını tartışır. İnsan dışındaki varlıkların vatandaşlığının gerçekleşebilmesi ve katılımının tartışma konusu olduğu noktada Van Steenbergen bu sorunun sosyal sorumluluk bilinciyle gerçekleşeceğini savunmaktadır (Van Steenbergen, 1994).

Günümüzün farklı vatandaşlık kavramlarından biri olan yeni cumhuriyetçi vatandaşlık klasik cumhuriyetçi vatandaşlığa göre bireyin otonomisini öngören, bireysel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi konusunun önem verildiği bir vatandaşlık tanımıdır. Cumhuriyetin kontrol sağlamaktan ziyade çoğulculuğu sağlama gibi bir misyonu olduğu, dolayısıyla devletin toplum üzerinde katı bir denetleme mekanizması oluşturmadığı düşüncesi yeni cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışında önemlidir. Bu kavrama göre insanın özgür birey haline getirilmesi demek olan *vatandaş oluşturmak* cumhuriyetin görevidir. Klasik vatandaşlık tanımından ayrılan bir yön olarak yeni cumhuriyetçi vatandaşlık vatandaşın sıradan bir insan değil nitelikli olması gerektiğini savunur (Van Gunsteren, 1994: 46-7).

Kymlicka'nın öne sürdüğü bir vatandaşlık tanımı olan çok kültürlü vatandaşlık ulus devletin farklı kültürleri asimile edip tek bir kültürü öne çıkarmaya çalışmasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Esendemir'e göre Kymlicka, azınlıkların kültürlerini yaşatabilmek için özgür olmaları gerektiğini, dayatmacı politikaların sorunları daha da büyüttüğünü ve bu sorunların çözülmesi için federal bir yapı gerektiğini savunur (2008: 52). Birden daha fazla farklı kültürün bir arada yaşadığı toplumlar olan çok kültürlü toplumlarda çok kültürcü anlayışın var olması *bütün milliyetler, toplumsal birlikler ve kültürel topluluklar için riski en aza indirme talebini* yansıtır. Çok kültürcülük anlayışı sadece diğer kültürlerin varlığına müsaade etmek değil, tüm farklı kültürleri eş değer tutmak ve bu kültürlerin tanınmaları anlamına da gelmektedir (Erincik, 2011: 226). Küreselleşmenin etkisiyle dünyadaki hemen hemen tüm toplumların çok kültürlü olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir durumda devletlerin tek bir kültürü ön plana çıkarıp diğerlerinin asimile olmasına neden olacak politikalar izlemesinin önüne geçilebilmesi için çok kültürcü vatandaşlık üzerinde durulması gereken bir kavramdır.

Avrupa vatandaşlığı bölgesel ekonomik ve siyasi bir birlik olan Avrupa Birliği (AB) aracılığıyla gündeme gelen bir kavramdır. AB her ne kadar bir devlet olmasa da vatandaşlık konusunu üye ülkelerin vatandaşlarına bir takım ortak haklar

vermek suretiyle sağlamıştır. Avrupa vatandaşlığının klasik vatandaşlıktan farkı vatandaşlara hak vermekle birlikte görevler yüklememesidir. Avrupa vatandaşı olmak için üye ülkelerden herhangi birinin vatandaşı olmanın yeterli olduğunu söyleyen Yücel, bu ifadelerle rağmen Avrupa vatandaşlığı kavramının zamanla karmaşık bir hal aldığını vurgulamaktadır (Yücel, 2013: 41).

Geleneksel vatandaşlığın statü boyutundaki değişimi yansıtan bir diğer vatandaşlık tipi de radikal demokratik vatandaşlıktır. Bu kavramı açıklarken vatandaşlığın bir siyasi kimlik ya da yasal bir statüyle meşrulaştırılma biçimi olmamakla birlikte vatandaşın sadece belirli hakların pasif alıcısı ve yasaların koruyuculuğundan yararlanan kişi de olmadığını söyleyen Mouffe'ye göre, vatandaşlık sadece bir kimlik değil farklı gruplar arasında demokrasinin yayılması ve radikalleştirilmesi için ortak bir duygu oluşturmaktır. Mouffe vatandaşlığın halk kavramıyla aktif hale gelebileceğini savunur. Liberal demokratik vatandaştan farklı olarak radikal demokratik vatandaş pasif veya nötr olarak hak alıcı konumunda değil, mücadeleci ve muhalif konumdadır. Bireyler arasında ise farkları ortadan kaldırmamakla birlikte müzakerecidir (Mouffe, 1992).

Demokrasiyi daha katılımcı bir hale getirmeyi amaçlayan radikal demokrasinin vatandaşlık tanımı, grupların ikincilleştirilmelerinin ve ötekileştirilmelerinin önüne geçilmesini, toplumsal cinsiyete, din ve mezhep gibi nedenlerle siyasal katılıma engel olan kısıtların kaldırılmasını, bir grubun bir alandaki egemenliğini diğer alanlara yayma isteğini engelleme yönünde önlemler alınmasını içerir. Çoğulculuğa olumlu bir yaklaşım sergileyen radikal demokratik vatandaşlık anlayışı, totaliter devlete, parti iktidarına ya da tiranlığa-diktatörlüğe karşı güvence sağlayacak olan ilkenin bireysel özgürlükleri güvence altına almak olduğunu vurgular (Gül, 2008).

Yeni vatandaşlık kuramlarından bir diğeri de ilk olarak Almanya'da ortaya atılan ve Jurgen Habermas tarafından geliştirilen bir vatandaşlık tanımı olan anayasal vatandaşlıktır. Anayasal vatandaşlık, siyasi kimliğin yeniden tanımlanmasını ifade etmektedir. Toplumda bastırılan farklı kimlikleri de içine alan *eşit vatandaşlık* fikrini hakim kılmayı amaçlayan kavram, bunun gerçekleşebilmesi için vatandaşlık tanımının üç unsur bulundurması gerektiği üzerinde duran bir vatandaşlık yaklaşımıdır. Bu üç unsur şu şekilde açıklanmaktadır: a) vatandaşlık, herhangi bir

etnik, dinsel veya kültürel kimliğe referansla tanımlanmamalı; b) bütün kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etmelerine, korumalarına ve geliştirmelerine imkân sağlanmalı; c) kamu otoritesi kimlikler karşısında nötr bir pozisyonda olmalıdır (Erdem, 2012a: 52).

Anayasal vatandaşlığı Habermas'tan da önce ilk olarak 1970'li yıllarda ortaya atan Steenberger milliyetçilik kavramı yerine ürettiği bu yeni kavramla Alman halkının kendi oluşturduğu anayasaya bağlı olmasını ve bu anayasanın temsil ettiği değerlere sahip çıkmasını vurgulamaktadır. Vatandaşlığın doğrudan anayasada formüle edilmesi şeklinde ele alınabilecek anayasal vatandaşlık, bu formüle etmenin her türlü etnik, dinsel ve kültürel imalardan arındırılmış olmasını gerektirir. Anayasal vatandaşlık, kamu otoritelerini farklılıkları asimile etmeye dönük gizli veya açık her türlü politikayı izlemekten men etmektedir (Topuzkanamış, 2012: 138).

Anayasal vatandaşlık açıklanırken genel olarak vatandaşlığın bir ulustan ziyade anayasaya bağlı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla vatandaşlıkla milliyet arasındaki bağın gereksiz olduğu görüşü bu kavramda hakimdir. Vatandaşlıkla milliyet arasında bağ kurulmasıyla farklı kültüre, etnisiteye ya da inanca mensup vatandaşların tam olarak temsil edilememesi, farklılıkların asimilasyona maruz kalması, farklılıklara karşı baskı politikası uygulanması gibi sorunlar yaşandığı savunulmaktadır (Fırat, 2010).

Anayasal vatandaşlığın kimliklerin birer ayrıcalık ya da ayrımcılık aracı olarak kullanılmasına izin vermeyeceğini belirten Erdem, bu anlayışın vatandaşlığa toplumun çoğulcu yapısını ortadan kaldırmanın ve onu homojenleştirmenin bir aracı olarak bakmayacağını söyler. Bu anlamda anayasal vatandaşlık farklılıkları korumanın bir yoludur. Kamu otoritesinin toplumdaki farklı kimliklerden herhangi birine daha yakın durmasının, diğer kimlikleri bastırmasının ya da asimile etmesinin önündeki engel olarak anayasal vatandaşlık kavramı tüm kimlikleri eşitler ve bu yolla da bireylerin devlete aidiyetlerini pekiştirir (Erdem, 2012a: 53).

Genel olarak bireyin devlet karşısında üstünlüğünü savunan, farklı kimliklerin asimile olmasına ve bastırılmasına karşı çıkan, eşit vatandaşlığı önceleyen ve tüm bunların sağlanabilmesi için de vatandaşlığın anayasada tanımlanması gerektiğini savunan anayasal vatandaşlık günümüzde özellikle Avrupa ve Türkiye'de tartışılan vatandaşlık kuramlarından biridir.

Tüm bu vatandaşlık tanım ve kuramlarına bakıldığında özellikle 1990'lı yıllarda bir çok farklı vatandaşlık tanım ve kuramının geliştirilmesi vatandaşlığın bu yıllardan itibaren çok tartışılır olduğunun göstergesidir. Vatandaşlıkla ilgili yaklaşım farklılıkları ve geliştirilen farklı kuramlar, birey-devlet ilişkisinin günümüz şartlarına bağlı olarak değişimini ve vatandaşlığın nasıl dönüştüğünü ve geliştiğini izlemek açısından önemlidir.

1.2.8.2. Uluslararası Belgelerde Vatandaşlık Kavramı

Vatandaşlık tanımının yapılmasında çok önemli bir yeri olan haklar ve özgürlüklerin uluslararası belgelerde ele alınış şekli, ülkelerin de kendi vatandaşlık tanımlarını yapmalarında ve haklar ve özgürlüklerin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi vatandaşlık için kritik olan temel insan haklarını

Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar (Madde 1). Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu bildirme ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca, ister bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurtaşı olsun, bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayırım gözetilmeyecektir (Madde 2). Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır (Madde 3). Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü biçimde yasaktır (Madde 4). (İHEB, 1984)

gibi ifadelerle güvence altına almaktadır.

Vatandaşlıkla ilgili önemli uluslararası belgelerden bir diğeri de Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmeyle, vatandaşlığın bütü unsurlarıyla ilgili ilke ve kurallar belirtilir. Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi'yle yeni bir vatandaşlık kazanmak ve kaybedilen vatandaşlığın yeniden kazanılmasını sağlamak, vatandaşlığın kaybedilmesinin sadece iyi bir nedenle gerçekleşebilmesini sağlamak ve keyfi olarak iptalinin engellemek, vatandaşlıkla ilgili başvuruların adil ve tarafsız değerlendirilmesiyle birlikte temyiz de açık olmasını garanti etmek ve devlet halefiyeti söz konusu olduğunda vatansız kalma tehlikesi bulunan kişilerin durumuyla ilgili düzenleme yapmak gibi amaçlar gözetilmiştir (Aykaç, 2008).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) de devletlerle vatandaşları arasındaki hak ve özgürlük ilişkisini düzenleyen belgelerdendir. Sözleşmede bahsedilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), bireylerin, grupların ya da devletlerin başvurabileceği bir yapıdadır. Özellikle devlet tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri konusunda iç hukuk yollarını tüketen ülke vatandaşları için AİHM başvurulabilecek mercidir (AİHS, 1963). Bir ülke içinde mahkemelerin devletle vatandaş arasında tarafsız olamaması ve devletten yana taraf olması gibi durumlarda tarafsız bir merci olarak bir dış mahkemenin varlığı önemlidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bağlayıcılığı ise AİHS'ni imzalayan devletler için geçerlidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4 numaralı protokolündeki 3. madde, sözleşmenin devletlerle vatandaşları arasındaki hak ve özgürlükler konusunda vatandaşların haklarını nasıl gözettiğine dair bir örnektir:

1. Hiç kimse, tek başına ya da toplu olarak, uyuşu bulunduğu devletin ülkesinden sınır dışı edilemez.
2. Hiç kimse, uyuşunda bulunduğu devletin ülkesine girme hakkından yoksun bırakılamaz. (AİHS, 4 No'lu protokol, md:3, 1963)

Uluslararası alanda vatandaşlık haklarını garanti altına almak ve vatandaşlıkla ilgili ihlalleri önlemek adına oluşturulan bu belgeler vatandaşlığın gelişmesi için önemli belgelerdir. Bu belgelerin, belgeleri kabul eden ülkeler için belli bir bağlayıcılığı olmakla birlikte ülkeler arasında vatandaşlıkla ilgili ortak bir tutum geliştirme konusunda da önemli katkıları bulunmaktadır.

1.2.8.3. Avrupa Anayasalarında Vatandaşlık Kavramı

Avrupa anayasalarında vatandaşlık kavramı farklı şekillerde geçmektedir. Alman anayasasında *Almanlığa* vurgu yapılmakta, Alman terimi Alman vatandaşı olanlar ya da Alman soyundan olup 1937'deki Alman imparatorluğu sınırları içinde kabul edilmiş olan mülteci veya sürgün edilenlerle bunların eşi veya altsoyu anlamında kullanılmaktadır. Avusturya anayasasında eyalet vatandaşlığı geçerlidir; federal düzeyde tek vatandaşlık öngörülmektedir. Belçika anayasasında vatandaşlığa kabul edilme federal kanunlarla gerçekleşmektedir ve Belçika'da Flaman topluluğu,

Fransız topluluğu ve Almanca konuşanlar topluluğu olmak üzere üç farklı topluluk vardır. Bulgaristan anayasasında anne veya babası Bulgar olan ve Bulgaristan’da doğan herkes kökeninden dolayı başka bir ülkenin vatandaşlığına hak kazanmadıkça Bulgar vatandaşı sayılmaktadır. Danimarka anayasasında vatandaşlığa millet meclisi karar vermekte, din ve etnik kökenin vatandaşlık hak ve ödevleri konusunda bir ayrımcılık getirmeyeceği vurgulanmaktadır. Estonya anayasasında vatandaşlık nesebe bağlanmakta anne veya babası Estonya vatandaşı olanlar vatandaş kabul edilmektedir. Finlandiya anayasasında da vatandaşlık neseple ve doğum yeriyle kazanılmaktadır. Fransa anayasasında *Fransız Halkına* atıfta bulunulmakta devletin deniz aşırı halkları da Fransız halkı içinde tanıdığı belirtilmektedir. İrlanda anayasasında doğum yeriyle birlikte nesep, vatandaşlığın belirlenmesinde önemlidir. İspanya anayasasında vatandaş kelimesinin karşılığı İspanyol’dur. Bu anlamda uyruk İspanya vatandaşlığı için belirleyicidir. Litvanya anayasasında vatandaşlık doğumla ve kanunla belirlenir; çifte vatandaşlık mümkün değildir. Polonya ve Macaristan vatandaşlığı da neseple kazanılmaktadır (Temelat, 2011).

Vatandaşlığın kanunla düzenlendiği Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, Yunanistan, Malta gibi ülkelerin yanında bazı Avrupa anayasalarında da herhangi bir tanıma yer verilmemiştir (Temelat, 2011). İsviçre, Belçika, Danimarka, Hollanda, Polonya, Portekiz, Avusturya anayasalarında vatandaşlık kavramı tanımlanmak yerine, vatandaşların sahip olduğu hakların kapsamı tespit edilmiştir (Doğan, 2013).

1.2.8.4. Çok uluslu Vatandaşlık Örneği Olarak Avrupa Vatandaşlığı

Avrupa anayasalarında vatandaşlığın devamında çalışmada daha önce kısaca değinilen *Avrupa Birliği Vatandaşlığını* bu aşamada incelemenin önemli olduğu düşünülmektedir. Avrupa vatandaşlığıyla ilgili önemli adımlar ilk kez Maastricht Antlaşmasıyla atılmıştır. Avrupa Birliği’ni kuran antlaşma olarak bilinen ve Avrupa Birliği Antlaşması da denen Maastricht Antlaşması’nın amacı AB’nin resmi internet sitesinde Avrupa’nın parasal birliğini ve vatandaşlık, ortak iç ve dış işleri politikaları gibi siyasal birliğinin unsurlarını hazırlamak olarak geçmektedir (europa.eu, 2014). Maastricht Antlaşmasında üye devletlerin milletleri arasında ortak bir vatandaşlık

kurma amacından bahsedilmekle birlikte (1992:4) Avrupa Birliği'nin üye devletlerin vatandaşlarının birlik vatandaşlığını sağlayarak hak ve çıkarlarının korunmasını güçlendireceği ifade edilmektedir (1992:8).

Maastricht Antlaşması Avrupa vatandaşlarının kullanabileceği birtakım hakları antlaşmanın ikinci bölümünde *Birlik Vatandaşlığı* başlığıyla sıralamıştır. Antlaşma, tüm birlik üyesi devletlerin vatandaşlarını AB vatandaşı saymakta (madde 8) ve bu vatandaşlara birliğe üye ülkelerde serbestçe dolaşım ve ikamet etme hakkı (madde 8a), ikamet edilen üye ülkelerdeki yerel seçimlerde ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy verme ve seçilme hakkı (madde 8b), AB'ye üye olmayan bir ülkede kendi ülkesinin diplomatik olarak temsil edilmemesi durumunda AB üyesi bir başka ülkenin temsilciliğinin himayesine girebilme hakkı (madde 8c), Avrupa Parlamentosu'na dilekçeyle başvuru hakkı ve ombudsmana başvurma hakkı (madde 8d) (Maastricht Antlaşması, 1992: 15-6) gibi vatandaşlık için önemli görülebilecek haklar sağlamaktadır.

1997 tarihli Amsterdam Antlaşmasında da vatandaşlara yüksek düzeyde güvenlik sağlamak (madde K1) amacından bahsedilmiş (1997: 16), birlik vatandaşları arasında ayırım yapılmayacağını vurgulayan ifadeler (madde 5a/1) kullanılmıştır (Amsterdam Antlaşması, 1997: 25).Antlaşmada düzenlenen AB vatandaşlarının herhangi bir AB kurumuna ilettikleri yazılı belgelere aynı dilde cevap almalarını sağlama (1997: 27) ve her vatandaşa Avrupa Parlamentosuna girme hakkı (madde191a) gibi vatandaşlık haklarına dair düzenlemelerle (Amsterdam Antlaşması, 1997: 46) Avrupa vatandaşlığının kapsamı genişletilmiştir.

Avrupa vatandaşlığı son olarak Lizbon Antlaşması ile birlikte daha da güçlendirilmiştir. Önceki antlaşmalarda AB vatandaşlarına tanınan haklara ek olarak Lizbon Antlaşmasında vatandaşlık hakları olarak görülebilecek bir takım haklar özellikle vurgulanmıştır. AB vatandaşlarının eşitliği prensibi (madde I-45), AB vatandaşlarının demokratik yaşama katılımı ve Avrupa parlamentosunda doğrudan temsil edilmesi (madde I-46), vatandaşların görüşlerini açıklayabilmeleri hakkı (madde I-47), vatandaşlarının AB kurumlarının, organlarının dokümanlarına ulaşabilme hakkı, (madde, I50), siyasi görüş açıklama hakkı (madde II-72),istediği üye ülkede çalışma hakkı (madde II-75) , üye ülkelerdeki yerel seçimlerde aday olma ve oy kullanma hakkı (madde II-100,102) gibi haklar (Lizbon Antlaşması, 2007: 40,

41, 50, 51, 63), *Avrupa İçin Bir Anayasa kuran Antlaşma* ifadesiyle başlayan Lizbon Antlaşmasında AB vatandaşlarına son olarak tanınan haklardır.

Avrupa'yı tek bir devlet gibi gören ve üye devletlerin vatandaşlarını da bu tek devletin vatandaşları olarak kabul eden AB vatandaşlığının söz edilmeye başlandığı 1990'lı yıllarda başka bir vatandaşlık kuramı daha tartışılmaya başlanmıştır. Temeli 1970'li yıllara dayanan ve eşit yurttaşlık, vatandaşlığın anayasada formüle edilmesi, vatandaşlığın ulustan arındırılması unsurlarına dayanan anayasal vatandaşlığı gündeme getiren Habermas'ın bu kavramı AB vatandaşlığının yerleşmesi için ortaya attığını savunan görüşler mevcuttur (Demir, 2005: 102). Avrupa vatandaşlığını güçlendirmeye çalışan Avrupa Birliği'nin anayasal vatandaşlığın üç önemli unsurunu (eşit yurttaşlığı, ulustan arındırılmış milliyetçiliği, vatandaşlığın anayasada formüle edilmesini) vurgulaması dolayısıyla bu iki kavramın örtüştüğünü söylemek mümkündür.

2. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE VATANDAŞLIĞIN GELİŞİMİ

2.1. OSMANLI'NIN İLK ZAMANLARINDA VATANDAŞLIK

Osmanlı Devleti'nin kurucu nüvesini teşkil eden ilk topluluğun Oğuzların Kayı boyuna mensup bir uç aşireti olduğu bilinmektedir. Devlet 14. yüzyıldan sonra Türk unsuru tarafından kurulmuştur. İlk olarak 1071'de Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla birlikte gerçekleşen göçlerle, ardından da 1200 yılından itibaren Moğol istilasından kaçan Türkmenlerin yoğun göçleriyle Anadolu bir Türkmen ülkesi niteliği kazanmıştır. Türk beyliklerinin topraklarına katılması dışında Balkanlar ve diğer yerlere fetihlerin başlamasıyla birlikte farklı halklar Osmanlı toplumuna katılmış olsa da devletin kuruluş dönemlerinde toplum daha çok Müslüman Türklerden oluşmaktadır (Yediyıldız, 1999: 441).

19. yüzyıla kadar *millet sistemini* benimseyen Osmanlı Devleti'nde yönetim adem-i merkeziyetçidir. Farklı dinlerden oluşan bir toplum yapısına sahip imparatorluğun resmi dini İslam'dır ancak diğer dini gruplar eğitim, hukuk gibi alanlarda kendi dini kurallarına göre yaşayabilmektedir ve bir anlamda özerk gruplardır. Osmanlı Devleti'nde resmi din olarak İslam'ın belirlenmesi tebaa arasındaki eşitlik konusunun tartışılmasının önemli bir sebebidir. Bir görüşe göre, gayrimüslimlerin önemli mevkilere gelebilmeleri Osmanlı'da dışlanma olmadığının göstergesiye farklı görüşlere göre her millet kendi içinde eşit olsa da toplumlar arasında Müslümanlar lehine bazı sınırlamalar mevcuttur (Uluç: 2012: 13). 19. yüzyılda gerçekleşen Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi gibi bir takım hukuki düzenlemelerle din temelli bu eşitsizlik tartışmalarına bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Her ne kadar günümüzün eşitlik anlayışıyla kıyaslanacak seviyede olmasa da yapılan düzenlemelerle Müslümanlarla Gayrimüslimler arasında

gerçekleştirmeye çalışılan eşitlik, vatandaşlık kavramının da önemli bir unsuru olarak ele alınması gerekir.

Osmanlı literatürü incelendiğinde eşitlik konusunda farklı bir yaklaşım benimsendiği gözlemlenmektedir. İnsan yaratılış gereği ihtiyaçlarını karşılayabilmek için diğer insanlara muhtaçtır ve bu ihtiyaçlar toplumların oluşmasına yol açmıştır. Toplum içinde dayanışma ve yardımlaşma bir gereksinim olarak görülmektedir. Bu gereksinimden anlaşılan da herkesin farklı ihtiyaçları karşılayabilecek çeşitli yetenekleri vardır. Bu yetenekler de insanları birbirinden farklı ve eşitsiz kılar. Farklılaşma ve tabakalaşmanın yaratılıştan gelen bir zorunluluk olduğunu savunan bu anlayış Osmanlı'daki toplumsal düzene de etki etmektedir. Osmanlı Devleti'nde toplumsal hayatın sağlıklı işlemesi için gerekli olduğu düşünülen yönetenler (askeri) ve yönetilenler (reaya) sınıfı olmak üzere iki büyük sınıf vardır (Yediyıldız, 1999: 444). Bu iki sınıflı toplum yapısının bugünkü eşitlik anlayışına uygun olmadığı düşünülmekle birlikte mutlak gücün yöneten sınıfın başındaki padişaha atfedilmesi de vatandaşlık anlayışı açısından günümüzden çok farklı bir çizgide olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde kimliği tanımlayan *Osmanlılık* kavramının daha çok soyut düzeyde kaldığını söyleyen Polat, kimliğin somut olarak din ve yerel özelliklerin vurgulanarak tanımlandığını söyler. Osmanlılık temel olarak Müslümanlıkla tanımlanmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin özellikle ilk dönemlerinde diğer etnik unsurların devlet bünyesinde henüz bulunmaması, Anadolu'nun fethinin devamlılığının sağlanabilmesi için Türk unsurların bölgede olması, Moğolların Köseadağ Savaşı (1243) sonrası Anadolu'daki hakimiyeti ve bu süreçte izlediği siyaset Osmanlı'nın ilk zamanlarında kimlik tanımlamasındaki Türk vurgusunun önemli nedenlerindedir (Polat, 2011: 133).

2.2. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR VATANDAŞLIK

Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık anlayışı Osmanlılık üzerine kuruludur. Birçok farklı etnik ya da dini topluluğu bünyesinde barındırmış olan Osmanlı Devleti için Osmanlılık bugün *üst kimlik* olarak bildiğimiz kavramın işlevini görmektedir.

Herkesin özel kimliğine sahip olduğu ama bu özel kimliklerin üstünde bir aidiyeti simgeleyen Osmanlılık, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar etkisini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği fetihler sonucunda sınırlarının genişlemesi ve buna bağlı olarak farklı dini ve etnik toplulukların Osmanlı tebaasına dahil olması millet sistemini meydana getirmiştir denilebilir. Ortaylı'ya göre, Osmanlı Devleti'ndeki *Millet teşkilâtı* etnik (kavmi) ve dil aidiyetine değil, din ve mezhep aidiyetini temel almaktadır. Ortaylı millet teşkilatını “*Bir bölgenin Darü'l-İslâm'a katılmasından sonra buradaki kitap ehlinin (Ehl-i zimmet) bir ahitname, hukuk ve himaye bahşedici bir ahit ile İslâm devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilât, bir hukuki varlıktır.*” sözleriyle tanımlamaktadır (Ortaylı, 2002: 395-6).

Arapça kökenli olan *millet* sözcüğü anlam olarak dini bir topluluğu, geniş bir cemaati, yani bir ibadethanede ibadet eden aynı inançtaki insanları ifade etmektedir. Buna dayanarak Osmanlı'daki millet sisteminin kişilerin ve toplulukların sosyal ve siyasal ve yasal konumlarını ırk ve soydan ziyade dini inançlara göre belirlediğini söylemek mümkündür. Bu sisteme göre her millet kendi içinde mensup olduğu dinin kurallarına göre düzenlenmiştir. Cemaatsel özerkliği ifade eden bu sistemde her millet devletin küçük bir örneği olarak örgütlenmiştir (Kurtaran, 2011: 59).

Osmanlı Devleti'nde *Millet-i Erbia* denilen dört millet vardır. İlk millet Türkler, Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Berberiler, Çerkezler, Gürcüler, Abazalar, Çeçenler vb. Müslüman etnik topluluklardan oluşan ve *Millet-i Hakime* denilen Müslüman milleti, ikinci millet *Millet-i Sadıka* olarak anılan Ermeni milleti, üçüncü millet Rum milleti, dördüncü milletse Yahudi milletidir (Kurtaran, 2011: 61). Osmanlı belgelerinde isimleri *Tebaa-i gayrimüslime, cemaat-i muhtelif, milel-i saire, milel-i muhtelif* gibi farklı şekillerde geçen Gayrimüslimler her türlü dini, hukuki ve dahili işlerini düzenlemede serbestken devlet, cemaat liderlerinin seçimi konusunda idari vazifeleri de bulunduğu gerekçesiyle konuya müdahil olmuştur (Gök, 2001: 101).

Şeriata göre dünya İslam'ın egemen olduğu yerler anlamında *Darül-İslam* ve İslam'ın egemen olmadığı ve cihat gerçekleştirilmesi gereken yerler olan *Darül-harb* olarak ikiye ayrılır. Zimmet kavramı Darül-harb'te yaşarken kendilerine cihad ilan edilecek olan Ehl-i Kitap toplulukların cihaddan önce haraç ve cizye vermeyi kabul

ederek İslam egemenliğini kabul etmelerinin bir sonucu olarak kendilerine verilen statüyü ifade etmektedir. Osmanlı'daki gayrimüslim toplulukların statüsü de *zimmiliktir*. Bu zimmet anlayışı içerisinde gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit statüde olmadıkları Müslümanlardan farklı olan yönlerinin (giyimleri, ibadet yerleri, evleri vb.) devletin belirlediği bazı kurallarla vurgulanmasıyla da ortaya konulmaktadır (Polat, 2011: 134).

Din ve vicdan hürriyeti anlamında gayrimüslim topluluklara geniş haklar tanıyan ve farklı dini grupların inançlarına göre özerkliğini sağlayan millet sistemi vatandaşlığın bir gereği olan hak ve özgürlüklerin önemli bir kısmı olan din ve vicdan hürriyetini sağlamakla birlikte tam anlamıyla gelişmiş bir vatandaşlık anlayışını içerdiğini söylemenin güç olduğu bir sistemdir. Hak ve özgürlüklerle birlikte eşitlik, katılımcılık gibi bugün vatandaşlığın gereği olarak bildiğimiz bir takım şartlar millet sistemiyle sağlanamamaktadır. Çünkü millet sistemine göre tüm Osmanlı tebaası eşit değildir. Sünni Müslümanlar asli öge olarak kabul edilirken, gayrimüslim topluluklar için zimmet kavramı kullanılmaktadır.

2.2.1. Tanzimat Fermanı

1839 tarihli *Gülhane Hattı Hümayun* ile başlayan Tanzimat dönemi millet sisteminde bir takım değişiklikler meydana getiren ve bu anlamda Osmanlı Devleti'ndeki vatandaşlık anlayışını da bir parça değiştiren dönemdir. 1839 yılında Gülhane'de devlet adamlarının ve yabancı konukların huzurunda ilan edilen fermanla gayrimüslim ve Müslüman milletlerin statülerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bir batılılaşma hareketi olarak ve yabancı devletlerin talebiyle gerçekleşen Tanzimat fermanı Kurtaran'a göre toplum hayatında önemli bir dönüm noktası olmuş ve yeni bir devir açmıştır. Bu dönemde Müsadere Usulü^[*] kaldırılmış, can ve mal güvenliği

* Devlet adına çalışırken kazanılan malların kamuya ait sayılması kuralına dayanılarak uygulanan müsâdere, başlangıçta zulüm ve irtikâbindan şüphe edilen veya serveti ile dikkati çeken devlet büyükleri hakkında diğerlerine de ibret olmak üzere uygulanırken, sonraları böyle bir töhmet söz konusu olmaksızın eceli ile veya idam yoluyla ölenler hakkında da kullanılmaya başlandı. Müsâdereye maruz kalan memur önce teftiş edilir, paralarının yerini söylemek için bazen hapis ve zorlama gibi yollara başvurulurdu. El konulan para veya malların bedeli beytülmale intikal ettirilirdi; böylece mirasçılar bu servetten mahrum bırakılırdı. Bu şekildeki bir uygulama ile kişinin kendi

sağlanan gayrimüslimler için düzenli bir vergi ve askere alma sistemi getirilmiştir. Ayrıca Hristiyanların bulunduğu köylerde kendi muhtarlarını ve ihtiyar heyetlerini seçme gibi bir takım haklar da kendilerine verilmiştir (Kurtaran, 2011: 63).

Osmanlı'da vatandaşlığın ilk emaresi olarak görülen Tanzimat fermanıyla Lewis'e göre ilk kez Osmanlı tebaasına yaşama, hürriyet ve yargılanma gibi sivil haklar tanınmıştır (Esendemir, 2008: 66). Fermana önemli bir gelişme olarak angaryanın kaldırılmasından söz edilmiştir. Tanzimat fermanıyla birlikte gayrimüslimlerin din ve ibadet hürriyeti genişlemiştir. Ferman aynı zamanda gayrimüslimlere il idarelerindeki meclis ve komisyonlarda yarı yarıya temsil hakkı tanıma gibi uygulamalarla gayrimüslimlerin yönetime daha çok katılmalarını sağlamıştır. Tıbbiye, mülkiye, hukuk fakültesi, veterinerlik fakültesi gibi okullara üçte bir oranında gayrimüslim öğrenci alınması da Tanzimat fermanıyla gelen yeniliklerdendir (Ortaylı, 2005).

Osmanlı yöneticilerinin yabancı olduğu bir kavram olan vatandaşlık, Tanzimat'la birlikte Osmanlı seçkinlerinin lügatine girmeye başlamıştır. Cemaat tipi örgütlenmeyi ifade eden millet sistemi tamamen ortadan kalkmasa da gerilemeye başlamıştır. Yöneticiye bağlılığı ifade eden *reaya* terimi, bütün Osmanlı yurttaşlarını kapsayan bir kavram olan *tebaa* ile yer değiştirmiştir (Dağtaş, 2004). Sözlük anlamı olarak *sığır*, *koyun sürüsü* anlamına gelen *raiyyet* kelimesinin çoğulu olan *reaya* kavramı, Osmanlı'da vergi mükellefi, yönetilen halkı ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. *Keferenin reayası/kefere reayaları* tabirleriyle gayrimüslimleri de içine alan kavram (Öz, 2013) Tanzimatla yerini *tebaaya* bırakmıştır. *Reaya* kavramına atfedilen mutlak itaat ve padişahın sürüsü olma konumuna karşın, (Akyılmaz, 2004) Tanzimatla birlikte kullanılmaya başlanan *tebaa* kavramının daha saygın ve daha kapsayıcı bir ifade olduğu görülmektedir.

Tanzimat fermanıyla tüm herkese can, mal ve namus güvenliği teminatı verilmesi ve yargılanmadan kimsenin cezalandırılmayacak olması fermanla birlikte Osmanlı'nın vatandaşlık anlayışında görülen ilerlemelerdendir. Tanzimatla birlikte *tebaaya* tanınan hakların negatif statü hakları olduğunu belirten Ortaylı, bu fermanla

evlatlarına mal bırakma kaygısı olmadan çalışması ve kamuya daha faydalı hizmetlerde bulunması hedeflenmiştir (Karataş, 2006).

hukuki eşitlikle birlikte bir katılma eşitliğinin söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Siyasi parti kurma, parlamento kurma, siyasi katılma hürriyetleri, toplantı, gösteri yürüyüşü yapmak gibi hakların bu fermanla söz konusu olmadığını belirten Ortaylı, tek taraflı verilen bu hakların hayatı koruma, idame ettirme gibi bir kapsamı olduğunu ve bu haklarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir devre girdiğini ifade etmiştir (Ortaylı, 2005).

Tanzimat fermanında vatandaşlık, kavram olarak geçmese de birey-devlet ilişkilerinin hukuki olarak ele alındığı bir belge olması bu belgeyi önemli kılmaktadır. Tanzimat Fermanı'nın somut getirileri arasında bulunan gayrimüslimler için kullanılan *zımmi* nitelemesinin tarihe karışması (Uluç: 2012: 16) eşitlik anlayışı açısından önemlidir. Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit tutulması yönündeki hukuki düzenlemelerin bir başlangıcı sayılabilecek olan Tanzimat fermanı, her ne kadar dış baskıların sonucunda ilan edildiği yönünde iddialarla eleştirilse de Müslüman ve gayrimüslim milletler arasındaki bazı eşitsiz uygulamaları ortadan kaldırması dolayısıyla önemlidir.

2.2.2. Islahat Fermanı

Tanzimat fermanıyla başlayan Müslüman ve gayrimüslim milletler arasında eşitliği sağlamaya çabaları 1856 tarihli Islahat fermanı ile devam etmiştir. Islahat fermanı da Tanzimat fermanı gibi bir misak değil, fermandır. Yani padişahın tek taraflı olarak kendi isteğiyle kendini sınırlaması ve tebaasına bazı haklar bahşetmesi işlemidir. Bu anlamda Islahat fermanı da bir anayasa değil, anayasal belge niteliğindedir. Tanzimat fermanıyla tebaaya tanınan can, mal ve namus güvenliği Islahat fermanıyla bir kez daha teyit edilerek bunun gerçekleştirilebilmesi için kolluk kuvvetlerinin tebaanın can ve mal güvenliğini istenilen düzeyde koruyacak bir şekilde düzenlenmesi kararı alınmış, güvenliğin batılı devletlerin standartlarına ulaştırılması resmî ve hukukî bir belgede düzenlenmiştir (Gümüş, 2008: 219).

Islahat Fermanı toplum hayatında Müslüman ve gayrimüslim toplulukların görüşlerinden ayırt edilmesinin önüne geçen düzenleme içermektedir. Böylelikle kimin hangi milletten olduğunun fark edilmesinin önüne geçilmiş ve bu konudaki

ayrımcılığın giderilmesi yönünde bir adım atılmıştır. Gayrimüslimler askerlik hizmetine kendilerinin de dahil edilmesinden memnun olmasalar da vilayet ve belediyelerde belli oranda gayrimüslimlerin de temsilci bulunduracak olması, adliyeye gayrimüslim üye alınması gibi gelişmeler, Islahat fermanının gayrimüslimler için yapılan bir düzenleme olduğunu ve gayrimüslimlerin bağımsızlık isteklerinin başlangıcı olduğunu düşündürmektedir. Özellikle Islahat fermanıyla Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan gayrimüslimlerin durumunun Müslümanlardan daha iyi bir konuma geldiği de önemli bir gerçektir (Kurtaran, 2011: 66).

Fermanda ırk, mezhep ve dil farkı nedeniyle Osmanlı tebaası içindeki bir sınıfın diğerine nazaran küçültülmesine neden olan her türlü ayırımın tam ve kesin olarak kaldırılacağı özel olarak belirtilmesi bu fermanla birlikte gelen eşitliği sağlama çabasının bir göstergesi sayılabilir. Hristiyan ve Müslüman olmayan diğer tebaaya da bazı siyasi ve kültürel haklar tanınması, din ve mezhep serbestliği, Müslümanlar haricindeki tebaanın askerliğinin düzenlenmesi gibi gelişmeler Islahat fermanıyla eşit vatandaşlığı sağlama yönünde atılan adımlardır. Ancak bu eşitlik toplumda tamamen olumlu bir yankı bulmamıştır. Özellikle askerlik konusunda daha önce sorumluluğu olmayan gayrimüslimler, vatandaşlık bilincinin olmamasının etkisiyle askerliğe karşı hiçbir istek duymamaktadır. Müslümanlar da gayrimüslimlerle eşit sayılmayı tam olarak kavrayamamış ve bu durumu büyük bir haktan mahrum bırakılmış olmak olarak değerlendirmiştir (Karal, 1983). Müslümanlar Hristiyanlarla eşit olmayı kabul edemezken, Hristiyanların da Yahudilerle eşit olmayı kabul edemeyip Müslümanların üstünlüğüne razı olduklarını belirtmeleri Islahat fermanının etkilerinin derin olduğunu göstermektedir (Gümüş, 2008: 234). Islahat fermanına hem Müslümanlardan hem de gayrimüslimlerden olumsuz tepkiler olması *hukuk önünde eşitlik* kavramının Osmanlı tebaasınca çok anlaşılmadığının bir işareti sayılabilir.

Tanzimat fermanının devam niteliğinde olan ve onu genişleten bir belge olan Islahat fermanı, gayrimüslim-Müslüman eşitliği sağlamanın yanında gayrimüslim tebaa ile din adamları arasında da eşitlik sağlamıştır. Ruhban sınıfının sadece dini sorunlarla ilgilenecek olması, gayrimüslim cemaatleri kendi cemaatlerini yönetme konusunda din adamlarıyla eşitlemiştir. Bu ferman aynı zamanda *Osmanlılık*

kavramını yerleştirme amacı da taşımadır. Ferman, Osmanlılık ilkesini yeni bir vatandaşlık bağı olarak içermektedir. Aynı zamanda yeni bir siyasi görüşün şekillenmeye başladığının da göstergesi olan bu durum, tek vatandaşlık sıfatı altında bütün tebaaya eşitlik sağlama amacını göstermektedir (Gümüş, 2008: 231).

2.2.3. 1869- Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi

1869 yılına kadar Osmanlı'da vatandaşlığın, belirsiz kavramlardan oluşan ve idarenin takdir yetkisine bırakılan nitelikte olduğu görülmektedir. Vatandaşlık bağına dair ilk sistematik yasalaştırma çabası 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Yasası'ndan esinlenerek düzenlenen 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'dir (Göğer, 1995: 147). Bu düzenlemenin yapılmasının önemli bir nedeni de kapitülasyonlardan yararlanmak isteyen gayrimüslimlerden dolayı uyrukluk konusunda düzenleme ihtiyacı hissedilmesi olmuştur. Tabiiyet-i Osmanlı Kanunnamesine göre anne ve babası Osmanlı olanlar Osmanlı uyruğu sayılmakta, Osmanlı ülkesinde doğan çocuklar ergenliğe erişmelerinden sonra üç yıl içinde başvurmaları halinde Osmanlı sayılmakta ve son olarak da Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes Osmanlı sayılmaktadır. Bu maddeyle yabancı uyrukluk ileri sürülmesinin önüne geçilmek istenmiştir (Polat, 2011: 135).

Osmanlı Devleti'ndeki yabancı uyruklu olanlar kapitülasyonlardan yararlandıkları için Osmanlı Devleti bu durumu tabiiyet suiistimali saymış ve bu durumun önüne geçmek istemiştir. Bu suiistimallerin önlenmesi için 1841 yılında yabancı elçiliklere uyarı yazısı gönderilerek tabiiyet değıştirenlerin üç ay içerisinde, gayrimenkullerini Osmanlı tebaasına devrederek Osmanlı topraklarını terk etmeleri istenmiş, bu uygulamada başarılı olunamayınca aynı uyarılar elçilikler yoluyla tekrarlanmış, Osmanlı topraklarında kalmayı tercih edenlerin Osmanlı tebaası sayılacağı belirtilmiştir. Ancak istenilen sonuç alınamayınca Avrupa ülkelerindekine benzer bir tabiiyet kanununun yapılması zorunluluğı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Tabiiyet Kanunu İslam dünyasının ilk seküler vatandaşlık kanunu olma özelliğini de taşımaktadır (Serbestoğlu, 2011: 205).

Osmanlı Devleti'nin üniter devlet halini almasında, millet bilincinin artmasında ve Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin Osmanlı-Müslüman milletinin ve sonrasında da Türk milletinin bir parçası olmalarında büyük etkisi olan bu kanunun amacı Karpat'a göre, dil, din, ırk, etnik farklılık gözetilmeksizin herkesin eşit vatandaşlar sayılması ve ortak bir Osmanlılık kimliği yaratmaktır. Osmanlı vatandaşlığının eşitliği sağlayacağı ve devlete sadakati getireceği düşünülmektedir. Bu aşamadan itibaren devletin temelini artık dini cemaatler değil fertler olması çok önemlidir. Ancak devlete sadakat sağlaması beklenen bu kanunla gelen eşitlik ayrılıklara neden olmuştur. Çünkü her ne kadar herkes devlete göre Osmanlı sayılsa da halk kendini *Müslüman, Yahudi ve Hristiyan* olarak görmeye devam etmiş, eşitlik Müslümanlar tarafından devletin temel özelliğini ve üstünlüğünü (Müslümanlığı) yok eden bir kavram olarak algılanmıştır. Bu durum Osmanlı'da birleşme yerine ayrılık yaratmıştır (Karpat, 2010: 54-55).

2.3. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE VATANDAŞLIK

2.3.1. 1876- Kanun-i Esasi

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinden sonra vatandaşlıkla ilgili düzenleme yapan ilk belge 1876 yılında kabul edilen Kanun-i Esasi olmuştur. Kanun-i Esasi Osmanlı vatandaşlığını anayasal düzeyde koruma altına almış, herhangi bir din ve mezhep farkı gözetilmeksizin tüm fertler Osmanlı sayılmıştır (Polat, 2011: 135). 1876 Anayasasının 8. maddesi olan "*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur.*" ifadesi vatandaşlıkta din ve mezhep farkının ortadan kalkmasını sağlayan maddedir. Bu madde aynı zamanda o dönemin hakim ideolojisi olan Osmanlıcılık düşüncesine de uygundur (Yeğen, 2008: 57).

18. yüzyılda dünyanın her yerinde yükselen milliyetçilik dalgasının etkisiyle gerçekleşebilecek bir dağılmayı engellemek isteyen Osmanlı, kimlik politikalarında bir takım değişikliklere gitme düşüncesini Kanun-i Esasi ile gerçekleştirmiştir. Vatandaşlara tanınan temel hak ve özgürlüklerin tanımlandığı Kanun-i Esasi'de

vatandaşlığın tanımı, kişi özgürlüğü, kişi dokunulmazlığı, dini özgürlükler, eşitlik, işkencenin yasaklanması, müsadere ve angaryanın yasaklanması gibi konuları içermektedir. Kanun-i Esasi'nin 18. maddesinde resmi dili belirlenmiş, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu, ancak imparatorluktaki tüm kavimlerin kendi dillerinde eğitim öğretim yapabilecekleri açıkça ifade edilmiştir. Ancak daha sonra bu bölümün son metne girmesi ayrılıkçılığı körükleyeceğini ileri süren Eğinli Sait Paşa'nın girişimiyle engellenmiştir (Coşkun, 2011).

Eşitlik ilkesinin anayasal güvence altına alındığı Kanun-i Esasi'de etnik, dini ya da mezhebi bir kimlik referans alınmayarak Osmanlı Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin vatandaş kabul edileceği belirtilmiştir. Bu anlamda tüm farklılıkları kuşatan ve kapsayıcı bir vatandaşlık tanımının geliştirilmesiyle kültürel bir benzeşmeden ziyade siyasi birlikteliğin esas alındığını söylemek mümkündür. Din konusunda da devletin resmi dininin İslam olduğu belirtilmesine rağmen farklı dinlere serbesti tanınmış, dini cemaatlere daha önce verilen imtiyazların devam edeceği taahhüt edilmiştir (Erdem, 2012b). Bu düzenlemelerle devletin resmi dininin İslam olmasından kaynaklanacağı düşünülen eşitsizliklerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

2.3.2.1908 - II. Meşrutiyet

24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet yeni bir siyasal ve kamusal alan anlayışıyla birlikte bu alanların aktörü olan vatandaşın ortaya çıkışını sağlamıştır. II. Meşrutiyetin en önemli kazanımlarından biri olan eşitlik fikri vatandaşlık kavramının gelişmesinde etkili olmuştur. Tebaadan vatandaşa geçiş bu adımda sağlanmıştır. Vatandaşın başlıca görevleri olarak kanunlara uymak, askerlik ve vergi vermek belirtilmiştir (Polat, 2011: 136).

II. Meşrutiyet döneminde müfredata konulan *malumat-ı medeniye* dersleri, bu dönemin hedefinin yeni bir insan profili yetiştirmek olduğunun göstergesi olmuştur. Malumat-ı Medeniye dersleri Cumhuriyet döneminde de yurt bilgisi, vatandaşlık bilgileri, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi gibi dersler olarak devam etmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Malumat-ı Medeniye dersi kapsamında Rehber-i İttihad

adında bir vatandaşlık ders kitabı da hazırlanmıştır. Kitap, “*Eşitlik, devletimizin kanunu yanında Osmanlıların hepsi bir olması demektir.*” cümlesiyle eşitliğe vurgu yapmakta, ancak kadın erkek eşitliğiyle uyuşmayacak ifadeler de yer vermektedir (Duman ve Tuna, 2012: 1631). Bu dönemde vatandaşlara tanınan haklardan oy verme hakkının sadece erkeklere verilmesi de (Derindere, 1999) eşit vatandaşlık anlamında sorunlu görünmektedir.

İlkokul öğrencilerine vatandaşlık eğitimi vermek için hazırlanan kitabın içerdiği “*İslam, Rum, Ermeni, Musevi her kim olursa olsun vatanımızın cümle evlatlarına ayrı ayrı -Osmanlı- hepsine birden -Osmanlı Milleti- denir. Bunların hepsi vatan kardeşidir.*” şeklindeki ifadeler Osmanlı sınırları içindeki herkesin dini ya da etnik kimliklerine göre ayrılmadan *Osmanlı* sayıldığını göstermiş ve bu ifadelerle tüm Osmanlılar *vatan kardeşi* olarak nitelenmiştir (Duman ve Tuna, 2012:1634).

II. Meşrutiyet döneminde iktidarın ortağı olan İttihat ve Terakki, vatandaşlığı modern ulus devletin temel ilkesi olarak belirlemiş ve eşitliğin sağlanarak kişilerin sadece devlete karşı sorumlu olmasını gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu noktada Türklük ihtiyaç duyulan kültürel bağı sağlayacak değer olarak görülmüştür. Osmanlının son dönemlerinde yaşanan savaşlar sonucunda Osmanlılık ve İslam birliği politikalarının geçerliliğini yitirdiğini savunan İttihat ve Terakki tarafından, Türkçülük kurtarıcı akım olarak görülmeye başlanmış ve bu amaçla Anadolu'nun Türkleştirilmesi adına Ermeni ve Rumların Anadolu'dan tasfiyesine yönelik politikalar izlenmiştir (Polat, 2011: 137). Bu durum, Türk asıllı olmayan vatandaşlarla Türk asıllı vatandaşlar arasında ayırım yapılmasına neden olarak vatandaşlık açısından sorun oluşturmuştur.

Üstel'e göre II. Meşrutiyet tebaadan vatandaşlığa geçiş sürecidir; Kanun-i Esasi de siyasal seçkinlerce *vatandaşlar topluluğu* oluşturarak imparatorluğu kurtarma idealinin hukuksal arka planı olarak görülmüştür. Kanun-i Esasi aynı zamanda vatandaşlığın anayasal dayanağını oluşturmaktadır (Üstel, 2004: 25-26). II. Meşrutiyetle birlikte vatandaşlık siyasi tartışmaların temel konusu haline gelmiştir. Ancak tanım konusunda net bir sonuç olmamıştır. Vatandaşlığın net bir tanımının yapılamamasının nedenini Üstel, birey olarak vatandaş yerine vatandaşlar topluluğunun ele alınması olarak değerlendirir. Meşrutiyet dönemi vatandaşlığı,

haklardan çok sorumluluklara vurgu yapmaktadır. Kanuna itaat, vergi ve askerlik gibi görevlere işaret etmesi yönüyle bu dönemin vatandaşlık anlayışı cumhuriyetçi/toplulukçu vatandaşlık anlayışına dayanmaktadır (Üstel, 2004: 83).

2.4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE VATANDAŞLIK

2.4.1. Kuruluş Yıllarında Vatandaşlık

Osmanlı Devleti'ndeki dini değerlere dayalı millet sistemi Fransız İhtilalinin de etkisiyle Türkiye'de ulus kavramına evrilmiştir (Uluç: 2012: 12). Fransız Devrimiyle yayılan milliyetçilik akımı birçok çok-uluslu imparatorluğu etkilediği gibi Osmanlı da bu etkiden kendini kurtaramamış ve yeni kurulan devlet olan Türkiye'de milliyetçilik akımının da etkisiyle bir ulus devlet yaratma çabaları var olmuştur. Kurt'a göre Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan büyük toprak kayıplarının yol açtığı travma ve bölünme fobisi İttihat ve Terakki Cemiyeti kadrolarında ulus birliği düşüncesinin daha etkili olmasına neden olmuştur (Kurt, 2006: 18). Bu bölünüp yok olma korkusu, oluşturulan ulusun kimliğinin net olarak ortaya konmasına da etki etmiştir. Modern ulus devlet inşası amacına yönelik olarak ortak eğitim ve dil birliği sağlama politikaları Cumhuriyetin ilk yıllarında kendini göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti genel anlamda Osmanlı'daki millet sisteminden oldukça farklı bir vatandaşlık anlayışı belirlemiş ve bu anlayışa göre Türk Milliyetçiliği vurgulanmış, milli devlet yaratma stratejisi izlenmiş, dinin statü belirleyiciliği ortadan kaldırılmış ve eşit vatandaşlık anlayışı benimsenmiştir. Ancak cumhuriyet kurulana kadarki ara dönemde Osmanlıdaki dini kimliğin ön plana çıkarılması anlayışı devam ettirilmiştir. 1919'dan 1921'e kadar devletin varlığını koruma güdüsüyle hareket edilen bir anlayışla vatandaşın kimliği *Müslümanlık* olarak benimsenmiştir. Coşkun'a göre 1921 Anayasasında *Türk Devleti* yerine *Türkiye Devleti* ifadesinin kullanılması da aynı anlayışın bir yansımasıdır. Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1920'de Bakanlar Kurulu üyelerinin seçimine dair bir kanun tasarısının görüşüldüğü esnada Meclis'te yaptığı konuşmadaki şu ifadeleri de ilk yıllarda

benimsenen *İslam ekseriyeti, bilcümle Anasırı İslamiye* gibi nitelendirmelerin yansımaları olabilecek türdendir:

Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim. Burada ifade edilmeye çalışılan ve Meclis-i Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep bir İslam topluluğudur, samimi bir bütündür. (Coşkun, 2011)

Ancak Milli Mücadele'nin kazanılması için gerekli görülen İslam birlikteliği düşüncesi çok uzun süre devam etmemiş, 1921'den sonra *Türklük* vatandaşın kimliği olarak ön plana çıkmıştır. 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'nda Türklük olgusu kullanılmıştır (Uluç, 2012: 15). Vatandaşın kimliğini açıklamada benimsenen kuruluş yıllarındaki bu anlayış cumhuriyetin ilerleyen yıllarında da devam etmiş, vatandaş Türk olarak izah edilmiş, Müslümanlıkta Türklükten ayrılamayacak şekilde Türklükle kaynaşık bir yapıda olduğu için Türklüğü belirginleştiren bir ölçü olarak değerlendirilmiştir.

1923 yılında kurulan cumhuriyetle birlikte Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan herkes eşit hak ve görevlere sahip olan vatandaşlardır. 1924 anayasasında "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.*" (T.C. Anayasası, 1924) denilerek vatandaşlık din ve ırktan soyutlanmış, bir kimseye bağılıktan da kurtarılmıştır. Ulusal kurtuluş mücadelesinin emperyalist güçlere karşı bir duruş olması itibarıyla tüm unsurlar emperyalist güçlere karşı birlikte mücadele etmiş ve bu dönemde milliyetçilik geri planda kalmıştır. Ancak milli mücadele döneminin bu çoğulcu anlayışı cumhuriyetin ilk yıllarında yerini milliyetçi söylem ve anlayışa bırakmıştır. Cumhuriyet döneminin ulus devlet inşa etme amacı tek bir milli kimlik oluşturulması gerekliliğini ortaya çıkarmış ve bu dönemde daha milliyetçi politikalar izlenmiştir (Polat, 2011: 143). Vatandaşlık kavramı da bu milliyetçi üslup ve politikalarından nasibini almış, bu dönemdeki ulus devlet anlayışına göre devlet ve millet tek bir bütün olarak görülmüş, vatandaşın birey olarak bir önemi kalmamış, vatandaşlık kavramı toplumsal faydaya hizmet edecek, görevi olan kimseleri ifade eden bir kavram olarak algılanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Osmanlılık olan vatandaşlık cumhuriyetle birlikte Türklük olarak değişmiştir. Ancak bu noktada Erdoğan, Osmanlılık ile Türklük arasında bir ayrım yapar. Osmanlılık, Osmanlı vatandaşı, Türklük ve Türk Vatandaşı kavramlarını ele alan Erdoğan, Osmanlı vatandaşı olmayan bir Osmanlının

olamayacağını ancak Türk vatandaşı olmayan bir Türk'ün olabileceğini açıklar. Bunu da Türklüğün bir ırk olması Osmanlılığınsa oluşturulmuş bir kimlik olmasına bağlar (Uluç: 2012: 20). Bu durumda vatandaşlığı ırka dayandıran cumhuriyetin vatandaşlık anlayışı da sorunlu görünmektedir. Yeğen de bu konuda 1877'den 1924'e kadarki süreçte anayasalarda Türkleştirmeye yönelik ifadelerin arttığına dikkat çekmiş, Ali Paşa'nın *imparatorluğun kurucu unsuru Türkler* fikrinden erken dönem Türk milliyetçilerinin *unsur-i asli olarak Türkler* anlayışına geçtiğine, buradan da Jön Türkler'in *millet-i hakime olarak Türkler* anlayışının gittikçe hakim olduğunu söylemektedir (Yeğen, 2008: 58).

1924 Anayasasında 9. madde milletvekili seçme hakkının Türklere ait olduğunu söyler. Anayasanın 5. faslı "Türklerin Hukuku Ammesi" başlığını taşır. 68. maddede "Her Türk hür doğar, hür yaşar" denilir; 69. Madde "Türklerin kanun nazarında eşit olduklarını" belirtir. Bu anlamda 1924 Anayasası *devlet Türklükten başka millet tanımaz* düsturunu hayata geçirmiştir (Coşkun, 2011.). Vatandaşın *Türk* olarak isimlendirilmesi ve *Türk babanın sülbünden doğan, Türklüğü ihtiyar eden, Türklüğe kabul olunan, Türklük sıfatı kanunen muayyen olan* gibi ifadeler anayasadaki Türkleştirmeye yönelik ifadelerin arttığı iddiasını güçlendiren somut örneklerdir (Erdem, 2012b).

Dönemin meclisinde gayrimüslimlerin Türk olarak adlandırılmasından rahatsızlık duyan milletvekillerinden dolayı *gerçek Türkler* ve *vatandaşlık itibariyle Türkler* ayrımı yapılmıştır. Mecliste Hamdullah Suphi Bey tarafından sarf edilen "*Bir hakikat var ki Gayrimüslimler Türk olamazlar.*" ifadeleri de Gayrimüslimlerin sadece *Vatandaşlık itibariyle Türk* kabul edildiğini ortaya koymaktadır (Coşkun, 2011). Bu durum da göstermektedir ki kuruluş yıllarında da Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşları Türklük kimliği altında eşitlemeye çalışırken aslında etnik bir ayırım yapmaktan kaçınmamıştır.

Cumhuriyetin kurucu kadrosu vatandaşlık anlayışında Fransız ve Alman vatandaşlık gelenekleri olarak bilinen anlayışlardan birini tercih etme ihtiyacını duymuşlardır. Türkiye'de cumhuriyetin devrimle kurulması Fransız vatandaşlık modeliyle benzerlik gösterse de bu gelenekteki vatandaşların karar alma süreçlerine aktif katılımı Türk vatandaşları için söz konusu olmamış ve vatandaşlardan pasif, onaylayıcı bir rol üstlenmeleri beklenmiştir. Türkiye'de Fransız devriminden farklı

olarak Aydınlanma felsefesinin yokluğunun neden olduğu bu durum (Durgun, 2010: 85) Türk vatandaşlığını devletle daha pasif ve edilgen bir ilişki içinde olan Alman vatandaşlık modeline yaklaştırmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan reformlarda devletin belirleyici rolünün fazla değişmediği ve bu durumun devrimin halktan kopuk olan askeri bürokratlar tarafından yapılmış olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Kısaca bu dönemdeki Türk vatandaşlığının pasif bir yapıda olduğu gözlemlenmektedir (Esendemir, 2008: 68). Türk vatandaşına biçilen bu pasif, edilgen ve onaylayıcı rol gerek cumhuriyetin kuruluş yıllarında gerekse sonraki süreçlerde katılım anlamında çok ilerleme kaydedilemeden devam etmiştir.

Milli Mücadele döneminde etnik vurgu yapmaktan özellikle kaçınan Mustafa Kemal'in *Türkiye* ve *Türkiye halkı* kavramlarını kullanması *kan temelli vatandaşlık* anlayışındansa *toprağa dayalı vatandaşlık* anlayışının benimsendiğini göstermektedir. Ortak bir kimlik oluşturmayı amaçlayan o dönemki Türk tanımı alt kimliklerin inkarı anlayışı üzerine kurulmamıştır. Ancak, 1930'lu yıllarda dünya genelinde otoriter/totaliter rejimlerin yaygınlaşmasıyla bu durumda değişmeler yaşanmış, kültürel türdeşlik sağlama çalışmaları Türkiye'de de kendini göstermiştir (Kurt, 2006: 20). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki toprağa dayalı vatandaşlık anlayışı devam ettirilememiş, tek parti dönemine doğru bir ulus yaratma çabaları ve bu çabalara yönelik olarak farklı kültürlerin alanının daraltılmasıyla ilgili politikalar yürütülmüştür.

2.4.2. Tek Parti Döneminde Vatandaşlık

Türk vatandaşlığında din ve ırk farkı gözetilmemesi esası geçerli olmakla birlikte Türk olmayan Müslüman etnik grupların statüsü hiç gündeme getirilmemiştir. Türklük kavramının 1924 anayasasında geçen *din farkı gözetilmeksizin* ifadesine rağmen bu anayasanın tamamen seküler bir anayasa olduğunu söylemek zordur. 1924 yılındaki Nüfus Mübadelesinin dini inançlara göre yapılmış olması bu durumun bir göstergesidir.

Mübadelede Karaman Türklerinin Türk olmalarına ve Türkçe konuşmalarına rağmen Hristiyan oldukları için Yunanistan'a gönderilmeleri, karşılığında Türkçe bile konuşamayan kimselerin Müslüman oldukları için kabul edilmeleri Türklüğün tamamen dinden arındırılmış bir kavram olmadığına göstergesidir (Aktürk, 2009: 50). Bununla birlikte yabancı sermayeli ticari müesseselerde istihdam edilen gayrimüslim sayısına kota uygulanması, yabancı şirketlere Müslüman memur çalışma şartı konulması, 1935 tarihli Vakıflar Kanunu'yla gayrimüslim azınlıkların aleyhine uygulamalar gerçekleşmesi ve gayrimüslim vakıfların gelirlerinden yüzde beş kontrol hakkı kesilmesi gibi uygulamalar, 1924 Anayasası'ndaki tüm vatandaşların eşit olduğu ifadesinin sadece metinde kaldığının bir göstergesi olmuştur (Polat, 2011: 145). Eşitliğe aykırı tüm bu uygulamaların din temelli gerçekleşmesi anayasada belirtilen *din farkı gözetilmeksizin* ifadesinin tek parti dönemindeki geçersizliğini ortaya koymaktadır.

1934 yılında yürürlüğe giren İskan Muafiyetleri Nizamnamesi'nde Tek Parti Döneminin vatandaşlık uygulamalarının bir örneğini görmek mümkündür. Nizamname ile Türk vatandaşı olmak isteyenler beş farklı kategoriye ayrılmış; ilk kategoride Türkçe bilenler, ikinci kategoride Türklerle etnik ilişkileri vasıtasıyla hoş görülenler (Kırım Tatarları, Karapapaklar gibi) ve üçüncü kategoride herhangi bir başka devletle aidiyet bağı bulunmayan ve kolay asimile olabilecekleri düşünülen Balkan Müslümanları değerlendirilmiş ve bu üç kategorideki kimselere kolaylıkla vatandaşlık verilmiştir. Dördüncü kategorideki Kafkas Müslümanları, S.S.C.B ve komünizm tehlikesi nedeniyle güvenilir görülmemiş, İçişleri Bakanlığı'nın teftiş ve onayıyla vatandaşlığa kabul edilmelerine karar verilmiştir. Son kategoride Ermeniler ve diğer Hristiyanlar, Yahudiler, Kürtler ve hiçbir koşulda vatandaşlık verilmeyecek diğer Müslümanlar bulunmuştur. Hristiyan ve Yahudilerin vatandaşlığa kabul edilmeme nedenleri nüfuslarının azalması isteği iken, Arap ve Arnavut gibi Müslüman grupların kabul edilmeme nedeni ise hiçbir şekilde asimile olamayacakları düşüncesidir (Uluç: 2012: 21). Bu nizamname ile tek parti döneminin vatandaşlık anlayışı farklılıklara hayat hakkı sunmayan, asimile edici, tek tipleştirici bir anlayış olarak görünmektedir.

Tek parti döneminin vatandaşlık algısında *din* unsuruyla birlikte *dil* unsurunun da önemli olduğu o dönemin bir takım uygulamalarından anlaşılmaktadır.

Konuşulan dilin Türkçe olması vatandaşın Türk olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmekte ve tek dil-tek kültür düsturuna göre hareket edilmektedir. Tek parti döneminin dil politikasını en iyi yansıtan uygulamalardan biri *Vatandaş Türkçe Konuş^[*] kampanyasıdır*. Bu kampanya daha çok Yahudilere yönelik olarak gerçekleşmiştir. Akdoğan'a göre kampanyanın Yahudilere yönelik olmasının bir nedeni Ermeni ve Rumların dile entegre olması, Yahudilerinse Türkçe konuşmakta direnmeleri ve İspanyolca ile Fransızca dillerindeki ısrarlarını sürdürmeleridir (Akdoğan, 2010: 91).

Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasının en çok Yahudileri etkilemesinin Türkçe konuşmamaları dışındaki bir başka nedeni de Yahudilerin kullandıkları dil olmuştur. Dönemin siyasi iktidarı Yahudilerin milli dilini İbranice olarak kabul etmektedir. Yahudilerse Osmanlı topraklarına göç ettikleri 1492 yılından o zamana kadar göç ettikleri ülkenin dili olan İspanyolcaı kullanmaktadırlar. İspanyolca Osmanlı'daki Yahudilerin bir anlamda milli dili olmasına rağmen, Türkiye İspanyolcaı Yahudileri kovan ülkenin dili olarak algılamış, kendilerini kovan ülkenin dilini konuşup, kucak açan ülkenin dilini konuşmamalarını nankörlük olarak değerlendirmiştir. İkinci dil olarak Fransızcaı öğrenen Yahudiler bu nedenlerle dil alanındaki Türkleştirme politikalarının hedefi haline gelmişlerdir (Bali, 1998a: 82). Tek parti döneminin vatandaşlık anlayışını iyi yansıtan bir örnek olan Yahudilere yönelik bu kampanya dönemin *tek dil* idealinin nasıl uygulandığını göstermesi açısından önemlidir ve azınlıkların Türkleştirilmesi politikalarında yeni bir sayfa olarak görülmektedir.

Dil konusunda sadece azınlıklara yönelik değil Türklere yönelik olarak da bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ortak bir ulus oluşturmanın en önemli aracı olarak ortak bir dil kullanımının görülmesi Türkçe'yle ilgili olarak da bazı düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Harf Devrimi bu konuda önemli bir adım olmuştur. Arap alfabesinin kaldırılıp yerine Latin alfabesinin getirilmesinin Türk diline daha uygun olduğu düşünülmüştür. Arap alfabesinin zorluğu dolayısıyla okur

* Osmanlı Dönemi'nden beri Türkiye'de demiryollarını işleten Fransız Vagon-Li Şirketinin müdürünün Türk bir çalışana telefonda şirketin resmi dili olan Fransızca yerine Türkçe konuştuğu gerekçesiyle para cezası ve işten uzaklaştırma cezası vermesi ve bu olayın gazetelerde yayınlanması üzerine Dar-ül Fünun ve Milli Türk Talebe Birliği öğrencileri şirketin bürosunu basıp tahrip ettiler. Bu olay Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyasına ivme kazandıran olay oldu (Esendemir, 2008: 76).

yazar oranının düşük olduğu, dolayısıyla devrimle birlikte okur yazar oranının ve entelektüel kapasitenin artacağı düşüncesi kabul edilmiştir. Yeni kurulan cumhuriyetle birlikte geçmişin izlerini silme düşüncesi ve latin harfleriyle birlikte batılılaşma anlayışının benimsenmesi de Harf İnkılabında etkili olmuştur (Akdoğan, 2010: 93).

Tek parti döneminde gerçekleşen nüfus mübadelesinde din unsurunun ön plana çıkarılması, azınlıklara yönelik olarak memurlukta Türk olma şartı^[*] (1926), doktorlukta Türk olma Şartı (1928), gazete ve dergi sahibi olmada Türk olma şartı (1930), Vatandaş Türkçe konuş kampanyası (1930), bazı meslekleri sadece Türklerin yapabileceğine dair kanun (1932), Trakya'da gerçekleşen Yahudi karşıtı olaylar^[**] (1934), etnik dini azınlık derneği kurma yasağı (1936), Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı (1941), Varlık Vergisi Kanunu (1942) gibi kanun ve uygulamalar dönemin Türkleştirme politikalarının örnekleri olmuştur (Bali, 1998a).

Tek parti döneminin eğitim politikaları da dönemin vatandaşlık anlayışını yansıtmaktadır. Üstel'e göre, 1930'lu yıllarda vatandaşlık devlet eksenslidir ve bu anlayışın okul aracılığıyla yaygınlaştırılması gerekli görülmektedir. Eğitim, vatandaşlara onları tek tipleştirmek üzere verilmiştir. Yine aynı yıllarda köylülerin vatandaşlık bilinci kazanması için eğitim önemli bir araç olarak görülmüş ve 1938 tarihli *Köy Mektepleri Müfredat Programı* ile köy ilkokulları için ayrı bir eğitim müfredatı hazırlanarak köylüye eğitim verilmiştir (Üstel, 2004: 139-152).

Tek parti dönemi Türkiye tarihinin diğer pek çok dönemi gibi vatandaşlık uygulamalarıyla vatandaşlığın kavram olarak ele alınışı arasında büyük farkların olduğu bir dönemdir. Her ne kadar anayasada ve söylemde tüm vatandaşlar eşit olsa da ve vatandaşlık din, dil, ırk, etnik köken gibi unsurlara bağlanmamış olsa da

* Devlet memuriyetinde önce Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak olarak belirlenen şart daha sonra yetersiz görülerek 1926'da, 788 sayılı Memur Kanunu'yla memuriyette Türk olma şartı getirilmiştir. Bu haklardan yararlanmak ve tepkiden kurtulmak amacıyla adını Türk adıyla değiştirme, din değiştirip Müslüman olma gibi müracaatlar dikkat çekecek kadar artmış ancak başvuruların arttığı fark edilmesi üzerine, devlet din ve isim değiştirme taleplerinin daha ciddi bir araştırılması talimatı yayımlamıştır (Adlı, 2013).

** 1934 yılının Haziran ayında Mecburi İskan Kanunu'nun Edirne'deki Yahudilere de uygulanmasına CHF yerel yöneticilerince göz yumulması sonucu ortaya çıkan olaylardır. Bu olaylarda Edirne ve Trakya'daki diğer önemli yerleşim yerlerinde yaşayan Yahudilerin evlerine, mahallelerine, mağazalarına saldırılar yapılmış, köylülerce dövüldükleri olaylarda Yahudiler kitleler halinde İstanbul'a kaçmıştır (Bali, 1998b).

uygulamada toplumda Müslüman- gayrimüslim, Türk- Ermeni, Rum, Yahudi, Kürt gibi ayrımlarının bu dönemde olduğunu görmek mümkündür.

2.4.3. Çok Partili Dönemde Vatandaşlık

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle gerçek anlamda başlayan çok partili hayat döneminde, Türkiye'de vatandaşlık kavramının genel olarak daha bireyci bir anlayışla ele alındığını söylemek mümkündür. Bu dönemde Cumhuriyetin ilk yıllarındaki CHP'nin altı okuna dayalı anlayıştan vazgeçilmiş, vatandaşın milliyetçi, halkçı, devletçi, laik, devrimci, cumhuriyetçi olması gerektiği düşüncesi terk edilmiştir (Üstel, 2004: 261). Azınlık hakları konusunda daha hassas politikaların izlendiği bu dönemde gayrimüslim cemaatler aleyhine bazı uygulamalardan geri dönmüştür. Genel olarak daha eşitlikçi politikaların izlendiği bu dönemde 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları tüm azınlık grupları olumsuz etkilemiş ve azınlık nüfusu Türkiye'de daha da azalmıştır (Bali, 1998a: 82).

1961 Anayasasının kabulüyle birey daha öncelikli bir pozisyona yükselmiş, vatandaşlık kavramı için oldukça önemli olan temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi önemsenmiştir. 1961 Anayasasıyla vatandaşlık konusunun oldukça ayrıntılı düzenlendiğini söyleyen Polat, 54. maddede "*Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür.*" denilerek 1924 Anayasasındaki ırk ve dini göz ardı eden vatandaşlık anlayışının yinelendiğini belirtmektedir (Polat, 2011: 151). Ancak bu anayasada da vatandaşın Türk olarak tanımlanması sorunlu görünmektedir. 1961 Anayasasının vatandaşlıkla ilgili maddesinin vatandaşlığı değil de Türklüğü tanımladığına dair görüşler de vardır. Bu da vatandaşlıkla Türklüğün özdeşleştirilmeye çalışan iradenin ortaya konmasıdır. Aynı şekilde vatandaşlıkla ilgili maddede Türkiye Cumhuriyeti olan devletin *Türk Devleti* olarak tanımlanması da tartışılan bir başka noktadır. Aynı anayasanın 54. maddesinde kamu hizmetine girmede *Her Türk* ifadesinin kullanılması, 61. maddedeki vergi ödevinde ise *Herkes* ifadesinin kullanılması manidar bulunmakta, bu durumun yasa koyucunun abesle iştiğal etmesinden ziyade kamu hizmetine girmede Türk etnik kimliğinin kayırıldığına dair örtülü bir mesaj olduğu belirtilmektedir (Erdem, 2012b).

Vatandaşlığın ifadesi olarak anılabilecek temel hak ve özgürlükler konusunda diğer anayasalara kıyasla daha özgürlükçü ve birey odaklı bir anayasa olarak bilinen 1961 Anayasasının da vatandaşlığı tanımlamada diğer anayasalar gibi sorunlu olduğu hatta önceki anayasalara göre tanımlama anlamında bir miktar geriye gidişi ifade ettiği söylenebilir.

Genel olarak hak ve özgürlükler konusunda eşitlikçi bir yaklaşım benimseyen 1961 Anayasası “*bu kısımda gösterilen hak ve hürriyetler, yabancılar için milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir.*” (T.C. Anayasası, 1961) ifadesiyle yabancılara yönelik ayrımcı uygulamalara açık kapı bırakmıştır. 1961 Anayasası tamamen eşit vatandaşlığın uygulanması konusunda kusursuz değilken bu anayasa üzerinde yapılan 1971 değişiklikleri devlet otoritesinin büyümesi yönünde olmuştur. Devlet otoritesinin büyümesiyle daralan temel hak ve özgürlükler alanı eşit vatandaşlığın gelişmesi önünde engel teşkil etmiştir.

2.4.4. 1980 Sonrası Vatandaşlık

1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamına bağlı olarak yaşanan sosyalist partilerin kurulması, sendikalara geniş haklar verilmesi, basın özgürlüğünün çok geniş olarak kullanılması gibi bazı gelişmeler sosyal çalkantılara sebep olmuş ve kimi zaman çatışmalara dönüşmüştür (Polat, 2011: 153). Sonuç olarak özgürlükleri rafa kaldıran 1971 yılındaki askeri muhtıra ve 1980 yılındaki askeri darbeyle vatandaşlık için vazgeçilmez olan temel hak ve özgürlükler konusunda geriye gidiş yaşanmıştır.

1982 Anayasası vatandaşlık anlamında 1961 Anayasasının da gerisine düşen bir anayasadır. 1961 Anayasasında vatandaşlığı düzenleyen bölümün kenar başlığı *Vatandaşlık* iken, 1982 Anayasası’nda aynı bölüme *Türklük* olarak başlık verilmiştir. 1961 Anayasası’nda 25 kez Türk sözcüğü geçmesine rağmen 1982 Anayasası’nda 54 kez Türk sözcüğü geçmektedir. Bu durumda 1982 Anayasasında Türklük vurgusunun daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. 1961 Anayasası yasak dille ilgili herhangi bir düzenleme yapmazken 1982 anayasası bu anlayışı pratiğe dökmüştür (Erdem, 2012b).

1982 Anayasasındaki Türk milleti kavramı konusunda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Örneğin Türk milleti tanımına yönelik üçlü bir ayırım yapan Çağaptay, Türk Milletini içi içe geçmiş üç halkayla kategorize eder. En dıştaki halkanın toprağa dayalı, ortadakinin dinsel ve en içteki halkanın da etnik özellikli olduğunu ifade eder. Bu tanıma göre Türk vatandaşlığındaki en önemli öge etnik unsurdur. Eğer bir kimsenin anadili Türkçe ise o kimse Türk'tür. Etnik olarak Türk olmayanlar ise ikinci halkadaki dinsel farklılığa göre vatandaş olarak değerlendirilir. Aslen Türk olmayanlar arasında Müslüman ve gayrimüslim olma durumuna göre farklı bir değerlendirme mevcuttur. En dıştaki halka ise Türk devletinin korumasından ve üyeliğinden yararlanan kesimleri ifade etmektedir. Çağaptay, merkezden uzaklaştıkça devletten uzaklaştığını ve vatandaşlık bağının zayıfladığını belirtmektedir. Üçüncü halka Türk toplumunun kenarına itilmiş vatandaşlardır (İnan, 1969: 364).

1980 Askeri darbesi ve sonrasında kabul edilen 1982 anayasasının vatandaşlık konusunda meydana getirdiği geriye gidişin toplumsal talepler konusunda da geriye gidiş anlamına gelmediğini söylemek mümkündür. Durgun'a göre 1980'lerin sonlarında etnik ve dini kimliklerin giderek öne çıkmasına bağlı olarak vatandaşlık kavramının gözden geçirilmesi ve yeniden tanımlanmasına yönelik tartışmalar artmıştır. Daha önce varlıkları tanınmayan, kimlikleri dolayısıyla kenar itilen kitleler, 1990'lı yıllardan itibaren kamusal alanda daha çok görünür olmaya başlamışlardır. Farklı kimliklerin kamusal alanda görünürlüğünün artmasıyla cumhuriyetin dayattığı tek tip vatandaşlık modeli de sorgulanmaya başlamıştır (Durgun, 2010: 67).

Mevcut anayasanın 42. maddesi eğitim kurumlarında Türk vatandaşlarına Türkçe'den başka bir dilin anadil olarak öğretilmesini yasaklamaktadır (T.C. Anayasası, 1982). Bu durum anadili Kürtçe olan vatandaşlar için bir eşitsizlik sorunu olarak tartışılmaktadır. Son dönemde bu konunun daha tartışılır hale gelmesi ve bazı somut adımların atılmasına yönelik toplumun bir kısmından devlete baskı yapılması bu sorunun çözümü konusunda umut verse de henüz net bir sonuç alınmış değildir.

1980 sonrası Kürtler, Aleviler, İslamcılar gibi toplumsal grupların kamusal alana doğru yürüyüşleri hızlanmış ve buna bağlı olarak merkezde temsil edilme sorunları daha görünür olmuştur. Bu sorunun bir çözümü olarak dil, din, ırk farkı

gözetmeden insanları aynı anayasal çatı altında eşit gören anayasal vatandaşlık kavramı tartışılmıştır (Esendemir, 2008: 99). Kapsayıcı olması yönüyle Türkiye'deki vatandaşlık sorunlarına çözüm olabileceği düşünülen anayasal vatandaşlık, 1982 anayasasının haklar ve özgürlükler anlamında yetersizliği ve yeni anayasanın yapılamaması nedeniyle Türkiye'de bir öneri şeklinde kalmış bulunmaktadır.

1982 Anayasasının vatandaşlık sorunlarına yeni sorunlar katması ve Türkiye'nin 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesi, 1980'lerden sonra ortaya çıkan etnik tanınma taleplerinden temel aldığı iddia edilen terör sorunu vatandaşlık konusunun Türkiye'de daha da tartışılır olmasını sağlayan konular olmuştur. 1994 yılında ilk kez Başbakan Tansu Çiller'in "*Ne mutlu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım diyene*" (Zaman, 1995) ifadesini kullanması 2005 yılında Başbakan Erdoğan'ın Diyarbakır'da yaptığı konuşmada "*Herkes kimliği ile övünebilir ama kimse üstünüz diyemez. Bir üst kimlik vardır. O da Türkiye Cumhuriyeti bağıdır.*" (Yenişafak, 2005) ve benzer ifadelerle 2009 yılında "*Alt kimlikteki bütün etnik unsurlar, üst kimlikte, yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığında birleşmeli, bundan kimse rahatsız olmamalı*" (Cnntürk, 2009) demesi vatandaşlığın anayasal boyutta tartışılmasına katkıda bulunmakla birlikte olumsuz tepkilerle de karşılaşarak anayasal vatandaşlığın Türkiye'de kısa zamanda hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını göstermiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sorunlu olan Türkiye'de vatandaşlık kavramı, dünyadaki gelişmelere paralel bir ilerleme kaydedememiş olması dolayısıyla Türkiye'de vatandaşlık konusu önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. 1980 askeri darbesinin sonunda 1982 yılında yapılan ve şu an hala geçerli olan anayasa, bireyden ziyade devlete öncelik veren, devlet karşısında bireyin haklarını kısıtlayıcı özellikler gösteren ve bu nedenlerle de toplumun geniş bir kesimi tarafından değiştirilmesi talep edilen bir anayasadır. 2010 yılının Eylül ayında mevcut anayasada önemli değişiklikler yapan maddelerin referandumda % 58 gibi yüksek bir oy oranıyla onaylanması Türkiye'de anayasa değişikliği konusunun toplumun farklı kesimleri tarafından bir ihtiyaç olarak görüldüğü düşüncesini desteklemektedir.

2.5. LİTERATÜR PERSPEKTİFİNDEN VATANDAŞLIK KAVRAMI VE YAKLAŞIMLARI

Türkiye’de vatandaşlık tartışmaları kapsamında daha önce Fırat tarafından 1982 Anayasasını *Anayasal Vatandaşlık* yaklaşımına göre inceleyen “*Anayasal Vatandaşlık; 1982 Anayasası Üzerine Bir İnceleme*” (2010) adlı bir çalışma yapılmıştır. Küreselleşmenin getirdiği bir sonuç olarak dünya toplumlarının çok kültürlü bir yapıda olduğu ve ulus-devlet sisteminin bu çok kültürlü toplum yapılarına hitap edemediği, buna bağlı olarak da ulus-devletin klasik vatandaşlık anlayışı dışında farklı vatandaşlık tanımları geliştirildiği çalışmada ele alınmıştır. Söz konusu farklı vatandaşlık anlayışlarından biri olan Anayasal vatandaşlık kavramı çalışmada, çok kültürlü toplum yapısının, farklı kimliklerin varlığının, eşit vatandaşlık anlayışının anayasal güvence altına alınması olarak tanımlanmış ve 1982 Anayasasının kavramla ne kadar örtüştüğü incelenmiştir.

1982 Anayasasının anayasal vatandaşlık yaklaşımıyla incelenmesiyle anayasanın hak ve özgürlüklere gereken önemi vermediği ve farklı kimlikleri gözetecek şekilde hak ve özgürlükler ile eşitliği sağlamadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmada, 1982 anayasasının farklı kimlikleri tek bir çatı altında toplayacak bir vatandaşlık tanımına sahip olmadığı değerlendirilmesi de yapılmıştır. Türkiye’de anayasal vatandaşlığın bir önerme olarak kaldığı, anayasal vatandaşlığın uygulanabilmesi için kavramın akademik anlamda daha çok çalışılması gerektiği ve siyasilerin seçim kaygısı olmaksızın kararlı adımlar atmaları gerektiği ancak Türkiye’nin mevcut ulus devlet yapısı göz önünde bulundurulduğunda Anayasal vatandaşlık uygulamasının zor olduğu bulgularına da yer verilmiştir.

“*Osmanlı ve Türkiye’de Vatandaşlık Kavramı, Azınlıklar üzerinde Etkisi ve Uygulamaları*”(2009) adlı araştırmasında Ulugöl, Osmanlı Devleti’nde anayasal anlamdaki vatandaşlık tanım ve uygulamaları ile Türkiye Cumhuriyeti’ndeki vatandaşlık tanım ve uygulamalarını değerlendirmiştir. Çok uluslu Osmanlı’dan sonra tek uluslu Türkiye’ye geçişte devletin vatandaşlık tanım ve uygulamalarının azınlıklar üzerindeki etkileri çalışma kapsamında tartışılmıştır. Ulus devletin gereği olan tek, homojen bir ulusun varlığının farklı kimlikleri yok saymak anlamına geldiği

ve bunun sonucunda azınlıkların birçok sorunla karşılaştıkları çalışmada anlatılmıştır.

Osmanlı'daki millet sisteminin farklı etnik kimlik ve inançtaki insanların bir arada yaşamasına olanak sağladığı, ancak tanzimatla gelen merkezi toplum anlayışını ileriye dönük bir tehdit olduğu ve güçlü bir Osmanlı vatandaşlığıyla toplumun birleşmemesine neden olduğu çalışmada anlatılmıştır. Türkiye cumhuriyeti'nde ise ulus devlet yapısına bağlı olarak merkezîyetçi ve tek tip bir toplum yapısı oluşturulmaya çalışıldığı bunun da azınlıklar için etnik temizliğe varan trajik sonuçlar doğurduğu, Türk vatandaşlığı tanım ve uygulamasının azınlıkları inkara yönelik olduğu ve toplumsal sorunların sonunu getiremediği düşüncelerine yer verilmiştir. Çalışmada Kürt sorunu Türkiye'nin en önemli vatandaşlık sorunlarından biri olarak sayılırken bu sorunun çözümü için ulus devletin ve mevcut vatandaşlık anlayışının doğurduğu sonuçlarla yüzleşilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Çalışmada, kimlik ve vatandaşlık arasındaki ikiliğin ortadan kaldırılmasının, grup haklarının tanınmasının ve herkesi kapsayacak bir vatandaşlık tanımının geliştirilmesinin soruna çözüm olabileceği sonucuna varılmıştır.

Ulutaş'ın "*Değişen Vatandaşlık İlişkilerinin Dayandığı Nokta: Toplumsal Sözleşme Temelli Bir Anayasa (Türkiye Örneği)*" (2012) adlı çalışması Türkiye'de anayasa ve vatandaşlıkta geline noktaya dair değerlendirme niteliğinde bir çalışmadır. Çalışmada entelektüel camianın üç önemli figürü olarak tasvir edilen üç köşe yazarının (Oral Çalışlar, Mehmet Altan, Ali Bulaç) yeni anayasa, vatandaşlık vb. konulardaki bazı yazıları söylem analizine tabi tutulmuştur. Bu üç figürün Türkiye'deki fikri yapılanmalarının kaynağı olan İslamcılık, sosyalizm ve liberalizmin temsilcileri oldukları kabulüyle belirlendikleri çalışmada ifade edilmiştir. Bu üç önemli figürün farklı düşünce yapılarının temsilcileri olmalarına rağmen vatandaşlık, devlet, demokrasi gibi konularda benzer yaklaşımlar sergiledikleri tespiti yapılmıştır. Çalışma hem devletin hem de halkın herkesi kapsayan bir vatandaşlık anlayışı içeren bir anayasa konusunda irade ortaya koyduklarını belirtmiş, bugüne kadar yapılan vatandaşlık tanımlarının demokrasi ve insan hakları ölçekleriyle ne derece bağdaştığını incelemiştir. Vatandaş kavramıyla bağlantılı olarak devlet konusunun tartışıldığı çalışmada vatandaşlığın statüden katılım sürecine evrildiği tespiti yapılmıştır.

“*Osmanlıdan Cumhuriyete Vatandaşlık*” (2008) adlı doktora tez çalışmasında Mumyalmaz, vatandaşlığın teorik çerçevesi dahilinde Osmanlı’dan cumhuriyetin 1940’lı yıllara kadar resmi belgelerde ve uygulamadaki vatandaşlık anlayışını Türk kimliği tanımlamalarına bakarak açıklamayı amaçlamıştır. Öncelikle vatandaşlığın tarihi, sosyolojik ve hukuki yönlerinin irdelendiği çalışmada sonraki bölümlerde Türk tarihinde yönetim ve halk ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada Lozan Antlaşması’nın cumhuriyetin kurucu anlaşması olarak devletin sınırları ve vatandaşlığı nasıl ele aldığı incelenmiş ve homojen bir yapı oluşturma yolu olarak Müslümanlık bağıyla vatandaşların birleştirildiği ve nüfus mübadelelerinin bu anlayışa dayandığı tespiti yapılmıştır. Cumhuriyette milli devlet, vatandaş ve millet yaratmak için çabaların olduğu tespiti de yapılan çalışmada okullardaki vatandaşlık eğitimi, soyadı kanunu, lakap ve unvanların kaldırılması, beden eğitimi ve terbiyesi dersleri ve kılık kıyafet düzenlemeleri bu çabaların göstergesi olarak ele alınmıştır.

“*İmparatorluktan Ulus Devlete Vatandaşlık Halleri: Osmanlı ve Türkiye’de Vatandaşlık Politikaları*” (2012) adlı çalışmasıyla Uluç, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki vatandaşlık anlayışının değerlendirmesini yapmıştır. Osmanlı’daki vatandaşlığın din ekseninde millet sistemine dayanırken bu anlayışın yeni cumhuriyetle birlikte farklılaştığına ve etnisite, kültür, dil, ırk gibi özelliklere dayalı yeni bir Türk kimliği oluşturulduğuna çalışmada vurgu yapılmıştır. Vatandaşlık alanında önemli çalışmaları olan Kadioğlu’nun “*Denationalization of citizenship? The Turkish Experience*” (2007) isimli çalışması Türkiye’de vatandaşlığın önemli sorunlarından biri olan ulustan arındırılmış bir vatandaşlığın mümkün olup olmadığını Türkiye örneğiyle tartışmaktadır. Keyman ve İçduygu’nun “*Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses*” (2003) adlı çalışmaları demokratikleşme sürecinde sivil toplumun rolünü tartışmakta, sivil toplumun demokratik bir vatandaşlık söyleminin önemini açıklarken bu önemden dolayı Türkiye’deki sivil toplumun sürekli artan bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Çalışma vatandaşlığı sivil toplumla ilişkisi temelinde ele almaktadır.

Vatandaşlık konusunda daha önce yapılmış çalışmalardan görülmektedir ki vatandaşlık Türkiye’de daha çok dönemsel olarak, anayasalar bazında veya farklı kavramlarla ilişkisi yönüyle incelenmiş, ancak siyasi partilerin vatandaşlığı ele

alışına dair kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Bu anlamda, bu çalışmanın yasa yapma yetkisini elinde bulunduran meclisteki siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımını incelemesi yönüyle literatüre özgün katkısı olacağı düşünülmektedir.

3. BÖLÜM

2002 SONRASI DÖNEMDE VE YENİ ANAYASA YAPIM SÜRECİNDE SİYASİ PARTİLERİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana artarak devam eden Türkiye'deki vatandaşlık sorunları ülke içinde ve dışındaki gelişmelere paralel olarak çözüm anlamında yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Dünyada hak ve özgürlükler ve buna bağlı olarak da vatandaşlık kavramıyla ilgili yaşanan gelişmeler, Türkiye'de Kürt meselesi, azınlık hakları, Alevi Sorunu, başörtüsü sorunu gibi kronik problemlere dair toplumda somut çözüm beklentisinin artması, 1999 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığının kabul edilmesiyle üyelik sürecinin başlaması gibi gelişmelere bağlı olarak 2000'li yıllarda Türkiye'de vatandaşlık tartışmaları konusunda belirgin biçimde ilerlemeler kaydedildiği söylenebilir. Bu yıllarda, özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreciyle bağlantılı olarak gerçekleştirilen reformlarla özgürlüklerin geliştirilmesi ve kültürel kimliklerle ilgili olumlu adımların atılması söz konusu olmuştur.

Her din ve inanış için ibadet yerlerinin yapılmasına imkan tanınması, eksiklerine rağmen yeni Vakıflar Kanunu'nun kabul edilmesi, cemaat vakıflarının el konulan taşınmazlarının teslim edilmesi, anayasa ve kanunlardaki *kanunla yasaklanmış dil* ifadesinin kaldırılması, yerel dillerin öğrenilmesi ve bu dillerde yayın yapılabilmesinin önünün açılması, çocuklara isim koymada getirilen kısıtlamaların kaldırılması, Alevi vatandaşların sorunlarına yönelik ilerleme kaydedilemese de *Alevi Çalıştayları*'nın yapılması, meslek lisesi öğrencilerinin katsayı mağduriyetinin giderilmesi, üniversitelerde başörtüsü yasağı sorunun çözülmesi gibi gelişmeler farklı dinlere, kültürlere ve etnik kimliklere yönelik ayrımcı ve dışlayıcı muamelelerin ortadan kaldırılması anlamında olumlu olarak görülebilecek gelişmelerdir (Erdem, 2012b). Bu süreçte her ne kadar eşit vatandaşlık uygulamalarının tam anlamıyla gerçekleştiğini söylemek zor olsa da birtakım hak ve özgürlük ihlallerinin giderilmesi konusunda ilerleme kaydedildiği söylenebilir.

Vatandaşlığın tanımlanması konusu devletle bireyin ilişkisini düzenleyerek hak ihlallerinin giderilmesi, özgürlüklerin teminat altına alınması, bireyin güvenliğinin sağlanması sonucunu verir. Dünyada demokratik ülkeler vatandaşlığı daha çok *nötr* olarak tanımlarken anayasaların önemli bir kısmında da vatandaşlık hiç tanımlanmamakta ya da sadece vatandaşlığın kazanılması, kaybedilmesi, vatandaşlıktan çıkarılmaya ilişkin hükümler düzenlenmektedir. Dünya anayasalarının önemli bir bölümü vatandaşlığı sadece devletle kişi arasındaki bağı vurgulamak amacıyla zikrederken, vatandaşlığı etnik temelle tanımlayan anayasalar onda bir civarında kalmaktadır. Bu devletlerin önemli bir kısmının Ortadoğu ve Asya'da bulunan otoriter ve totaliter rejimler olduğu (Özipek, Korkut, Yılmaz, Coşkun, Hakyemez, & Tekin, 2011) düşünüldüğünde Türkiye'de yeni anayasada vatandaşlığın nasıl tanımlanacağına demokratik dünyayla uyum için de ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren Türkiye'nin hak ve özgürlükler konusunda yaşadığı değişimin vatandaşlık kavramına nasıl yansıdığı Türkiye'nin kronik sorunlarının çözümü adına dikkatle üzerinde durulması gereken bir konudur. 2002'den bu yana siyasi iktidar olarak AK Parti'nin ve diğer siyasi partilerin özellikle vatandaşlık yaklaşımlarıyla ilgili süreçteki rol ve etkilerini incelemek konunun anlaşılmasında faydalı olacaktır. Siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımlarının incelendiği bu bölümde, vatandaşlık kavramının nasıl algılandığının ve açıklandığının bir göstergesi olarak düşünülebilecek *bayrak, milli(yet), vatan, vatandaş, devlet, millet, toplum(sal), halk, eşitlik, birey(sel), hak, özgürlük, sorumluluk, din, ırk, (ana)dil, ulusal* gibi kavramları partilerin yazılı belgelerinde, ne sıklıkta ve nasıl kullandıkları irdelenmekte ve Türkiye'de vatandaşlık tartışmaları kapsamında bulunan *Kürt Sorunu, Alevi Sorunu, Türkiyelilik, eşit yurttaşlık, Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığı ve Türk vatandaşlığı* gibi konulara partililerin sözlü açıklamalarında nasıl yaklaştıkları değerlendirilerek bu kavramlarla ve genel ifadeleriyle bağlantılı olarak partilerin vatandaşlık yaklaşımları açıklanmaya çalışılmaktadır.

Partilerin yazılı belgeleri olarak parti programları, tüzükleri, 2002, 2007 ve 2011 genel seçim bildirgeleri ve AK Parti için hükümet programları ile 2023 siyasi vizyonu incelenmiş; partililerin sözlü açıklamaları olarak da seçim

konuşmaları/mitingler, grup toplantısı konuşmaları, meclis genel kurul konuşmaları, mülakatlar ve basın açıklamalarından yararlanılmıştır. Dört partiden yaklaşık sayılarda konuşmanın belirlendiği sözlü açıklamalar bölümlerinde partilerin vatandaşlık yaklaşımlarıyla ilgili olduğu düşünülen konuşmalar seçilmiştir.

3.1. AK PARTİ (ADALET VE KALKINMA PARTİSİ)'NİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMI

3.1.1. Parti Belgelerinde Vatandaşlık Kavramı

3.1.1.1. Parti Tüzüğü

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin tüzüğünde partinin insanların farklı inançlara, düşüncelere, ırklara, dillere, ifade etme, örgütlenme ve yaşama gibi doğuştan var olan tüm haklara sahip olduklarını bilip saygı duyduğu, farklı olmayı ayrışma değil, pekiştirici kültürel zenginlik olarak kabul ettiği belirtilmiştir. Parti tüzüğüne göre AK Parti, birey-devlet ilişkilerinde, demokratik toplum olmanın gereklerine uygun düşmeyen yaklaşımları ve her türlü ayırımcılığı reddetmektedir. Tüzük, partinin devleti, bireye hizmet için, bireylerin oluşturduğu etkin bir hizmet kurumu olarak kabul ettiği ifadelerine yer vermektedir (AK Parti, 2012a: 24). Bu ifadeler devlet karşısında bireyi önceleyen vatandaşlık anlayışına uygun görünmektedir.

3.1.1.2. Parti Programı

AK Parti'nin parti programında parti tüzüğündeki ifadelere benzer şekilde tüm vatandaşların kamu hizmetinden hiçbir ayırım gözetilmeksizin eşit şekilde yararlanması gerekliliğinden bahsedilmekte ve bunun için partinin gerekli düzenlemeleri yapacağı ilan edilmektedir. Temek hak ve özgürlüklere özel vurgu yapan parti programı, hak ve özgürlükler konusunda ilkokul ve kamu kuruluşlarından başlayan eğitim programlarının düzenleneceği vaadini de içermektedir. Aynı metinde

demokrasilerde vatandaşlardan bir kısmının daha üstün hak ve özgürlüklerden ya da ayrıcalıklardan yararlanmasının mümkün olmadığı ve demokrasilerde vatandaşların yasaların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşayabilecekleri vurgulanmakta, çoğunluğun oyunu alanın iktidara geldiği sistemde iktidara gelmenin çoğunluğun iradesini mutlaklaştırmayacağı belirtilmektedir. Parti Programı, azınlıkta bulunanların da hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasının gerekliliğini ortaya koymakla birlikte vatandaşların yönetime katılmasının sadece oy vermektan ibaret olmaması için onların yönetimi denetlemelerini sağlayacak ve dilek, şikayet ya da çözüm önerilerini yönetimlere rahatça iletebilecekleri mekanizmaların kurulacağını ifade etmektedir (AK Parti 2001). Bu anlamda AK Parti'nin parti programı eşit vatandaşlığı vurgulayan bir söyleme sahiptir ve demokrasinin daha etkin olması gerekliliğini savunan radikal demokratik vatandaşlıkla da yönetime katılımı vurgulayan ifadeleriyle sınırlı bir benzerlik göstermektedir.

Parti programının sonuç bölümünde AK Parti'nin *insanı yaşat ki devlet yaşasın* felsefesinden hareketle tüm politikaların merkezine bireyi koyduğu ve çoğulcu değerleri benimsediği belirtilmiş; partinin dil, din, bölge, etnik köken, cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını birinci sınıf vatandaş olarak gördüğü ifade edilmiştir (AK Parti, 2001).

3.1.1.3. Seçim Bildirgeleri

İlk seçimine 2002 yılında “Her şey Türkiye İçin” başlığını taşıyan seçim bildirgesiyle giren AK Parti, bu bildirmede eşitliği vurgulayan ifadelere yer vermiştir. Bildirgenin demokrasinin tanımı yapılan bölümlerinde, demokrasi rejiminde kimsenin diğerlerine göre daha üstün hak ve imtiyazının olmadığı, farklı inanç ve kültürlerin ülkemiz için bir zenginlik kabul edildiği, aynı zamanda partinin değişik dil, din, soy ve sosyal statüden insanın kanunların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşamasını ve siyasete katılmasını gerekli gördüğü vurgulanmıştır. Bildirmede din, mezhep, cinsiyet, etnik ayrımcılıkla ilgili tartışmalı uygulamaların var olduğu, bunların toplumda kısır çekişmelere neden olduğu ve bu tartışmaların temelinde de hak ve özgürlükler konusundaki eksikliklerin yattığı da belirtilmektedir. AK

Parti'nin bu eksiklikleri gidermek konusunda toplumun farklı kesimlerinin taleplerine duyarlı olacağı, işkence, kayıp, gözaltında ölüm, faili meçhul cinayet gibi insan hakları ihlallerinin üzerine gideceği, çifte standartlara izin vermeyeceği de belirtilmiştir. Vatandaşlık kavramının önemli bir unsuru olan eşitlik, AK Parti'nin 2002 seçim bildirgesinde bu ifadelerle yer bulmuştur. Aynı bildirmede yer alan “...meclisteki sayısal üstünlüğü yeterli olsa bile, mümkün olabilecek en geniş toplumsal mutabakata arayacaktır.” ifadeleri partinin yine vatandaşlık için önemli olan toplumsal mutabakata ve eşitliğe önem vereceğine dair bir vaadidir (AK Parti, 2002a).

AK Parti *Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam* başlığıyla duyurduğu 2007 seçim beyannamesinde seçmenlere ilk ve öncelikli vaadini, ülke içinde demokratikleşme ve sivilleşmeyi sağlayacak, özgürlükleri esas alan yeni bir anayasanın hazırlanması olarak duyurmuştur. Bu anayasanın uzlaşma anayasası olması ve toplumsal sözleşme niteliği taşıması gerektiği de metinde belirtilmiştir. Beynamenin *Vatandaş ve Sonuç Odaklı Yönetim* başlıklı bölümünde, devletin millete hizmet için var olduğu görüşü savunulmuştur. Vatandaşları yönetime daha aktif katmak ve yönetimi vatandaşın bilgisi ve denetimine açmak partinin hedefleri arasında sayılmıştır. Kamu hizmetinden yararlanan vatandaşlar arasında ayırım yapılmayacağı da beynamede belirtilmiştir (AK Parti, 2007a).

AK Parti'nin, *Türkiye Hazır: Hedef 2023* başlığını taşıyan 2011 seçim beyannamesinde öncelikli olarak *Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi* adı verilen demokratik açılım açıklanmaya çalışılmıştır. 2007 yılındaki seçim beyannamesinde Kürt sorununa özel olarak değinilmezken, 2011 seçim bildirgesi Türkiye’de vatandaşlık sorunu kapsamında ele alınabilecek Kürt sorununa yönelik olarak uygulanmaya çalışılan demokratik açılımın temel yol haritası açıklanmaya çalışılmıştır. Bu metinde AK Parti demokratik açılımı “*farklı kesimlerin mağduriyetleriyle oluşan toplumsal sorunlarımızı millî birlik ve kardeşlik çerçevesinde çözmeye iradesini ifade etmektedir.*” şeklinde açıklamaktadır (AK Parti, 2011b). Bu ifade AK Parti'nin Kürt sorununu bir vatandaşlık sorunu olarak ele aldığını göstermektedir.

3.1.1.4. Hükümet Programları

18 Kasım 2002-14 Mart 2003 tarihleri arasındaki 58. Hükümet, (Gül Hükümeti) adına hükümet programını açıklayan Başbakan Abdullah Gül, sözlerine tek partili hükümet ve iki partili meclis ile ülkenin istikrarı yakaladığını söyleyerek başlamıştır (AK Parti, 2002b). Mecliste iki partinin bulunmasının vatandaşların bir kısmının mecliste temsil edilmediği anlamına geldiği düşünüldüğünde bu sözler tartışmalı olarak değerlendirilebilir.

Toplumun tüm kesimleriyle diyalog, işbirliği ve çoğulculuğun vurgulandığı programda sayısal üstünlüğün her şey demek olmadığını bilincinde olarak toplumsal mutabakata önem verileceği vurgulanmaktadır. Gül, programı açıklarken o döneme kadar kişisel hak ve özgürlükler konusunda istenilen düzeyin yakalanamadığını belirtmiş, kendi yönetimlerinde insanın tüm politikaların merkezine konulacağını ve her bireyin kendini geliştirebileceği özgür bir ortam sağlanacağını ifade etmiştir. Sivil toplumun geliştirilmesi ve *yönetişim* anlayışının hayata geçirilmesinin bir gereklilik olarak açıklandığı programda vatandaşa bu yolla temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye tecrübe etme imkanı sağlanacağı vurgulanmıştır (AK Parti, 2002b).

Tepeden inme ve tek yönlü anlayışı terk edeceklerini, toplum mühendisliğine karşı çıkacaklarını vurgulayan Gül, temel hak ve özgürlüklerde evrensel standartları yakalayacaklarını sözlerine eklemiştir. Gül hükümet programını açıklarken devletin rolünü de şu sözlerle sınırlandırmıştır:

...Bu gelişmeler çerçevesinde devletin rolü; adaleti tesis etmek, iç ve dış güvenliği sağlamak, makro düzeyde, esnek ve katılımcı özelliklere sahip stratejiler geliştirmek, makro ekonomik dengeleri ve istikrarı sağlamak, gelir dağılımı başta olmak üzere sosyal ve bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik tedbirleri almak, eğitim ve sağlıkla ilgili temel hizmetleri yürütmek, temel altyapı hizmetlerini yapmak ve yaptırmak, koyduğu standartlara göre denetim yapmakla sınırlı kalacaktır. (AK Parti, 2002b)

58. Hükümetin Başbakanı Abdullah Gül'ün açıkladığı program, partinin diğer metinlerindeki ifadelerle benzer şekilde devlet karşısında bireyin önceliğini vurgulayan, vatandaşlık yaklaşımının anlaşılmasında oldukça kritik olan hak ve özgürlükler konusunda özel hassasiyet bildiren ifadeler içermektedir. Bu programa bakarak AK Parti'nin eşitlikçi ve birey yanlısı bir vatandaşlık anlayışına sahip olduğu değerlendirilebilir.

14 Mart 2003-29 Ağustos 2007 tarihleri arasındaki 59. hükümetin (Erdoğan Hükümeti) programına Erdoğan ilk olarak partisinin kimliğini ortaya koyarak başlamıştır. Partilerini *muhafazakar demokrat* olarak tanımlarken bu kimliğe göre de siyasetin bir uzlaşma alanı olduğunu belirtmiştir. Partinin muhafazakar kimliğinin bireysel ve siyasal özgürlüklere karşı olan, siyasal katılımı reddeden, baskı ve güç kullanımını öngören dayatmacı siyasal anlayışları reddettiği vurgulanmıştır. Erdoğan, 59. Hükümet programını sunduğu konuşmasında muhafazakâr demokrat siyasî kimliklerinin genel tutumunu sınırlı devleti savunmak olarak özetlemektedir. Bu anlamda hükümetin rolünün, topluma tercihler empoze etme gücünü ele geçirmek olmadığı; barışı, anayasal düzeni ve adaleti korumakla sınırlı olduğu vurgulanmıştır. Erdoğan, aslı fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devletin, vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil, vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir devlet olduğunu da ifadelerine eklemiştir. 59. hükümet programında da geniş bir toplumsal mutabakatla hazırlanacak yeni anayasanın Türkiye için önemli bir gereklilik olduğu vurgulanmıştır (AK Parti, 2003).

Vatandaşlığın ana konusu olan birey-devlet ilişkisinin çok net ifadelerle açıklandığı 59. hükümet programında AK Parti'nin devletin küçülmesini savunduğunu ve bireyci vatandaşlığı öncelediği ifadeleri görmek mümkün olmakla birlikte, konuşmanın genel olarak temel hak ve özgürlükler ve sosyal meselerden bahsedilen bölümlerinde birey kelimesinden çok millet, halk ve toplum sözcüklerinin kullanılması devlet-vatandaş ilişkisinde kişilerin birey olmaktan çok toplumun bir parçası olarak görüldüğü anlamında yorumlanabilir.

29 Ağustos 2007-6 Temmuz 2011 tarihleri arasında idareyi yürütme görevini üstlenen 60. hükümetin (II. Erdoğan Hükümeti) programı, AK Parti'nin vatandaşlık yaklaşımını yansıtmaması açısından önemlidir. 60. hükümet programı konuşmasında Başbakan Erdoğan, ülkenin sivil bir uzlaşma anayasasını hak ettiğini söylerken bu yeni anayasanın devlet-toplum-birey arasındaki ilişkileri hak, özgürlük ve sorumluluk temelinde düzenleyen bir toplumsal sözleşme niteliğinde olmasından yana olduklarını da ifade etmiştir. Bireylerin haklarının en etkili şekilde korunması gerektiğinin vurgulandığı konuşmada temel hak ve özgürlüklerin İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin getirdiği ilke ve

standartlarda güvence altına alınması gerekliliğine de yer verilmiştir (AK Parti, 2007b).

İdeal bir vatandaşlık uygulaması için önemli kavramlar olan demokrasi ve hukuk devletinin varlık amacını tüm temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak ve insanların güven içinde yaşamasını sağlamak olarak açıklayan Erdoğan (AK Parti, 2007b), 60. hükümet programındaki bu ifadeleriyle, devlet ve bireyler arasındaki haklar, özgürlükler ve sorumluluklar üzerine olan anlaşmada vatandaştan yana bir çizgide olduklarına dair bir yaklaşım sergilemiştir.

6 Temmuz 2011-29 Ağustos 2014 tarihleri arasındaki 61. hükümet (III. Erdoğan Hükümeti), programının önemli bir bölümünü Erdoğan, önceki hükümet programlarından farklı olarak daha çok 2011 yılına kadar gerçekleştirdikleri uygulamaları anlatmaya ayırmıştır. Yeni anayasayla ilgili görüşlerin daha net açıklandığı programda bu anayasanın tam bir *Toplum Sözleşmesi* niteliğinde olmasının amaçlandığı belirtilmiştir. *Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi* adıyla topluma tanıtılan, Kürt sorunun çözümüne yönelik olan demokratik açılımın anlatıldığı 61. hükümet programı, hükümetin “özgürlük için güvenlik” yaklaşımını temel politika olarak benimsediğini ve güvenlik personelinin eğitiminde insan hakları ve insan onurunun anlatılmasına özel önem vererek güvenlik konseptini vatandaşa güven temelinde yeniden ele aldığını belirten ifadeler yer vermektedir (AK Parti, 2011b).

Programda toplumun farklı kesimlerinin her yönüyle kendilerini özgürce ifade edebilecekleri zeminler hazırlamayı amaç edindiklerini belirten Erdoğan, hiç kimseye yaşam tarzı dayatmadıklarını ve herkese saygı ilkesini benimsediklerini belirtmiştir. Sözlerinde yeni anayasa konusuna da yer veren Erdoğan, bu anayasanın dışlayıcı değil kapsayıcı, ötekileştirici değil kucaklayıcı, ayrıştırıcı değil bütünleştirici, baskıcı değil özgürleştirici bir anayasa olması gerekliliğini de vurgulamış, yeni anayasanın bireyi ve haklarını esas alacağı ve çoğulculuğu öne çıkaracağı da özellikle belirtmiştir. Erdoğan’ın şu sözleri hükümetin vatandaşlık yaklaşımını da ortaya koymaktadır:

İnsanı odağa alarak, "yaratılmışları yaratandan ötürü severiz" anlayışını şiar edindik. Vatandaşlarımız arasında asla ayırım yapmadık, bundan sonra da yapmayacağız. Kronikleşmiş toplumsal sorunları örtünün altına iten, görmezden gelen politikaları asla benimsemedik ve benimsemeyeceğiz... Bütün etnik gruplara, Müslim veya gayrimüslim, Sünni veya Alevi, başörtülü veya başı açık, yoksul veya zengin, kadın veya erkek, engelli veya engelsiz, şu veya bu siyasi görüşten tüm vatandaşlarımıza aynı nazarla bakıyor, her bir

bireyin temel hak ve özgürlüğünü en ileri düzeyde hayata geçireceği bir ortamı hedefliyoruz. (AK Parti, 2011b)

Erdoğan 61. Hükümet Programındaki bu sözleriyle partisinin eşitlikçi vatandaşlık söylemini devam ettirdiğini göstermektedir.

62. Hükümetin Başbakanı Ahmet Davutoğlu tarafından 1 Eylül 2014 tarihinde meclise sunulan hükümet programının *İleri Demokrasi* başlıklı bölümünde hükümet olarak vatandaşların medeniyete aidiyet bilinçlerinin güçlendirilmesiyle milleti ayakta tutacaklarının belirtilmesiyle birlikte devletin bir grup vatandaşını dışlayıp ötekileştirmesi durumunda ayakta kalmasının mümkün olmadığı da vurgulanmıştır (AK Parti, 2014e).

Programda özgürlük ve güvenliğin temini yoluyla insan onurunun korunması asli görev olarak tanımlanmış ve hükümetlerinin insanı ve toplumu siyasetin asli öznesi olarak gördükleri ifade edilmiştir. Davutoğlu, Türkiye’de demokrasinin zayıflığının nedeninin topluma kimlik biçme ve dikte etme olduğunu, toplum mühendisliği yapan bu zihniyetin aksine iktidarlarının topluma kimlik dayatmadığı gibi kendilerine kadar var olan ret ve inkar siyasetini sona erdirdiklerini ifade etmiştir. Davutoğlu’nun *“Hiçbir insanımızın kendisini dışlanmış veya ikinci sınıf hissetmediği, kapsayıcı ve evrensel değerlere dayalı bir vatandaşlık anlayışı içerisinde birliğimizi ve bütünlüğümüzü pekiştiriyoruz.”* (AK Parti, 2014e) ifadeleri de partilerinin vatandaşlık anlayışına dair ortaya konan ifadelerdendir.

Hukuk devletinin varlık amacını vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini garanti altına almak ve bunların kullanımını kısıtlayıcı durumları ortadan kaldırmak olarak açıklayan Davutoğlu, bu sözlerini şu ifadelerle desteklemektedir:

Bu anlayışımızın bir yansıması olarak, artık devlet kapılarından geri çevrilen başörtülü kızlarımız, anadilini konuştuğu için zulüm gören kardeşlerimiz yok. Alevi vatandaşlarımız artık kimliklerini gizlemek zorunda kalmıyor. Gayrimüslim cemaat vakıflarının malları iade ediliyor. Avrupa’da Romanlara karşı ayrımcı politikaların uygulandığı bir ortamda, Roman Dili ve Kültürü Enstitüleri kurarak, Roman vatandaşlarımızın yaşam koşullarını iyileştirme kararı aldık... Etnik, dini ve mezhepsel aidiyetlerden önce tarihdışlık ve vatandaşlık anlayışını benimsiyoruz. (AK Parti, 2014)

Davutoğlu tüm bu sözleriyle birlikte *eşit vatandaşlık* ve *Devlet millete hizmet için vardır* ifadelerini de 62. hükümet programında vurgulayarak partinin vatandaşlık anlayışına dair belirgin ifadeler ortaya koymuştur.

3.1.1.5. 2023 Siyasi Vizyonu

AK Parti'nin 2023 Siyasi Vizyonu'nda partinin mümkün olan en geniş mutabakatla ve demokratik yöntemle hazırlanan, toplumun bütün kesimlerinin sahipleneceği yeni bir anayasa yapma azim ve kararlılığında olduğu; dışlayıcı değil kapsayıcı, ötekileştirici değil kucaklayıcı, ayrıştırıcı değil bütünleştirici, yasakçı değil özgürleştirici, aynılaştırıcı değil çeşitlilikte birliği savunan, çoğulcu ve özgürlükçü bir anayasa hazırlama mücadelesi verdiği belirtilmektedir. Bu ifadelerle bakarak partinin vatandaşlık konusunda *eşit vatandaşlık* yaklaşımı benimsediğini söylemek mümkündür. Aynı metinde mevcut anayasayla ilgili anayasanın *devletin milleti* anlayışına sahip olduğu, yeni anayasayla bunun *milletin devleti* anlayışına geçirmek gerekliliği vurgulanmıştır (AK Parti, 2012b:16).

Partinin 2023 siyasi vizyonunun Temel Hak ve Özgürlükler Bölümü'nde her türlü insan hakkı ihlaline sıfır tolerans gösterileceği, bir vatandaşın hakkının ihlalinin, bütün vatandaşlarının haklarının ihlali olarak görüleceği ifade edilmektedir. Bu amaçla da Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı, Türkiye İnsan Hakları Kurumu ve Kamu Denetçiliği mekanizmalarının uygulamaya geçirildiği belirtilmiştir. Belgede partinin en belirgin kırmızı çizgilerinin etnik, dini ve bölgesel milliyetçilik olduğu açıklanırken, tüm farklı kimliklerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ortak paydasında her türlü kültürel haklarını özgürce kullanabilecekleri tedbirler alındığı da ifade edilmiştir (AK Parti, 2012b: 25). Bu metindeki ifadeler incelendiğinde partinin vatandaşlık anlayışının eşitlikçi, çoğulcu ve etnik ya da dini ayırım gözetmeyen bir anlayış olduğu dikkat çekmektedir.

3.1.2. Parti Liderlerinin Ve Önde Gelen İsimlerinin Söylem Ve Konuşmaları

Çalışmanın bu bölümünde AK Parti'nin lider ve önde gelen isimlerin yapmış olduğu yedi miting konuşması, dört grup toplantısı konuşması, on beş basın açıklaması, beş meclis genel kurul konuşması ve bir mülakat olmak üzere toplamda otuz iki konuşma, Türkiye (cumhuriyeti) vatandaşlığı, Türk vatandaşlığı, Türkiyelilik, eşit yurttaşlık, Kürt sorunu, Alevi sorunu ve anadil gibi kavramlar kapsamında incelenmiştir.

3.1.2.1. Seçim Konuşmaları/Mitingler

Recep Tayyip Erdoğan AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan olduğu 2010 yılında Denizli’de yaptığı *Referandumda Evet* mitinginde Türkiye’deki farklı etnik kökenleri sayarak hepsini eşit gördüklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

Biz ülkemizde Türk’ü, Kürt’ü, Laz’ı, Çerkez’i, Roman’ı, Boşnak’ı, Abaza’sı, Arnavut’u ile biriz, beraberiz, bütünüz. Yunus’un dili ile yaratılanı Yaradan’dan ötürü severiz, bizim anlayışımız bu. Ayrımcılık yok. Biz etnik milliyetçiliğe 'hayır' diyoruz. Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlığına 73 milyon olarak 'evet' diyoruz. Bizim farkımız bu, bölgesel milliyetçiliğe 'hayır' diyoruz. 780 bin kilometrekarelik vatan topraklarına 'evet', Türkiye olarak bütünlüğüne 'evet' diyoruz farkımız bu. (Takvim, 2010)

Erdoğan’ın sözlerindeki eşitlik vurgusuyla birlikte kullandığı Türkiye cumhuriyeti vatandaşlığı ifadesi de partisinin ve kendisinin vatandaşlık anlayışını ortaya koyan örneklerdendir.

Erdoğan 2011 Genel Seçimlerinden sonra *Balkon konuşması* olarak bilinen konuşmasında kimseyi dışlayıp ayırmadıklarını herkesi kucakladıklarını belirtirken kullandığı “*Milletin fertleri arasında hiçbir ayırım yapmadık. 74 milyonun her birinin yaşam tarzı, inancı, değerleri, bizim için önemlidir.*” (Hürriyet, 2011) sözleriyle herkesi milletin ferdi olmakta eşit gördüklerini ifade etmektedir. Konuşmasının devamında herkes için eşitliği sağlamanın yolunun özgürlükçü bir anayasa olduğunu da şu sözlerle belirtmiştir:

Meydanlara ifade ettiğimiz gibi özgürlükçü bir anayasayı hep birlikte yapacağız. Bu anayasada herkes kendini bulacak; doğu da bulacak, batı da bulacak, kuzey de güney de. Velhasıl milletim “İşte bu benim anayasam” diyecek. Yeni anayasa milletin her bir ferdini birinci sınıf olarak görecek. Her kimlik, her değer, herkesin özgürlük, demokrasi, barış ve adalet talebine bu anayasa karşılık verecek. Bu anayasa Türk’ün, Kürt’ün, Zaza’nın, Arap’ın, Çerkez’in, Laz’ın, Gürcü’nün, Roman’ın, Türkmen’in, Alevi’nin, Sünni’nin, azınlıkların yani 74 milyonun anayasası olsun. (Hürriyet, 2011)

Erdoğan 2011 yılında Muş’taki mitingde şu cümlelerle vatandaşlar arasında eşitliği vurgulamıştır: “Bu topraklar, hep beraber bizim topraklarımız. Bu vatan bizim vatanımız. Ayrım yok, bölücülük yok. Biz bir ve beraberiz. Bir olacağız, beraber olacağız, iri olacağız, diri olacağız. Biz bir tarağın dişleri gibiyiz.” Aynı mitingde Erdoğan’ın “Bu ülkede artık Kürt sorunu yoktur. Kabul etmiyorum. Bu ülkede Kürt kardeşimin sorunu var, ama Kürt sorunu artık yok.” (Habertürk, 2011b) sözleri Kürt sorununu inkar anlamı dolayısıyla eleştiri alması üzerine aynı yıl

Diyarbakır mitinginde Türkiye'nin önemli vatandaşlık sorunlarından biri olarak tartışılan Kürt sorunuyla ilgili şunları söylemiştir:

2005'te yine Diyarbakır'da 'Kürt sorunu herkesten önce benim sorunumdur' dedim. Sözlerimin arkasındayım. . 2005 yılında, burada, Diyarbakır'da ne dediysem, bugün de onu söylüyorum, bugün de o sözün arkasındayım. Bu ülkede Kürt sorunu vardır, adına Güneydoğu sorunu deyin, ne dersiniz deyin. Ölene kadar Kürt sorunuyla ya da Güneydoğu sorunuyla mı yatıp kalkacağız? ... Benim için ne Türk milliyetçiliği var, ne Kürt milliyetçiliği var. (Milliyet, 2011b)

Erdoğan'ın 2014 yılında cumhurbaşkanlığı seçim çalışmaları dahilinde yapmış olduğu mitingleri de 2014 yılının Ağustos ayında Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar AK Partinin lideri olması yönüyle AK Partinin söylemi kapsamında incelemek mümkündür. Erdoğan'ın bu kapsamdaki Ankara mitinginde söylemiş olduğu şu sözler etnik ve inanca dayalı farklılıkları vurgulaması yönüyle çok tartışılmıştır:

Göğsünü gere gere 'ben Türk'üm, Kürt'üm, Lazım, Çerkez'im, Boşnak'ım, Roman'ım, Sünni'yim, Alevi'yim' demek serbest mi? Bizden önce neden bunlar denemiyordu? Niye söylenemiyordu, inançları yaşamak, yaşam tarzlarını idame etmek serbest mi? Kılıçdaroğlu rahatsız olmuş. Erdoğan niye böyle söylüyor, bu ayrımcılıktır. Bugüne kadar Alevi vatandaşım, Alevi olduğumu söylemediği için rahatsızdı işte onun önünü açtık, Sen de Alevisin, çık rahat rahat 'ben Aleviyim' de, korkma, rahat ol, huzurlu ol ben de Sünniyim, Sünni olduğumu rahatça söylüyorum, milleti aldatmayalım. Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol. Mevlana'ya sevgin olduğun söylüyorsun, ya görüdüğün gibi ol, ya olduğun gibi görün, aldatıcılardan olma. Biz bunu sağladığımız için Türkiye büyüdü...(AK Parti, 2014c)

Erdoğan herkesin kimliğini ortaya koyabilmesini kendilerinin sağladığı bir özgürlük ortamının sonucu olarak anlattığı konuşmasında herkesin kimliğini ifade edebilmesi her ne kadar eşit vatandaşlık fikrine uygun görünse de başkalarının etnik kökenini, dini inancını veya mezhebini açıklamak bu anlayışın dışındadır. Kimliğini açıklamak kadar açıklamama özgürlüğünün de olması gerekliliği eşit vatandaşlık fikrine ve özgürlük ortamına daha uygun görünmektedir.

Erdoğan, cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası kapsamında Kayseri'de düzenlenen mitingde yaptığı konuşmada "Yeni Türkiye'de inkar olmayacak, yeni Türkiye'de dillerin, etnik kökenlerin, kültürlerin inkarı asla söz konusu olmayacak. Yeni Türkiye'de inançlar inkar edilmeyecek. Başörtüsü zulmü bitmiştir, gelecekte de inşallah geri gelmeyecek." (AK Parti, 2014a) sözleriyle etnik köken ve inançlar konusuna değinmiş, hiçbir inanç ve etnik kökenin inkar edilmeyeceği vaadinde bulunmuştur.

Erdoğan'ın Erzurum'da 2014 yılında yaptığı bir başka mitingde Kürtlere seslenirken siyasi Kürtçülük yapmamaları uyarısında bulunup “*İdeoloji karın doyurmuyor.*” (AK Parti, 2014b) demesi farklı siyasi düşüncelere müdahale anlamına gelebilecek niteliktedir. Erdoğan'ın mitingde sarf ettiği şu sözlerse etnik kökene göre vatandaşları ayırt etmediğini belirtmek için kullanılmıştır:

Türk'ü ile Kürt'ü ile Laz'ı, Abhaza'sı, Gürcü'sü, Roman'ı, Boşnak'ı, Arnavut'u ile aklına ne gelirse... Biz, biriz, diriyiz, kardeşiz, hep birlikte Türkiye'yiz. Kardeşlerim, ben Türk'ü Türk, Kürt'ü Kürt, Arap'ı Arap, Laz'ı Laz, Gürcü'yü Gürcü, Roman'ı Roman olduğu için sevmiyorum. Beni yaratan Allah, onları da yarattığı için seviyorum. (AK Parti, 2014d)

AK Parti'nin miting konuşmalarında en çok vurgulanan konu olarak göze çarpan etnik köken ve inançlara göre vatandaşlar arasında ayım yapılmaması konusu eşit vatandaşlık yaklaşımının uygun görünmekle birlikte farklı etnik köken ve inançların bu denli vurgulanması ayrımcılığa neden olduğu noktasında da eleştirilmektedir.

3.1.2.2. Melis Genel Kurul Konuşmaları

2011 yılında AK Parti hükümetinin Gençlik ve Spor Bakanı olan Suat Kılıç'ın meclis genel kurulunda yapmış olduğu konuşmada milletin ismi ve anadil konusundaki ifadeleri vatandaşlık tartışmalarıyla da ilişkili görünmektedir:

Türk bayrağı altında Türk ibaresinden rahatsızlık duymamalısınız. O bayrağı, Türkü ile Kürdü ile 73 milyon insanın birlikte özgür kıldı. Bir milletin adının 'Türk Milleti' olması, ırka dayalı vurgu değildir. Millet, tasada ve kıvançta birlik ideali ile bir araya gelen topluluğa verilen isimdir. ...Dil, iletişim aracıdır, ayrışma aracı değildir. Hepimizin konuştuğu ortak dil Türkçe' dir. Eğer bir girişim, yaklaşım, görüş ve öneriyle Türkiye'nin devletiyle, milletiyle bölünmez bütünlüğünü hedef alınıyorsa, buna hepimiz birlikte karşı koyabilmeliyiz. Biz hepimiz tek bir milletiz. (TBMM, 2010b)

2010 yılında Meclis Genel Kurulunda AK Parti adına konuşma yapan Alaattin Büyükkaya'nın, Türk vatandaşlığı hakkındaki sözleri *Kürt kökenli Türk, Türk milletinin coğrafyası, Bölücülük* gibi ifadeler içermektedir:

Yani bu ülkenin her tarafında çeşitli etnik kimliklerden, Kürt kökenli Türk vatandaşlarımız olduğu gibi, her türlü insan yaşıyor ve bunlar, bu ülkenin hepsinin kardeşleri ve tabii unsurlarıdır. Bunların hiçbirine ayrımcılık yapmaya hakkımız yok. 780 bin kilometrekare Türk milletinin coğrafyasıdır. Burada farklı coğrafyalar tarif etmeye hiç kimsenin hakkı ve yetkisi yoktur. Onun için, böyle cümleler kullanılmasını açıkçası son derece yadırgadığımı ve bunun bölücülük olduğunu da söylemeyi bir vazife biliyorum.(TBMM, 2010a)

AK Partili Mehmet Metiner'in çözüm süreciyle ilgili 2014 yılında genel kuruldaki şu sözleri de eşit yurttaşlık ve farklılıkların tanınması vurgusu taşımaktadır: “Çözüm süreci, inkâr, asimilasyon ve zora dayalı politikalarla bölünmenin eşiğine getirilmiş Türkiye'yi, farklılıkların kabulü ve eşit yurttaşlık anlayışı temelinde yeniden bütünleştirme projesidir. Çözüm süreci başarıya ulaştığında ülke bölünmüş olmayacak, tam tersine daha da bütünleşmiş olacaktır” (TBMM, 2014g). Aynı yıl başka bir AK Parti milletvekili Osman Boyraz da aynı konuda benzer şu ifadeleri kullanmış ve ayrımcılığa uğrayan toplumsal kesimleri eşit vatandaş olarak gördüklerini belirtmiştir:

Son olarak -zaman çok kısıtlı- özellikle "Millî Birlik ve Kardeşlik Projesi" adı altında milletimizle birlikte gönül köprüleri kurma, milletimize aynı dili, aynı duyguları paylaşma noktasında ötekileştirilen, yok sayılan, teninden, renginden, her türlü giyim ve kuşamından örselenen milletimize doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine bu ülkenin evlatları birinci sınıf vatandaş olacak dedik ve birinci sınıf vatandaş olması noktasında her türlü girişimi yapıyoruz. (TBMM, 2014a)

Millî Savunma Bakanı İsmet Yılmaz da 2014 yılında meclis genel kurulundaki konuşmasında çözüm sürecine değinmiş ve mevcut sorunları daha çok demokrasi, daha çok özgürlük, daha çok refah, daha çok vatandaşlık hakkı ve hukukuyla çözeceklerini ve tüm Türkiye'yi bir olarak gördüklerini belirtmiştir (TBMM, 2014h). Bu ifadelerle bakarak, Yılmaz'ın sözlerinin Kürt sorununu demokrasi, özgürlük ve vatandaşlık haklarına dayalı bir sorun olarak gördükleri anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

AK Parti'li milletvekillerinin meclis genel kurulundaki vatandaşlık tartışması kapsamında değerlendirilebilecek konuşmaları incelendiğinde 2010 ve 2011 yıllarında *Türk vatandaşlığı*, anadilin Türkçe olması gibi konular daha çok savunulurken son iki yılda bu anlamda daha az beyanda bulunulmuştur. Son dönemde çözüm sürecinin savunulmasına bağlı olarak farklılıkların kabulü, etnik ve dini ayrımcılık yapılmaması konuları üzerinde durulmuş, eşit vatandaşlık daha çok vurgulanmıştır.

3.1.2.3. Grup Toplantısı Konuşmaları

AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Erdoğan'ın 8 Ekim 2013 tarihinde TBMM grup toplantısında yaptığı konuşmadaki şu ifadeleri vatandaşlık anlayışını ortaya koyması açısından önemlidir:

...devlet hizmetleri karşısında imtiyaz kabul etmiyoruz. Devletin vatandaşa bakışında imtiyazı asla kabul etmiyoruz. Hukuk önünde, devlet nazarında, devletin hizmetleri hususunda her vatandaş birdir, eşittir, bütünüyle aynı haklara sahiptir. Devlet vatandaşına yaşam tarzı dayatamaz. Devlet vatandaşına inanç, mezhep, değer dayatamaz. Devlet vatandaşına çocukluktan başlayarak format atamaz; tek tip, standart vatandaş yetiştirmek için vatandaşına zulmedemez. (www.akparti.org.tr, 2013b)

2013 yılındaki başka bir grup toplantısında Erdoğan'ın sarfettiği şu sözler tekçi anlayışa karşı çıkar niteliktedir:

Biz yola çıkarken tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet dedik. Tek din, tek dil demedik. Bunlar bize iftiradır. Bizim devlet yönetim anlayışımızda tek din, tek dil anlayışı yoktur. Farklı dinlere mensup insanları yönetmek bizim devlet yönetimindeki anlayışımızdır. Yola çıkarken yine etnik, bölgesel, dinsel milliyetçilik yapmayacağız dedik... (Hürriyet, 2013d)

Başbakan Davutoğlu'nun 2015 yılının Ocak ayında yaptığı grup toplantısı konuşmasında Diyarbakır'a Kürtçe selam vermesini eleştiren Bahçeli'ye cevaben *“Bu ülkenin Başbakanı olarak ben 77 milyonun Başbakanıyım. Herkese istediği, irade ettiği, muhabbet duyduğu şekilde selam vermek benim borcum”* (MeclisHaber, 2015) demesi tüm yurttaşlara eşit yaklaştığını göstermektedir. Vatandaşlara eşit yaklaştıklarını Davutoğlu şu sözlerle de ifade etmiştir: *“Vatandaşlarımız arasında ayırım gözetmediğimiz gibi onların istikballeri konusunda hiçbir farklı vizyon ortaya koymayız. Muğla'da ne söylersek, Diyarbakır'da onu söyleriz. Aydın'da, Tekirdağ'da ne konuşursak, Batman'da onu konuşuruz.”* (MeclisHaber, 2015).

2013 yılında Grup Toplantısında konuşan Başbakan Erdoğan'ın şu sözleri de eşitlikçi tutumu yansıtmaktadır:

Mardin'den Midyat'a giderken onbinlerce insanın bütünleştiğini görünce başka bir heyecanı yaşadım. Orada şunu söyledim: Bizim 3 kırmızı çizgimiz vardır. Biz etnik, bölgesel ve dinsel milliyetçiliğe karşıyız. Biz Kürt, Laz, Arap ve Türk milliyetçiliğini de ayağımız altına alıyoruz. Çünkü değerler silsilesi içinde irki milliyetçilik yoktur, bu şeytandandır. Bahçeli Midyat konuşmamı beğenmemiş, zaten sen beğenme diye bu konuşmayı yaptım. (Milliyet, 2013f)

3.1.2.4. Basın Demeçleri

2014 yılının Ağustos ayına kadar AK Parti Genel Başkanı ve AK Parti hükümetlerinin Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan, 2003 yılında katıldığı Teke Tek programında “*Amerika’yı temsilen koşan Zenciler Amerikan bayrağıyla tur atıyor. Niye? Amerikalılık bilincini yakalamış. Biz de Türkiyelilik bilincini yakalamalıyız*” diyerek Türkiyelilik bilincinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Aynı programda Erdoğan Türkiye için son yıllarda tartışılan *Anayasal Vatandaşlık* kavramını da sahiplenmiştir (Hürriyet, 2003).

Erdoğan aynı yıl İstanbul Sanayi Forumu Meslek Komiteleri 5. Ortak Toplantısı’nda yaptığı basına açık konuşmada vatandaşlık kavramıyla ilgili fikirlerini şu ifadelerle açıklamıştır:

Biz Türkiye’ciyiz... Bizim 3 kırmızı hattımız var. Bizim çatımızın altında dincilik, ırkçılık ve bölgecilik olmayacak dedim. Ne olacak bizim çatımızın altında? Ortak bir payda olacak. Türkiyelilik bilinci olacak, anayasal vatandaşlık bilinci olacak. Buna saygı duyacağız. Eğer bunu da sağlamazsak ülkemizde birliği, beraberliği, dayanışmayı tesis edemeyiz. (Zaman, 2003)

Erdoğan, 10 Kasım 2011’de Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından düzenlenen Atatürk’ü Anma Töreni’nde yaptığı konuşmada mevcut anayasadaki Türk vatandaşı ifadesi yerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ifadesini kullanmıştır. Erdoğan, herkesin birinci sınıf vatandaş olduğunu belirttiği konuşmasında yeni anayasada bireyin, vatandaşların ve özgürlüklerin ön plana çıkarılacağını söylemiştir. Erdoğan aynı konuşmada Atatürk’ün, “*Millet, aynı ırkın ya da kabilenin mensupları değil, geçmişleri ve gelecekleri ortak olan kader birliği yapan bir cemiyettir*” sözlerine atıfta bulunmuş, “*1940’lardan sonra ortaya çıkan asimilasyon, red ve inkar politikaları, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesine olduğu kadar, Atatürk’ün millet tarifine de aykırıdır*” ifadelerini kullanarak Türkiye Cumhuriyeti’nin Atatürk’ün millet tanımına dayandığını ve çok renklilik, birlik, kardeşlik ve dayanışma temelleri üzerinde yükseldiğini söylemiştir (Sabah, 2011).

AK Parti hükümet sözcüsü Bülent Arınç 2013 yılında yeni anayasa çalışmalarıyla ilgili basına yaptığı açıklamada vatandaşlık maddesine değinerek “*Biz bugünkü tarifi kesinlikle değiştirmeyi düşünüyoruz. Bugünkü olmayacak*” ifadesini kullanmıştır (Hürriyet, 2013b). 2013 yılında Başbakan Yardımcısı olan Bekir

Bozdağ ise aynı yıl basına yaptığı açıklamadaki şu ifadeleriyle Arınç' a ters düşmüştür:

Bu lafları söyleyen siyasi partiler. Şimdi aynı şeyleri söylüyorlar; 'Anayasa'dan Türk kelimesi çıkacak.' Biz böyle bir şey yok diyoruz ama onlar sanki böyle bir şey varmış gibi yeminli bir şekilde ısrarla devam ediyor."...Türk milleti kavramı Anayasa'da daha önce de ifade ettiğimiz gibi yerini aldı ve bundan sonra da alacaktır. (Cnntürk, 2013b)

Bozdağ bu ifadelere ek olarak partilerinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını önerdiğini, bu öneriyle Türklüğü anayasadan çıkarmış olmadıklarını, anayasadaki tanımın etnik bir tanım olduğunu, kendi tanımlarınınsa hukuki bir tanım olduğunu söylemiştir (Cnntürk, 2013b).

11 Mayıs 2013'te Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde gerçekleşen ve 52 vatandaşın hayatını kaybettiği bombalı terör saldırısından sonra Başbakan Erdoğan'ın CHP'yi ülkeyi mezhep savaşına çekmekle suçladığı ve kendilerinin etnik, bölgesel milliyetçilikle mezhepçiliği ayaklar altına aldığını açıkladığı konuşmasında *"Reyhanlı'da dikkat edilirse 52 Sünni vatandaşımız ne yazık ki şehit edildi..."* (Hürriyet, 2013a) şeklindeki ifadeleri parti metinlerinde ve Erdoğan'ın önceki konuşmalarında geçen eşit vatandaşlık fikrine aykırı görünmektedir. Ölen vatandaşın etnik veya mezhepsel kimliğinin ön plana çıkarılmasının bir anlamının olmadığı bu noktada ölenlerin Sünniliklerinin vurgulanması eşit vatandaşlık açısından bir olumsuzluk olarak yansımaktadır.

2013 Mayısının sonunda Taksim Gezi Parkı'na Topçu Kışlası'nın inşa edilmesini protesto etmek amacıyla başlayan ve hükümet karşıtı protestolara dönüşerek ülke geneline yayılan eylemler, barışçıl protestolarla illegal eylemlerin birbiri ardına geldiği ve bu nedenle de Türk kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olan olaylar olarak kaydedilmiştir. Barışçıl protestocularla illegal eylemcileri birbirinden ayırmadığı ve protesto hakkını kullanan vatandaşları da *illegal* ilan ettiği noktasında eleştirilen hükümet yetkililerinin o dönemdeki açıklamaları vatandaşlık için temel haklardan olan protesto hakkının kullanımına yönelik dönemin hükümetinin yaklaşımını anlamada açıklayıcı olmuştur.

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın partinin önde gelen isimlerinden biri olarak Gezi Parkı protestoları sürecinde yaptığı açıklamalar daha makul ve protestolara katılan tüm vatandaşları suçlamaktan ziyade onları anlamaya yöneliktir.

Arınç'ın *“Gezi Parkı'nda yaşanan olaylarda keşke uyarıcılık yapılabilseydi. İnsanlara işin gerçeği anlatılabilseydi, insanlar tartaklanmak yerine şuna buna maruz kalma yerine, işin doğrusu bu denilseydi bu noktaya gelmezdik.”* (Milliyet, 2013a) şeklindeki sözleri vatandaşları sükûnete davet eder niteliktedir. Aynı şekilde Arınç'ın, polisin Gezi Parkı'nda yapılan haklı eylemlere gazla müdahale etmesinin olayları çığırından çıkardığını söylemesi ve çevre duyarlılığı nedeniyle şiddet gören vatandaşlardan özür dilemesi (ntvmsnbc, 2013a) partinin önde gelen bir ismi olarak vatandaşların temel bir hakkı olan protesto hakkına saygı duyduğunun bir göstergesi olmuştur. Arınç *“O ilk olayda, çevre duyarlılığıyla hareket edenlere karşı yapılan aşırı şiddet gösterisi yanlıştır, haksızdır. O yurttaşarımdan özür diliyorum. Bunu rahatlıkla söyleyebilirim ama sokaklarda tahribat yapanlar, sokaklarda insanların özgürlüklerine engel olmaya çalışanlara bir özür borcumuz olduğunu düşünmüyorum.”* (ntvmsnbc, 2013a) ifadeleriyle sıradan vatandaşları yasadışı örgüt üyeleriyle aynı konumda değerlendirmedini de göstermiştir.

AK Parti'nin *Büyük Oyun* adıyla hazırladığı Gezi Parkı Filmi, hükümetin önemli icraatlarını sıralamasının ardından eylemlerin Türkiye'nin en parlak dönemini yaşadığı bir zamana denk geldiği ve bunun bir tesadüf değil büyük bir oyun olduğu mesajını vermektedir. Başbakanın, Başbakan Yardımcısının, İstanbul Valisinin, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanının ve AK Parti Genel Başkan Yardımcısının ılımlı çağrılılarıyla birlikte polise saldıran ve çevreye zarar veren eylemcilerin görüntülerinin yer aldığı filmde *mabedimiz kirletildi, bayrağımız yakıldı, işyerleri yağmalandı* gibi ifadelerle birlikte yakılan AK Parti teşkilatları da gösterilmektedir (AK Parti, 2013a). Filmde uluslararası basın olayları olduğundan farklı göstermeye çalıştığı üzerinde durularak, olaylar başından sonuna terörist gruplarla birlikte dış güçlerin organize ettiği bir oyun olarak anlatılmış (AK Parti, 2013a), eylemlerin çevreci protesto olarak başlayan ve daha sonra hükümet karşıtı protestolara dönüşen kısmı göz ardı edilmiştir. Bu noktada protesto hakkını kullanan sıradan vatandaşlar da terör gruplarıyla aynı değerlendirilmiştir.

Erdoğan Gezi parkı eylemleriyle ilgili uluslararası medyayı kastederek *“Benim ülkeme bu operasyonlar sökmez. Benim ülkeme bu operasyonları yapamazlar.”* (ntvmsnbc, 2013) ifadelerini kullanırken Avrupa Parlamentosu'nun

gezi olaylarıyla ilgili Türkiye için aldığı karara da^[1] Türkiye'deki polis müdahalelerine benzer görüntülerin İngiltere, Yunanistan, Almanya gibi Avrupa ülkelerinde de görüldüğünü söyleyerek cevap vermiştir.

Gezi parkı olaylarıyla ilgili basına verdiği bir başka demeçte Erdoğan, protestolara katılan oyuncu, akademisyen ve öğrenci gruplarından illegal gruplarla aralarına mesafe koymalarını ve protestolardan çekilmelerini istemiş, bu kesimlere illegal gruplarla aynı olay mevkiinde oldukları için kurunun yanında yaşın da yanacağını söylemiştir (Milliyet, 2013b). İlegal gruplarla bir ilgisi olmayan ve protesto haklarını kullanan kesimlere bu şekilde hitap etmenin bu kimselerin protesto hakkının kısıtlanması ya da bu hak üzerinde baskı kurulması olarak algılanabileceği açıktır. Dolayısıyla bu vatandaşlıkların temel bir haklarını kullanmalarının önünde engeldir. Bu durum vatandaşlardan protesto düzenleyen bir kesimi tehdit gibi görmek anlamına geleceğinden muhalif bir kesimin sıradan vatandaş olarak görülemediği gibi bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Arıncı'nın ifadeleriyle yetmiş sekiz ilde bir milyondan fazla kimsenin katılımıyla gerçekleşen protestolardaki (Akşam, 2013) bir milyondan fazla kimseyi *illegal, gayrimeşru, dış mihraklar veya teröristler* olarak nitelerek AK Parti'nin eşit ve bireyci vatandaşlık söylemleriyle örtüşmemektedir. Sayıları bir milyonu geçen bu protestocuların büyük bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti'nin sıradan vatandaşlarıdır. Gezi Parkı protestoları AK Parti'nin o güne dek parti metinlerinde ve liderlerin konuşmalarında var olan vatandaşlık yaklaşımının ölçülmesi noktasında önemli bir belirleyici olmuştur.

30 Eylül 2013'te *Demokratikleşme Paketi* adıyla açıklanan ve toplumun farklı kesimlerinin bazı haklarının iadesi olarak tanımlanabilecek bir dizi yasal ve idari düzenlemeyi içeren yeniliklerle ilgili yaptığı konuşmada dönemin Başbakanı ve AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bazı ifadeleri eşit vatandaşlık konusunda partisinin ve hükümetinin yaklaşımlarını yansıtmaları açısından önemlidir.

¹ Avrupa Parlamentosu'nun, Türk hükümetinin Gezi Parkı eylemlerini yönetim şekli protesto eden kararında kınama mesajı yer almamış, Türk polisinin eylemcilere karşı aşırı ve orantısız güç kullanımının "derin kaygı uyandırdığı" ifade edilmiştir. AP, Türk hükümetini barışçıl eylem yapanlara karşı sert önlemler almaması konusunda uyarılmış ve aşırı şiddete başvuran polislerin yargı önüne çıkarılmasını istemiştir. Karar Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yok sayılmıştır (DW, 2013).

Erdoğan'ın konuşmasındaki şu ifadelerinin devlet karşısında vatandaşı/bireyi savunan bir yaklaşımı yansıttığı söylenebilir:

Artık Türkiye'de, kimlik dayatan, makbul vatandaşı tanımlayan, vatandaşlarının kökeniyle, inancıyla, dünya görüşüyle uğraşan bir devlet yoktur.

Artık Türkiye'de, vatandaşının ihtiyaçlarına, taleplerine, çılgınlığına, feryadına kulak tıkayan, vatandaşını asimile eden, taleplerini reddeden, ihtiyaçlarını inkar eden bir devlet anlayışı yoktur.

Bu ülkede artık, kamu alanını otoriterleştiren, bu alanı, kendi tanımladığı makbul vatandaşa benzemeyenlere cehennem haline getiren bir devlet anlayışı yoktur.

“İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın...”

... Nasıl ki, her bir vatandaşın talep, arzu, istek ve ihtiyaçları bizim için önemliyse, her bir vatandaşın, korkusu, endişesi, tereddüdü de bizim için son derece önemlidir. (T.C. Başbakanlık., 2013)

Demokratikleşme Paketinin içeriği itibariyle de bazı hakların gaspını sona erdirmesi ve bir takım temel hak ve özgürlükleri hayata geçirmesi yönüyle vatandaş odaklı bir düzenleme olduğunu söylemek mümkündür. Paketin içeriğinde Kürtlerin, Süryanilerin, Müslüman dindar kesimin ve Romanların haklarını teslim etmeye yönelik bir takım düzenlemelerin hayata geçirilmesi düşünceleri açıklanmış ve bunların bazıları uygulamaya konulmuştur. Erdoğan'ın konuşmasında ayrımcılığın önlenmesi adına ayrımcılık içeren suçların cezalarının artırılacağı; kişilerin dili, ırkı, dini, mezhebi, milliyeti, rengi, cinsiyeti, engelliliği, siyasi düşüncesi, felsefi inancı nedeniyle ve nefret saikiyle işlenen suçların da cezalarının artırılacağı açıklanmıştır (T.C. Başbakanlık., 2013).

Başbakan Erdoğan'ın Gezi olayları esnasında yaralanan ve 269 gün hastanede kaldıktan sonra 11 Mart 2014'te hayatını kaybeden Berkin Elvan'la ilgili 2014 Martında Gaziantep mitingindeki ifadeleri eşit vatandaşlık açısından değerlendirilmeye değerdir:

...Ama bu Kılıçdaroğlu her zamanki gibi yalanını söylüyor. ‘Ekmek almaya giden çocuk’ diyor. Dürüst ol dürüst. Ne ekmek alması, ne alakası var.

Çok enteresan. Annesi ‘Evladımın katili Başbakan.’ diyor. Ben evlada sevgiyi, muhabbeti bilirim ama sizin evladınızın mezarına karanfil ve demir bilyeler atışınızı pek anlamadım. O demir bilyeleri niçin atıyordu mezarına? Neyin mesajını veriyorsun?... Sanmayın ki bunlar bir çocuğun cenazesi için bir araya geldiler. Hayır bunlar maşa...

Burak Can'ın elinde sapan yoktu. Burak Can'ın elinde silah yoktu. Sadece evinin önünde olan bu yavruyu orada şehit ediyorlar... O yavrumuzu öldürenler işte Kılıçdaroğlu'nun gayr-ı resmi, illegal cellatlarıdır. Bunu böyle biliniz. (Habertürk, 2014a)

Erdoğan'ın sokak olayları sonucunda biri 15 yaşında polis tarafından diğeri 19 yaşında bilinmeyen kimseler tarafında öldürülen iki vatandaş için yaptığı bu

değerlendirmeler daha önceki eşit vatandaşlık söylemine oldukça zıt görünmektedir. İki eşit vatandaşın benzer şekilde ölümüyle ilgili ayrımcı değerlendirmelerde bulunan Erdoğan'ın *ne ekmeğ alması, maşa, o yavru, şehit* gibi sözleri ayrımcı ifadelerin örnekleri olmuştur.

Erdoğan'ın CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'na Alevi kimliği üzerinden yüklenmesi Alevi ayrımcılığı olarak eleştirilmiş ve tepkilere neden olmuştur. Benzer şekilde BDP lideri Selahattin Demirtaş'a yönelik olarak *kendisi Zaza* şeklinde ifadeler kullanması (Cumhuriyet, 2014) eşit vatandaşların etnik köken ya da mezhebini vurgulamak suretiyle ayrımcılık yapmak şeklinde de anlaşılabilir ifadelerdir.

Başbakan Davutoğlu'nun AK Parti Diyarbakır il kongresinde yapmış olduğu konuşmadaki *“Diyarbakır'ın sokaklarında birlikte yürüyeceğiz. Milletimizin eşit fertleri olarak Diyarbakır'da da, Ortadoğu'da da, dünyanın her yerinde de omuz omuza yürüyeceğiz.”* sözleri eşit yurttaşlık fikrine yakın görünmektedir. Aynı konuşmada *“Biz güzel Türkçemizi güzel Kürtçemizle kardeş yapmaya geldik.”* diyen Davutoğlu Kürtçe ile Türkçeyi denk görerek eşitlikçi söylemini devam ettirmiştir (Aljazeera Türk, 2015)

3.1.2.5. Mülakatlar

Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun AK Parti'li üyelerinden Ahmet İyimaya ile yüz yüze gerçekleştirilen mülakatta komisyondaki görüşmelerde vatandaşlığın ele alınışıyla ilgili elde edilen bilgiler konunun anlaşılması açısından açıklayıcı olmuştur. İyimaya, kendi partilerinin vatandaşlık tanımının net olduğunu belirtirken, komisyondaki vatandaşlık tartışmalarının tanımda *millet olsun mu olmasın mı?* noktasına odaklandığını söylemiştir. Yani tanımda milleti ifade eden bir sözcük olarak *Türk* kelimesinin olup olmaması yönünde partiler farklı görüşler öne sürmüştür. Vatandaşlık yaklaşımındaki genel eğilimin anayasal bağ olduğunu vurgulayan İyimaya, vatandaşlığı vatan üzerindeki kişi ile devlet arasında bir anayasal bağ kurulması olarak tanımlamıştır (Ahmet İyimaya, Kişisel Görüşme, 16 Ekim 2014).

Vatandaşlık sorununun yeni bir anayasa yapılmasıyla çözülüp çözülemeyeceğine dair soruyu, İyimaya bireysel görüşüne göre vatandaşlığın bir anayasa sorunu olmadığı şeklinde cevaplamıştır. Dolayısıyla vatandaşlık sorunun çözümünün uygulamaya bırakılabileceğini ya da kanunla düzenlenebileceğini, yeni anayasada herhangi bir tanım yapılmayabileceğini de sözlerine eklemiştir. Tanımda uzlaşılması için kendi tanımlarında bir değişiklik ya da yumuşama olup olmayacağı sorusuna İyimaya, vatandaşlık konusunda uzlaşma olmadığını kabul etmeyerek karşılık vermiştir. Vatandaşlığın aslında anayasa görüşmelerini tıkayan maddelerden olmadığını söylerken, farklı modeller geliştirilebileceğini, uzlaşamama durumunda bu modellerin halka sunulabileceğini belirtmiştir. Örneğin vatandaşlıkla ilgili üç farklı tanım olması halinde bu tanımların referanduma götürülebileceğini söyleyerek vatandaşlığın anayasa görüşmelerini tıkayan maddelerden olmadığını ve uzlaşamamaya maddelerin içinde de bulunmadığı yönünde görüşünü açıklamıştır. İyimaya, anayasa görüşmelerindeki asıl meselenin demokratik konsensüs sağlanması olduğunu söylerken birliğin korunmasının önemli olduğunu, bu noktada uzlaşamamaya bir konu olduğunu düşünmediğini belirtmiştir. İyimaya, Uzlaşma Komisyonu'nun en büyük kazanımının aradaki buzların erimesinin sağlanması ve uzlaşma iradesinin ortaya konması olduğunu da sözlerine eklemiştir (Ahmet İyimaya, kişisel görüşme, 2014).

3.1.3. AK Parti'nin Vatandaşlık Yaklaşımı: Bulgular ve Genel Bir Değerlendirme

AK Parti'nin incelenen yazılı belgeleri ve partililerin sözlü açıklamalarından partinin vatandaşlık yaklaşımına dair önemli veriler elde edilmiştir. AK Parti tüzüğü devlet karşısında bireyin önceliğini savunan ifadeler içermektedir. 2023 Siyasi Vizyonu'nda bulunan ayrımcılıkla ilgili net ifadeler vatandaşlık yaklaşımında ölçü olarak belirlenen kavramlardan eşitliğe bir gönderme yapmaktadır. AK Parti'nin parti programının da bireyi önceleyen, eşitliğe vurgu yapan ve ayrımcılığı net bir şekilde reddeden ifadelerle eşit ve bireyci vatandaşlık anlayışına yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Partilerin doğrudan seçmene (vatandaşa) hitap ettiği metinlerden olan seçim beyannameleri de vatandaşlık yaklaşımlarını anlama konusunda önemlidir. AK Parti 2002’de halka sunduğu ilk seçim bildirgesinde farklı kesimlerin üstünlüğünü ve imtiyazları reddetmekle birlikte farklılıkları zenginlik olarak kabul ettiğini duyurmuş ve kendileri tarafından herkese eşit koruma sağlanacağını vaat etmiştir. 2007 seçim bildirgesi de benzer ifadeleri yer vermekle birlikte demokratikleşme, daha çok özgürlük ve sivilleşme sağlayacak yeni bir anayasa vaadinde bulunmakta ve bu anayasanın uzlaşma anayasası olacağını seçmene bildiren ifadeler içermektedir.

AK Parti’nin hükümet programları da temel hak ve özgürlükler, eşitlik, demokrasi gibi vatandaşlık anlayışını göstermede önemli kavramların yoğun olarak bulunduğu metinlerdir. 58. hükümet programı, toplumsal mutabakat, çoğulculuk, katılımcı demokrasi, devletin rolünün sınırlandırılması gibi konulara değinmekle birlikte sivil toplumun geliştirilmesi ve yönetim anlayışının hayata geçirilmesini de vurgulamaktadır. Toplum mühendisliğine karşı çıkıldığının belirtildiği programda hükümetin sayısal üstünlüğün her şey demek olmadığını bilincinde olduğu da ifade edilmiştir. 59. hükümet programı da benzer ifadelerle sınırlı devlete vurgu yapmış ve hükümetin dayatmacı siyasete karşı olduğunu, siyaseti bir uzlaşma alanı olarak gördüğünü belirtmiştir. 60. hükümet programında sivil uzlaşmanın ürünü bir anayasadan bahsederken bu anayasanın toplumsal sözleşmenin sonucunda ortaya çıkması gerektiği ve devletin varlık amacının hak ve özgürlükleri güvence altına almak olduğu ifadelerine yer verilmiştir. 61. hükümet programı toplum sözleşmesi niteliğinde yeni bir anayasa ihtiyacını yinelemiş, yaşam tarzı dayatmama ve ötekileştirmeme konusunda hükümetin hassas olduğunu belirtmiştir. Bu programda *Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi* adıyla demokratik açılım tanıtılmış; *özgürlük için güvenlik* anlayışıyla güvenlik konusunun vatandaşa güven temelinde ele alındığından bahsedilmiştir. AK Parti’nin son hükümet programı olan 62. hükümet programında da bir önceki programlara benzer ifadelere yer verilmiştir. Önceki hükümetler gibi 62. hükümetin de ötekileştirmemenin devletin ayakta kalabilmesi için gerekli olduğu, insanın ve toplumun siyasetin asli öznesi olduğu, topluma kimlik dikte etmenin olmadığı bir anlayışı benimseyen bir hükümet olduğu vurgulanmıştır. Aynı programda *kapsayıcı ve evrensel vatandaşlık anlayışı* ifadesi ile partinin vatandaşlık söylemi ortaya konmuştur.

Aşağıdaki tablo, vatandaşlık söylemini anlamaya yardımcı bazı sözcüklerin AK Parti'nin yazılı belgelerinde ne sıklıkta kullanıldığını göstermektedir. Tabloya göre millet, halk ve toplum/toplumsal sözcüklerinin her biri birey/bireysel ifadelerinden daha sık kullanılmış; yazılı belgelerde millet ve milli kavramlarının yoğun olarak yer aldığı gözlemlenmiştir. Yazılı metinlerde sık kullanılan bir başka sözcük olan devleti ise AK Parti, sınırlı devleti vurgulamada, devlete karşı bireyi önceleyen ifadelerde ve vatandaşa hizmet için var olan devlet anlayışını yansıtmada kullanmıştır. Millet, toplum, halk sözcüklerinin devlet sözcüğüne oranla çoğunlukla daha fazla kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 2: AK Parti'nin Yazılı Belgelerinin İçerik Analizi

AK PARTİ ^[1]	Metin	Toplam kelime	Bayrak	Milli(yet)	Vatan	Vatandaş	Devlet	Millet	Toplum(sal)	Halk	Eşit(lik)	Birey(sel)	Hak	Özgür(lük)	İrk	(Ana)dil	Din	Ulusal
2001	Parti Programı*	3.355	-	1	1	22	5	6	40	21	4	9	41	37	2	2	12	1
2002	Tüzük**	982	-	4	-	-	10	6	5	1	2	9	12	7	1	1	-	-
2002	2002 seçim bildirgesi	2.342	-	4	-	1	16	5	29	11	5	-	17	21	-	1	3	3
2002	58. Hükümet Programı	9.077	-	1	-	16	34	8	50	22	6	5	38	28	2	2	9	11
2003	59. Hükümet Programı	8.215	-	7	-	14	37	18	17	4	4	8	20	9	2	2	8	12
2007	2007 seçim bildirgesi***	4.500 (yaklaşık değer)	1	8	1	1	17	33	17	13	3	11	36	35	1	1	5	2
2007	60. Hükümet Programı	8.487	-	-	-	19	13	21	20	10	-	4	12	8	-	-	4	5
2011	2011 Seçim Bildirgesi****	60.028	-	32	2	192	99	65	194	87	32	49	129	60	1	14	3	37
2011	61. Hükümet Programı	20.512	-	19	-	72	17	34	49	23	8	11	27	18	-	1	2	12
2012	2023 Siyasi Vizyonu*****	8.085	-	8	-	36	45	29	48	13	4	9	49	22	-	15	20	2
2014	62. Hükümet Programı*****	7.837	-	15	1	48	44	41	43	15	49	5	34	32	-	7	4	10

* Temel hak ve özgürlükler, siyasi ilkeler, hukuk ve adalet, demokratikleşme ve sivil toplum, doğu ve güneydoğu bölümleri dikkate alınmıştır.

** Genel Esaslar bölümü dikkate alınmıştır.

Parti metinlerindeki bireyi önceleyen, eşitlikçi, sınırlı devleti savunan söylemi parti önde gelenlerinin söylemlerinde de gözlemlemek mümkündür. AK Parti'nin seçim konuşmalarında tüm etnik kökenlerin eşit olduğu, TC Vatandaşlığı, ayrımcılık ve milliyetçilik karşıtlığı ile özgürlükçü anayasa vurgulanmıştır. AK Partili milletvekillerinin meclis konuşmalarında 2010 ve 2011 yıllarında Türk vatandaşlığı, ana dilin Türkçe olması, Kürt kökenli Türk vatandaşlığı gibi ifadeler kullanılırken 2013 ve 2014 yıllarında çözüm sürecine bağlı olarak inkar ve asimilasyon karşıtlığı daha çok vurgulanmıştır.

AK Parti'nin Grup Toplantısı konuşmalarında genel söyleme benzer olarak eşit yurttaşlık konusuna sıkça değinilmiştir. Konuşmalarda sınırlı devlet vurgusu yapılmış ve devletin tek tip vatandaş yetiştirme anlayışına parti olarak karşı çıktığı belirtilmiştir. AK Parti'nin vatandaşlar arasında ayırım yapmadığı ve milliyetçiliğe karşı olduğu da grup toplantısı konuşmalarında Erdoğan tarafından zaman zaman dile getirilmiştir.

AK Partili isimlerin basına verdikleri demeçlerde zamana ve konuya göre söylem farklılığı görülmüştür. Türkiyelilik, anayasal vatandaşlık, TC vatandaşlığı, bireyin ve özgürlüklerin ön planda olduğu yeni anayasa ve etnisite içermeyen vatandaşlık tanımı konularında partili isimler arasında ciddi bir söylem farklılığına rastlanmazken, 2013 yılından itibaren Gezi eylemleri, Berkin Elvan'ın hayatını kaybetmesi, Reyhanlı saldırısı gibi toplumsal olaylara verilen tepkiler, hem partililer arasında söylem farklılığına neden olmuş, hem de partinin mevcut vatandaşlık yaklaşımından farklılaşmıştır.

***Demokrasi ve Hukuk Devleti bölümü ile Vatandaş ve Sonuç Odaklı Yönetim bölümü dikkate alınmıştır.

****İleri Demokrasi başlıklı bölüm dikkate alınmıştır.

*****Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Ekonomi, Yerel Yönetimler ve Şehircilik, Sağlık, Dünya başlıklı bölümler dikkate alınmamıştır.

*****Sunuş ve İleri Demokrasi başlıklı bölümler dikkate alınmıştır.

3.2. CHP (CUMHURİYET HALK PARTİSİ)’NİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMI

3.2.1. Parti Belgelerinde Vatandaşlık Kavramı

3.2.1.1. Parti Tüzüğü

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin tüzüğünde partinin amaçları sıralanırken bireysel hak ve özgürlüklerin güvencesini sağlama konusuna öncelik verilmiştir. Aynı şekilde her bireyin kendi kişiliğini ve potansiyelini geliştirmesinin önündeki engelleri kaldırmak, her türlü ayrımcılığa ve dışlanmaya karşı mücadele etmek ve bu tür işlemlere maruz kalan kişilerle dayanışma halinde olmak da partinin amaçları arasındadır. Bireyin kültürel farklılıklarını zenginlik kabul ederek herkesin bir arada yaşayacağı ortam ve koşulları sağlamakla birlikte herkesin haklar ve özgürlüklerden eşit olarak yararlanmasını sağlamak da amaçlar arasında sayılmıştır. Aynı metinde parti üyelerinin görevleri arasında yurttaşların ülke ve yöre sorunlarıyla ilgili görüşlerini partiye aktarmanın da sayılması vatandaşa birey olarak önem verildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu metin dikkate alındığında siyasi partilerin vatandaşlık yaklaşımını anlamada ölçü olarak belirlenen kavramlardan *eşitlik* ve *bireyin* CHP tarafından belirgin bir şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır (CHP, 2012a).

3.2.1.2. Parti Programı

CHP parti programında Cumhuriyetçilik ilkesinin anlatıldığı bölümdeki “...CHP Cumhuriyetçidir; Türkiye Cumhuriyeti tüm yurttaşların ilke ve ideal beraberliği üzerinde kurulmuştur. Cumhuriyet, gücünü, bu beraberliği oluşturan tüm insanların, hakları, eşitliği ve bütünlüğü ilkesinden almaktadır. Cumhuriyetçilik; tebaanın yerini yurttaşın almasıdır.” (CHP, 2008) ve devletçiliğin anlatıldığı bölümdeki “...Bizim Devletçilik anlayışımız; Yurttaş, devlet için değil; devlet, yurttaş için, anlayışının yaşama geçirilmesidir. Devletin tüm ekonomik, sosyal ve

siyasal hedeflerinin odağında insanın olmasıdır.” (CHP, 2008) denilerek cumhuriyetin ve devletin varlığı vatandaşa dayandırılmaktadır. Programda Önceliklerimiz başlıklı bölümde ilk olarak ‘insan’ sayılmıştır. Çoğulculuk, katılımcılık, insan haklarına ve özgürlüklere sahip çıkmak, azınlık haklarına saygı, eşitlik gibi vatandaşlık kavramının önemli unsurlarının parti programında yer alması da CHP’nin vatandaşlık anlayışıyla ilgili genel bir fikir vermektedir. Parti programında bireyin yurttaş haline gelebilmesinin gereğinin özgürlüğün varlığı olduğu da belirtilmiştir (CHP, 2008).

3.2.1.3. Seçim Bildirgeleri

CHP 2002 seçim bildirgesinde devleti *önce insan* ilkesine göre yeniden yapılandırma vaadiyle bu metinde bireyci yaklaşıma örnek bir ifade bulundurmıştır. *önce insan, önce ahlak, önce iş* sloganının yer aldığı bildirmede *vatandaş odaklı e-devlet* ikinci hedef olarak yer almış, devletin vatandaşa hizmet sunan bir yapıya dönüştürüleceği belirtilmiştir (CHP, 2002).

2007 seçim bildirgesinde laikliğin vatandaşlığın vazgeçilmezi olan eşitlikle beraber inanç özgürlüğü, çağdaşlık ve toplumsal barışın da güvencesi olarak görüldüğü belirtilmiştir. Her din, mezhep ve inanç grubundan vatandaşın inanç ve ibadet özgürlüğünün güvence altına alınacağı belirtilen bildirmede Türkiye’de vatandaşlık sorunları kapsamında değerlendirilebilecek olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mevcudiyeti konusuna da değinilmiştir. Türkiye’de bazı görüşlere göre laiklik ilkesinin bir gereği olarak var olmaması gerektiği savunulan Diyanet’in kaldırılmasıyla ilgili herhangi bir beyanda bulunulmazken “*Diyanet’in tüm mezheplerin taleplerine duyarlılık içinde ve eşitlik anlayışıyla yaklaşmasını hedef alacağız.*” ifadeleriyle kurumun çalışmalarında genişlemeye giderek toplumun tüm kesimlerine hizmet sunabilen bir kurum haline getirileceği vurgulanmaktadır. CHP’nin 2007 seçim vaatleri arasında bireyi daha özgür, toplumu daha örgütlü ve devleti daha demokratik hale getirmek vardır (CHP, 2007).

Herkes İçin CHP sloganının kullanıldığı CHP’nin 2011 seçim bildirgesinde ‘özgürlük’ sözcüğü bolca kullanılmıştır. *Özgürlüğün ve umudun ülkesi. Herkesin*

Türkiye'si başlığı kullanılan metinde partinin özgürlükçü olduğu vurgulanırken “CHP'nin anlayışına göre özgürlük, insan kişiliği ve düşüncesinin, insan yetenekleri ve yaratıcılığının gelişebilmesi için temel koşuldur. İnsanın toplumda kendini gerçekleştirebilmesinin, yurttaş haline gelebilmesinin gereğidir.” denilerek özgürlük vatandaşlığın gereklerinden sayılmıştır (CHP, 2011e: 4).

Vatandaşlığın gereklerinden olan özgürlüğün sağlanması için yeni bir toplumsal sözleşmeye ihtiyaç olduğu belirtilen bildirmede yeni anayasanın hazırlanma sürecinin büyük önem taşıdığına dikkat çekilmiştir. Herkesin eşit derecede koruma altına alınmasının ve bireysel hak ve özgürlüklerin askıya alındığı darbe gibi uygulamalara karşı çıkılması gerekliliğinin belirtildiği 2011 seçim bildirgesi, sivilleşmeyi vurgulamaktadır. Askerin siyasete karışmasının engellenmesi, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini değiştirilmesi, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kaldırılması, zorunlu askerlik hizmetinin herkes için indirilmesi bildirmede sivilleşme vurgusuyla vaat edilmektedir (CHP, 2011e: 7).

CHP'nin 2011 seçim bildirgesi vatandaşlara daha çok özgürlük ve demokrasi sözü vermektedir. Özgürlükçü anayasa vaatler arasındadır. 2011 seçim bildirgesindeki “Tüm yurttaşlarımızın demokratik haklarını etkin şekilde kullanabilmesi için eşit, çoğulcu ve anayasal yurttaşlık ilkesini egemen kılacağız.” (CHP, 2011e: 9) ve “Toplumsal farklılıkları eşit, çoğulcu ve anayasal yurttaşlık ilkesi ile kucaklayacak, ayrımcılığın önüne geçeceğiz.” (CHP, 2011e: 16) ifadeleri CHP'nin anayasal vatandaşlık vaat ettiği anlamına gelmektedir.

Kadın-erkek eşitliğinin de farklı bölümlerde vurgulandığı 2011 seçim bildirgesinde, kadınların ayrımcılığa maruz kalmasının önüne geçileceği, *Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu* yerine *Kadın-Erkek Eşitliği Komisyonu* kurulacağı, yurttaşların bireysel tercih ve özgürlüklerini kısıtlayan tüm uygulamalara son verileceği, Alevi yurttaşların eşit yurttaşlık talebinin her alanda hayata geçirileceği, din derslerinin zorunlu olmaktan çıkarılacağı ve seçmeli hale getirileceği, azınlık din mensubu vatandaşlara yönelik din ve inanç temelli ayrımcılık, nefret söylemleri ve nefret suçlarıyla kararlılıkla mücadele edileceği de ifade edilmiştir (CHP, 2011e: 17-18).

Türkiye’de vatandaşlık sorunu kapsamında görülen ve AK Parti’nin 2011 sonrası gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirilmeyi vaat ettiği, talep eden yurttaşlara anadil öğrenimi olanağı sunma, Dersim arşivlerini açma, Geçmişte yaşanan acı ve travmaları hatırlatan isimleri devlet kurumları ve kışlalardan kaldırma, Diyarbakır Cezaevi’ni toplumsal barış için müzeye dönüştürme (CHP, 2011e: 17) gibi uygulamaların CHP’nin 2011 seçim bildirgesinde de bulunması iki partinin benzer sorunları vatandaşlık kapsamında değerlendirdiklerini göstermektedir.

3.2.2. Parti Liderlerinin Ve Önde Gelen İsimlerinin Söylem Ve Konuşmaları

Çalışmanın bu bölümünde CHP liderinin ve partinin önde gelen isimlerinin yapmış olduğu sekiz miting konuşması, beş grup toplantısı konuşması, dokuz basın açıklaması, beş meclis genel kurul konuşması ve iki mülakat olmak üzere toplamda yirmi dokuz konuşma, Türkiye (cumhuriyeti) vatandaşlığı, Türk vatandaşlığı, Türkiyelilik, eşit yurttaşlık, Kürt sorunu, anadil gibi konularla ilgili görülerek incelenmiştir.

3.2.2.1. Seçim Konuşmaları/Mitingler

CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu, genel başkanlığa geldiği 2010 yılından itibaren yaptığı mitinglerde din, inanç, etnik köken, kimlik ayrımı yapmadan herkese eşit mesafede olduklarına dair açıklamalarda bulunmuş ve söyleminde eşitlikçi yaklaşımı savunmuştur. Kılıçdaroğlu 2014 yılında Nizip’teki miting konuşmasında halk iktidarı söylemini kullanmış, “*Devlet, halka hizmet eder, halkın çıkarlarını savunur.*” diyerek devletin bireyler/toplum için var olduğunu savunmuştur. Kılıçdaroğlu konuşmasında hiç kimseyi ötekileştirmeyen, herkesi kucaklayan bir Türkiye inşa etmek için yola çıktıklarını belirtmiş, “*Kimliği, inancı ne olursa olsun hiç kimseyi ayırmıyoruz. Şöyle diyoruz; insan, Allah’ın yarattığı en değerli varlıktır ve bizim başımızın üstünde yeri vardır. Hiç kimseyi ayırmayacağız. Bize oy versin vermesin herkesi kucaklayacağız, herkesten yana olacağız*”(CHP, 2014a) sözleriyle herkese eşit mesafede olduklarını vurgulamıştır.

2011 yılında Rize'deki mitingde konuşan Kılıçdaroğlu, Nizip mitingindeki ifadelerine benzer olarak “İnsan Allah’ın yarattığı en değerli varlıktır ve başımın üstünde yeri vardır. Hangi partiye oy verirse versin, bütün yurttaşlarım arasında ayırım yapmadım. Sadece şu ayrımı yaptım; benim için yandaş yok sadece ve sadece vatandaş var” (CHP, 2011a) ifadelerini kullanmış ve herkesi vatandaş olarak gördüğünü ve tüm vatandaşları da eşit ve değerli gördüğünü belirtmiştir.

Kılıçdaroğlu 2010 yılında İzmir'deki mitingde Erdoğan’ın soy tartışması başlatmasını “Kardeşim, milletin soyundan sana ne? Sen milletin soyuyla ne ilgileniyorsun? Eline pergel, cetvel alacak herhalde insanların kafatasını ölçeceğiz. Bu bizden bu bizden değildir diye” sözleriyle eleştirmiş ve Erdoğan’ın etnik kimliği ön plana çıkararak bu sözlerini ‘Hitler mantığıyla kafası çalışmak’ olarak nitelmiştir (CHP, 2010a). Kılıçdaroğlu aynı yıl Van mitinginde söylediği “Bir tek hedefimiz var... herkesin etnik kimliğine ve inancına saygı duyulan bir toplum, herkesin özgürce yaşadığı bir toplum, düşüncelerini özgürce açıkladığı bir toplum. Biz bunu istiyoruz. Herkesin düşüncesine, inancına saygı göstermek lazım” sözleriyle partilerinin kişilerin etnik kimliğini ve inancını önemsemediğini ifade etmiştir (CHP, 2010c).

Van mitinginde Kılıçdaroğlu özgür bir anayasa vaadinde bulunmuş, yurttaşlık haklarının genişlediği, özgürlüğün olduğu bir anayasa getireceklerini söylemiştir. Önemli bir temel hak olan ifade özgürlüğüyle ilgili “*Devletin gücü düşüncesini açıklayanı bastırmak için kullanılamaz. Devletin gücü düşünce özgürlüğünü sağlamaktır. Herkes düşüncelerini özgürce dile getirebilmelidir.*” ifadelerini kullanarak bu hakkı özel olarak vurgulamıştır. Aynı mitingde Kılıçdaroğlu birçok kez halkın iktidarını kuracaklarını söyleyerek ‘halk iktidarı’ söylemini kullanmıştır (CHP, 2010c).

Kılıçdaroğlu miting konuşmalarında eşit yurttaşlık vurgusunda da bulunmuştur. 2011 yılındaki Diyarbakır mitinginde “Demokrasi ve özgürlük gelecekse her alanda gelmeli. İnsanlarımız düşünce, inanç, kimliklerinden ötürü hor görülmemeli. Her insan eşit yurttaşlık temelinde beraber olmalı. ...oy verseniz de vermeseniz de, sizin sorununuzu çözeceğiz. Çünkü benim için yandaş yok, sadece ve sadece vatandaş var.” (CHP, 2011b) diyerek her vatandaşa eşit yaklaşıklarını belirtmiştir. Kılıçdaroğlu 2010 yılında Ankara’da yaptığı mitingde Hiçbir zaman ve

hiçbir yerde hiçbir insanımızı kırmayacağız. Hiçbir insanımızı ötekileştirmeyeceğiz (CHP, 2010d) sözleriyle de herkese eşit duracakları vaadinde bulunmuş, eşit vatandaşlık söylemini kullanmıştır.

2014 yılında Hatay’da gerçekleşen CHP mitinginde konuşan Kılıçdaroğlu, ülkenin birleştirici gücü olacaklarını, hiçbir yurttası ötekileştirmeyeceklerini vurgulamış, eşit yurttaşlık yaklaşımının ifadesi olarak şu sözleri söylemiştir:

Burak Can da Berkin de Tunceli’de şehit olan Ahmet de bizim çocuğumuzdur. ...rengi, inancı ne olursa olsun insan Allah’ın yarattığı bir varlıktır... Başımız açık ya da kapalı olsun hepinizin ellerinden öpüyorum. Hepinizin benim başımın üstünde yeri var. Benim kitabımda ayrımcılık yoktur. Ben insanı severim. Allah’ın yarattığı en değerli varlık olarak kabul ederim. Benim için yandaş yok, vatandaş var. Ben vatandaşa hizmet edeceğim. ...Kimseyi bölmedik, ayırmadık, ötekileştirmedik, herkese saygı duyduk. Herkese saygı duymayı da bir görev bildik. (CHP, 2014b)

Kılıçdaroğlu 2011 yılında Sinop Boyabat’taki mitingde de “*Doğu da bizim batı da bizim, güney de bizim kuzey de bizim. Bu coğrafya altında yaşayan her yurttas bizim yurttaşımızdır ve benim başımın üstünde yeri vardır. Bana oy versin, vermesin. Ben bu ülkede her yurttasa hizmet edeceğim. Hizmet etmenin yolu da hesap vermekten geçer*” (CHP, 2011c) demiş ve eşit yurttaşlık vurgusunu tekrar etmiştir. Tüm bu ifadelerden yola çıkarak CHP’nin seçim konuşmalarının özel bir etnik kimlik, inanç grubu ya da belirli bir toplumsal kesime hitap etmediğini, mitinglerde toplumun tüm kesimini kucaklamaya çalışan bir söylem geliştirildiğini söylemek mümkündür.

3.2.2.2. Meclis Genel Kurul Konuşmaları

CHP milletvekili Aykan Erdemir 2013 yılında meclis genel kurulunda yaptığı cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği konulu konuşmada eşit yurttaşlığı şu cümlelerle vurgulamıştır:

Cumhuriyet bir eşit yurttaşlık projesi, cumhuriyet kimsesizlerin kimsesi, cumhuriyet her şeyden önce hukuk devleti, ulusun iradesinin zirveye taşınması. İşte, cumhuriyet, -ki kimsesizlerin kimsesi, ayrımcılığa karşı eşit yurttaşlığın kalesi- biz inanıyoruz ki cumhuriyet cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği söz konusu olduğunda da kimsesizlerin kimsesi olacak, sahihsizlerin sahibi olacak. (TBMM, 2013a)

Erdemir parti olarak eşit yurttaşlığı savunduklarını da aynı yıl genel kurulda yaptığı başka bir konuşmada şöyle ifade etmiştir:

Cumhuriyet Halk Partisi olarak, Türkiye'de eşit yurttaşlık için, ayrımcılıkla mücadele için nefret suçlarıyla mücadele için, dostluk için, kardeşlik için; özgür insan, eşit yurttaş ve bir ülkede kardeşçe bir arada yaşamı savunmak için otoriter rejiminize de, baskıcı rejiminize de, hilenize de, hüllenize de, ahlaksızlığınıza da, eğri odunlarınıza da karşı çıkıyoruz, Teslim olmayacağız. (TBMM, 2013)

CHP milletvekili Birgül Ayman Güler'in 2013 yılında genel kurulda yaptığı konuşma ise eşit yurttaşlık fikriyle uyuşmamaktadır. Güler'in Türk ulusunun ve Kürt milliyetinin eşit olmadığına ve Türk vatandaşlığı yerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının önerilmesine karşı olduğuna dair sonrasında da çok tartışılan sözleri şöyledir:

AKP'nin, Türk ulusunu tarihten silmeye, Türk vatandaşlığını tarihten silmeye dönük olan girişimlerinde BDP'yle nasıl iş birliği yaptıklarını onun konuşmasında gördük. Anayasa Uzlaşma Komisyonuna vatandaşlık maddesi için partiniz ne önerdi arkadaşlar? 'Türk vatandaşlığı'nı değil, 'Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı'nı öneriyorsunuz. Başbakanınız salı günü "Bizim temelimiz Anasırı İslam'dır." diyor... Kürt milliyetçiliğini bana "ilericilik" ve 'bağımsızlık' diye yutturamazsınız. Türk ulusuyla Kürt milliyetini eşit, eş değerde gördüremezsiniz... Türkiye'de Kürt sorunu yoktur. Türkiye'de siz sorunu Türk sorunu yaptınız.- Bundan sonra biz savunmadayız, bundan sonra meşru müdafaa hakkı için saldırıdayız. (TBMM, 2013b)

CHP milletvekillerinden Engin Altay da 2014 yılında genel kurulda yaptığı konuşmanın çözüm süreciyle ilgili bölümünde eşit yurttaşlık vurgusunda bulunmuş, eşit yurttaşlığı Türkiye'de yaşayan herkes için istediklerini belirtmiştir:

Çözüm; evet dedik. Barış; evet dedik. Gene söylüyoruz: Çözüme varız, barışa varız, bu akan kan durmalı ya da bir yıldır akmayan kan bir daha akmamalı. Kürtlerin varlığı, kültürel hakları, insan hakları... Sadece Kürtler için değil, Türkiye'de yaşayan herkes için eşitlik, eşit yurttaşlık istiyoruz, olmalıdır ama bunu yaparken buna rağmen iş olmaz. Hukuk devleti ilkesini ayaklar altına alamazsınız.(TBMM, 2014b)

CHP milletvekillerinden Sakine Öz de 2014'te genel kurulda yaptığı konuşmada Türkiye'de eşit yurttaşlığın ısrarla hayata yansıtılmadığını, bunun sonucunda da kadınlar engelliler gibi toplumun farklı kesimlerinin herkesle eşit şartlarda yaşayamadığını dile getirmiştir (TBMM, 2014c). İncelenen tüm bu meclis genel kurul konuşmalarında CHP'li milletvekillerinin en çok vurguladığı noktanın eşit yurttaşlık olduğu görülmüştür.

3.2.2.3. Grup Toplantısı Konuşmaları

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Kasım 2011’de CHP Grup Toplantısında yaptığı konuşmada Erdoğan’ın kendisine yönelik “*Hangi aşirete mensupsun?*” sözlerine “*Ben sadece Dersimli değilim, ben Konyalıyım, ben İzmirliyim, ben Uşaklıyım, ben Diyarbakırlıyım, ben Hakkâriyeliyim, ben Trabzonluyum, Ben Türkiyeliyim.*” şeklinde cevap vererek Türkiyelilik kavramını kullanmıştır. (CHP, 2011d).

Kılıçdaroğlu 2012 yılında Uludere olayından^[*] sonraki bir grup toplantısında da bölgeye gitmesini eleştiren Başbakan’a cevap verirken her vatandaşa eşit mesafede olduklarını açıklamış ve şu ifadeleri kullanmıştır:

..Efendim, ben o bölgeye gittim. Taziye için çadıra gittim. Vay efendim, sen oraya nasıl gidersin. Niye ben gitmeyeyim? Onlar bizim ülkemizin vatandaşı değil mi? Onlar, 35 kişi öldüğü zaman, peki, Allah aşkına sen sahip çıkmıyorsun bırak Cumhuriyet Halk Partisi sahip çıksın, devlet adına sahip çıksın, bu ülke adına sahip çıksın, ülkenin birliği adına sahip çıksın. ..Biz bu ülkenin taşına da, toprağına da, insanına da saygı gösteririz. Ayrılık, gayrılık bizim kitabımızda yoktur. Biz herkesi kucaklarız, herkesle dost oluruz, bize oy veren vermeyen herkesi kucaklarız.

..Biz samimiyiz. Bizim yüreğimizde insan sevgisi var. Biz haksızlıklara karşı çıkarız. Biz herkesi kucaklarız. Her vatandaşımızı kucaklarız, her vatandaşımızın çayını, kahvesini içeriz, her vatandaşımızın sofrasına otururuz; büyüklük, kibirlik bizim kitabımızda yoktur. Biz her vatandaşı sevmek, her vatandaşla kucaklaşmak için yola çıktık.(CHP, 2012c)

Kılıçdaroğlu Gezi Parkı Eylemleri sonrasında yaptığı Grup Toplantısı Konuşmasında ise Başbakan Erdoğan’ın “*Yüzde elli evlerinde zor tutuyoruz.*” sözlerini eleştirirken farklı siyasi görüşten yurttaşlara da eşit mesafede olduğunu şöyle açıklamıştır:

AKP’ye oy veren yüzde 49 yurttaş bizim yurttaşımız, biz onları da seviyoruz, onların da bizim başımızın üstünde yeri var. Onlar bu ülkenin onurlu insanları. Elbette ki siyasi görüşü olur. Herkes şu veya bu gerekçeyle bir partiye oy verebilir; ayrıştırmak değil, bölmek değil, birleştirmek gerekiyor. Ne demek “Yüzde 50’yi zorla evde tutuyoruz.” Yani talimat veririm meydanlara çıkacaklar ve Türkiye bir savaş alanına dönecek. Yakışır mı bu? Yakışır mı bu?... “Ayyaş, çapulcu” bu lafları kimse kullanamaz. Bu ülkenin her bireyi onurlu bir vatandaşdır. Her bireyine saygı göstermek durumundayız. Kimliği ne olursa olsun, eğitim düzeyi ne olursa olsun, inancı ne olursa olsun, rengi ne olursa olsun bu ülkede yaşıyorsa benim

* Uludere Olayı: 28 Aralık 2011 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Şırnak’ın Uludere ilçesi yakınlarındaki Irak topraklarını F-16 savaş uçaklarıyla bombalaması sonucu 34 Kürt kökenli vatandaş hayatını kaybetmiştir. Ölen 34 kişinin sivil, kaçakçılıkla geçinen, çoğu akraba olan köylüler olduğunun anlaşılmasıyla olay bir çok ilde protesto edilmiştir (www.radikal.com.tr 30/12/2011).

kardeşimdir, benim başımın üstünde yeri var, ona her zaman saygı duyacağım ben. (CHP, 2013a)

Kılıçdaroğlu Reyhanlı saldırısı sonucu Başbakan'ın söylediği “52 Sünni kardeşim şehit oldu.” sözlerini de eleştirerek kendilerinin mezhep, ırk, din ayrımı yapmadığını da şöyle açıklamıştır:

..Şimdi, şu ifadeye bakın: “52 Sünni kardeşim şehit oldu.” diyor. Değerli arkadaşlarım, insanda biraz vicdan olur, insanda biraz ahlak olur. Ölen bizim insanımız, onun mezhebi sorulmaz, onun inancı sorulmaz, onun kimliği sorulmaz, o Allah'ın yarattığı en değerli varlıktır, sen nasıl ayırıyorsun?... Bizim bir görüşümüz var, her yerde söyledik: Kimliği ne olursa olsun, inancı ne olursa olsun, derisinin rengi ne olursa olsun, giyimi kuşamı ne olursa olsun bütün insanlar bizim kardeşimizdir, bütün insanlar bizim kardeşimizdir.(CHP, 2013a)

Aynı toplantıda Kılıçdaroğlu Başbakan'ın *Mili İrade* söylemini de sadece kendisine oy verenleri kapsayacak bir anlamda kullandığı ve tüm vatandaşları kucaklamadığı gerekçesiyle şu sözlerle eleştirmiştir:

Milli irade, halkın iradesi sandığa yansıdığı zaman bütün yurttaşları kapsar o. Hangi partiye oy vermiş olurlarsa olsunlar bütün vatandaşlarımız değerlidir, bütün vatandaşlarımızı kucaklamak zorundayız. Bütün vatandaşlarımız, A partisine, B partisine oy verebilirler, onların siyasal tercihlerine bizim saygı göstermemiz lazım, milli iradenin özünde bu yatar, halkın oylarına saygı göstermek yatar. (CHP, 2013a)

Kılıçdaroğlu 2013 tarihli bir başka grup toplantısında ise Alevilerin inançlarına saygı duyulması gerektiğini vurgularken Başbakan'a nevrusun bayram ilan edilmesi teklifinde bulunmuş, devletin tüm yurttaşlara eşit yaklaşmadığı düşüncesin de şöyle dile getirmiştir:

Herkesin inancına saygı göstereceksin, herkes nerede ibadet yapmak istiyorsa onun imkânını sağlayacaksın. Böylece, devlet, bütün yurttaşlarına eşit yaklaştığını gösterecek. Sen bunu yapabiliyor musun? Yapamazsın ve bana demokrasiden bahsedeceksin, insan haklarından söz edeceksin, barıştan söz edeceksin. Yeter mi? Yetmez, arkadaşlar. (CHP, 2013b)

Tüm bu ifadelere bakarak, Kılıçdaroğlu'nun Türkiye'nin gündeminde önemli yer tutan Uludere Olayı, Reyhanlı Saldırısı, Gezi Parkı eylemleri gibi olayların ardından grup toplantılarında yaptığı açıklamalarda ırk, dil din, mezhep, siyasi görüş ayrımı olmaksızın tüm vatandaşları eşit gördüğünü ve eşit yurttaşlık anlayışını vurgulayan bir söylem benimsediğini görmek mümkündür.

3.2.2.4. Basın Demeçleri

Türkiye'deki vatandaşlık tartışmalarında önemli kavramlardan biri olan *Türkiyelilik* ile ilgili CHP Genel Başkan Yardımcısı Tekin Bingöl'e sorulan soruya Bingöl "*Türkiyeli olmak kimseyi rahatsız etmemeli... Hangi etnik kimliğe sahip olursak olalım hepimiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız.*" diyerek cevap vermiş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ifadesini de kullanarak Anayasal vatandaşlık kuramına yakın bir söylem benimsemiştir (Milliyet, 2010).

CHP Parti Meclisi Üyesi Nihat Matkap, terör örgütü PKK'nın İmralı Cezaevindeki lideri Abdullah Öcalan'ın, "*Özgür iradesiyle kendisini bu ülkeye bağlı hisseden herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.*" (Milliyet, 2013e) şeklindeki vatandaşlık tanımının CHP'nin programında yer alan *milliyetçilik* tanımına uygun olduğunu ifade etmiş ve bu tanıma mesafeli duran partisine ters düşerek partide iki farklı vatandaşlık yaklaşımı olduğu görüşünü güçlendirmiştir. Matkap partili diğer isimlerin de sık sık vurgu yaptığı eşit yurttaşlıkla ilgili görüşlerini ise şu cümlelerle açıklamıştır:

Hiçbir etnik yapı, hiçbir köken diğerinin önünde değil. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde bu var. ...Biz kesinlikle herhangi bir etnik yapının, diğer ırkın önünde gösterilmesini kabullenemeyiz. CHP'nin programında 'Türkiye Cumhuriyeti din, dil ırk ve etnik köken temelleri üzerinde değil, siyasal bilinç ve ideal beraberliği zemininde kurulmuştur' diyor. Mektubun içeriği bunu tanımlıyor. Sözcüklere boğulup bu süreci heba etmemek lazım. Yurttaşların en büyük duyarlılığı birlikte yaşamak, arada fark olmaması. Önemli olan hukukun ve fiilen eşit yurttaşlık...(Milliyet, 2013e)

CHP Genel Başkan Yardımcısı, Malatya Milletvekili Veli Ağbaba mecliste düzenlediği basın toplantısında eşit yurttaşlık vurgusunda bulunmuş, Alevi yurttaşların eşit yurttaşlık talebinin karşılanması gerektiğini söylemiştir. Cem evlerinin ibadethane sayılması gerekliliğinden bahseden Ağbaba, Alevilerin de diğer yurttaşlar gibi vergilerini verdiklerini ancak Diyanet bütçesinin sadece belli bir mezhebe ayrıldığını da söyleyerek vatandaşlar arasındaki bu ayrımcılığa son verilmesi ve tüm etnik ve dinsel grupların tanınması çağrısında bulunmuştur. Ağbaba eşit yurttaşlığı da şöyle tanımlamıştır:

Eşit yurttaşlık ilkesi, yurttaşların dili, dini, inancı, cinsiyeti ve ırkı nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmadan hakta ve özgürlükte eşit kabul edilmesini ifade eder. Bu sebeple ülkemizde birden fazla etnik ve dinsel grubun varlığı resmen tanınmalı, vatandaşlar arasındaki her türlü ayrımcılığa son verilmeli ve bütün yasal düzenlemeler bu doğrultuda yapılmalıdır. (Radikal, 2015)

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu 2011 yılında CHP'nin Abant Kampı öncesinde gazetecilere yaptığı açıklamada yeni anayasada vatandaşlığın ön şartları olmadığını, ilk üç madde dışında anayasada ön şartları bulunmadığını belirtmiştir (Milliyet,2011a). Kılıçdaroğlu, 2010 yılında Akşam Gazetesi'nden Oray Eğin' e yaptığı açıklamalarda ise *Türkiyelilik* vurgusu yapmış, "*Türk demediğim gibi Kürt de demiyorum, insanları etnik kökenlerine göre değerlendirmiyorum.*" diyerek siyasette etnik vurgu yapmaktan özellikle kaçındığını belirtmiştir. Aynı röportajda Kılıçdaroğlu'nun kaydettiği şu cümleler vatandaşlık yaklaşımını anlamada önemlidir:

Hepimiz bu ülkenin insanıyız. Aynı havayı soluyoruz, aynı coğrafyada yaşıyoruz, benim sorunum olduğu kadar onun da sorunu. Ne Alevi ne Sünni, ne Ortodoks ne Süryani... Hepimiz beraberiz, hepimizin sorunları ortak. Benim çocuğum işsizse onun da çocuğu işsiz. Öyle bakıyorum ben olaya. Etnik kökene ve inanca dayalı siyaset yapmamanın üzerinde duruyorum. İnanca dayalı siyasetin Allah'la kul arasındaki manevi ilişkiye girmek olduğunu, buna da hakkımız olmadığını düşünüyorum.(CHP, 2010b).

Kılıçdaroğlu, 2013 yılında gazetelerin yayın yönetmenleriyle bir araya geldiği kahvaltılı toplantıda çözüm süreciyle ilgili sorulara cevap verirken Türkiye'nin en önemli vatandaşlık sorunlarından biri sayılabilecek Kürt sorununa partisinin bakışını şu sözlerle dile getirmiştir: "*Kürt sorunu, eksik demokrasi, hak ihlalleri ve eşitsizliklerden beslenen bir sorundur. Öncelikli görev, bu zemini ortadan kaldırmak ve bireysel hak ve eşitlik ile özgürlüklerin önünü açarak vatandaşlarımızın huzur, refah ve mutluluklarının sağlanmasıdır.*" (Vatan, 2013a).

Kürt sorununu hak ve özgürlüklerle eşitliğin tam olarak sağlanamamasından kaynaklanan bir sorun olarak gören bu yaklaşım CHP'nin sorunu bir terör sorununa indirgemekten ziyade vatandaşlık sorunu olarak gördüğünü göstermektedir. Aynı toplantıda birey odaklı, özgürlükçü ve eşitlikçi bir yaklaşımın CHP'nin ana hedeflerinden olduğunu belirten Kılıçdaroğlu (Vatan, 2013a), partisinin ve kendisinin vatandaşlık kavramına bakışıyla ilgili önemli ipuçları vermiştir. CHP'nin 2013 yılında hazırladığı Kürt sorunu raporunda Kürt sorunun çözümü konusunda, siyasetteki dil yasaklarının kaldırılması, seçim barajının düşürülmesi, nevrusun resmi bayram ilan edilmesi, adları değiştirilen yerleşim yerlerinin eski adlarının kullanılması, Diyarbakır cezaevinin müze olması, Dersim arşivlerinin açılması,

cemevlerinin ibadethaneye dönüştürülmesi gibi önerileri (Radikal, 2013b) soruna hak ihlalleriyle ilgili bir sorun olarak yaklaştıklarını göstermektedir.

Türkiye'nin en kritik sorunlarından olan Kürt sorununun çözümüne yönelik olarak hükümetin takip ettiği çözüm sürecine destek vermemelerinin bu söylemle çeliştiği iddia ve eleştirilerineyse Kılıçdaoğlu bazı nedenleri gerekçe göstererek cevap vermiştir. Kılıçdaoğlu, içeriğini bilmedikleri bir sürece dahil olmanın kendileri için risk oluşturacağını, hükümetin kendilerine ihtiyaç duymadığına dair tavır takındığını, hükümetten sürece dahil olma kapsamında gelen mevcut çağrılarını olası bir başarısızlıkta günah keçisi arama çabası olarak görmelerini ve bu sürecin siyasi pazarlıklar içerdiğini düşünmelerini neden olarak sıralamıştır (Vatan, 2013a).

CHP Parti Meclisi Üyesi Birgül Ayman Güler'in parti yönetimine ve milletvekillerine gönderdiği, basına da yansıyan mektubunda Güler, parti içindeki farklı vatandaşlık yaklaşımlarından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek *Türk vatandaşlığında* kararlı olunması gerektiğini vurgulamıştır. Anayasada Türk vatandaşlığının korunmasının etnik temelli anayasa yapmak anlamına geldiği görüşünü reddeden Güler, asıl *TC Vatandaşlığının* bu anlama geldiğini, Türk vatandaşlığında eşit vatandaşlık ve ulusal birlik olduğunu belirtmiştir. Güler'in mektubundaki şu ifadeleri Türk vatandaşlığı-Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı tartışması hakkındaki görüşlerini net olarak açıklamaktadır:

TC vatandaşlığı ya da adsız vatandaşlık, anayasayı etnik bakımdan 'nötr' kılmaz. Tam tersine bu, 'milliyetlere/kolektif kimliklere göre' anayasa yapmak demektir. Böyle bir tanım, anayasa madde 3'te belirtilmiş bulunan 'milletiyle bölünmez bütün' ilkesini ortadan kaldırarak 'milliyetler devleti' yaratır. CHP, anayasal vatandaşlık olarak bilinen TC vatandaşlığı sistemini tümüyle gündeminden çıkarmalı, ağırlığını komisyon üyesi Prof. Süheyl Batum'un önerdiği gibi 'ulusal vatandaşlık ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini genişletip güçlendirme' hedefine odaklamalıdır... (Radikal, 2013a)

Güler mektubunda, parti meclisi üyesi Seniye Nazik Işık'ın parti meclisi toplantısında partinin vatandaşlık önerisinin *Batum önerisi* olduğunu savunmasına ve "Vatandaşlık tanımı olmamalı ya da TC vatandaşlığı gibi nötr tanım yapılmalı" şeklindeki görüşlerine de karşı çıkmıştır (Radikal, 2013a).

2011 yılında CHP Merkez Yürütme Kurulu toplantısında da vatandaşlık konusu tartışılmış, Genel Başkan Yardımcısı Sencer Ayata yeni anayasada vatandaşlık tanımı değiştirilse bile Türk milleti ve Atatürk vurgusunun anayasanın başlangıç kısmında mutlaka yer alması gerektiğini savunmuştur. Aynı toplantıda

resmi dille ilgili anayasada Türkçenin resmi dil olarak korunması görüşü dile getirilmiş, devlet okullarında anadil öğretimi önerisinden bahsedilmiştir. Genel Başkan Yardımcısı Sezgin Tanrıkulu'nun *“anadilde eğitim de tartışılmalı.”* görüşüne Kılıçdaroğlu tarafından *“Ama biz anadilde eğitime karşıyız. Çünkü anadilde eğitime başladığınız andan itibaren toplum bölünebilir.”* ifadeleriyle karşı çıkmıştır (Habertürk, 2011a).

CHP Parti Sözcüsü ve Genel Başkan Yardımcısı Haluk Koç da anadil tartışmalarıyla ilgili görüşünü basına yaptığı bir açıklamada *“Eğitim dili Türkçedir. Anadili Türkçe olmayan öğrenciler, zorunlu Türkçe eğitiminin yanı sıra kendi dillerini öğrenmek ve kullanmak hakkına sahiptir. Devlet bu hakkın etkili bir şekilde kullanılması için gerekli tedbirleri alır, nokta.”* (BBC Türkçe, 2013) diyerek net bir şekilde ifade etmiştir.

Basına yansıyan tüm bu açıklamalar doğrultusunda CHP'de vatandaşlık tanımı ve hakları konusunda görüş ayrılıkları olduğunu görmek mümkündür. Parti içinde bir kesim Türk vatandaşlığında ısrarcı iken, anayasal vatandaşlık, TC vatandaşlığı gibi farklı önerilerde bulunan isimlerin de olduğu görülmektedir. Ancak *Türk* ifadesinin vatandaşlık tanımında var olması gerektiği görüşü CHP'de ağır basmaktadır.

3.2.2.5. Mülakatlar

CHP'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndaki üç milletvekilinden biri olan Süheyl Batum'la yüz yüze gerçekleştirilen mülakat, parti içindeki ve Uzlaşma Komisyonu'ndaki vatandaşlık tanımı tartışmalarına ışık tutar niteliktedir. Batum vatandaşlık tanımını şu sözlerle açıklamıştır:

Vatandaşlık 1921'den itibaren Türkiye de bana göre çok net olarak tanımlanmıştır. Esasında diyor ki TC. ne vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür diyor yani Türk vatandaşdır. Adına vatandaşın adı olarak Türk denir diyor. Ama vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes. Hatta ırk, mezhep, din ayrımı yapılmaksızın diye de bir şey koyuyor. Yani vatandaşlığın bir hukuksal bağ olduğu ve bu hukuksal bağdan ibaret olduğu bir ırkı, bir etnik kökeni kastetmediği çok açık olarak ortaya konuyor. (Süheyl Batum, Kişisel Görüşme, 16 Ekim 2014)

Batum bu noktada toplumda çoğunluğu oluşturan unsurun adının vatandaşın adı olarak kabul edilmesinin esasen normal olduğuna Fransa'yı örnek göstermiştir:

Türkiye gibi Osmanlıdan gelen veya Fransa gibi çok önceden bir şekilde bir devlet olarak ortaya çıkmış toplumlarda tabii ki oradaki hakim olan grubun adıyla tanımlanmış olması esasen normal. Mesela Fransa’da Galyalılar vardı Germenler vardı Galatanlar vardı ama Franklar ağırlığıyla Fransa adı verilmişti. Türkiye’ye de Osmanlı’dan beri Venedikli, Cenevizli tarihçiler Türkiye adını vermişti buraya. Daha çok hakim olan grubun buradaki o devleti oluşturan grubun ismine yönelik olarak böyle bir şey kullanılmıştı.(Süheyl Batum, Kişisel Görüşme, 16 Ekim 2014)

Vatandaşlık tanımının üç unsurunun özellikle vurgulanması konusunda parti içinde bir görüş ayrılığı olmasına rağmen bu üç unsurun tanımda vurgulanmasından yana olduğunu söyleyen Batum, üç unsuru vatandaşlığın bir hukuksal bağ olması, ırk, din, mezhep, etnik köken, cinsiyet ve benzeri ayrımları gözetmemesi ve eşitlik temeline dayanması olarak açıklamıştır. Vatandaşlık sorunun çözümünün tanıma indirgenemeyeceğini belirten Batum, tanım yapmanın da bir çözüm olmayacağını, sorunu halının altına süpürmek olacağını ifade etmiştir (Süheyl Batum, Kişisel Görüşme, 16 Ekim 2014).

Batum, Türkiye’deki vatandaşlık sorununun temelini tanımdan ziyade sorunun derinlerine inmemek olduğunu ve sorunla ilgili doğruların söylenmediğini ifade ederken çözümün dışarıdan beklendiğini, çözüm için önemli bir noktada bulunan siyasetçilerin ağır sorunların temeline inmekten kaçındığını da vurgulamıştır. Türk siyasetinin dışarıdan yönetildiğini dolayısıyla da tembelliğe alıştığını, kendi sorunlarını çözmekten aciz bir konuma geldiğini de sözlerine eklemiştir. Batum, vatandaşlıkla ilgili asıl sorunun ulus kavramında kilitlendiğini, *“yani tanım yaparak efendim Aleviler vardır demekle çözümlenecek veya ona göre tanımlamayla çözümlenecek değil. Sorunun özünü koymuyoruz ortaya. Kürt sorunu da. Bir ulus var mı yok mu? Kaç ulus var burada? Ulus devlet miyiz değil miyiz? Sorun bu.”* sözleriyle açıklamıştır. Bunların yerine yapılan *vatandaşlık mı, Türk vatandaşlığı mı, Türkiye vatandaşlığı mı* tartışmalarının sığ tartışmalar olduğunu düşünen Batum, ulus devletten kastının üniter devlet olmadığını, ulus kavramının bir devletin ayakta kalması için gerekli en önemli kavramlardan biri olduğunu, aksi durumun Irak ve Suriye gibi örnekleri ortaya çıkardığını söylemiştir (Süheyl Batum, Kişisel Görüşme, 16 Ekim 2014).

CHP’nin Uzlaşma Komisyonu’ndaki bir diğer milletvekili Atilla Kart da bu çalışma için verdiği mülakatta Türkiye’deki vatandaşlık sorunun temel olarak anayasal kurumların işler olmamasıyla ilgili olduğundan söz etmiştir. RTÜK,

TUBİTAK, Resmi Gazete, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Neşriyat Genel Müdürlüğü vb. tüm anayasal kurumların kamunun ve devletin kurumları olmaktan ziyade siyasi iktidarın kurumları gibi işlemeye başladığını, asıl sorunun da buradan kaynaklandığını vurgulamış; bu noktada AK Parti'ye ciddi eleştiriler yönelmiştir. Kart'a göre AK Parti, KPSS'yi tümüyle işlemez bir hale getirmiş, Kamu İhale Kurumu'nun üst kurul niteliğini kaybetmesine neden olmuş, BDDK vb. diğer üst kurulların devre dışı kalmasını sağlayarak denetlenemez bir yapı oluşturmuş, vatandaşlık da bu yapıdan zarar gören kurumlardan biri olmuştur. AK Parti'nin gerçekleştirdiği sulh ceza hakimliği gibi bazı yasal düzenlemelerin de hukukla bağdaşmadığına değinen Kart, cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde on beş gün süreyle Resmi Gazete'nin yayınlanmaması, TUBİTAK'ın altı aylık bir süreden sonra yolsuzluk iddialarına delil sayılan ses kayıtlarının sahte olduğuna dair rapor yayınlaması, raporu bilgi edinme hakkı çerçevesinde kendisinin talep etmesi ancak raporun devlet sırrı kapsamına alıp gizlenmesi, bu konuda yapılan itirazları değerlendirecek olan kurumun Başbakanlık bünyesinde olması, kamuya personel alımlarında yasal denetime kapalı olarak mülakat sisteminin yaygınlaştırılması gibi bir çok gelişmenin hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmadığını, bu tür uygulamaların tüm yurttaşların temel hak ve özgürlüklerinin tehdit altında olduğunu gösterdiği yorumunda bulunmuştur (Atilla Kart, Kişisel Görüşme, 25 Kasım 2014).

Kart, 1921 ve 1924 Anayasalarında da geçtiğini söylediği *Anadolu halkı* ve *Türkiye halkı* ifadelerinden söz etmiş, Anadolu'da tek bir halk olmadığını ifade ettiği sözlerinde vatandaşlık ve eşit yurttaşlık anlayışını da şöyle açıklamıştır:

Burası Anadolu halkı, Türkiye halkı. 1921 Anayasasında da bu vardır. 1924 Anayasasında da bu vardır. Ne olmuş işte Kafkaslardan gelmişiz, Balkanlardan gelmişiz, Mezopotamya vs. burası kadim bir uygarlık; burada tek bir halk yok. Bunu görelim. Bunlar bir araya gelmişler ulusal bağımsızlık mücadelesini vermişler ve o süreçte Türk ulusu adıyla bir mücadele vermişler. Bunu biz başlangıçta ifade ediyoruz, o şemsiye olarak bunları ifade ediyoruz. Türk ulusu kavramını ifade ediyoruz. Devletin organları bölümünde. İkinci bölümde, temel hak ve özgürlükler bölümünde, yurttaş bölümünde orada -ben bir makale yazmıştım 3 yıl kadar evvel Radikal'de Ne mutlu Eşitlik Diyene- . Ne mutlu Türküm diyene. Tamam saygı duyarım. Demeyene ne diyeceğiz? Gidip kafasına mı vuracağız? Ona da saygı duyacağız. Kişi kendini nasıl ifade etmek istiyorsa odur. Temel hak ve özgürlükler dediğimiz olay bu. Vatandaşlık dediğimiz olay bu. O temel hak ve özgürlüklere müdahil olduğunuz takdirde kalkıp da sen busun dediğiniz takdirde kamu otoritesi olarak, işte orada temel hak ve özgürlüklerin ihlali başlamış demektir. Bunu aşmamız gerekiyor. Eşit yurttaşlık derken bunu kastediyorum.(Atilla Kart, Kişisel Görüşme, 25 Kasım 2014)

Kart vatandaşlığı tanımlarken *eşit yurttaşlık* kavramı üzerinde durmuş ve anadil eğitimi ile inanç özgürlüğünün eşit yurttaşlığın en önemli ayaklarından olduğunu belirtmiştir. Kart, anadil eğitimiyle ilgili sorunların ve diyanet yapılanmasının eşit yurttaşlık temelinde tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini belirtirken Türkiye'nin köklü sorunlarını çözmek için yeterince uzun bir süre iktidarda bulunan hükümetin bu konuda hiçbir somut ve ciddi yaklaşım içinde olmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Kart, eşit yurttaşlığın tanımını ise şu ifadelerle yapmıştır: “*Eşit yurttaşlık nedir? Eşit yurttaşlık gençlerine istihdam yaratmaktır. Eşit yurttaşlık vatandaşlarına işsizliği yok etmektir. İş cinayetlerini önlemektir. Eşit yurttaşlığın temelinde bu vardır. Eşit yurttaşlık gelir dağılım adaletsizliğini önlemektir.*” Kart, bir vatandaşlık tanımı yapmamanın vatandaşlık konusunda uzlaşma sağlanmasına katkısının olup olmayacağıyla ilgili soruya tanım yapmamanın da bir yöntem olduğu, ancak bu konuda hassasiyeti olan kesimlerden dolayı Türkiye pratiğinde bunun çok mümkün olmadığı, bunun yerine parti olarak *Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı* yani *Anayasal Vatandaşlık* önerdikleri şeklinde cevap vermiştir (Atilla Kart, Kişisel Görüşme, 25 Kasım 2014).

Vatandaşlık konusunda anlaşma sağlanmasının mümkün olup olmadığını ve anlaşma sağlanması için kendi tanımlarında bir yumuşama/değişim yapıp yapılmayacağı sorusuna Batum, anlaşma olmasının mümkün olduğunu, bunun sağlanması için ulus konusundaki gerçek düşüncelerin ortaya konması gerektiğini ve Türkiye'deki farklı etnik kökenlerden herkesin de kendini Türk milletinin/ ulusunun eşit, onurlu bir parçası saymasının gerekli olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Batum, ulus devletin toplumsal barış için bir güvence olduğunu, ulus devletin uluslararası müdahalelerle kaldırıldığı Irak, Suriye gibi yerlerde durumun öncesinden daha parlak olmadığını ve bu toplumların birbirlerini yiyen insanlardan oluştuğunu, dolayısıyla da ulus devletin ve ulus kavramının bir istikrar unsuru olduğunu ifade etmiştir (Süheyl Batum, Kişisel Görüşme, 16 Ekim 2014).

Bununla birlikte Batum, Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nda ortak bir tanım yapılamamasının nedeniyle ilgili soruya, komisyonda partiler arasındaki tanım tartışmalarını kısaca özetleyerek cevap vermiştir:

Sonra partiler de bir anlaşmazlık çıktı ortaya. Şöyle çıktı biz bunu Türk vatandaşı olarak tanımlayalım derken MHP 1982 anayasası formülünde hiçbir değişiklik yapmayalım dedi ki aynısını koyalım. Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür diyelim

bunu devam ettirelim dedi. AKP genelde yaptığı gibi ya biz bunu yazmayalım, yani şey diyelim vatandaş iyidir diyelim. Hatta bunu da yazmayalım. Bunu bile yazmayalım vatandaşlık maddesine ne gerek var dediler. Çok da tartışma yaptık BDP'den arkadaşlar eğer bir TC. nin bir ulusu Türk diye bir ulus kabul ediyorsanız bunun altında diğerlerini tanımlarız. İlk önce böyle bir ulusun.. hayır dediler böyle bir ulus kabul etmiyoruz. İki tane ulus vardır: Türk ulusu vardır. Kürt ulusu vardır. O zaman tabi ki vatandaşlık tanımında anlaşabilmemiz de mümkün değildi. Anlaşamadık ve anlaşamadığımız maddelerden bir tanesi olarak kaldı. (Süheyl Batum, Kişisel Görüşme, 16 Ekim 2014)

Aynı soruyu Kart da parti olarak genel duruşun sürdürülmesi gerektiği kanaatinde olduğu şeklinde cevaplamıştır. Herkesin kimliğine saygı duyma ve kimlik dayatma fikrinin kaldırılması anlayışları topluma egemen kılındığı takdirde toplumsal barış konusunda mesafe kat edilebileceğini de sözlerine eklemiştir. Uzlaşmanın sağlanmasının tanımdan çok temel hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesiyle oluşacağını belirten Kart anayasal düzenin iyi işler halde olmasının bunu sağlayacağını ifade etmiştir. Mevcut durumda ülkenin anayasal düzeninin kaosa sürüklenmiş durumda olduğunu da söyleyen Kart sözlerini şu ifadelerle sürdürmüştür:

Türkiye bu anlamda kanunsuz emir ve talimatlarla yönetilen bir ülke haline gelmiş durumdadır. Bu tabi çok vahim bir tablo. Bunları öncelikle aşmamız gerekiyor. Yani normalleşmemiz gerekiyor. Hukuk düzeni adına söylüyorum. Bu normalleşmeyi yapmadan vatandaşlık, demokratikleşmemiş bunlarda mesafe almamız mümkün değil. Kurumları işler hale getirmemiz gerekiyor, sivil toplumun konuşması gerekiyor, meslek gruplarının konuşması gerekiyor, üniversitelerin konuşması gerekiyor. (Atilla Kart, Kişisel Görüşme, 25 Kasım 2014)

Batum ve Kart ile gerçekleştirilen mülakatlar, CHP'de vatandaşlık konusunda iki farklı eğilim olduğu görüşünü güçlendirmiştir. Batum Türk vatandaşlığını savunurken Kart, vatandaşlıkta Türk isminin olmayabileceği anlamına gelen ve anayasal vatandaşlığı savunan beyanlarda bulunmuştur. Aynı zamanda iki ismin de partinin vatandaşlık konusundaki mevcut tavrını sürdürmesinden yana olması bir uzlaşının mümkün olamayacağı anlamına gelmektedir.

3.2.3. CHP 'nin Vatandaşlık Yaklaşımı: Bulgular ve Genel Bir Değerlendirme

CHP'nin tüzüğünde ilgili bölümlerde *eşitlik* ve *birey* vurgusu belirgin bir şekilde yer almaktadır. Tüzükte bireysel hak ve özgürlükler de özel olarak vurgulanmaktadır. Vatandaşlık yaklaşımının anlaşılmasında önemli olan bu ifadelere

partinin diğ er metinlerinde de rastlanmaktadır. Parti programında özgürlük vatandaşlığın gereği olarak ele alınmıştır. Birey, özgür birey ifadeleri de metinde sıkça geçmektedir.

CHP'nin 2002 ve sonrasındaki seçim bildireleri incelendiğ inde 2002 seçim bildiresindeki insan ve birey vurgusu dikkat çekmektedir. 2007 seçim bildirgesinde özgürlük konusuna geniş yer verilmekle birlikte din temelli eşitsizliklere değ inilmesi, Alevilerin haklarına vurgu yapılması ve Diyanet yapısının daha eşit hizmet veren bir hale getirilmesi konuları da özellikle vurgulanmıştır.

Partinin 2011 seçim bildirgesi kadın-erkek eşitliğine özel olarak vurgu yapmaktadır. Anayasal vatandaşlık kavramı da partinin 2011 seçim bildirgesinde iki farklı yerde geçmektedir. CHP, vatandaşlığın ulustan ziyade anayasaya bağlanması anlamına gelen ve kavramı tamamen anayasada formüle etmeyi öngören anayasal vatandaşlık kuramına bildirmede yer vererek bu bildirmede, izlediği politikalardan farklı bir söylem geliştirdiğini göstermiştir. Çünkü 2011 sonrasındaki yeni anayasa çalışmalarını sürecinde Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndaki vatandaşlıkla ilgili görüşmelerde CHP bu kavramdan bahsetmemekle birlikte yeni anayasa için vatandaşlık önerisini Türk vatandaşlığı başlığıyla vererek vatandaşlığı ulustan arındırmadığını ortaya koymuştur.

Vatandaşlığın etnisiteden arındırılması anlamına da gelen anayasal vatandaşlık kavramına zıt olarak partinin yeni anayasa çalışmalarında Türk vatandaşlığı ifadesini kullanmasıyla ilgili olarak Uzlaşma Komisyonu'ndaki CHP temsilcilerinden milletvekili Süheyl Batum, bu ifadedeki *Türk* kelimesinin etnisite içermediğini belirterek vatandaşın adı olarak kullanıldığını savunmaktadır (Süheyl Batum, kişisel görüşme, 16 Ekim 2014). Ancak bu noktada Türk kelimesinin net bir şekilde bir ırka işaret ettiğine dair görüşler de vardır.

Tablo 3: CHP'nin Yazılı Belgelerinin İçerik Analizi

CHP ^[2]	Metin	Toplam kelime	Bayrak	Milli	Vatan	Vatandaş	Devlet	Millet	Toplum(sal)	Halk	Eşitlik	Birey(sel)	Hak	Özgür(lük)	İrk	(Ana)Dil	Din	Ulusal
2012	Tüzük*	616	-	1	-	-	1	-	8	2	4	7	12	9	-	-	-	1
2008	Parti Programı**	9.329	-	8	-	14	76	-	63	22	43	28	134	86	8	9	38	27
2002	Seçim Bildirgesi	9.415	-	-	-	14	57	-	29	19	23	5	44	16	1	5	15	30
2007	Seçim Bildirgesi	21.052	2	2	-	46	98	1	59	51	30	8	119	18	1	11	26	64
2011	Seçim Bildirgesi	30.000	1	6	-	26	82	2	119	41	98	15	154	43	2	4	14	30

Yukarıdaki tabloda gösterilen, CHP'nin yazılı belgelerinde geçen ve vatandaşlıkla ilişkili olduğu düşünülen sözcüklerin kullanım sıklığı da partinin vatandaşlık yaklaşımına dair fikir vermektedir. Tabloya göre, CHP'nin özgürlük ve hak kavramlarına belirgin bir vurgu yaptığını söylemek mümkündür. Partinin ulusal sözcüğünü, milli ifadesine tercih ettiği de tabloda görülmektedir. Partinin *din* ifadesini çok kullanması din özgürlüğünü vurgulamakla birlikte daha çok dinin siyasette kullanılmasına karşıtlık içermekle ilgilidir.

CHP'nin seçim konuşmalarında en çok dikkat çeken noktalardan biri eşit yurttaşlık vurgusudur. Kimliği, inancı, etnik kökeni ne olursa olsun herkese eşit mesafede bulunduğu nerdeyse tüm mitinglerde belirtilmiş, toplumun tüm kesimlerine hitap eden, ayrımcı olmayan bir söylem geliştirilmiştir. Mitinglerde özgürlüklerin genişletileceği vaadinde bulunulmuş, yurttaşlık haklarının özgürlükçü bir anayasa ile artırılacağı belirtilmiştir. Seçimlerde *halk iktidarı* söylemi de sıkça kullanılmıştır.

CHP'li milletvekillerinin TBMM genel kurulunda yapmış oldukları konuşmalarda eşit yurttaşlık vurgusu dikkat çekmektedir. Kürtler, kadınlar, engelliler, cinsel kimliği farklı olanlar ve toplumun tüm kesimleri için farklı zamanlarda bir çok CHP'li milletvekili eşit yurttaşlığı savunmuş, eşit yurttaşlığın toplumsal sorunlara çözüm olabileceğini vurgulamıştır. Bir çok milletvekilinin meclisteki konuşmalarında eşit yurttaşlığı vurgulamasına rağmen aynı kürsüden

*Kuruluş ve İlkeler Başlıklı bölüm dikkate alınmıştır.

CHP’li bazı milletvekilleri de eşit yurttaşlık anlayışıyla çelişen sözler sarf etmiştir. Türk Milletinin Kürt milliyetiyle eşit olmadığına dair CHP’li milletvekili Birgül Ayman Güler tarafından söylenen sözler, eşit yurttaşlık fikriyle bağdaşmayan açıklamaların örneği olmuştur.

CHP’de Kılıçdaroğlu’nun özellikle Türkiye gündeminde yer alan önemli olaylardan sonra yaptığı grup toplantısı konuşmalarında tüm vatandaşlara eşit mesafede olduklarına dair açıklamalar yapması, eşit yurttaşlığa sık sık değinmesi, Türkiyelilik kavramını kullanması, özellikle Alevilerin haklarına vurgu yaparak inanç ve ibadet özgürlüğüne konuşmalarında yer vermesi vatandaşlık yaklaşımını göstermesi yönüyle önemlidir. Kılıçdaroğlu’nun değindiği konular partinin genel vatandaşlık yaklaşımıyla örtüşmekle birlikte özellikle Türkiyelilik kavramını kullanmasıyla Kılıçdaroğlu’nun CHP’nin genel vatandaşlık yaklaşımından farklı bir söylem geliştirdiğini söylemek mümkündür.

CHP’li milletvekilleri ve parti yöneticilerinin basına verdikleri demeçler, partide vatandaşlık yaklaşımı konusunda iki farklı görüş olduğuna dair izlenim vermektedir. Bazı partililer mevcut anayasadaki vatandaşlık tanımını net bir şekilde savunurken bazıları da yeni bir yaklaşımın göstergesi olarak Türkiyelilik, Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığı, anayasal vatandaşlık gibi kavramları kullanmıştır. Ancak partide mevcut Türk vatandaşlığını savunmak daha ağırlıklıdır ve partinin resmi söylemi olarak görünmektedir.

Basın demeçlerinde görülen yaklaşım farklılığı milletvekilleriyle gerçekleştirilen mülakatlarda dagöze çarpmaktadır. CHP’nin Anayasa Uzlaşma Komisyonundaki milletvekillerinden Süheyl Batum ve Atilla Kart vatandaşlık konusunda farklı tanımları savunmuşlar ve komisyona vatandaşlık tanımı vermeden önce parti içinde görüş ayrılıkları da yaşanmıştır. Batum mevcut tanıma yakın olarak vatandaşlığın adının Türk vatandaşlığı olmasını savunurken, Kart anayasal vatandaşlık kavramını gündeme getirmiş ve eşit yurttaşlık fikrini vurgulamıştır.

CHP’nin vatandaşlık söylemine genel olarak bakıldığında parti içinde Süheyl Batum, Birgül Ayman Güler gibi isimlerin Türk vatandaşlığı fikrini savunduğu görülürken, Kemal Kılıçdaroğlu, Atilla Kart gibi isimlerin vatandaşlık konusunda yeni bir söylem geliştirdikleri ve Türkiyelilik, Türkiye vatandaşlığı, anayasal yurttaşlık gibi ifadelerin bu söylemin içeriğini oluşturduğu görülmektedir.

3.3. MHP (MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ)'NİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMI

3.3.1. Parti Belgelerinde Vatandaşlık Kavramı

3.3.1.1. Parti Tüzüğü

MHP'nin parti tüzüğünde *milli birlik ve bütünlük* ifadesi bolca yer almaktadır. Metinde geçen “...*Tarih, kültür ve inanç temelinde derinliği olmayan yapay farklılıkların ayrıştırıcılığı yerine, zengin ortak değerlerin bütünleştiriciliğini esas alan bir anlayışla...*” (MHP, 2009a) ifadeleriyle toplumsal farklılıkların yapay olarak değerlendirilmesi eşitlik anlamında sorunlu görünmektedir. Metinde geçen “*Siyasetin ahlaki bir temele dayandığı, demokratik olgunluk ve uzlaşma kültürünün egemen olduğu, aşırılıkların törpülediği ve Türkiye'nin milli ve manevi değerlerini ortak payda olarak kabul eden bir siyaset anlayışının hâkim kılınması gerektiğine inanan Milliyetçi Hareket Partisi...*” (MHP Parti Tüzüğü, 2009a) ifadeleriyle ilgili *aşırılık* kavramının neye göre belirleneceği ve *ortak payda* ifadesinin tüm topluma hitap edip etmeyeceği gibi sorular farklılıklara saygı ve hoşgörü konusunda net ifadelere yer verilmediğini göstermektedir

3.3.1.2. Parti Programı

MHP Parti Programında devletin varlığını millete dayandıran bir felsefenin yansıması olarak toplumculuk anlayışından bahsedilmektedir. Metinde temel hak ve özgürlükler ile hukukun üstünlüğünün teminat altına alınmasının devletin en temel görevi kabul edildiği ve bu anlayışın “*hürriyetçilik ve şahsiyetçilik*” olduğu ifade edilmektedir. Partinin çoğulcu demokrasi idealinin, sayı ve güce bakılmaksızın, toplumdaki bütün vatandaşların hak ve menfaatlerinin korunması, siyasi ve sosyal katılımlarının sağlanması, fırsat eşitliği tanınması ve ekonomik değerlerin bölüşümünden hak ettikleri payı alabilmeleri anlamına geldiği vurgulanmaktadır (MHP, 2009b).

Parti programı, bireylerin hak ve özgürlüğünün önemini vurgulamakta ve bu hak ve özgürlüklerin sınırını diğer bireylerin haklarını kullanma özgürlüğü olarak çizmektedir. Vatandaşlık kuramında temel haklardan olan düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda da program metni şu ifadeleri içermektedir: “*Partimiz; millî birlik ve bütünlüğü, kamu yararı ve genel ahlâkı zedelememek kaydıyla, herkesin düşünce ve kanaat, düşünceyi ifade etme ve inandığı gibi yaşama hürriyetine sahip olduğuna inanmaktadır.*” (MHP, 2009b). Bu ifadelerdeki millî birlik ve bütünlük, genel ahlak ve kamu yararı gibi kavramların muğlaklığı düşünce ve kanaat özgürlüğüne tehdit olabilecek niteliktedir.

Türkiye'nin vatandaşlık sorunu kapsamında değerlendirilebilecek önemli tartışmalarından *anadilde eğitim* konusunda MHP'nin yaklaşımını parti programındaki şu ifadelerde görmek mümkündür:

Eğitimin her kademesinde eğitim dilinin Türkçe olması, Türkçeden başka hiçbir dilin, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına anadilleri olarak okutulmaması ve öğretilmemesi esastır...

Eğitimin her kademesinde eğitim dili Türkçe olup, Türkçe'den başka hiçbir dil eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. (MHP, 2009b)

Vatandaşların aktifliğinin ifadesi olan sivil toplum konusunda ise MHP parti programında “Milliyetçi Hareket Partisi olarak, ülkemizde sağlıklı işleyen bir sivil toplum yapısının güçlendirilmesi için, vatandaşların birey olmanın sorumluluğunu taşıyarak içinde yer alacağı sivil oluşumların kamu hizmetlerinin denetimine iştirakini öngörmekteyiz.” denilmektedir. Metinde sivil toplum kuruluşlarının, ülkenin hukuk düzenine, değerlerine, geleneklerine, üniter yapısına ve kamu düzenine uygun faaliyet yürütmek şartıyla toplum hayatında etkin bir rol üstlenmeleri konusunda desteklenecekleri belirtilmektedir (MHP, 2009b). Ancak mevcut ifadelerden vatandaşlık kuramında önemli bir yeri olan sivil toplumun desteklenmesinin değerler, gelenekler, görenekler gibi muğlak ifadelerle kısıtlanabileceğini anlamak da mümkündür.

3.3.1.3. Seçim Bildirgeleri

MHP'nin *Türkiye'nin Onurlu Geleceği* ismini taşıyan 2002 seçim bildirgesinde MHP'nin *devlet millet için vardır* anlayışıyla hareket eden ve vatandaşa hizmeti esas alan bir parti olduğu belirtilmektedir. Belgenin *Temel Görüş Ve Hedeflerimiz* başlıklı bölümünde yerel ve yöresel farklılıkların Türk kültürünün zenginliği olduğuna dair *sosyal uzlaşmanın* sağlanması görüşünün benimsendiği ifadesi yer almaktadır (MHP, 2002). Bu ifade etnik temelli farklılıkların da Türk kültürünün zenginliği olarak kabul edildiğini göstermesi yönüyle temel hak ve özgürlükler konusunda tartışmalı görünmektedir. Bildirgedeki şu ifadeler de partinin vatandaşlığın en önemli unsuru olan hak ve özgürlükler konusuna ilişkin olması dolayısıyla önemlidir:

Milliyetçi Hareket Partisi; her insanın insan olması sıfatından kaynaklanan, şahıslara bağlı, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez niteliklere sahip temel hak ve özgürlükleri bulunduğu; bu hakların ve bunları diğer insanlarla eşit ölçüde kullanma yetki ve özgürlüğünün kutsallığına, bunları her türlü istismardan korumanın, teminat altına almanın ve bunlara işlerlik kazandırmanın vazgeçilemezliğine ve ertelenemezliğine inanmaktadır. (MHP, 2002)

Parti programındaki “yöresel ve geleneksel farklılıkları, milli hayatımızın zenginliği olarak telakki eden bir inanç ve şuurla” ve “tüm toplumsal renklerin hoşgörülü bir tutumla, adalet ve özgürlük ile karşılıklı anlayış ve işbirliği içerisinde ortak hedeflere seferber edilmesi” gibi ifadeler, farklılıkları zenginlik olarak görmek yönüyle olumlu bir yaklaşımı göstermekle birlikte, bu zenginliklerin Türk kültürünün ya da milli hayatımızın zenginliği olarak ifade edilmesinin (MHP, 2002) Türkiye'deki vatandaşlık sorununun önemli bir bölümünü oluşturan kimlik tartışmaları konusunda sorunlu görüldüğü düşünülmektedir.

Vatandaşın karar alma mekanizmalarında yer aldığı ve hesap sorabildiği bir yönetim anlayışı ile siyaset kurumunun varlığının önemi vurgulanmış, kanunların ve idari işlemlerin bütün vatandaşlara eşitlik ilkesine dayalı olarak uygulanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur (MHP, 2002). Bu anlamda bu bildirgenin de eşitlikçi bir söylem benimsediği görülmektedir. Ne var ki bildirge, hak ve özgürlüklerle ilgili önemli konularda toplumun kimi kesimleri tarafından sorun olarak görülen bazı konularda mevcut durumu koruma yanlısı bir yaklaşımı

yansıtmaktadır. Örneğin, belgede din eğitiminin milli birlik ve bütünlüğün sağlanması, halk ile devlet arasındaki yakınlaşma ve çeşitli ön yargıların giderilmesine önemli katkılar sağladığı düşünüldüğü ifade edilmiş, din eğitiminin okullarda devlet eliyle verilmesine devam edileceği belirtilmiştir. Hatta bildirgede din eğitimi anasınıfından başlayarak ilk ve orta öğretimin tamamında destekleyecek tedbirler alınacağından bahsedilmiş, buna ek olarak seçmeli din derslerinin müfredata konulacağı vaadinde de bulunulmuştur (MHP, 2002). Seçmeli din derslerinin toplumdaki talebe yönelik olması ve herkese zorunlu olmaması yönüyle sorunlu olduğu düşünülmemekle birlikte din eğitiminin zorunlu kısmının devam ettirilmesi ve yaygınlaştırılması bu konuda var olan ve temelde kimlik ve vatandaşlık konularına dayanan sorunların da devam etmesine neden olabilecek bir anlayışı göstermektedir.

Bildirgede aynı zamanda toplum sözleşmesi belgesi niteliğinde anayasa, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi, insan hayatının güvence altına alınması, işkenceyle mücadele ve insan hakları, örgütlenme, toplantı-gösteri düzenleme hakkı gibi vatandaşlık kapsamında değerlendirilebilecek konular da özellikle vurgulanmıştır (MHP, 2002).

MHP'nin *Milli Duruş ve Kararlılık Belgesi* adı verilen 2007 seçim bildirgesinde devlet hizmetlerinin vatandaşların beklentilerine uygun nitelikte sunulmasının önceliği vurgulanmıştır. Beynamede partinin *güçlü ve adil, insan merkezli, akılcı ve demokratik milli devlet anlayışı ile ilkeli, dürüst, namuslu ve açıklığa dayalı bir yönetim anlayışında* olduğu belirtilmektedir. Sivil toplum konusunda partinin yazılı belgelerinde daha önce de ifade edilen *milli öncelikler doğrultusunda sivil toplumun desteklenmesi* ibaresi tekrar edilmektedir. Parti 2007 seçim bildirgesinde yeni anayasa vaadinde bulunmuş ve bu anayasanın, genel sınırlama hükümlerinden daha çok, özgürlüğü esas alan, genel koruma hükümlerine yer veren, gerçek bir *Toplum Sözleşmesi Belgesi* olması gerekliliği ifade edilmiştir. Bireyin temel hak ve özgürlükleri arasında önemli bir yeri olan toplantı ve gösteri düzenleme, örgütlenme gibi haklar konusunda beynamede cumhuriyetin temel niteliklerine aykırı olmamak şartıyla bu hakların önündeki engellerin kaldırılacağı ve özüne uygun olarak kullanımının sağlanacağı da belirtilmektedir. 2002 seçim bildirgesine benzer olarak zorunlu din derslerinin devamı ve seçmeli din derslerinin

müfredatta yer alması konusu da 2007 seçim bildirgesinde bulunmaktadır (MHP, 2007a).

Ses Ver Türkiye adlı 2011 seçim beyannamesini sunuş konuşmasında MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli “*Her insanımızı aziz bileceğiz, saygı duyacağız ve kıymet vereceğiz. Hiçbir vatandaşımızı diğerinden ayrı görmeyeceğiz.*” diyerek eşitlikçi bir söylem benimsemiştir. Aynı konuşmada Bahçeli hak ve özgürlükleri dünya standartlarına çıkarmaya ve toplum sözleşmesi belgesi niteliğinde yeni anayasaya da vurgu yapmıştır (MHP, 2011a).

2011 seçim bildirgesinin sunuş konuşmasında Bahçeli partisinin etnik bölücülüğü engelleyeceğinden söz ederken şu ifadeleri kullanmıştır:

Bu çerçevede; “tek millet-tek devlet” esasına dayanan, üniter yapıdaki millî devlet bünyesinde; farklı etnik kimliklere siyasi ve hukuki statü tanınarak çok parçalı millet yapısı oluşturulmasına, kişi hak ve özgürlüklerinin etnik temelli kolektif haklara dönüştürülmesine, Türkçe dışındaki dillere ve farklı kültürlere resmî statü kazandırılarak yapay azınlık yaratılmasına, millî kimlik tanımının değiştirilerek “Türkiyelilik” kavramının esas alınmasına ve Türk milleti kavramı yerine ikame edilmeye çalışılmasına, Türkçe’den başka dillerde “ana dili” olarak eğitim yapılmasına, Türkiye’nin idari yapısının değiştirilerek yerel yönetimlerin mahallî parlamento olarak çalışacağı özerk bölgeler sisteminin hayata geçirilmesine, imkân ve zemin hazırlayacak hususları hiçbir şekilde tartışma konusu yapmayacak, bunlara sonuna kadar karşı çıkacaktır. (MHP, 2011a)

Bu konulara ek olarak eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanacağı vaadiyle birlikte eğitimin her kademesinde dilin Türkçe olacağı, Türkçe dışında başka bir anadilde eğitim yapılamayacağı partinin diğer yazılı belgelerinde olduğu gibi 2011 seçim bildirgesinde de özellikle belirtilmiştir (MHP, 2011a).

3.3.2. Parti Liderlerinin Ve Önde Gelen İsimlerinin Söylem Ve Konuşmaları

Çalışmanın bu bölümünde, MHP’nin liderine ve önde gelen isimlerine ait beş miting konuşması, beş grup toplantısı konuşması, on basın açıklaması, yedi meclis genel kurul konuşması ve iki mülakat olmak üzere toplamda yirmi dokuz konuşma, Türkiye (cumhuriyeti) vatandaşlığı, Türk vatandaşlığı, Türkiyelilik, eşit yurttaşlık, Kürt sorunu, anadil gibi kavramlar kapsamında incelenmiştir.

3.3.2.1. Seçim Konuşmaları/Mitingler

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli 2013 yılında Ankara’da, partisinin *Milli Değerleri Korumak ve Yaşatmak* mitingindeki konuşmasında Türkiye’de vatandaşlık tartışması kapsamında önemli açıklamalarda bulunmuş, vatandaşlık sorunu bağlamında değerlendirilen kimlik, çok kültürlülük gibi konularda “*Milli ve üniter nitelikli Türk Cumhuriyeti Devleti, sözde demokratikleşme, özgürleşme, barış, süreç, çok kültürlülük, alt kimliklerin tanınması, ana dilde eğitim, siyasi statü talepleri gibi kavramlarla parçalanmanın eşiğindedir.*” (Milliyet, 2013c) diyerek kendi yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Bahçeli çözüm süreciyle milletin Türk’ten, devletin Türkiye Cumhuriyeti’nden soyutlamaya çalışıldığını iddia etmiş, Türk milletinin inkar edildiğini, Türklüğün hedef alındığını da dile getirmiştir (Milliyet, 2013c).

Bahçeli aynı mitingde “*Kürt kökenli kardeşim, gün bu gündür, vatana ve millete sahip çıkmak için vakit kaybetme. Sen, bu necip milletin eşit ve onurlu bir mensubu olduğunu sakın unutma.*” ifadeleriyle Kürtleri Türk milletinin eşit mensupları saymış, milletin isminin Türk olduğunu ve Türkiye’nin isminin Türklerden geldiğini belirtmiştir. Bahçeli Türkiyelilik kavramına da şu sözlerle karşı çıkmıştır:

Milletin değişimini isteyenlerin önerdikleri en önemli sanal harç coğrafi kimlik tanımıdır. Türkiyelilik zırvasının çıkışı burasıdır. Coğrafi bazda kimlik tanımı, iflasın adım adım gelen habercisidir. Başbakan da bunun için ısrarlıdır. Başbakan, milli birliğin eseri olan Cumhuriyet’ten rahatsızdır. Başbakan Türk milletinden memnuniyetsizdir... (Milliyet, 2013c)

Bahçeli 2011 yılında Diyarbakır’daki mitinginde farklılıkların gündeme getirilmesini müştereklerin altını oymak olarak değerlendirirken “Biz birlikte büyük Türk milleti olduk. Bilmeyene, anlamak istemeyene tekraren hatırlatırım ki; bu büyük milletin adı Türk milletidir.” diyerek tek millet düşüncesini yinelemiştir. Farklı etnik kimlikleri alt kültür grupları olarak isimlendiren Bahçeli “Doğduğumuz yer, doyduğumuz yer, ilimiz, yöremiz, anamızın dili, inancımız ve kimliğimiz ne olursa olsun bizim ismimiz Türk milletidir.” sözleriyle de farklı kimliklere sahip bulunan herkesi Türk milletinin ferdi olarak görmüştür (MHP, 2011b). Bu anlayış, tüm vatandaşları Türk milletinin ferdi olmada eşitlemekte ancak farklı kimlikleri birbirine eşit kabul etmemektedir.

Bahçeli Diyarbakır mitinginde birlik vurgusu yaparken tekçi bir anlayış sergilemiş, farklılıkları eşitliğe aykırı gördükleri izlenimi vermiştir. Bahçeli'nin *"Bunun için 'Herkes Eşittir' Türkiye diyerek farklılıklara prim vermedik ve bir olduğumuzu, eşit olduğumuzu muhataplarına duyurduk. Türk milletinin hiçbir evladı bu ülkenin zencisi değildir. Buna inandık."* (MHP, 2011b) sözlerinden eşitliği aynı olmakta gördükleri anlamını çıkarmak mümkündür.

Bahçeli konuşmasında Diyarbakırlılara ülkenin *ötekisi* olmadıklarını, ortak, hissedar, iştirakçi değil bu ülkenin asıl sahibi ve Türk milletinin eşit, onurlu mensupları olduklarını söylemiş, *"Hiç kimsenin kökeni kimseyi ilgilendirmiyor. İlgilendirmemeli. Ana diliniz ne olursa olsun, konuşmanıza saygımız vardır. Ancak hepimizin ortak meselesi işsizlik, yoksulluk ve adaletsizliktir."* diyerek Diyarbakırlıları etnik kökenlerine göre değerlendirmediklerini ve Türk milleti mensubu saydıklarını belirtmiştir. Bahçeli'nin devamında anadille ilgili söylediği *"Bir an için düşünün ve farz edin: Anadili Anayasaya koyunca karnınız doycak mı? Anadilde eğitim imkânı sağlanınca ekonomik sorunlarınız bitecek mi? Ekmeğiniz artacak mı? Sirtınıza yeni elbise alabilecek misiniz?"* (MHP, 2011b) sözleri ise anadilde eğitim hakkı isteyen vatandaşların bu taleplerini karşılayacak nitelikte gözükmemektedir.

Bahçeli'nin aynı mitingdeki *"Alevi kardeşim, Sünni kardeşim hiç endişelenmesin biz varız. Kürt kökenli kardeşim merak etmesin biz ortak payda ve müşterek değerler ekseninde her meselenin üstesinden geleceğiz"* (MHP, 2011b) sözleri de farklı kesimleri kucaklamaya yönelik olmakla birlikte doğrudan Kürt ifadesi yerine Kürt kökenli ifadesini kullanması da MHP'nin Türk milletinden başka millet kabul etmemesinin bir yansımasıdır.

MHP'nin 2007'de İzmir'deki *Türkiye Tek Yürek* mitingindeki konuşmasında Genel Başkan Devlet Bahçeli Türk kimliği dışında farklı etnik kimliklerin tanınmasını ve *Türkiyelilik* kavramını tehlike olarak gördüklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

...Milli değerlerimiz hor görülmekte, Milli kimliğimiz tartışılmaktadır. ...Milli birliğimiz sarsılmakta ve Türkiye'nin sinir uçlarıyla oynanmaktadır. ...Bu dönem süresince en büyük tehdit ve tehlike Türkiye'nin bütünlüğü ve Türk milletinin kardeşliğine yönelmiştir. Bizzat Başbakanın öncülük yaptığı proje ile "Türkiyelilik" adı ile Türk milletinin kardeşliği tartışmaya açılmıştır. ...Kürt sorunu" tanımı ile bölücü hevesler okşanmıştır. "Mozaik, alt

kimlik, etnisite” gibi kavramlarla ayrışmanın önu açılmıştır. Bizim yıllardır dile getirdiğimiz senaryo, artık iyice belli olmuştur: Bu senaryo, Türk milletine ve devletine vücut veren bütün ortak değerlerin yıkılmasıdır. Bu senaryo Türkiye’yi parçalayarak çok milletli, çok kimlikli ve çok dilli bir ortaklık devletinin kabul ettirilmesidir.(MHP, 2007b)

Bahçeli konuşmasının devamında *“Hiçbir ayırım yapmadan, “bayrak”, “vatan” ve “millet” ortak paydasında buluşmanın zamanı geçmektedir. Göğsünü gere gere “Ne mutlu Türküm” diyebilen herkesle kucaklaşma anı gelmiştir.”* sözleriyle herkesi Türk kabul eden yaklaşımlarını tekrar etmiş, davalarının doğulu-batılı, Alevi-Sünni ayırt etmeden herkesi alacak kadar sevgi dolu olduğunu ifade etmiştir (MHP, 2007b).

Bahçeli, farklılıkları yapay ayrımlar olarak değerlendirirken *“Hangi kökenden gelirse gelsin, Türk milletini oluşturan her fert şanlı tarihimizin kutsal bir hatırasıdır.”*, *“Biz herkesi büyük Türk milletinin saygıdeğer bir evladı olarak görüyoruz.”* ve *“Kucaklaşmanın adresi büyük Türk milleti kavramıdır.”* cümleleriyle kökeni farklı da olsa herkesi Türk milletinin ferdi saymış ve aksi bir düşüncenin Türkiye’yi Irak, Filistin, Lübnan gibi kargaşa içine düşüreceğini ifade etmiştir (MHP, 2007b).

2013 yılında *Milli Değerleri Koru ve Yaşat* mitingleri düzenleyen MHP’nin Samsun mitinginde Bahçeli birçok açıklamasına benzer olarak milli kimlik, milli ilkeler ve Türk milletinden taviz vermeyecekleri konularına değinmiş, farklılıkların birlikte yaşama ülküsüne zarar vermesine engel olarak Türk milletinin varlığını pekiştirdiklerini belirtmiştir. Bahçeli, bununla birlikte kimsenin kökenini ve mahalli düzeydeki niteliklerini inkâr etmediklerini ancak *Türk milletini alt kimlikler mahzeninde eritmek* için siyasi Kürtçülüğün kışkırtıldığını söylemiştir. Bahçeli *“Başbakan ve hükümeti öylesine zıvanadan çıkmıştır ki, PKK’ya demokratikleşme paketleri yağmur gibi yağmaktadır. Yerleşim yerleri isimlerinin değiştirilmesinin, ana dilde eğitimin, siyasi parti ve adaylarının farklı dil ve lehçelerde propaganda yapmasının önu açılmıştır.”* (MHP, 2013) diyerek bir takım hak ve özgürlüklerin sağlanmasını PKK’nın taleplerini gerçekleştirmek olarak değerlendirmiştir. Aynı mitingde Bahçeli Tayyip Erdoğan’ın Türkiye’de 36 farklı etnik kimlik/grup olduğunu söylemesine tepki göstermiş, *“Kimlerden ibarettir bu 36 etnik grup?”*, *“Sana bu 36’yı kim öğretti?”*, *“Gel bu 36’yı açıkla, açıklamazsan namertsin.”*

(MHP, 2013) gibi ifadeler kullanarak 36 farklı etnik grup olduğu görüşüne karşı çıkmıştır.

2010 yılında Şanlıurfa’da düzenlenen *Bin yıllık kardeşliği yaşa ve yaşat* mitinginde Bahçeli Urfalılara Diyarbakır mitingindeki benzer olarak “*Siz bu ülkenin yabancısı değil, yerlisiniz. Siz bu devletin ortağı değil sahibisiniz.*” sözleriyle hitap etmiştir. Mitingde Bahçeli tüm toplumu kucaklayacaklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

Milliyetçi Hareket memleketimizin her evladını kucaklamaktadır. Bizim gönlümüzde herkese yer vardır. Bu topraklara vatanım diyen herkese ocağımız açıktır. Bu insanlara milletim diyen herkese kucağımız açıktır. Bu bayrak benim, bu ülke benim diyen herkese kapımız açıktır. Laik olanına, dindarına; Alevisine, Sünnisine; doğulusuna batılısına, güneylisine kuzeylisine, yüreğimiz sonuna kadar açıktır. (MHP, 2010)

Urfa mitinginde Bahçeli, yapılması konusunda geniş bir toplumsal talep olan yeni anayasaya da değinmiş, anayasa yapımının herhangi bir aciliyeti olmadığını şu sözleriyle ifade etmiştir.

Yoksulluğun nedeni anayasa mıdır? Yoksa beceriksiz iktidar mı? Şimdi de anayasa üzerinden kutuplar mı yaratalım? İşsizliğin nedeni anayasa mıdır? Yoksa teslimiyetçi iktidar mı? Bölücülüğün azmasına sebep anayasa mıdır? Yoksa işbirlikçi iktidar mı? Anayasa değişince Urfalının cebine para mı girecektir? Anayasa değişince, göçler, acılar sona mı erecektir? Anayasa değişince evsize ev, işsize iş, aşsıza aş mı verilecektir? Anayasa değişince Urfa abad mı olacak, bu bölgenin talih mi dönecektir? Bunlar yolsuzluklarını örtmek, kendilerini aklamak peşindedir. (MHP, 2010)

Bahçeli bu sözleriyle yeni anayasa yapma konusunda iktidar partisinin vatandaşların ihtiyacını karşılamak yerine başka bir amaçla hareket ettiği düşüncesini dile getirmiştir.

3.3.2.2. Meclis Genel Kurul Konuşmaları

Bahçeli 2011 yılında genel seçimlerden sonra TBMM’de güven oylamasının yapılacağı birleşimdeki konuşmasında yeni anayasa konusuna değinmiş ve anayasanın dışlayıcı değil kapsayıcı, ötekileştirici değil kucaklayıcı, ayrıştırıcı değil bütünleştirici, baskıcı değil özgürleştirici olmasının AK Parti tarafından nasıl sağlanacağını dikkatle takip edeceklerini söylemiştir. Bahçeli AK Parti hükümet programındaki anayasa için kullanılan *toplumsal çeşitliliği de bir zenginlik olarak*

kabul eden, tek sesliliği değil çoğulculuğu öne çıkararak bir metin ifadesiyle neyin kastedildiği konusunda endişe duyduklarını belirtmiş ve hükümete şu soruları yöneltmiştir:

...Bu kapsamda, planlanan yeni anayasada etnik kimlikler tanımlanacak mıdır? Mahallî ölçekteki dillerin Anayasa'ya sokulması için bir niyet ve çaba gösterilecek midir? Hatta eğitim ve öğretim dili olması yönünde tavır alınacak mıdır? Türk kimliğinin esnetilerek anlamsızlaştırılması ve "Türkiyelilik" çarpıtmasıyla geriletilmesi düşünülmekte midir? Anayasa'nın 66'ncı maddesinde anlamını bulan "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." milli inancından ödün verilecek midir? "Türk Milleti" ifadesinin zedelenmesi, aşındırılması ve Türklük vurgusunun değiştirilmesi maksadıyla bir girişimde bulunulacak mıdır? (TBMM, 2011f)

Bahçeli konuşmasında farklılıkların vurgulanmasını ülke bütünlüğü için bir tehdit ve bölünmeye giden yol olarak gördüklerini de şu sözlerle ifade etmiştir:

Ne üzücüdür ki Türk milleti farklılıkların yok edici ve ezici alanına sıkıştırılmıştır. Elbette herkesin inancına ve anasının diline bizim de saygımız vardır ve başkası da zaten düşünemeyecektir. Ancak farklılıklara yapılan özel vurgu, etnik kimliklerin, ayrılıkçı eğilimlerin ve otonom hareket etme taleplerinin önünü açacaktır. Bilinmelidir ki farklılıklar özendirilerek millet yapısı güçlenmiş olmayacaktır, bilakis var olan derin bağlar gevşeyecek, incelemek ve kırılabilir bir noktaya gerileyecektir. İşin tehlikeli tarafı ise farklılıkların okşanması farklı olduğunu düşünenlere bir fırsat kapısı aralayacak, tanınma, teslimiyet ve özerklik beklentilerinin azmasına neden olabilecektir. Asırların göz nuru, alın teri ve şehit kanıyla vücut bulmuş Türk milletinin ayrılmaz ve sarsılmaz bütünlüğü müşterekliklerin vurgulanmasıyla korunacaktır. Farklılıkları davet ederek bağları güçlendirecekleri zehabına kapılanların ya zihinleri iflas etmiş veya sömürgecilik tuzağının içinde bilinçlerini kaybetmişlerdir. (TBMM, 2011f)

Bahçeli'nin mecliste yaptığı bu konuşma partinin etnik ve kültürel farklılıklara yaklaşımını ortaya koymaktadır. Etnik ve kültürel temeli farklı olan vatandaşların farklılıklarının tanınması taleplerinin MHP'de nasıl karşılık bulacağı bu ifadelerden anlaşılabilir. Bu yaklaşım eşit vatandaşlık yönüyle sorunlar içermektedir.

2011 yılında genel kurulda konuşan MHP Milletvekili Hasan Hüseyin Türkoğlu konuşmasına Türkiyelilik kavramına karşı çıkmış *"Hepimizi bu ülkenin eşit ve onurlu bireyleri yapan "Türk vatandaşlığı" anlayışımızı, "Türkiyelilik" tezi gibi bölücü ve ayrıştırıcı mayınlarla tahrip eden bu Hükümet değil midir?"* diyerek hükümeti eleştirmiştir. Türkoğlu aynı zamanda hükümeti *büyük Türk milleti ailesini etnik kalıntılara, kabilelere, kabile artıklarına, aşiret bozmalarına ve ilkel topluluklara ayrıştırarak, ülkemizde suni azınlıklar yaratacak ve bu sözde azınlıkları anayasal statüye kavuşturacak* olmakla da suçlayarak AK Partinin Kürt sorununa

bakışına da karşı çıkmıştır (TBMM, 2011a). Türkoğlu Türk vatandaşlığı yerine gelebilecek bir Türkiye vatandaşlığı tanımını da teröre teslim olmak olarak gördüğünü şu sözlerle ifade etmiştir:

...Sayın Başbakanın, Anayasa'da yer alan "Türk vatandaşlığı" kavramını basit bir etnik kimlik olarak kabul edip, bunun yerine Türklüğü tasfiye edecek olan "Türkiye vatandaşlığı" tanımını yüceltmesi, Hükûmetin teröre teslim oluşunun bizzat Sayın Başbakanın ağzından kabul ve ilan edilmesidir... (TBMM, 2011a)

MHP Milletvekili Mehmet Günal da 2013 yılında genel kurulda yaptığı konuşmada eşit yurttaşlığın herkese eşit hak, özgürlük ve imkan sağlanması olarak tanımlarken çok kültürlülüğe karşı çıkmış, çok kültürlülüğün devletin bölünmesi anlamına geleceği düşüncesini şu cümlelerle aktarmıştır:

...bütün halkımızın -etnik kökeni, yaşadığı bölge ne olursa olsun- temel hak ve özgürlüklerinin korunması, hepsinin birden demokrasi düzeyinin ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin geliştirilmesi gerektiğine inanıyoruz ama bunu eşit yurttaşlık hukuku içerisinde herkese eşit imkânlar, eşit hak ve özgürlükler tanıyarak verebiliriz. Bölgesel olarak çok kültürlü, çok toplumlu bir düzene geçsek bu bölünme olur, Türkiye Cumhuriyeti devletinin sonu olur, maalesef biz de böyle seyretmeye devam ederiz. (TBMM, 2013c)

MHP Milletvekillerinden Mehmet Şandır'ın 2011'de genel kurulda yaptığı konuşma MHP'nin farklı kimliklerin tanınmasına karşı çıkışını ortaya koymaktadır. Şandır Başbakan'ı Kürt kimliğini tanımasından dolayı şu sözlerle eleştirmiştir:

Sayın Başbakan "Kürt kimliğini tanıyorum." diyerek bu toplumun içerisinden yeni bir siyasi kimlik oluşturdu. Bu milletin oylarıyla iktidar olmuş, Başbakan olmuş bir siyasi kimliğin kalkıp "Türk milleti kimliğinin dışında bir başka kimliği tanıyorum." demesi, inanın değerli arkadaşlar, üzüntüyle ifade ediyorum, gaflet ötesi bir davranıştır. (TBMM, 2011b)

Şandır Kürt kimliğini tanımanın bölücülük anlamına geldiğini de şu sözlerle savunmuştur:

...Bin yıldır beraber yaşayan, kanı birbirine karışmış insanları farklılıkların üzerinden kimikleştirerek militleştirirseniz onun egemenlik hakkını vermek mecburiyetinde kalırsınız. Bunun adı bölücülüktür. Bu ülkeyi böyle parçalarsınız. Dünyanın her bölgesinde, tarihin her döneminde coğrafyalar böyle parçalanmıştır. Bu sizin eseriniz değerli arkadaşlar. (TBMM, 2011b)

Şandır 2012 yılındaki başka bir genel kurul konuşmasında ise *Ne Mutlu Türk'üm Diyene* sözünün ırkı ve ırkçılığı dışlayan bütünsel bir çağrı olduğunu

söyleyen Bahçeli'nin sözlerine atıfta bulunmuş, Türk milletini Türk vatandaşlarının ortak paydası olarak açıklarken herkesin bu ortak payda altında eşit olduğunu belirtmiştir. Hiç kimsenin kendini Türk milleti ortak paydasının dışında tutmaması gerektiğini kaydeden Şandır (TBMM, 2012a), bu ifadeleriyle de parti olarak Türkiye'de farklı kimliklerin tanınmasına karşı olduklarını bir kez daha açıklamıştır.

Devlet Bahçeli 2012 yılında genel kuruldaki konuşmasında Türkiye'nin en önemli üç sorunundan birincisini bölücülük-terör olarak sıralarken *“Terörün yanlış teşhisi, milleti etnik kimliklere geriletme inatları, Türkiyelilik zırvaları, sözde Kürt sorununu tanıma hezeyanları, mücadele yerine müzakerenin rehber seçilmesi muhatap olduğumuz sorunların temelini teşkil etmiştir.”* diyerek Kürt sorununun varlığının kabul edilmesini ve Türkiyelilik yaklaşımını sorunların esası olarak nitelendirmiştir (TBMM, 2012b). Bahçeli konuşmasında farklı etnik kimliklerin tanınmaması konusunda çok net ifadeler kullanmakla birlikte Türk milletinin her bir bireyinin eşitliğini ise şu sözlerle vurgulamıştır:

...Kabul edilmelidir ki bu zamana kadar bu aziz milletin hiçbir ferdi dışlamaya ve ötekileştirmeye maruz kalmamıştır. Kökeni, yöresi, mezhebi, anasının dili ne olursa olsun Türk milletinin her ferdi bizim için yeri dolmaz, eşsiz, saygın ve eşit özelliktedir. Hakkâri'yle İzmir'in, Şırnak'la Kırşehir'in, Diyarbakır'la Balıkesir'in kaderi çok şükür ayrı olmamış, ayrı düşmemiştir... (TBMM, 2012b)

MHP'li Milletvekillerinden Yusuf Halaçoğlu 2012 yılında genel kurulda yaptığı konuşmada anadilde eğitim taleplerine karşı çıkmış ve anadilde eğitimle birlikte anayasal vatandaşlık gibi bazı farklı yaklaşımları da şu sözlerle eleştirmiştir:

...Nitekim ana dilde savunma hakkı, ana dilde eğitim hakkı, anayasal vatandaşlık, ortak vatan, demokratik özerklik, Kürtlere statü verilmesi, yer adlarının Kürtçe olması, mahallî idarelerde Kürtçe kullanılması gibi istekler bölücü anlayışın bir tezahürüdür. Bunun ardında ülke topraklarının bir bölümünün koparılması ve uluslararası bir iradenin büyük Kürdistan" oluşturma planlarının bir parçasıdır. Yani ana dilde eğitim talebi bir egemenlik talebi meselesidir. (TBMM, 2012c)

MHP'li Milletvekilleri tarafından meclis genel kurulunda vatandaşlıkla ilgili yapılan konuşmalarda genel olarak Türkiyelilik kavramına karşı çıkmış, anadilde eğitim tartışmalarına girilmiştir. Farklı kimliklerin tanınması, çok kültürlülük, anadilde eğitim hakkı, Türkiye vatandaşlığı gibi konular bölücülük ve terör olarak yorumlanmış, vatandaşlığın mevcut Türk vatandaşlığından başka bir tanımının

olmasının ülke ve millet birliğine kastetmek anlamına geleceği vurgulanmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi milletvekilleri meclis konuşmalarında eşit yurttaşlığa nadir olarak değinmiş ve herkesi Türk milletinin bir ferdi olarak sayıp Türk milletinin ferdi olanlar arasındaki bir eşitliğe vurgu yapmışlardır.

3.3.2.3. Grup Toplantısı Konuşmaları

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli 26 Mayıs 2009 tarihli grup toplantısı konuşmasında bölücülüğe zemin kazandıran faktörleri sıralarken milli kimliğin tartışmaya açılarak alt yapısının tahrip edilmesini ilk faktör olarak saymıştır. Bahçeli, teröre zemin kazandıran faktörlerin AK Parti zihniyetinden kaynaklandığını dile getirmiş ve hükümetin bu konudaki yanlışlarını Türk milletini bir etnik kavram olarak algılamak ve alt kimlik olarak tanımlayarak sıradanlaştırmak, Türkiye'deki yerel ve alt kültürleri sıkça dile getirilerek etnik duyguları kaşımak ve yerel dilleri resmileştirmek olarak sıralamıştır (TBMM, 2009). Bahçeli konuşmasında Türkiyelilik kavramını ve üst kimlik söylemini de şu sözlerle eleştirmiştir:

AKP zihniyeti, 'Türk Milleti' kavramından duyduğu anlaşılmaz rahatsızlığın eseri olarak sosyokültürel bir zenginlik olan millet mefhumunu baştan beri ırk ve kavim körlüğü içinde değerlendirme yanlışına düşmüştür. Özellikle Başbakan Erdoğan'ın defalarca tekrarladığı '36 etnik grup' iddiaları, 'Türkiyelilik' sloganları, alt-üst kimlik hezeyanları bölücülüğün ülkemizde 80 yılda aldığı mesafeden daha fazla tahribatın yolunu açmıştır. (TBMM, 2009)

Bahçeli Gezi eylemleri sonrasında yaptığı grup toplantısında eylemcilere *çapulcu* diyen Erdoğan'ı eleştirmiş, Gezi eylemlerindeki demokratik protesto hakkını kullanan göstericilerle çevreye zarar veren illegal örgüt mensuplarını birbirinden ayırmıştır. Bu ayrımı yapmayan Başbakan Erdoğan'ı ise “...*Ne olursa olsun demokratik tepkisini gösteren vatandaşlarımızı bu rezillerden ayrı tutmak zorunluluktur. Erdoğan'ın çapulcu sözü amacını aşmış herkesi hedefine almıştır... Vatandaşlarımızı anarşistlerle bir görmek saygısızlık ve müfteriliktir.*” (Hürhaber, 2013) sözleriyle eleştirmiş, temel bir vatandaşlık hakkı olan toplantı ve gösteri yürüyüşüne saygısını ifade etmiştir.

Bahçeli 8 Nisan 2014 tarihinde yaptığı Grup toplantısı konuşmasında Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığına karşı çıkarken *“Türklüğü reddeden, TC’yi silen, milliyetçiliği ayaklar altına alan bir inkârcıdan Türkiye’ye Cumhurbaşkanı olmaz, olamaz, olamayacaktır.”* (Hürriyet, 2014a) diyerek Erdoğan'ın etnik kimliklere yaklaşımını Türklüğü reddetmek olarak değerlendirmiştir. Bahçeli 2007 yılında yaptığı *“Türkiye’nin milli değerleriyle derin sorunlar yaşayan ve Türk milleti sözünü ağzına almamak için “Türkiyelilik” gibi hezeyanların savunucusu olan... bir şahsiyetin bu yüksek makama yükselmesi mümkün değildir”* gibi açıklamaları tekrar ederek Erdoğan'a karşı çıkma nedenleri arasında Erdoğan'ın Türkiyelilik söylemini de saymıştır (Hürriyet, 2014a).

Bahçeli 25 Kasım 2014 tarihli grup toplantısındaki konuşmasında Alevi sorunuyla ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuş ve eşitlikçi ifadelere yer vermiştir. Erdoğan ve Davutoğlu'nun Dersim olaylarını gündeme taşımalarını eleştirmiş, onların geçmişin yaralarını kaşıyarak demokrasi hak ve özgürlük gibi söylemlerle acıları istismar ettiğini söylemiş ancak sorunla ilgili somut bir adım atmadıklarını ifade etmiştir. Bahçeli, Alevilere ve diğer kesimlere yönelik olarak partisinin görüşlerini ise şöyle ifade etmiştir:

Milliyetçi Hareket Partisi hiç kimsenin nereli olduğuna, ana diline, etnik kaynağına merak salmamış, bunları mesele yapmamıştır. Geleceğini Türk milletinin içinde gören, ay yıldızlı al bayrağın altında yaşamaktan onur duyan herkesi Türkiye kabul ettik; bunları canımızdan bir parça ve varlığımızın da nişanesi olarak belledik. Parti olarak tarihi süreç içinde Türk milleti ailesine mensup olarak varlıklarını sürdüren bütün değerlere ve kültür mirasına sonsuz hürmet ve muhabbet besledik, besliyoruz. Ve bu konulara yaklaşırken bizim için esas olan ayırmak ve ayırtırmak değil, birleşmek ve birleştirmektir. AKP iktidarı ile işin başında ayrıldığımız temel nokta da burasıdır. (MHP, 2014)

Bahçeli, 2008 yılından beri Alevilerle ilgili görüşlerini ve bu kesimin sorunlarına yönelik samimi tutumlarını ortaya koyduklarını ancak bu tutumlarının hükümette karşılık bulmadığını, Alevi çalıştaylarına açık destekte bulduklarını ancak bu çalıştaylarla konunun sürüncemede bırakıldığını ve istismar edildiğini belirtmiştir. Bahçeli konuşmasında, Alevilerin sorunlarına yönelik olarak idari bakımdan özerk bir Alevilik Araştırma Merkezi kurulması, ilahiyat fakültelerinde Alevi inanç önderlerinin yetişeceği Tasavvuf İlimleri Bölümü kurulması, cem evi

gerçeğinin kabul edilmesi, cem evlerine devlet bütçesinden ödenek ayrılması, Alevi inancının önemli şahsiyetlerinin külliyyatının çıkarılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Aleviliği de kapsayacak şekilde düzenlemeye gidilmesi gibi bir dizi öneride bulunmuştur (MHP, 2014). Bahçeli'nin Alevilerin sorunlarına yönelik bu tutumu son derece pozitif bir yaklaşım olarak görülebilecekken, anayasadan Türk ifadesinin çıkarılmasını, anadilde eğitimin serbest olmasını, statü ve kimlik sorunlarının çözülmesini bölücü terör örgütünün talepleri olarak yorumlaması ise vatandaşlık sorunlarına yaklaşımlarının olumsuz yanları olarak yansımaktadır.

3.3.2.4. Basın Demeçleri

Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin 4 Mayıs 2005 tarihinde yaptığı basın toplantısında Türk milletini dört ilkeyle tanımlamıştır. Bu dört ilkeye göre Türk milleti kavramı etnik köken, dil, din gibi farklılıklar içermemektedir, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk vatandaşdır ve tüm Türk vatandaşları Türk milletinde dahildir; Türk Milletinin eşit ve onurlu bireyleridir, Türk vatandaşlığı ve Türk milli kimliği, Türk vatandaşlarının etnik kökenlerini, din ve dillerini inkar anlamına gelmemektedir, Türkiye cumhuriyetinin tek bir milleti vardır (MHP, 2005). Bahçeli'nin sıraladığı bu ilkelerden de anlaşılmaktadır ki MHP farklı kimlikleri millet veya halk olarak tanımamakta, onları etnik kökeni farklı olan Türk milletinin unsurları olarak kabul etmektedir.

Bahçeli 2013 yılının temmuz ayında parti genel merkezinde düzenlediği basın toplantısında yeni anayasa çalışmalarındaki Türklük tartışmalarıyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

Açık yüreklilikle bir kez daha söylemek isterim ki, uzlaşmaya dayalı, toplumsal talepleri merkezine almış, milli değerlerden ve Türk milleti gerçeğinden ödün vermeden olabilecek en kısa zamanda yeni anayasanın tamamlanması bizim en samimi dileğimizdir... Hepsinden de önemlisi, Cumhuriyetin ruhuna ve lafzına zarar vermeyecek, verdirmeyecek bir güvence sunmanın yanında, Türk kimliğini zedelemeyecek milli bir nitelik de sergilemelidir. Bununla birlikte, etnik ve mahalli dillerin tanınmasına müsamaha göstermeyecek donanımda bulunmalı, değiştirilmesi dahi teklif edilmeyecek maddelere sadakat göstermelidir. Anlaşılacağı üzere dün ne söylüyorsak bugün de aynı noktadayız. ...Türk kimliğinin sulandırılmasına rıza göstermemizin düşünülmemeyeceğini, Türk milletini tahrip edecek ve etnik kimliklere çağrı olacak her değerlendirmeyi, siyasi ve hukuki meşruiyet sağlama

çabalarını geri çevireceğimizi duyurmuştuk. Bugün de aynı çizgideyiz, aynı kararlılıktayız, aynı iradedeyiz. (Cnntürk, 2013a)

Bahçeli açıklamasında toplumsal talepleri ve uzlaşmayı önemsediklerini belirtmekle birlikte mevcut anayasadaki Türk ifadesinden ödün vermeyeceklerini ve etnik dil ve kimliklerin anayasada bulunmasına kesinlikle karşı olduklarını tekrar vurgulamıştır.

MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural da 2013 yılında Londra’da yaptığı açıklamalarda Bahçeli’nin Türklük tartışmalarıyla ilgili açıklamalarıyla örtüşen ifadeler kullanmıştır. Vural yeni anayasada anayasa vatandaşlığı ya da Türkiyelilik gibi kavramların milli kimlik yerine kullanılmasının *milli benliliği bilmemek* olduğunu söylemiş, Irak’ta ve Suriye’deki etnik kimlik ve mezhebe dayalı çatışmaları örnek göstererek milletin etnik kimliklere ve mezheplere göre ayrıldığına birlikte yaşamasının mümkün olmayacağını kaydetmiştir (Milliyet, 2013d). Vural, aynı yıl TBMM’de düzenlediği basın toplantısında anayasadaki vatandaşlık tanımını Türk ifadesi olmadan yapmanın bir anayasa darbesi olacağını ise şu cümlelerle ifade etmiştir:

...Türk milletinin milli devlet yapısını, üniter devlet yapısını, Türk milletinin dilini, Türk milletinin adını vatandaşlık tanımını değiştirmeye yönelik bir anayasa darbesinin Meclis’te oylanması halinde bu oylamada bu Anayasa’nın yeterli bir çoğunluğu elde etmeyeceğini düşünüyorum. (Yenişafak, 2013)

MHP Genel Başkan Yardımcısı Deniz Bölükbaşı partisinin İzmir İl Başkanlığında düzenlediği basın toplantısında CHP’ye, hazırladığı Kürt sorunu raporunda Kürtçe eğitime sıcak baktığı ve Türkiyelilik kavramını üst kimlik olarak kullandığı için ciddi eleştiriler yöneltmiş, Türkiyelilik kavramının Türk milli kimliğinin değiştirilmesi anlamına geldiğini söylemiştir (haberler.com, 2011). CHP’ye aynı konuda eleştiri yöneltten bir diğer isim de Oktay Vural’dır. Vural 2012 yılında Mecliste düzenlediği basın toplantısında Türk milleti ifadesini Anayasadan çıkarma konusunda AKP ve CHP’nin aynı ekseninde bulunduğunu, Erdoğan’ın *Türkiyelilik, üst kimlik*, Kılıçdaroğlu’nun da *TC Yurttaşlığı* söyleminin bu ortaklığı gösterdiğini ifade etmiş ve şu cümlelerle AK Parti ve CHP’yi eleştirirken partilerinin bu konudaki görüşünü de net olarak açıklamıştır:

Bu milletin adının ‘Türk milleti’ olmasından neden gocunuyorsunuz? Türk milleti ifadesini Anayasadan çıkarmak isteyenler, bu milleti tarihinden kültüründen koparmak isteyenlerdir. Yeni Anayasada yeni millet mi oluşturacaksınız? Yeni devlet mi kuracaksınız? Dil de bir

bayraktır ve MHP bu zihniyetle mücadeleye devam edecektir... bu Cumhuriyeti kuran halka Türk milleti denir. Türklük etnik kimlik değildir. Sosyolojik, tarihi ve kültürel... (TBMM, 2012e)

Eski MHP Milletvekili Gündüz Aktan da bir röportajda Türkiyelilik kavramına ve anadilde eğitime şu sözlerle karşı çıkmıştır:

Türkiye'deki herkes Türk'tür. Kürtler de Türk'tür, aynı zamanda etnik kökenlerini hissetmek istiyorlarsa Kürt'tür de. 'Türkiyelilik' saçma bir tanımlama. 'Türklük' etnisite ötesi bir kimlik olarak kalmalı... İkincisi, dil ve kültürünü yaşama gibi ihtiyaçlar sağlanabilir ama Türkiye ikili yapıya, otonomiye döndürülemez. Eli silahlı PKK varken "eğitimin tümünü kendi dilimde yapmak istiyorum" demek ülkeyi bölmektir. (Milliyet, 2007)

Aktan Dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Türk milliyetçiliğini bir üst kimlik yerine ülkedeki 36 etnik gruptan biri sayan söylemini de eleştirerek bunun cumhuriyetin kurucu ilkelerine aykırı olduğunu ve ikili bir yapıyı ortaya çıkaracağını, bu ikili yapının da Türkiye'nin bölünme sürecine en büyük katkıyı yapacağını söylemiştir (Milliyet, 2007).

Vatandaşlık üzerine gerçekleştirilen kavramsal tartışmalarda *Türk, Türk vatandaşlığı* ifadelerinden taviz vermeyen ve *Türkiyelilik* gibi kavramlara şiddetle karşı çıkan MHP'nin önemli toplumsal hadiselerde daha ılımlı ve eşitlikçi bir söylem benimsediğini gözlemlemek mümkündür. Genel Başkan Bahçeli'nin Berkin Elvan'ın ölümü üzerine twitter hesabından yaptığı şu açıklama ayrımcı bir dilden uzak ve eşitlikçi bir yaklaşımın göstergesidir:

...Üzülduğüm bir başka önemli konu ise, henüz çocuk yaşta hayata gözlerini yuman Berkin Elvan'dır. Okmeydanı'nda başına isabet eden gaz fişeğinden dolayı ağır yaralanan bu evladımız tedavi gördüğü hastanede hayata veda etti...15 yaşında kaybettiğimiz evladımıza Cenab-ı Allah'tan rahmet diliyor, ailesine sabır ve başsağlığı temenni ediyorum. Berkin hepimizin kaybidir, hepimizin hüznüdür, herkesin ortak acısıdır. (Habertürk, 2014b)

Oktay Vural da MHP Antalya İl Başkanlığında düzenlediği basın toplantısında Berkin Elvan'ın ölümüyle ilgili yaptığı açıklamalarda Elvan için *evladımız* demiş ve ölümden yönetimi sorumlu tutmuştur. Vural söz konusu açıklamada demokratik tepkilerini ortaya koyan vatandaşlara saygısını dile getirirken Erdoğan'ı ve hükümeti de şu sözlerle eleştirmiştir:

Sayın Başbakan'ın Gezi Parkı ekseninde, vatandaşların demokratik bir şekilde toplumsal muhalefet anlayışı ve barışçıl, demokratik davranışlarına yönelik baskıyla, tehditle uyguladığı eylemlerle birçok insanımız Hak'kın rahmetine kavuşmuştur. Sevgili Berkin de Hak'kın rahmetine kavuştu. Tabii vicdansız bir yönetimin yaptığı uygulamaların neticesidir. Böylesine marjinal ve şiddeti benimsemiş olanlardan ayırmadan, sivil olarak bu gidişat

karşısında tepkilerini dile getirmek isteyen insanlara yönelik kullanılan bu baskıcı davranış, maalesef ekme almaya giden Berkin'i de vurdu... (Radikal, 2014)

Berkin Elvan'ın ölümüyle ilgili açıklama yapan bir başka MHP'li isim olan Tuğrul Türkeş, yazılı açıklamasında Berkin'in ailesine ve yakınlarına başsağlığı dilerken “*Berkin, artık bizim de evladımızdır. Diyarbakır'dan Edirne'ye milletimizin ortak değeridir ve artık bir semboldür... Nihayet Berkin, yabancılara ağlayanların kendi insanlarına yabancılaşmalarının ismidir*” (Hürriyet, 2014b) diyerek Berkin için *kendi insanımız, evladımız* ifadelerini kullanmış ve eşitlikçi bir söylem benimsemiştir. Türkeş'in Ali İsmail Korkmaz'ın ölümünün ardından yayınladığı mesajındaki “*Diyorlar ki, Ali İsmail Korkmaz ateistti, Alevi idi, solcuydu... Biz MHP olarak onlara hitaben diyoruz ki; Ali İsmail Korkmaz insandı...*” (Hürriyet, 2014b) ifadeleri de din, mezhep, siyasi görüş ayırt etmeksizin herkesi eşit gören bir anlayışın göstergesidir.

3.3.2.5. Mülakatlar

MHP'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nda bulunan milletvekillerinden Oktay Öztürk, bu çalışma için verdiği mülakatta partilerinin vatandaşlık tanımı olan ve yeni anayasa görüşmelerinde Uzlaşma Komisyonu'na sunulan “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür.*” tanımının, ülkenin ve milletin birliği ve geleceği için temel bir tanım olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. *Anayasal vatandaşlık, çok kültürlülük* gibi vatandaşlık tanımlarının *yabancı mutfaklarda pişirilip servis edilmiş* kavram ve ifadeler olduğunu, suni ayrımlara dayandığını ve hukuki olmadığını da belirten Öztürk, kendi tanımlarının bu kavramların yol açacağı ayrışmaya engel olacak nitelikte olduğunu dile getirmiştir. Öztürk, partilerinin kendi vatandaşlık tanımlarını milletin birliği ve bütünlüğünün yegane kaynağı olarak kabul ettiğini de sözlerine eklemiştir (Oktay Öztürk, Kişisel Görüşme, 30 Aralık 2014).

MHP'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nda görevli milletvekillerinden Faruk Bal'la gerçekleştirilen mülakatta Bal, Osmanlı'yı çökerten nedenlerden ders alan cumhuriyet için üniter devlet yapısı ve Türk milleti, Türk vatandaşlığı kavramlarının gerekliliğine dikkat çekmiştir. “*Türkiye'deki vatandaşlık sorununun*

temelini ne oluşturuyor?” şeklindeki soruyu küresel güçler ve dahili bedhahların Büyük Ortadoğu (BOP) Projesi yoluyla milli bütünlüğü bozma çabaları olarak cevaplayan Bal, bu konuda şu sözleri söylemiştir:

Küresel güçler, Türkiye Cumhuriyetini Türk Milletinin kurduğunu milli hafızadan silmek, Türklüğü tartışma konusu yapmak ve etnisitelere özgürlük ve özerklik adı altında milli bütünlüğü bozmak amacındadır. Bu amaca ulaşmak için, tarihi süreçte işbirliği içinde olduğu dâhili bedhahlar vardır. Dâhili bedhahlar; Türk kültür ve medeniyetine aidiyet olarak tanımlanan Türk Milleti kavramını etnik parçalara bölmek, binlerce yıllık geçmişi ile Türk kültür ve medeniyetini oluşturan Türk kimliğini etnik seviyeye indirmek, Türk Kültür ve Medeniyetine mensubiyeti; tesadüfen bir araya gelmiş etnik topluluklardan ibaretmiş gibi kabul edip mozaikleştirmek, Türkiyeli, Türkiye toplumu gibi uydurma ve ucube terimler icat ederek Türk kimliğini değersizleştirmek üzere harici küresel güçlerle işbirliği yapmaktadır. BOP ile Türkiye'nin toprak ve millet bütünlüğü hedef alınmıştır.

BOP'un başarılı olması için kalenin içten fethedilmesi, yani üniter devlet yapısını ve millet bütünlüğünü koruyacak Türk kimliğinin çözülmesi gerekmektedir. İlk hedefleri: Anayasadan Türk kimliğini, Türkçeyi, Türk vatandaşlığını silmek veya anlamsız hale getirmektir. (Faruk Bal, Kişisel Görüşme, 27 Kasım 2014)

Bal, mülakatta Türkiye'de anadil ve etnik kökene ilişkin birçok araştırma sonucundan da bahsederek anayasada Türk vatandaşlığı kavramının bulunmasının doğal ve gerekli olduğu düşüncesini açıklamıştır. Bal'a göre, TÜİK, Hacettepe Üniversitesi, Konda, Tesev, Dicle Üniversitesi ve benzeri birçok farklı kurumun etnik dağılım ve anadil konuları üzerine yaptıkları çalışmalarda Türkiye'de anadilinin Türkçe olduğunu ifade edenlerin oranı % 90'ın üzerindedir ve Kürt nüfusu genel nüfusun yaklaşık % 7'sidir^[*] (Faruk Bal, Kişisel Görüşme, 27 Kasım

* Bal'ın bu konuda paylaştığı araştırmalar ve sonuçları şöyledir:

1927 den 1965 yılına kadar DİE (TÜİK) tarafından her beş yılda yapılan nüfus sayımında anadil tespiti esasına göre Türk nüfusu yüzde 86.02 ile yüzde 90.70 aralığında, Kürt nüfusu yüzde 6.66 ile yüzde 9.16 aralığında, Arap nüfusu yüzde 0.95 ile yüzde 1.32 aralığında, diğerlerinin nüfusunun yüzde 1.39 ile yüzde 3.91 aralığında olduğu belirlenmiştir.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü öğretim üyesi Prof. Dr. Aykut Toros tarafından 1992 yılında yapılan araştırmada Türkiye'de anadil olarak Türkçe % 91.96, Kürtçe + Zazaca % 6.21 olarak açıklanmıştır.

KONDA'nın 1993'te İstanbul'da yaptığı araştırmaya göre anadilinin Türkçe olduğunu beyan edenler nüfusun yüzde 90.11, anadilinin Kürtçe+Zazaca olduğunu beyan edenler nüfusun yüzde 3.90, anadilinin Çerkesçe olduğunu beyan edenler nüfusun yüzde 0.46, anadilinin Arapça olduğunu beyan edenler nüfusun yüzde 0.13, diğerleri ise nüfusun yüzde 1.08'dir.

TESEV (adına Prof. Dr. Binnaz Toprak, Doç. Dr. Ali Çarkoğlu) tarafından 1999 yılında Türkiye genelinde yapılan etnik kimlik araştırmasında toplam etnik nüfus yüzde 5.2, bu oran içinde Kürt nüfusu yüzde 1.2 diğerleri ise 3.8 olarak tespit edilmiştir.

Dicle Üniversitesi'nin 2004 yılında Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Siirt. Batman, Şırnak, Şanlıurfa, Gaziantep ve Kilis illerinde yaptığı anket sonucuna göre kendini Türklük dışında etnik bir kimlikle

2014). Bal, bu verilere dayanarak Türkiye için mozaik yapının söz konusu olamayacağını, Türkiye'nin en az % 85'inin Türk ve yaklaşık % 10'unun Kürt olduğunu, *mozaik safsatasını* bilmeden kullananların gaflet ve dalalette, bilerek kullananların da ihanet içinde olduğunu belirtmiştir. Bal, bununla birlikte farklı inanç ve etnik kökenden gelen insanlar olduğunu inkar etmediğini, bunu Osmanlı'nın devamı olmanın doğal bir sonucu olduğunu da sözlerine eklemiştir (Faruk Bal, Kişisel Görüşme, 27 Kasım 2014).

Oktay Öztürk de Kürt sorunu, Alevi sorunu ve benzeri sorunların yapay sorunlar olduğunu belirterek bu konuda Faruk Bal'la benzer ifadeler kullanmıştır. Öztürk, "*Önüme etnisite bildiren ifadeler koyarak "şu sorunu, bu sorunu" gibi kavramlar üzerinden kardeşini, vatandaşını sorun olarak gören toplum ve devlet anlayışına da karşıyız.*" ifadeleriyle Kürt sorunu ve Alevi sorununu yapay sorunlar olarak değerlendirmiştir. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili sorunların "sahip olma", "faydalanma" ve bunların "güvenceye alınması" başlıkları üzerinden tartışılması veya çözüme kavuşturulması gerektiğini belirten Öztürk, etnisite temelli farazi sorun ve yaklaşımlarından uzak durulması gerektiğini belirtmiştir (Oktay Öztürk, Kişisel Görüşme, 30 Aralık 2014).

Bal, MHP'nin Türklük kavramından ırkı değil, Türk kültür ve medeniyetine aidiyeti anladığını belirtirken, yeni anayasada Türk vatandaşı ifadesinin bulunmasının anayasanın Türk vatandaşlarına, Türk milletine ve Türk devletine yapılıyor olmasının bir gereği olduğunu da vurgulamıştır. Vatandaşın adının Türk

tanımlayanların oranı yüzde 6.2 (Kürt yüzde 4, Arap yüzde 1.6, Zaza binde 6) olarak belirtilmiş ve bölgede günlük konuşulan dilin yüzde 63 ile Türkçe olduğu tespit edilmiştir.

ODAK Araştırma ve Danışmanlık Şirketinin 2006 yılında yaptığı araştırmada Türkiye'de anlamlı etnik nüfus olarak yüzde 7.2 ile Kürt ve yüzde 2.5 ile Araplar tespit edilmiştir. Bu ankette binde 0.5 ile Çerkezler, binde 5 olarak Zazalar tali etnisite olarak görülmüştür.

ABD'nin Ethnologue Data From Languages of the World kuruluşu için 2001 yılında araştırma yapan Peter Alfred Anrews, "Türkiye'de Etnik Dağılım" başlığı ile yayınladığı raporunda Türk nüfusunu yüzde 86.21, Kürt nüfusunu yüzde 8.36, Çerkez nüfusunu yüzde 2.14, Arap nüfusunu yüzde 1.63, Zaza nüfusunu yüzde 0.53, Laz nüfusunu yüzde 0.02, diğerlerinin nüfusunu yüzde 1.02, toplam etnik nüfusu yüzde 13.79 olarak tespit etmiştir.

Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu kurumu **Eurobarometer** 9 Mayıs-14 Haziran 2005 tarihinde yaptığı Türkiye'deki anadil anketinde Türkçe yüzde 93, Türkçe dışında etnik bir dil beyan edenler yüzde 9 olarak tespit edilmiş, aradaki yüzde 2'lik fark Türkçe ve etnik dil olarak iki dilin beyan edilmiş olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. (Faruk Bal, Kişisel Görüşme, 27 Kasım 2014)

olmasını açıklarken Fransa ve Almanya'dan örnek veren Bal, Fransa ve Almanya'da da Alman, Katalan, Norman, Bask, İtalyan, Macar gibi farklı etnisiteler bulunmasına rağmen Fransız Anayasasının vatandaşlarını Fransız olarak, Alman anayasasının da vatandaşlarını Alman olarak tanımladığını söylemiştir (Faruk Bal, Kişisel Görüşme, 27 Kasım 2014).

Benzer şekilde Öztürk de anayasadaki vatandaşlık tanımının Türk vatandaşı şeklinde olması gerektiğini savunmuştur. Öztürk'e göre vatandaşlık diğer kanun hükümleri gibi kolayca değiştirilebilecek bir yapıya sahip değildir. Vatandaşlığı devletin insan unsurunun o devleti kurarken şahsiyetini imza ettiği irade beyanı olarak tanımlayan Öztürk, devletin ayakta kalmasının insan unsurunun bu tanıma uygunluğuna bağlı olduğunu ifade etmiştir. Öztürk, Türk milletinin *şahsiyet ve irade* olmak üzere iki ana esas üzerinde durduğunu ve Türk milletinin şahsiyet ve iradesini ortaya koyarak Türkiye cumhuriyetini kurduğunu belirtmiştir. Farklı yaklaşım ve söylemlerle Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk milletinin şahsiyetinin ve iradesinin unutturulmaya çalışılmakta olduğu düşüncesini dile getirmiştir. Öztürk, vatandaşlık tanımını gerçek anlamda değişmesinin sadece bir yasama faaliyeti çabası ile de mümkün olmadığını ancak tarihsel, sosyolojik vb. gerçekliklerin tüm boyutları ile ortadan kalkması ile tanımın değiştirilebileceğini sözlerine eklemiştir (Oktay Öztürk, Kişisel Görüşme, 30 Aralık 2014).

“Türkiye’deki sorunların (Kürt sorunu, Alevi sorunu vb.) vatandaşlığın yeniden tanımlanmasıyla çözülebileceğini düşünüyor musunuz?” şeklindeki soruyu Bal şöyle cevaplamıştır:

...MHP, Alevi İslam inancına mensup vatandaşlarımızın yaşadığı sorunların bu kapsamda laiklik ve din ve vicdan hürriyeti tam olarak hayata geçirilerek çözüleceğine inanmaktadır. MHP; Kürt sorunu değil bölücü terör sorunun olduğuna inanmaktadır. Osmanlıyı çökerten ekalliyetlere muhtariyet ve imtiyaz söyleminin 21. Yüzyılda etnisitelere özgürlük ve özerklik olarak pazarlandığı, terörün şiddetinden beslendiği ve küresel güçler tarafından desteklendiği düşüncesindedir. Kürt etnisitesinin bireysel haklarının önünde ne gibi engel varsa MHP bunların kaldırılmasından yanadır. (Faruk Bal, Kişisel Görüşme, 27 Kasım 2014)

Bal, Anayasadan Türk kimliğinin, Türkçenin, Türk vatandaşlığının çıkarılmasının BOP'un gerçekleştirilmesi için gerekli olduğunu, Türk adını çıkarma konusunda teklif veren AKP, CHP ve BDP'nin bilerek veya bilmeyerek BOP'un gerçekleşmesine alet olduklarını da sözlerine eklemiştir. Nötr vatandaşlık, Türkiyelilik, Türkiye toplumu ve mozaiklik gibi kavramları *bilimsel hiçbir değeri*

olmayan zirvalar olarak tanımlayan Bal, bu kavramların Türk Millet bütünlüğünün bozulmasının amaçladığını ve ülkeyi *etnik çatışma felaketine mahkum edecek* kavramlar olduğunu söylemiştir (Faruk Bal, Kişisel Görüşme, 27 Kasım 2014). “*Vatandaşlık konusunda uzlaşa sağlanması için kendi vatandaşlık tanımınızda/ söyleminizde bir yumuşama/değişim yapılabileceğini/ yapılması gerektiğini düşünüyor musunuz?*” sorusunun cevabı olan bu ifadeler ortak bir vatandaşlık tanımı konusunda MHP’nin yaklaşımını ortaya koymasına yönüyle dikkat çekicidir.

3.3.3. MHP’nin Vatandaşlık Yaklaşımı: Bulgular ve Genel Bir Değerlendirme

MHP’nin parti tüzüğünde kullanılan *yapay farklılıkların ayrıştırıcılığı*, aşırılıklar gibi ifadeler eşitlik ya da farklılıkları kabul etme ve bunlara saygı duyma anlamında sorun teşkil edebilecek nitelikte bir söyleme işaret etmektedir. Partinin programında ise temel hak ve özgürlükler, belgenin farklı kısımlarında bir çok kez vurgulanmış olmasına rağmen bu haklardan bazılarında devlet güvencesi sağlanmasının *milli birlik ve bütünlük, genel ahlak, kamu yararı* gibi muğlak kavramlara bağlanması kimi temel hak ve özgürlüklerin koşula bağlandığı izlenimini vermektedir.

Partinin seçim bildirgelerinden 2002 seçim beyannamesinde *devlet millet için vardır* anlayışının benimsendiği belirtilmekle birlikte toplumdaki farklı etnik kökenlere bakış açısı eşitlik anlamında sorunsaldır. Tüm farklılıklar Türk kültürünün bir zenginliği olarak görülerek bir anlamda yok sayılmaktadır. Beyannamede vatandaşların hesap sorabileceği bir yönetim anlayışından bahsedilmekle birlikte toplumun kimi kesimlerince kimlik sorunu bağlamında değerlendirilen zorunlu din dersi gibi konularda mevcut durumun korunacağına dair ifadeler yer almaktadır.

2007 seçim bildirgesi ile toplum sözleşmesi niteliğinde yeni bir anayasa vaadinde bulunulmuştur. Bunun yanında *milli öncelikler doğrultusunda sivil toplumun desteklenmesi, cumhuriyetin temel niteliklerine aykırı olmamak kaydıyla bazı hakların sağlanması* gibi ifadelerden dolayı vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin şartlara bağlı olduğu izlenimi edinilmektedir. 2011 seçim bildirgesi partinin yeni anayasa vaadini tekrar ederken etnik bölücülüğün engellenmesi için farklı

anadillerin varlığının kabul edilmemesi, *Türkiyelilik* kavramının reddedilmesi, farklı etnik kimliklere hukuki ve siyasi statü verilmesine karşı çıkılması gibi ifadelere yer vermiştir.

Tablo 4: MHP'nin Yazılı Belgelerinin İçerik Analizi

MHP ⁽³⁾	Metin	Toplam kelime	Bavrak	Milli(yet)	Vatan	Vatandaş	Devlet	Millet	Toplum(sal)	Halk	Eşit(lik)	Birey(sel)	Hak	Özgür(lük)	İrk	(Ana)Dil	Din	Ulusal
2002	Seçim Bildirgesi	4.069	-	14	-	47	6	37	16	1	7	-	7	3	-	5	2	-
2007	Seçim Bildirgesi*	7.649	2	48	4	18	38	22	51	6	7	3	37	14	-	8	11	2
2009	Parti Programı**	12.365	-	73	2	62	49	21	44	9	23	7	66	23	-	18	10	3
2009	Tüzük***	899	-	8	-	-	1	16	4	-	1	-	2	-	-	-	-	-
2011	Seçim Bildirgesi	8.000 (yaklaşık değer)	1	60	12	17	23	75	18	3	6	2	24	6	-	6	2	-

Tabloda MHP'nin çalışmada incelenen yazılı belgelerinde, vatandaşlık yaklaşımına ışık tutacağı düşünülen kelimelerin ne sıklıkta geçtiği ölçülmüştür. MHP'nin söyleminde toplum, halk, millet kavramlarının birey/bireysel kavramlarıyla karşılaştırıldığında daha ağır bastığı görülmektedir. MHP'nin (ana)dile yaptığı vurgu ise farklı dillerin anadil sayılmasına karşıtlık içermektedir. Parti tüm belgelerinde (toplam kelime sayısına oranla) yakın sayılarda milli/milliyet kavramlarını kullanmıştır. Belgelere Türk ırkına ise özel bir vurgu yapılmadığı görülmektedir.

MHP lideri Bahçeli'nin bu çalışma için incelenen beş seçim konuşmasında genel olarak aynı konulara değinildiği ve vatandaşlık kapsamında da aynı değerlendirmelerin yapıldığı görülmüştür. Bahçeli, mitinglerde çok kültürlülük kavramı, alt kimliklerin tanınması, anadilde eğitim hakkı gibi konulara karşı çıkmış,

*Değişen Dünya Düzenine Türkçe Bakışı, Türkiye ve MHP, Misyon, Vizyon ve Temel Görüşlerimiz, Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi, Demokrasinin Gelişimi ve Kurumsallaşması, Adalet, Terörle Mücadele, Sosyal ve Kültürel Politikalar bölümleri dikkate alınmıştır.

**21. Yüzyılda Dünya ve Türkiye, Temel Görüşlerimiz, ülkemizde yaşanan sorunların temel dinamikleri ve bakış açımız, Sosyal ve kültürel politikalar, Adalet, Demokrasinin Gelişimi ve Kurumsallaşması, Ülke Güvenliği ve terörle Mücadele başlıklı bölümler dikkate alınmıştır.

***Birinci Bölüm dikkate alınmıştır.

bunların milli birliğin parçalanmasına neden olan faktörler olduğunu savunmuştur. Bahçeli, mitinglerde çözüm süreciyle Türklüğün hedef alındığını ve Kürtlerin Türk milletinin eşit ve onurlu mensupları olduğunu ifade etmiştir. Farklılıkların tanınmasının ortak değerlerin yok edilmesi olarak değerlendirildiği konuşmalarda tek millet düşüncesi vurgulanmış ve farklı etnik kimliklere sahip olsa da herkes Türk milletinin mensubu sayılmıştır.

MHP'li isimlerin meclis genel kurulunda yaptıkları konuşmalarda etnik kimliklerin tanınmaması, farklı anadilleri yerel diller olarak değerlendirip Türkçe ile eş tutmama, Türkiyelilik kavramına karşı çıkma, Türk milleti kavramından ödün vermeme konularında söylem birliği görülmektedir. Meclisteki konuşmalarda milletvekillerinden farklılıkların dile getirilmesini bölünmeye neden olarak değerlendirenler olmuş, Türkiye vatandaşlığı ifadesi teröre teslim olmak olarak nitelendirilmiştir.

MHP grup toplantılarında da Bahçeli'nin vatandaşlık yaklaşımına dair açıklayıcı ifadeleri olmuştur. Bahçeli, etnik kimlikleri, alt kültür ve dilleri Türklük ve Türkçeyle eşit tutumayı *teröre zemin kazandıran nedenler* olarak gördüklerini ifade etmiş, Türkiyelilik kavramının bölücülükten daha tahrip edici olduğunu söylemiştir. Gezi eylemcileri, Aleviler gibi farklı inanç grupları ya da kolektif gruplarla ilgili açıklamalarında Bahçeli bu gruplara saygılı ve haklarının iadesine yönelik bir yaklaşım benimsemiştir.

Vatandaşlık, yeni anayasa, çok kültürlülük, eşit yurttaşlık gibi konularda basın açıklamaları incelenen MHP'nin önde gelen isimlerinin basına verdikleri demeçlerde diğer kaynaklarda olduğu gibi partilerinin anayasal vatandaşlık, Türkiyelilik gibi kavramlara karşı olduğunu dile getirdikleri görülmüştür. Açıklamalarda Türk milletinin etnik köken, dil, din içermediği ve Türklüğün etnik kimlik olmadığı vurgusu yapılmış, Türkiye Cumhuriyetinde tek millet olduğu, farklı etnik grupların Türk milletinin unsuru olduğu ve bu bağlamda Kürtlerin de Türk olduğu görüşü savunulmuştur.

MHP milletvekilleri bu çalışma için verdikleri mülakatlarda anayasal vatandaşlık, çok kültürlülük gibi kavramların yabancılar tarafından servis edildiği, Türkiyeliliğin zırva olduğu, Kürt ve Alevi sorunlarının yapay sorunlar olduğu düşüncelerini dile getirmişlerdir. Milletvekilleri Türklük ile ırkın değil, bir kültür ve

medeniyetin kast edildiğini, Türkiye’de farklılıkların çokça dile getirilerek suni ayrımlar oluşturulmaya çalışıldığını da ifade etmişlerdir.

MHP toplumun farklı kesimleri tarafından vatandaşlık ve temel hak ve özgürlüklerle ilgili sorun olarak kabul edilen bazı konularda mevcudu muhafaza etme eğilimindedir. Anayasadaki *Türk vatandaşlığı* ifadesi, zorunlu din derslerinin devam ettirilmesi ve anaokullarına kadar yaygınlaştırılması, eğitim dili olarak Türkçeden başka bir dile kesinlikle karşı çıkılmasının hemen hemen tüm yazılı parti belgeleriyle sözlü beyanatlarda belirtilmesi MHP’nin Türkiye’de vatandaşlık sorunlarından sayılabilecek bazı konulardaki söylemini ortaya koymaktadır.

3.4. HDP (HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ)’NİN VATANDAŞLIK YAKLAŞIMI

3.4.1. Parti Belgelerinde Vatandaşlık Kavramı

3.4.1.1. Parti Tüzüğü

HDP’nin tüzüğünde partinin tanımı başlıklı bölümde HDP şu cümlelerle tanımlanmıştır:

Parti, tüm ezilenlerin ve sömürülenlerin; dışlanan ve yok sayılan bütün halkların ve inanç topluluklarının, kadınların, işçilerin, emekçilerin, köylülerin, gençlerin, işsizlerin, emeklilerin, engellilerin, LGBT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans) bireylerin, göçmenlerin, yaşam alanları tahrip edilenlerin; aydın, yazar, sanatçı ve bilim insanları ile bütün bu kesimlerle birlikte mücadele yürüten güçlerin her türden baskı, sömürü ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve insan onuruna yaraşır bir yaşam kurmak üzere bir araya geldiği, demokratik halk iktidarını hedefleyen bir siyasi partidir. (HDP, 2014a)

Bu tanımda toplumun tüm kesimleri zikredilmiş, hiçbir kesimi dışarda bırakmayacak bir halk iktidarından bahsedilmiştir. Özellikle tüm toplumsal kesimlerin tek tek sayılması eşitlikçi bir yaklaşımı göstermektedir. Belgede *Türkiye’de yaşayan tüm halklar* ifadesi ile toplumdaki farklılıklar gözetilmiş, toplumun tek bir halk olarak algılanmadığı ortaya konmuştur. Partinin amacı başlıklı

bölümde hak ve özgürlükler arasında diğer siyasi partilerden farklı olarak *siyasi hak taleplerinin tanınması* konusu ele alınmıştır. Bu bölümde partinin amacı “*başta anadilinde eğitim hakkının tanınması gelmek üzere kimlik ve kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi yönünde gerekli mücadeleyi yürütmek*” olarak açıklanmıştır (HDP, 2014a).

Tüzükte inanç topluluklarının hakları da dile getirilmiş, “*dışlanan ve ayrımcılığa maruz kalan tüm inanç topluluklarının ve inanmayanların düşünce, ifade, vicdan ve ibadet özgürlüklerinin eşit vatandaşlık hakları temelinde çözüme kavuşturulması için mücadele etmek*” amaçlar arasında sayılmıştır. Bu ifadelerde inanmayanların da zikredilmesi ifadelerin devamındaki *eşit vatandaşlık* kavramına uygun görünmektedir (HDP, 2014a).

Belgede, çalışmada ele alınan diğer üç siyasi partinin yazılı belgelerine benzer olarak cinsiyetler arası eşitsizliğe karşı çıkılacağı vurgulanmış, diğer partilerin hiçbirinin yazılı belgelerinde görülmeyen LGBT bireylerin hakları için ve bu kesimin mağduriyetlerine karşı mücadele edileceğine dair ifadeler yer verilmiştir. Kürt sorunu konusunda da mücadele edileceği, *demokratik özerklik dahil olmak üzere halkların ihtiyaç duyduğu çeşitli yönetim biçimlerinin tartışılması, hayata geçirilmesi ve kendi kaderlerini tayin hakkı için mücadele geliştirileceği* belirtilmiştir. Zorunlu askerliğin kaldırılması ve vicdani ret hakkının tanınması da belgede partinin amaçları arasında sayılmıştır (HDP, 2014a).

3.4.1.2. Parti Programı

HDP'nin parti programı “*Emek, eşitlik, özgürlük, barış ve adalet için...*” ifadesiyle başlayarak bu çalışmada vatandaşlık yaklaşımını incelemede anahtar kavramlar olarak belirlenen *eşitlik, özgürlük* gibi kavramları önelemiş görünmektedir. Partinin vatandaşlık yaklaşımını anlamada parti programındaki şu ifadeler önemlidir:

Partimiz, Türkiye gibi çok kimlikli, çok kültürlü, çok dilli ve çok inançlı bir ülkede tüm farklılıkların hiçbir baskı ve ayrımcı uygulamaya maruz kalmadan varlığını korumasını ve geliştirmesini savunur. Halklarımızın eşit ve özgür yurttaşlık hukuku içerisinde yaşama hakkına sahip olduklarını temel bir ilke olarak kabul eder. (HDP, 2014b)

Bu cümlelerde geçen *eşit yurttaşlık* ifadesi aynı metnin birçok yerinde tekrarlanmaktadır. *Ezilen ve sömürülenlerin hakları, sınıfsız, sömürsüz toplum ve eşit yurttaşlık* kavramları HDP'nin parti programının eşitlikçi bir söylemde olduğunu göstermektedir. Eşitlik inanç, etnik kimlik, eğitim, cinsiyet gibi farklı başlıklar altında ayrı ayrı vurgulanmıştır. Partinin eşitlik anlayışının tek tipçiliğe karşı olmak olduğunun anlatıldığı programda “*Partimiz ‘...etnik kimliği, kültürü, dili ve diniyle tek tip Türk milleti’ dayatmalarına karşı çoğul, farklılıkların eşit ve gönüllü beraberliğine dayalı bir toplumsal yaşamı; özgürlükçü ve demokratik bir Türkiye hedefini savunur.*” ifadeleriyle çoğulculuğun partinin hedefi olduğu belirtilmiştir. Program metnindeki *Her dilden, her inançtan ve kültürden Türkiye halkları* ifadesi de (HDP, 2014b) toplumsal farklılıklara ve çoğulculuğa vurgu yapıldığını göstermektedir.

Programda partinin hedefleri sıralanırken *kimsenin inançsal ve etnik kimliğini gizlemediği, kimseye bu tür kimliklerin zorla dayatılmadığı, bir ülke hedefi dile getirilmiştir. Birey ve halk* ifadelerinin sık geçtiği belgede farklı olarak *örgüt* ifadesi de kullanılmış ve bireylerin örgütlenme hakkına vurgu yapılmıştır.

Programda HDP'nin ezilenlerin ve sömürülenlerin; işçilerin, emekçilerin, yoksulların, farklı ulus, dil, kültür ve inançlardan tüm halkların, göçmenlerin, mültecilerin, kadınların, köylülerin, gençlerin, emeklilerin, engellilerin, LGBT bireylerin, küçük esnafın, dışlanan ve yok sayılan bütün halkların ve inanç topluluklarının, yaşam alanları tahrip edilenlerin bulunduğu ortak mücadele partisi olduğu belirtilmiştir. Programda tüm toplumsal kesimler sayılarak eşitlikçi bir yaklaşım sergilenmiştir. HDP programında Türkiye’de vatandaşlık tartışmalarında önemli bir yeri olan anadilde eğitim konusu da ele alınmış ve konuya verilen önem şu cümlelerle ifade edilmiştir:

Tüm halklarımızın yaşadığı toprakların tarihsel ve toplumsal dokusunun inkârına dayalı, tekçi ve asimilasyoncu ulusal egemenlik anlayışına karşı, Türkiye’de yaşayan tüm halkların kültürlerinin ve kimliklerinin tanınmasını demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak gören Partimiz, halkların, başta anadilinde eğitim hakkı olmak üzere eğitim ve kültür politikalarının hazırlanmasına ve uygulanmasına katılımının hayata geçirilmesi amacıyla (HDP, 2014b)

Programda yeni anayasa konusunda *halkçı anayasa, demokratik halk iktidarının belgesi* gibi ifadeler kullanılmış, anayasanın cinsiyetçi olmayan, ulusu ve yurttaşlığı etnik kimliklerden arındıran, tekçi olmayan; emeğin hakkını koruyan,

kamunun çıkarını gözeten, toplumsal ihtiyaçları temel alan, tüm kimlik, dil, kültür ve inançların varlığını kabul ederek güvence altına alan; ekolojik, çoğulcu, eşitlikçi, özgürlükçü, sosyal ve demokratik bir anayasa olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Devletin baskı ve şiddet yetkilerinin sınırlanması için partinin mücadele edeceği de belgede vurgulanan hususlardandır (HDP, 2014b).

HDP Programında yeni anayasa ile ilgili olarak anayasal yurttaşlığın vurgulandığı şu ifadeler önemlidir:

Partimiz, tüm kimlik ve kültür sorunlarının köklü çözümünün demokratik, çoğulcu, özgürlükçü ve eşitlikçi bir anayasayla mümkün olacağına inanır. Farklı kimliklerin, dillerin, inançların ve kültürlerin hak eşitliğinin anayasal güvence altına alınması ve bu anlayış üzerinde şekillenen bir anayasal yurttaşlık tanımının yapılması; anadilinde eğitimin ve anadil hakkının kamusal alan da dahil her alanda uygulanması; yerinden ve yerelden yönetime dayalı bir demokratik özerklik işleyişin gerçekleştirilmesi için mücadele eder. (HDP, 2014b)

HDP'nin parti programının “Halklara ve İnançlara Eşitlik ve Özgürlük İçin Mücadele” başlıklı bölümünde devletin tüm inançlara eşit mesafede olması ve baskı yapmaması gerektiği bu nedenle de Diyanet İşleri Başkanlığı ve zorunlu din derslerinin kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. İnançların ayrımcılığa maruz kalmamasının ve tüm inançlara eşit muamele edilmesinin eşit yurttaşlık olarak değerlendirildiği parti programında ilgili ifadeler şu şekildedir:

Aleviler, Hıristiyanlar, Museviler, Ezidiler gibi ezilen ve dışlanan tüm inanç ve kültür grupları üzerindeki baskıların kaldırılması için mücadele eden Partimiz, devletin dini biçimlendirme aracı olarak işleyen Diyanet'in kaldırılmasını, inanç sembolleri üzerindeki her türlü baskıya son verilmesini, inanç ve ibadetin inananların vicdanına bırakılmasını savunur. Zorunlu din dersinin kaldırılması, Alevilerin eşit yurttaşlık taleplerinin kabulü, cemevlerinin ibadet yerleri olarak kabul edilmesi, ayrımcılığa maruz kalan inançların ibadet yerlerine eşit muamele edilmesi, yaşanan tüm kimlik sorunlarının eşit haklar temelinde çözülmesi hedefi ile hareket eden partimiz, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, inanan ve inananmayan tüm kimliklerin kendilerini özgürce ifade etmelerinin olanaklarının yaratılması, eşitlik ve özgürlük kapsamlı bir laiklik için mücadele eder. Bu tutum aynı zamanda Sünni Müslümanların da inançlarının devlet tekelinden kurtarılması, özgürleşmesi ve kendi inançlarını istedikleri gibi yaşamaları için mücadele anlamına gelir. (HDP, 2014b)

3.4.1.3. Seçim Bildirgeleri

2011 yılındaki genel seçimlerde HDP'nin selefi BDP daha önceki genel seçimlerde olduğu gibi %10 seçim barajını geçememe kaygısıyla seçime bağımsız adaylarla girmiştir. 2011 yılında bağımsız adayların oluşturduğu “Emek, Demokrasi

ve Özgürlük Bloğu” bu nedenle BDP’nin siyasi yaklaşımını temsil etmektedir. 2011 yılında BDP tarafından desteklenen Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu Seçim Beyanamesi’nde partinin vatandaşlık yaklaşımına ışık tutan ifadeler bulunmaktadır. Beyanname öncelikli olarak bireysel özgürlükler ve bireycilik yerine toplumsal birliktelik, dayanışma ve yardımlaşma ile bunu sağlamak için örgütlenmeye önem verildiğini belirtmektedir. Belgede tüm toplumsal kesimlerin temsili ve eşit vatandaşlık şu ifadelerle vurgulamaktadır:

Bloğumuz, esasında Türkiye’de sistemin ötekileştirdiği, inkar ettiği, imhaya tabi tuttuğu, asimilasyon süreçleriyle eritmeye çalıştığı, dışladığı bütün toplumsal kesimleri esas almaktadır. Tekçi sistem ve politikalara karşı demokratik ulus çözümü ve yaklaşımıyla hareket etmektedir. Eşit vatandaşlık hakkı kadar, bireysel ve kolektif hakların özgürce kullanılabilirdiği, bütün toplumsal kimliklerin, cemaatlerin, grupların, cinsiyetlerin kendisini ifade edebildiği ve örgütlenme imkanına kavuşabildiği toplumsal yapı, bloğumuzun esasıdır. (Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu, 2011)

Beyannameye yeni anayasa yapımına da değinilmiş, toplumsal farklılıkların korunduğu ve tüm kesimlerin hak ve özgürlüklerini teminat altına alan yeni bir anayasanın yapılması ve bu anayasanın tüm halkların kardeşliği ve barışı temelinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Beyanname toplumun farklı kesimlerinin yok sayıldığından bahsederken bloklarının bu duruma karşı çıktığını ve bu inkarcı anlayışla mücadele edeceklerini de şu cümlelerle ifade etmiştir:

2011 seçimleri, ülkenin kuruluşunda ortak mücadele ettikleri halde sonradan yok sayılan, horlanan, askeri darbeler ve katliamlarla ortadan kaldırılmak istenen, ülke yönetimine katılımı her türlü yolla engellenen bütün ‘ötekiler’ ve bütün ezilenlerin yani çoğunluğu oluşturan geniş halk kesimlerinin elit yönetenlere karşı ‘Artık yeter! biz de varız ve kazanacağız’ diyeceği tarihi bir seçim olacaktır. (Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu, 2011)

Bu ifadeler göstermektedir ki, 2011 seçim bildirgesi de diğer yazılı belgeler gibi öncelikli olarak *halklar, halkların kardeşliği, eşit vatandaşlık* ile *örgütlenmeye* vurgu yapmaktadır ve bu anlamda eşitlikçi ve bireysellikten öte toplumcu bir anlayışı göstermektedir.

HDP’nin 2014 seçim beyanamesi de halk, eşitlik ve eşit yurttaşlık söylemini benimsemektedir. Yurttaşların seçilenler üzerinde denetleme, hesap sorma ve geri çağırma hakkı bulunmadan yönetime katılmış olmayacaklarının ifade edildiği beyannameye gerçek demokratikleşmeye giden yolun, halkların geleceklerini kendi ellerine almasından geçtiği savunulmuş ve partinin bunun için mücadele edeceği

söylenmiştir. HDP'nin yerel yönetimlerdeki hedefi beyannamede halkların yönetime doğrudan katılmasını sağlamak, yerellerdeki dil, kültür, inanç, hafıza ve ihtiyaç farklılıklarını gözeterek çoğulcu yaklaşımlar geliştirmek ve farklı grupların birbirleriyle ilişkilendirilmesini ve müzakeresini desteklemek olarak açıklanmıştır (HDP, 2014c).

Beyannamede yerel yönetimler tanımlanırken partinin diğer belgelerinde olduğu gibi toplumun farklı kesimleri tek tek şu şekilde sayılmıştır:

HDP için yerel yönetimler, farklı anadillere, inançlara, kültürlere ve kimliklere sahip olan halklara, işçilere, emekçilere, yoksullara, işsizlere, engellilere, çocuklara, esnafa, kadınlara, LGBT'lilere, emeklilere, köylülere, gençlere eşit ve özgür yaşayacakları ve toplumu dönüştüren, tüm canlıların haklarını gözeterek bir yaşama ulaşma mücadelesine imkan yaratan zeminlerdir. (HDP, 2014c)

Belgede halklar ve toplumların yerellerde var olacağı söylenmiş, halkların kendini yönetmesi ifadesi sıkça dile getirilmiştir. Bununla birlikte halkların kendini yönetmesini sağlayacak olan yerel demokratikleşmenin, farklı kimliklerin, kültürlerin ve inançların anayasal güvence altına alınmasına ve özgür ve eşit yurttaşlık esasına dayandığı vurgulanmıştır. Partinin halklar ve inançlar üzerindeki baskı, sömürü, imha ve yıkım politikalarını reddettiği, farklı halkların ve inançların yerel yönetimlerde temsilini ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasını savunduğu da beyanname de yer almıştır.

Partinin diğer belgelerinde olduğu gibi 2014 yerel seçim beyannamesinde de LGBT bireylerin eşit vatandaşlığına ve haklarının korunacağına dair ifadeler yer verilmiştir. Bu kesimin sorunları net bir şekilde şöyle ifade edilmiştir:

Yaşadığımız coğrafyada eşit yurttaşlar olarak tanınmayan, yaşama, çalışma, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel hakları yok sayılan veya gasp edilen, mevcut hükümet ve hükümete yakın basın organları tarafından hasta ve sapkın ilan edilen, hedef gösterilen, nefret cinayetlerine kurban giden LGBT'ilerin özgürlük, eşitlik ve hak mücadelesi demokratik yerel yönetim anlayışının vazgeçilmez bir parçasıdır. (HDP, 2014c)

Beyannamede diğer parti belgelerindeki gibi anadilde eğitim için mücadele edileceği ve dil, kültür ve tarih alanındaki tekçi, inkarcı ve asimilasyoncu eğitimin yerine tüm halkların kültürlerini ve tarihlerini esas alan özgür ve demokratik yurttaşlar yetiştirecek bir eğitim hedeflendiği vurgulanmıştır. Partinin, devletin tek din ve mezhebe hizmet anlayışını reddettiği, farklı din ve mezheplerin inanç ve

ibadet özgürlüğüne saygı duyduğu ifadeleri de vatandaşlıkla bağlantılı temel hak ve özgürlüklerle ilgili ifadeler olarak beyannamede yer almıştır (HDP, 2014c).

3.4.2. Parti Liderlerinin Ve Önde Gelen İsimlerinin Söylem Ve Konuşmaları

Çalışmanın bu bölümünde HDP'nin önde gelen isimlerinin yapmış olduğu dört miting konuşması, dört grup toplantısı konuşması, yedi basın açıklaması ve on beş meclis genel kurul konuşması olmak üzere toplamda otuz konuşma, Türkiye (cumhuriyeti) vatandaşlığı, Türk vatandaşlığı, Türkiyelilik, eşit yurttaşlık, Kürt sorunu, anadil gibi kavramlar kapsamında incelenmiştir.

3.4.2.1. Seçim Konuşmaları/Mitingler

HDP İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder, Demokratik Özgür Kadın Hareketi (DÖKH) öncülüğünde Diyarbakır'da düzenlenen, *Çözüm ve Özgürlük* mitinginde yaptığı konuşmada, *“Başta kadınlar olmak üzere, gençlik olmak üzere, Amed halkı olmak üzere, Kürt halkı, mazlumlar, Türkiye halklarının özgürlük ve demokrasi mücadelesi, bu dirayetle gelişirse, önümüzdeki yıl sayın Öcalan kendisi bu meydandan size selam verecek”* diyerek HDP'nin sık kullandığı ifadelerden olan halklar, Türkiye Halkları gibi ifadelere konuşmasında yer vermiştir (Milliyet, 2014).

HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş cumhurbaşkanı adaylığı kapsamında İzmir'de yaptığı ve HDP'li milletvekilleri ve parti yöneticilerinin de eşlik ettiği mitingde *Türkiye Halkları*, çoğulculuk ve farklı kimlikleri tanıma vurgusu yapmış ve aşağıdaki ifadeleriyle farklılıkları Türkiye'nin zenginliği olarak kabul ettiklerini belirtmiştir:

Bugüne kadar gittiğimiz her yerde Türkiye halklarının barışı kardeşliği korkmadan yaşamı özlediğine tanıklık ettik... İşçisi, memuru, öğrencisi, kadını, erkeği, genci yaşlısıyla artık bu topraklarda anavatanımızda bir birlerimizden korkmadan, devletten korkmadan yaşamak istiyoruz. Özgürlüğü diğer onurlu halklar gibi hak ettik. Korkmadan yaşamayı özledik. Öyle bir atmosferde yaşıyoruz ki, hükümetinin ırkçı, tekçi politikaları, dayatmaları nedeniyle bir birimizden korkar hale geldik. Kim kendi kimliğini inancını, yaşam tarzını inkar ederek yaşayabilir? Bizlere yaşam tarzlarımızı dayatmadan, taciz etmeden yaşamak için mücadele etmezsek bizi birbirimize düşman edecekler. Türkiye bu kadar renklilik içerisinde bu

yoksulluğu hak etmiyor, hem kültürel olarak hem de topraklarımız zengin ama her ikisinde de fakirlik yaşıyoruz. (Hürriyet, 2014c)

Demirtaş, farklı kimlik ve inançlara saygı duyacaklarını ifade ettiği sözlerinde devletin vatandaştan yana olacağı bir yönetim vaadinde de bulunmuştur:

Kimliklere saygı duyacağız, düşüncelere saygı duyacağız. Yan yana huzurlu yaşamak için bizler, farklı kimlik ve inançlarımızla yoksul kesimlerimiz, asgari ücretle açlık sınırının altında çalıştırılan işçiler, emekçiler, Somalılarız biz. Köylüleriz biz. Kimlikler arası ayrılıkları kabul etmeyelim. İşçiden yana ezilenden yana bir devleti oluşturmak, gelecek kurmak için bütün ezilenlerin birliğini sağlayalım. (Hürriyet, 2014c)

Demirtaş konuşmasının devamında cumhurbaşkanı olacak kimsenin halkları birbirinden üstün görmemesi gerektiğini söylemiş, Türkiye’de hiçbir zaman halkların devleti yönetmesine izin verilmediği görüşünü dile getirmiştir. *“Ama devlet hiçbir zaman halkların, devleti olamadı. ...Zannetmeyin ki, devlet, Türk’ün devleti oldu. Hayır, Türkler bir tek gün bu devleti yönetemediler. Halkların bu devleti yönetmesine izin vermediler.”* diyerek kendilerinin seçimde halkların iktidarına koşacağını sözlerine eklemiştir (Hürriyet, 2014c).

Demirtaş cumhurbaşkanı seçimi döneminde İstanbul’da yaptığı mitingde de tekçi anlayışa karşı çıktıklarını belirtmiş ve “Başbakan’ın tek millet tek dil dayatması bizi Suriye’ye dönüştürür. Tek dil dayatması bizi yabancılaştırıyor. Biz kimliklerimizi inkar etmeden, devlet kimliklerimiz yok etmeye çalışmadan tek bir mezhep tek bir ırk etrafında buluşmak zorunda olmadan da birlik olabiliriz. Bir arada olmanın asıl formülü budur.” (İnternethaber, 2014) demiştir. Demirtaş’ın bu ifadelerinden çoğulcu yaklaşımını ve çok kültürcülüğü savunduğunu anlamak mümkündür.

BDP ve HDP’nin İstanbul’da 27 Ocak 2014’te düzenlediği aday tanıtım mitinginde HDP İstanbul İl Eş Başkanı Şamil Altan, “HDP aynı İstanbul gibi. Alevilerin, Müslümanların, Hıristiyanların partisi. Emekçilerin, işçilerin partisi. Adaylarımız da tıpkı İstanbul gibi. İstanbul ne kadar Edirne Bursa Mardin’se, ne kadar Alevi ise, Ermeni ise, ne kadar eşcinsellerin şehri ise HDP de öyledir.” diyerek partilerinin her kesime yakın olduğu vurgusu yapmış ve eşitlikçi bir söylem benimsemiştir. Aynı toplantıda konuşan HDP İstanbul Milletvekili Levent Tüzel de partilerinin emeğin, kardeşliğin ve demokrasinin sesi olacağını ve bütün halkları temsil edeceğini söylemiştir (Özgür Gündem, 2014).

3.4.2.2. Meclis Genel Kurul Konuşmaları

HDP’li milletvekilleri meclis genel kurulunda vatandaşlık, Kürt sorunu, Anadilde eğitim gibi konulardaki görüşlerini açıklamak üzere birçok konuşma yapmış ve partilerinin vatandaşlık yaklaşımının anlaşılmasını sağlayan beyanlarda bulunmuşlardır. Uzlaşma Komisyonu Üyelerinden HDP’li Milletvekili Ayla Akat Ata 2013 yılında genel kurulda yaptığı konuşmada eşit yurttaşlık temelinde Türkiye’deki hak ihlallerinin giderilmesini sağlayacak yeni bir anayasa yapmanın siyasi partilerin ve hükümetin çözmesi gereken en önemli mesele olduğunu belirtmiştir. Ata, *“Kürt sorununun demokratik ve barışçıl çözümünden başlayarak, ezilen tüm kesimlere, emekçilere, kadınlara, gençlere, farklı kimlik gruplarına bir rahatlama sağlamak için yeni anayasa çalışmalarını bütün ciddiyetiyle devam ettirmek gerekmektedir”* (TBMM, 2013d) diyerek toplumun tüm kesimlerinin maruz kaldığı hak ihlallerinin giderilmesini önemsediklerini belirterek eşitlikçi bir söylem kullanmıştır.

HDP Milletvekillerinden Erol Dora ötekileştirmenin olmadığı, demokrasi, hak ve özgürlüklerin tüm halklar için istendiği, cumhuriyetin tüm halklar için kurgulandığı bir ortamda eşit yurttaşlığın gelişeceğini söylediği 2013 yılındaki genel kurul konuşmasında vatandaşlıkta eşitliğin önemini şu sözlerle vurgulamıştır:

...yurttaşlıkta eşitlenme veya eşit yurttaşlık kişinin ve toplumun kendini gerçekleştirmesini sağlar. Daha önemlisi, eşit yurttaşlığın siyasal ve toplumsal barış ve istikrar için temel bir koşul olduğu da unutulmamalıdır. Eşitsizliklerin giderilmesi ayrıca siyaset ve adalet kavramlarının toplum zihninde meşruiyet kazanmalarını sağlar. Bununla birlikte, bir ülkede adaletsizliğin giderilmesi bireyin ya da topluluğun kendisini o ülkede yurttaş olarak görebilmesini sağlar. (TBMM, 2013e)

Dora, 2014 yılında ders kitaplarının içeriğini eleştirdiği genel kurul konuşmasında da kitaplardaki *biz* anlayışının çocukların bakış açılarını tekilleştirdiğini ve kısırlaştırdığını, dolayısıyla da çoğulcu bir bakış açısı ve demokratik vatandaşlık anlayışını geliştirmekten uzak olduğunu vurgulamıştır. Dora, *“Bu çerçevede, Türkiye’de genelde eğitim sisteminin, özelde ise ders kitaplarının en önemli sorunlarından biri, dili Türkçeden, dini Sünni İslam’dan farklı insanların eşit vatandaşlık temelinde bir arada yaşamalarını sağlayacak bir sistem ve ufuk geliştirmemesidir”* diyerek eğitim yoluyla eşit vatandaşlık anlayışının yerleştirilmesi gerekliliğine işaret etmiştir. Dora konuşmasının devamında Kürtler, Ermeniler,

Süryaniler, Rumlar, Aleviler gibi farklı inanç gruplarının ve etnik grupların eğitimde farklılıkları dışlayan bir milli eğitim anlayışı nedeniyle eşit vatandaşlık ilkesiyle bağdaşmayan sorunlar yaşadıklarını örnekler vererek aktarmıştır (TBMM, 2014).

Aynı konuda mecliste 2011 yılında konuşma yapan HDP milletvekili Mülkiye Birtane de “Kitaplarda ötekileştirme, azınlıkları düşman, herkesi Türk, halkların hak taleplerini ülkeyi bölme, parçalama arzusu olarak gösterilmekten vazgeçilmelidir... Türk tarihi bugün ders kitaplarında yer aldığı gibi anlatılmaya devam ederse, tarih bilinci bu temelde oluşturulursa ötekinin varlığını kabul etmek ve ettirmek çok zor olacaktır.” (TBMM, 2011c) diyerek eşit vatandaşlık ilkesinin benimsetilmesine engel olan eğitim materyallerini eleştirmiştir. Birtane, konuşmasında Kürtçenin eğitim dili olması bunun için bütçeden ödenek ayrılması gerektiğini, bir dilin ancak eğitim dili olduğu takdirde yaşayabileceğini, sadece Türkçenin geliştirilmesi dolayısıyla Türkiye’de konuşulan 28 farklı dilin yirmi beş yıl içinde yok olacağını söylemiş, diğer dillerin yok sayılmasını eşitsizlik olarak değerlendirmiştir. Birtane konuşmasının devamında birden fazla resmi dili olan ülkelerden örnekler vermiş ve bu örneklerle dayanarak birden fazla resmi dilin ülkeleri bölmediğini ancak inkar ve yok saymaların ciddi sorunlar ürettiğini belirtmiştir (TBMM, 2011c).

Bir başka HDP Milletvekili Murat Bozlak, 2013 yılındaki genel kurul konuşmasında, Türkiye’nin zenginlik sayılabilecek çok kimlikli, çok kültürlü, çok inançlı bir yapıda olduğunu, ancak Türkiye’de 1924 anayasasından itibaren Türk-Sünni kimliğine dayalı tek tip bir ulus yaratma çabalarıyla tekçi anlayış geliştirildiğini vurgulamış, bu anlayışa bağlı olarak Türkçe dışındaki ana dillerin yok sayıldığını, kamusal alanın dışına itildiğini ve baskıyla asimile edilmeye çalışıldığını belirtmiştir (TBMM, 2013i).

HDP Milletvekillerinden Özdal Üçer genel kurulda tüm dil ve dinlerin eşit biçimde özgür olmalarının demokratik birlikteliğin gereği olduğunu şu sözlerle açıklamıştır: “Eğer, biz birliktelikten bahsediyorsak, demokratik birliktelikten, hepimize fayda olacaktır. Kürtler de özgür olmalı, Türkler de özgür olmalı, bu coğrafyada, bu ülkede bütün diller özgür olmalı, bütün düşünceler özgür olmalı, bütün felsefeler özgür olmalı, bütün dinler özgür olmalı.” (TBMM, 2013j).

HDP Şırnak Milletvekili Hasip Kaplan 2013 yılında genel kuruldaki konuşmasında Kürt Sorununu bir eşit yurttaşlık sorunu olarak gördüğünü şu sözlerle ifade etmiştir:

Beyler, Kürt sorunu insan hakları sorunudur, bir hak sorunudur, bir demokrasi sorunudur, bir özgürlük sorunudur, bir kardeşlik hukukudur, bir eşit yurttaşlık onurudur ve şunu iyi bilin: 75 milyon insanımın içinde, ırkını, etnik kimliğini inkâr ederek, inancını inkâr ederek, aslını inkâr ederek o ülkenin eşit vatandaşı yapamazsınız zorla bir kimseyi. Hiç kimse zorla yapılamaz ve mutlu kılınmaz. (TBMM, 2013f)

Sırrı Sakık da 2013 yılında mecliste yaptığı konuşmada Kürtlerin eşit yurttaşlık talebinde bulunduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

Ünlü edebiyatçı aynen şöyle diyor. Bakın, diyor ki: "Önce ülken sana karşı belli taahhütleri yerine getirecek. Orada tüm haklara sahip bir yurttaş olarak görüleceksin. Baskıya, ayrımcılığa, hak etmediğin mahrumiyetlere maruz kalmayacaksın. Ülken yöneticileri sana bunları sağlamak zorunda kalacaklar. Yoksa, sen de o ülkeye borçlu bir şey olmazsın. Ne toprağa bağlılık ne bayrağa saygı. Eğer, ülken, senin başının dik bir şekilde dolaşmanı sağlıyorsa sen de o ülkeye her şeyini feda edersin; toprağa da bayrağa da". Biz Kürtler bu ülkede başı dik olarak dolaşmak istiyoruz. Sizden istediğimiz budur. Eşit yurttaşlık temelinde bir anayasa istiyoruz. Onun içindir ki bu Anayasa'ya saygı duymuyoruz, bu savaş yasalarına saygı duymuyoruz. (TBMM, 2013g)

Sakık, aynı yıl genel kurulda yaptığı bir başka konuşmada HDP'nin parti belgelerinde de sıkça geçen *halklar*, *Türkiye halkları* ifadelerini kullanmış, Kürtlerin ülkenin sahiplerinden olduğunu, Türklerden önce coğrafyada bulunduğunu söyleyerek konuşmasına karşı çıkan ve Kürt kimliğini reddeden görüşteki diğer partilere şu cümlelerle tepki göstermiştir:

Sizde de bu diğer halklara karşı düşmanlık nedir Allah aşkına? Bu ülke sadece siz Sünnilerin, Türklerin, bilmem kimlerin babasının çiftliği midir? Burada Ermeniler de yaşıyor, Yahudiler de yaşıyor, Rumlar da yaşıyor ve diğer halklara da saygılı olun. ..Gidin, Çanakkale'ye bakın, Çanakkale'de sadece sizin atalarınız gidip orada savaşmadı. Sonradan bu ülkeyi kendisine vatan edenler; Kafkaslardan, Boşnaklardan gelenler; siz bu ülkenin sahipleri değilsiniz, haddinizi bileceksiniz... Yoksa dönüp kafatasçılık yapıp yani Türkçülüğü tetiklemeye, Türk ırkını efendim arkadan dolanarak yok hepimiz bilmem nereden geldik... Nereden geldiyseniz biz bilmeyiz. Biz, bu toprakların sahibiydik, 1071'de giriş yaptığımızda da biz bu topraklardaydık, cumhuriyet oluştuğunda da bu topraklardaydık. Biz, hiçbir dönem, Kürtler, ne Osmanlı Dönemi'nde ne Cumhuriyet Dönemi'nde dönüp Türkiye halklarına ihanet etmemiş ve birlikte olmuşur. İhanet varsa sizin genetik mirasınızdadır. Atalarınızda ihaneti arayın. (TBMM, 2013h)

HDP'li Erol Dora, 2014 yılındaki bir başka genel kurul konuşmasında Türkiye'deki esas sorunun kurulmuş olan ulus devlet paradigmasından kaynaklandığını, ulus devlet paradigmasının tekçilik ve homojenleştirme projesi

olduğunu, bu yüzden de Türkiye'deki farklı etnik grupların, farklı inançların, farklı renklerin, farklı kültürlerin dışlandığını söylemiştir. Bu sorunun çözümünün eşitliği ve özgürlüğü esas alan farklı kültür, değer, inanç ve kimlikleri kapsayan bir anayasa olduğunu belirten Dora, “*Kürt meselesinin eşit yurttaşlık temelinde çözümlenemediği bir Türkiye'nin demokratikleşmesinden de bahsedemeyiz.*” demiş ve Kürt halkına eşit yurttaşlık haklarının sağlanmasının diğer tüm toplumsal dinamiklerin sorunlarının çözümüne zemin hazırlayacağını ifade etmiştir (TBMM, 2014f). Hasip Kaplan da insan hakları, çevre, ekoloji, kardeşlik, eşit yurttaşlık, demokrasi, çoğulculuk, kültürel çoğulculuk, çok dillilik gibi kavramları kapsayacak yeni bir anayasanın hayata geçirebilmesiyle ülkede barış ve kardeşliğin tesis edilebileceği düşüncesini açıklamıştır (TBMM, 2011d).

HDP’li bir başka milletvekili Sebahat Tuncel 2014 yılında genel kuruldaki konuşmasında “Biz gerçekten adil, demokratik, barışçıl, emekçinin, halkların özgürce yaşayabileceği, eşit yurttaşlık temelinde, gerçekten demokratik bir Türkiye için mücadelemizi yükselteceğiz.” (TBMM, 2014e) demiş, 2013 yılındaki bir başka konuşmasında da şu sözlerle Türkiye cumhuriyeti vatandaşlığına vurgu yapmıştır:

Nasıl biz birlikte yaşayacağız, nasıl gerçekten bu ülkede demokratik, eşit, özgürlükçü bir noktadan bir arada yaşamamızın koşullarını şey yapacağız, birbirimizi yok ederek mi, birbirimizi birbirimize benzeterek mi? Ben bu ülkede bir Kürt olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığında yaşamak istiyorum ama kendi dilimi, dinimi, kültürümü kullanmak istiyorum. (TBMM, 2013k)

HDP’li milletvekillerinin genel kurul konuşmalarının vatandaşlık kapsamında değerlendirilebilecek bölümlerinde vurgulanan diğer önemli bir kavram da anayasal vatandaşlıktır. Milletvekili Erol Dora 7 Haziran 2012 tarihli konuşmasında mecliste şu sözlerle anayasal vatandaşlık vurgusu yapmıştır:

Halkların farklı kimliklerini, kültürlerini kabul etmeyen, bütün farklılıkları kucaklayacak anayasal vatandaşlık tanımını içermeyen, ana dilde eğitimi kabul etmeyen, örgütlenme özgürlüğünü garanti altına almayan bir anayasanın yeni bir anayasa olması mümkün değildir. Aynı şekilde başörtülülerin çalışma hakkını, Alevilerin, Yezidilerin ve diğer farklı kültürlerin inanç hakkını, çalışanların, kadınların hakkını güvence altına almayan bir anayasanın halk tarafından kabul görmesi mümkün olmayacaktır. Bu bağlamdan hareketle yeni anayasa çalışmalarından umutlu olmamız gerektiğini düşünüyorum. Gerçekten demokratik, eşitlikçi, katılımcı ve içinde kırmızı çizgileri barındırmayan özgürlükçü bir anayasaya ülke olarak hepimizin ihtiyacı vardır. (TBMM, 2012d)

Dora'nın 2011 yılında yaptığı bir başka konuşmada da aynı konuya şu sözlerle değindiği görülmektedir:

Dileğimiz o ki yeni anayasa bu ülkede yaşayan bütün kimliklerin ve inanç gruplarının anayasası olsun. Yeni anayasa, anayasal vatandaşlık temelinde, herhangi bir etnik kimliğe vurgu yapmayan, bu ülkede yaşayan bütün vatandaşların kendilerini dâhil hissedebilecekleri ve "işte, benim anayasam bu" diyebilecekleri bir anayasa olmalıdır. Evrensel hukuk ve insan haklarının gözetildiği, bütün farklılıkları kapsayan demokratik ve sivil bir anayasa bu ülkenin en büyük ihtiyacıdır. Ancak böyle bir anayasayla eşitlik temelinde kardeşliği inşa edebiliriz. (TBMM, 2011e)

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda HDP'li milletvekillerinin meclis genel kurulunda yapmış oldukları vatandaşlık temelli konuşmalarda Kürt sorunu, eşit yurttaşlık, anayasal vatandaşlık, anadilde eğitim hakkı, halkların eşitliği konuları üzerinde durulduğu görülmüş, özellikle vurgulanan bu hususların hayata geçirilmesinde yeni anayasaya olan ihtiyaç dile getirilmiştir.

3.4.2.3. Grup Toplantısı Konuşmaları

2010 yılında BDP Grup Toplantısında Genel Başkan Selahattin Demirtaş, *“Hükümete ve devlete şunu söylüyoruz; ya bu halkın taleplerini dikkate alacaksınız ya da bu halk sel gibi coşup tüm engelleri aşarak özgürlüğüne, eşit yurttaşlık hakkına kavuşacaktır.”* diyerek eşit yurttaşlık vurgusu yapmış ve devletin eşit yurttaşlık taleplerini dikkate alması gerektiğini belirtmiştir (MeclisHaber, 2010).

Toplantıda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Kürtlerin bu ülkenin asli unsurları olduğundan söz etmesini de değerlendiren Demirtaş,

Kürtler de kendini tam olarak bu şekilde tarif ediyor. Ancak Kürtler, bu ülkenin asli unsuru olmaktan kaynaklı hakları ile birlikte asli unsur olunacağını söylüyor. Başbakan'ın, 'Kürtler bu ülkenin asli unsurudur' derken yapmak istediği şey aslında, 'hepimiz tekiz, hepimiz tek irtkanız, tek milletiz' anlayışını sağlamlaştırma söylemidir. (MeclisHaber, 2010)

diyerek Kürt sorununa Kürt kimliği yok sayılarak yaklaşıldığı yönündeki düşüncesini dile getirmiştir. Demirtaş, 2013 yılındaki başka bir grup toplantısında yeni anayasa çalışmalarını değerlendirirken komisyonda Kürt sorununun tartışılmamasını ve diğer üç partinin sorunu anayasada çözme iradesi göstermediğini ise şu sözlerle ifade etmiştir:

Kürt sorununu çözmek için biz bu Anayasa Komisyonu'nu kurmadık mı? Eğer Kürt sorununu tartışmayacaksanız, Kürt sorununu bu anayasada çözmeyecekseniz niye anayasa tartışıyoruz ki? Kenan Evren güzelini yapmış işte. Bozmayalım onu. Onu tartışacaksak, onun yasakladığı en ciddi şey Kürt sorunudur, Kürtler'e konulan yasaklardır. AKP, CHP, MHP Kürt karşıtlığında uzlaşmış ve yeni anayasanın yapılamayacağını ilan etmiştir. (Hürriyet, 2013c)

2015 yılının Ocak ayındaki HDP Grup toplantısında konuşan Eş Genel Başkan Figen Yüksekdağ'ın, Kobani'de peşmerge ile IŞİD arasındaki çatışmaların son bulmasını değerlendirirken “*Bugün artık Türkiye halkları hiç bir şeyden korkmasın, bu zalim, despot iktidardan korkmasın, artık cesur olmak için bütün Türkiye halklarının çok büyük bir gücü var. Kobanê direnişi ve halklarımızın kahraman evlatları Türkiye halklarına da cesaret armağan etmiştir*” (HDP, 2015) ifadelerini kullanması HDP'nin çokça vurguladığı *halklar, Türkiye halkları* söyleminin bir tekrarı olmuştur.

HDP'nin meclisteki ilk grup toplantısında partinin ilk eş başkanlarından Ertuğrul Kürkçü, HDP iktidarında asla ve asla devletin halkın efendisi olmayacağını, halkın devletin efendisi olacağını söylemiştir. Kürkçü, konuşmasının medyaya seslendiği bölümünde medyanın kim eşit yurttaşlık için girişimde bulunuyor ve müzakerenin gelişmesi için yeni kurumlar ortaya koyuyorsa onları gündeme taşıması gerektiğini söyleyerek (Evrensel, 2013) HDP'nin eşit yurttaşlık söylemini kullanmıştır.

3.4.2.4. Basın Demeçleri

2012'de BDP Eş Genel Başkanı olan Diyarbakır Belediye Başkanı Gülten Kışanak, Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndaki vatandaşlık görüşmeleriyle ilgili olarak CHP'yi eleştirmiş ve CHP'nin kültürel kimliklerin açıkça tanımlanarak güvence altına alınmasına karşı çıktığını söylemiştir. Kışanak anayasadaki mevcut laiklik tanımında da CHP'nin ısrar ettiğini ve bu tanımın Alevi vatandaşların sorunlarının nedeni olduğunu dile getirmiştir. Kışanak'ın şu ifadeleri yalnızca Alevileri değil Sünnileri de gözetken eşitlikçi yaklaşım olarak değerlendirilebilir:

...Zaten var olan bu laiklik olsaydı, bu ülkede Aleviler bu kadar eziyet görür müydü, bu kadar zulüm görür müydü, Çorum, Maraş, Sivas katliamları yaşanır mıydı? Bu gerçek

anlamda laiklik olsaydı, bu ülkede demokrat Müslümanlar, başını örtmek isteyen kızlarımız bu kadar zulüm görür müydü? (T24, 2012)

HDP Şırnak Milletvekili Hasip Kaplan yeni anayasa konusunda yaptığı açıklamada eşit yurttaşlık ve anadil gibi Kürt halkını ilgilendiren konularda meclisteki diğer üç partinin birlikte hareket ettiğini ifade etmiş, bu yaklaşım tarzının 12 Eylül ve önceki darbe dönemlerinde hazırlanan anayasaları hatırlattığı eleştirisinde bulunmuştur (BBC Türkçe, 2013).

Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun (O dönemde BDP milletvekili olan) HDP'li üyelerinin, BDP Genel merkezinde düzenledikleri basın toplantısında konuşan Altan Tan, Türklük tanımı ve anadil konusunda ırkçı yaklaşımların sürdüğünü belirtmiş ve *"Fiilen yeni anayasa rafa kalkmış bulunuyor."* (Özgür Gündem, 2013) diyerek vatandaşlıkla ilgili konularda uzlaşma sağlanamadığına dikkat çekmiştir. Tan mecliste düzenlediği basın toplantısında da yeni anayasada vatandaşlık tanımıyla ilgili *"ya 'Türklük' yerine 'Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı' ibaresini kullanacağız ya da Sayın Cumhurbaşkanı'nın dediği gibi nötr bir şekilde bir atıfta bulunmadan vatandaşlığı kanunla düzenleyeceğiz. Bu ikisi de olabilir"* (MeclisHaber, 2013) diyerek vatandaşlık tanımıyla ilgili iki yöntemi vurgulamıştır. Tan, ileri demokratik ülkelerde vatandaşlığın ya bir dil, din, mezhep ve kültürel vurgu yapmadan tanımlandığını ya da nötr bir şekilde *vatandaşlık kanunla düzenlenir* diye bir maddeyle tanımlama yapılmadığını ifade etmiş, bu iki yöntemden birinin tercih konusu olabileceğini belirtmiştir (MeclisHaber, 2013).

Anayasa Uzlaşma Komisyonuna başkanlık eden Meclis Başkanı Cemil Çiçek'in komisyon çalışmalarıyla ilgili partilere gönderdiği mektuba karşılık BDP'nin gönderdiği cevap mektubundaki şu ifadelerle eşit yurttaşlık savunulurken vatandaşlık tanımlamasındaki milliyetçi yaklaşıma karşı çıkmaktadır:

Komisyon, bu ülkedeki tüm yurttaşları kapsamak yerine birbiriyle milliyetçilik ve Türkçülük yarışına giren partilerin olumsuz tavırları nedeniyle tıkanmıştır. Komisyon, eşit yurttaşlık temelli talepleri bölünme paranoyasıyla engelleyenler tarafından tıkatılmıştır. Komisyon, gerçek ve tam bir demokratikleşmeden korktuğu için mevcut cunta anayasasının bile gerisinde bir monolitik yapıyı savunanlar tarafından tıkatılmıştır. Komisyon, cunta anayasasını savunan partilerle milliyetçilik yarışına giren iktidar partisinin tutumu nedeniyle tıkanmıştır. (MeclisHaber, 2013)

HDP'nin Uzlaşma Komisyonu'ndaki üyelerinden Ayla Akat Ata Hakkari'de yaptığı açıklamalarda ülkenin yeni bir vatandaşlık tanımına ihtiyacı olduğunu

söyleyerek mevcut tanıma karşı olduklarını tekrarlamıştır. Ata, anadille ilgili düşüncelerini ve Türkiye'deki herkes için özgürlük ve eşitlik istediklerini ise şu sözlerle ifade etmiştir:

...Demokratik özerlik de sadece Kürdistan için değil Marmara, Karadeniz, Akdeniz, İç Anadolu için de geçerli' dedik. O masada bunu ilk söylediğimizde kıyametler koptu. Ama bugün herkes Kürtlerin sadece kendisi için özgürlük ve eşitlik istemediğini, Türkiye'deki bütün halklar, dinler ve inançlar için özgürlük ve eşitlik istediğini biliyor. İşte bu noktadan sonra o masada susmaya başladılar. Kendi anadilimizde de yaşamak istiyoruz. Bu ülkede Türkçe'nin resmi dil olmasıyla hiçbir sorunumuz yok. Ama Kürdistan'da Kürtçe de resmi dil olsun istiyoruz (DHA, 2013).

2013'te BDP Muş milletvekili olan Ağrı Belediye Başkanı Sırrı Sakık, demokratikleşme ile hak ve özgürlükler konusunda atılması gerekli bazı adımları ve yeni anayasada benimsenecek olan eşitlikçi yaklaşımı “yol temizliği” olarak nitelendirmiş ve bu kavramı şöyle açıklamıştır:

...Nedir bu yol temizliği? Öncelikle bir anayasal süreç işliyor. Yeni Anayasa'da bütün kimliklere eşit mesafede olacak yeni bir yapılanmaya ihtiyaç vardır. Ayrıca şu anda binlerce KCK tutuklusunu var. Terörle Mücadele Kanunu nedeniyle hepimiz *terörist* ilan edilebiliriz. Bunun değiştirilmesi gerekir. Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu'nda değişiklikler yapılması gerekiyor. Yol temizliği budur. (Vatan, 2013b)

3.4.2.5. Mülakatlar

Çalışmadaki diğer üç partinin (AK Parti, CHP, MHP) olduğu gibi HDP'nin de Anayasa Uzlaşma Komisyonu üyesi milletvekillerinden konunun yeni anayasa yapım sürecinde ele alınışını değerlendirmede yararlanılacak veri elde etmek üzere mülakat talebinde bulunulmuş ancak milletvekillerinin talepte bulunulan dönemde yazılı veya sözlü mülakat vermeleri mümkün olmamıştır. Bu nedenle bu başlık altında veri sunulmamaktadır.

3.4.3. HDP'nin Vatandaşlık Yaklaşımı: Bulgular ve Genel Bir Değerlendirme

Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) tüzüğü tüm toplumsal kesimleri sayarak partinin herkesin temsilcisi olduğunu vurgulamaktadır. *Halk iktidarı* söylemi ve *eşit yurttaşlık* yaklaşımına tüzükte rastlamak mümkündür. Tüzükte *Türkiye'de yaşayan tüm halklar* ve *halklar* ifadeleri kullanılmıştır. Anadilde eğitim hakkı ve

inanç topluluklarının hak ve özgürlükleri belgede vurgulanan vatandaşlık hakları kapsamındaki diğer önemli konulardır.

HDP'nin parti programı Türkiye'nin çok kültürlü, çok kimlikli, çok dilli ve çok inançlı yapısına vurgu yapmakta, partinin tek tip Türk milleti anlayışına karşı olduğunu belirtmektedir. Eşit yurttaşlık, Türkiye halkları gibi ifadeler tüzükte olduğu gibi parti programında da mevcuttur. Programda çoğulculuk vurgusu yapılırken anayasal vatandaşlık kavramı da kullanılmış ve yeni anayasanın halkçı anayasa olması gerektiği konularına değinilmiştir.

HDP'nin seçim bildirgelerinde *halkların kardeşliği, halkların kendini yönetmesi* gibi ifadelerle birlikte eşit yurttaşlıktan bahsedilmektedir. Bireycilik yerine *bireysellikten öte toplumcu bir anlayış* kavramıyla toplumsallık savunulmaktadır. Bildirgelerde, kültürel ihtiyaçların karşılanmasının yanında farklı din ve inançlara inanç ve ibadet özgürlüğü ile inançsızların hakları da ele alınmıştır.

Tablo 5: HDP'nin Yazılı Belgelerinin İçerik Analizi

HDP ^[4]	Metin		Bayrak	Milli	Vatan	Vatandaşlık	Devlet	Millet	Toplum(sal)	Halk	Eşitlik	Birey(sel)	Hak	Özgürlük	İrk	(Ana)Dil	Din	Ulusal
2014	Tüzük*	632	-	1	-	1	-	-	4	28	10	2	12	4	1	2	-	-
2014	Parti programı	4.706	-	1	-	-	7	1	38	80	51	7	58	51	5	23	6	4
2011	Seçim Bildirgesi**	1.390	-	2	-	10	4	-	19	9	2	4	11	17	1	1	-	4
2014	Seçim Bildirgesi	5.803	-	2	-	-	1	-	41	60	-	7	67	16	-	19	3	-

Vatandaşlık yaklaşımını anlamada önemli görülen sözcüklerden HDP'nin yazılı belgelerinde özellikle vurgulanan ifadeler, partinin sözlü beyanlarında vurgulanan ifadelerle benzerlik göstermektedir. Partililerin sıkça kullandığı, *halk, halklar* ifadelerinin parti metinlerinde de yoğun olarak yer aldığı göze çarpmaktadır. HDP eşitlik, özgürlük, anadil sözcüklerini tekrarlar yazılı belgelerde kullanmışken, milli, millet, devlet sözcüklerine ise pek yer vermemiştir.

⁴ * Partinin Adı, Tanımı ve Amaç Bölümleri dikkate alınmıştır.

**BDP'nin desteklediği Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu Seçim Beyannamesi

Partinin önde gelen isimlerinin çeşitli mitinglerde yaptıkları konuşmalar değerlendirildiğinde partinin yazılı belgelerinde olduğu gibi eşit yurttaşlık söyleminin önemsendiğinden bahsedilebilir. Ezilen tüm kesimler ve tüm farklı kimlikler için yeni anayasa ihtiyacının dile getirildiği konuşmalarda *Türkiye halkları* ifadesi tekrar edilmiş, devletin vatandaştan yana olacağı bir yönetim vaat edilmiştir. *Halk iktidarı* kavramı kullanılarak halkın yöneteceği bir devlet fikri savunulmuş çoğulcu bir yaklaşımla tekçi anlayışa karşı çıkma gerekliliği üzerinde durulmuştur.

HDP Milletvekillerinin meclis genel kurulunda yapmış oldukları konuşmalarda anadilde eğitim konusu sıkça ele alınmış, ulus devletin vatandaşlık sorunlarına neden olduğu savunulmuştur. Konuşmalarda milletvekilleri Kürt sorununu eşit yurttaşlık sorunu olarak ele alırken *demokratik vatandaşlık*, *Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı*, *anayasal vatandaşlık* fikirleri tekrar edilerek vatandaşlığın anayasal vatandaşlık olarak ele alınmadığı bir anayasanın yeni anayasa olmayacağı görüşü dile getirilmiştir.

HDP grup toplantılarındaki konuşmalarda Kürt sorunu tartışılmadan yeni anayasa çalışması yürütmenin anlamsız olduğu fikri ileri sürülmüş, bu anlamda eşit yurttaşlık kavramı birçok kez tekrar edilmiştir. Devlet vatandaş ilişkisiyle ilgili olarak *devletin halkın efendisi değil*, *halkın devletin efendisi* olacağı bir yönetim ihtiyacından bahsedilmiştir.

HDP'li isimlerin basına yaptıkları açıklamalarda yeni anayasada *TC vatandaşlığı* ya da *nötr vatandaşlık* olması gerektiği düşüncesi dile getirilmiş, *bölünme paranoyasının* eşit yurttaşlığa engel olduğu ileri sürülmüştür. Açıklamalarda HDP'nin sadece Kürtler için değil tüm farklı etnik kimlikler, inançlar ve toplumsal kesimler için eşitlik ve özgürlük istediği vurgulanmıştır.

3.5. YENİ ANAYASA ÇALIŞMALARI SÜRECİNDE SİYASİ PARTİLER VE VATANDAŞLIK TARTIŞMALARI

3.5.1. Mevcut Vatandaşlık Tartışmaları ve Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun Çalışmaları

Türk vatandaşlığının hem milliyeti esas alan Alman vatandaşlık geleneğine hem de toprağa dayalı olarak tanımlanan Fransız vatandaşlık geleneğine benzeyen bir tür olduğunu söylemek mümkündür. Laik ve toprağa dayalı olması yönüyle Fransız geleneğinden esinlenen Türk vatandaşlığının, milliyeti önemseyen politikalar nedeniyle de Alman geleneğine benzediği söylenebilir. Aynı şekilde vatandaşlık tanımı Alman ekolündeki gibi *yukarıdan* yapılmıştır ancak Türk vatandaşlık anlayışı bireyin özel alandan ziyade kamusal alanda tanımlanması yönüyle de Fransız ekolüne benzetilebilmektedir.

Türk vatandaşlığının hem Alman geleneğinden hem de Fransız geleneğinden bir takım özellikleri barındırdığını söylemekle birlikte buna karşı görüşler de vardır. Kadioğlu'na göre Türk ve Alman vatandaşlık geleneklerinin farkı, Alman geleneğinde devletini arayan millet anlayışı hakimken Türk geleneğinde milletini arayan devlet anlayışının hakim olmasıdır. Kadioğlu, Tilly'nin milletini arayan devleti devlet öncülüğündeki milliyetçilik olarak; devletini arayan milliyetse devlet kurmaya çalışan milliyetçilik olarak açıkladığını belirtir (Kadioğlu, 2003). Türk vatandaşlığının Fransız geleneğinden ayrıldığı noktalar ise Fransız geleneğindeki devrimciliğin Türk geleneğinde bulunmadığı, Türk vatandaşlığının daha pasif, onaylayıcı, itaatkar bir pozisyonda olduğu, Fransız vatandaşlığına kıyasla Türk vatandaşlığının daha edilgen olduğu şeklinde belirtilmiştir (Uluç, 2012: 25).

Türk vatandaşlığının pasif, edilgen, itaatkar ve onaylayıcı bir pozisyonda olması Türkiye'deki vatandaşlık sorununun önemli bir parçasıdır. Vatandaşlığın adının Türk olması da farklı etnik kökene sahip vatandaşlar tarafından sorun olarak görülebilmektedir. Genel olarak da Türkiye'de vatandaşlıkla ilgili hem teorikte/tanımlamada hem de uygulamada sorunların var olduğu bilinmektedir. Vatandaşlıkla ilgili hem tanımlama sorununun hem de uygulamadaki sorunların

giderilmesini sağlayacak olanın ise vatandaşlığın anayasada yeniden tanımlanması olacağı düşünülmektedir.

Anayasaların önemini ortaya koyan Stephan Holmes'in "*Anayasalar, insanların delilik günlerinde intihara kalkışıp ölmeleri için, akliselim günlerinde kendilerini bağladıkları prangalardır*" benzetmesi (akt. Gülsoy, 2012: 2) anayasa yapımının akliselim günlerde olması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Anayasaların kriz zamanlarında yapılmış olması onların dayatılmış anayasa olduklarını gösterir ve anayasaların kriz yaratan değil, kriz çözen özelliğinden şüphe duymayı gerektirir. Ülkemizde anayasaların ve özellikle yürürlükteki 1982 Anayasasının kriz zamanlarında yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu anayasa dayatılmış anayasa kavramına uygundur. Bir anayasanın dayatılmış olmasıyla ilgili en önemli sorun ise halkın o anayasaya yabancılaşması ve bunun sonucunda vatandaşlık kültürünün gelişmemesi, ülkede gruplaşmaların ve cemaatler toplumunun var olmasıdır (Gülsoy, 2012: 2).

Türkiye'deki vatandaşlık sorununun da anayasa kaynaklı olduğu tartışılmaktadır. Bu nedenle de Türkiye'de neredeyse her dönemde var olan vatandaşlık tartışmaları yeni anayasa yapım sürecinde artarak varlığını devam ettirmiştir. Kadioğlu'na göre, Türkiye'de vatandaşlık (Sünniliği esas alan) tek dinli bir yapıda ve Türkçeyi tek dil olarak kabul eden milli bir devlete üye olmak anlamına gelmektedir. Ancak 1990'larda gayrimüslim ve Türk kökenli olmayan vatandaşların kamuda görünürlüğünün artması, vatandaşlığın milliyetten arındırılması sürecini beraberinde getirmiştir. Kadioğlu'na göre, vatandaşlığın milliyetten arındırılması süreci 1999'da Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne resmi olarak aday olmasıyla hız kazanmıştır. Bu konuda anayasal değişiklik yapılması gerekliliği tartışmaları anayasadaki "*devletin dili Türkçedir*" ifadesinin yerine "*resmi dili Türkçe'dir*" ifadesinin gelmesi, vatandaşın adının Türk olması yerine teritoryal bir anlam ifade eden Türkiyeli olması üzerine yoğunlaşmıştır (Kadioğlu, 2007: 283, 292). Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndaki vatandaşlık maddesi tartışmalarının da Kadioğlu'nun belirttiği konular üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür.

Mevcut anayasanın baştan aşağı Türklük ve Atatürkçülük renkleriyle boyalı bir anayasa olduğunu belirten Erdem, bu türden ayrıştırıcı kavramlardan kaçınabilmenin yolunun anayasal vatandaşlık anlayışını hakim kılmak olduğunu

ifade etmektedir. Erdem'e göre, yeni anayasadan beklenen herkesin anayasası olması ve toplumun çoğul yapısını dikkate alan bir toplum sözleşmesi olmasıdır. Kimseyi ikinci sınıf vatandaş statüsüne düşürmemenin ve yeni anayasayı ortak bir kimlik belgesi haline getirmenin yolu anayasada, toplumdaki farklı kimliklerden herhangi birine atıf yapmaktan geçmektedir. Anayasal vatandaşlık anlayışının mutlak bir gereği olarak etnik ve dini imalı bir kavram olan *Türklük* ile hukuken tanımlanması mümkün olmayan *Atatürkçülük/ Kemalizm* de yeni anayasada bulunmamalıdır. Bunun yerine evrensel siyasi değerlerin anayasada bulunması anayasal vatandaşlık anlayışına uygun bir tercihtir (Erdem, 2012b).

Coşkun da anayasada vatandaşlığın düzenlenmesiyle ilgili olarak iki yöntem olduğunu, bunlardan birincisinin herhangi bir tanıma yer vermemek olduğunu belirtir. İkinci yöntem ise vatandaşlığı anayasada tanımlamakla birlikte bu tanımda herhangi bir etnik ima taşıyan ya da çağrışımında bulunan ifadeye yer vermemektir. Coşkun bu noktada Türkiye cumhuriyeti vatandaşı ifadesinin yerinde olacağını düşünmektedir. Coşkun, anayasanın vatandaşlar arasındaki mutabakatın ifadesi olduğunu ve bu nedenle TC Vatandaşlığının anayasacılık ruhuna daha uygun olduğunu savunur (Coşkun, 2009).

Vatandaşlık bir çok demokratik ülkenin anayasasında nötr olarak tanımlanmış, anayasaların önemli bir bölümünde herhangi bir vatandaşlık tanımına yer verilmemiş ve vatandaşlık sadece bir özne olarak kullanılmıştır. Vatandaşlığın tanımlandığı anayasalarda ise, vatandaşlığın devletle kişi arasındaki bir bağ olduğunu vurgulanmıştır. Dünyada çok az ülkede ise vatandaşlık etnik temelle tanımlanmıştır (Bilir, 2012). Yeni anayasadaki vatandaşlık tartışmaları temel olarak mevcut Türk vatandaşlığı anlayışının devam ettirilmesinin mümkün olmadığını ve etnik olmayan bir vatandaşlık tanımının yapılması gerektiğini savunan bu görüşlerle Türk vatandaşlığından taviz vermenin bölünmeyle sonlanacağını savunan görüş arasındadır.

Mevcut 1982 Anayasasının 1980 darbesi sonucu hazırlanmış olması ve temel hak ve özgürlükler konusunda toplumun ihtiyaçlarını karşılayamıyor olması, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık süreci, dünyadaki demokratik gelişmelerin Türkiye'yi de etkilemesi gibi nedenler yeni bir anayasaya olan ihtiyacın daha da görünür olmasını sağlamıştır. Değişen koşullara yönelik olarak üzerinde birçok

değişiklik yapılan 1982 Anayasası, anayasanın değişmesini savunan farklı kesimler tarafından *yamalı bohça* tabiriyle eleştirilmiş, anayasada yapılan tüm değişiklikler yeni anayasaya olan ihtiyacın göstergesi kabul edilmiştir. Özellikle 2010 yılındaki Anayasa değişikliği referandumunda değişikliklerin %58 gibi Türkiye’de tek başına hiçbir siyasi partinin elde edemeyeceği bir oy oranıyla kabul edilmesi, değişikliğin farklı toplumsal kesimlerin ortak talebi olduğu sonucuna varılmasını sağlamıştır. Nitekim 2011 yılında, siyasi partilerin zaman zaman seçim vaadi olarak sundukları yeni anayasa konusunda çalışmalar mecliste bir uzlaşma komisyonu kurulmasıyla başlamıştır.

Türkiye’de toplumsal bir ihtiyaç olduğu kabul edilen yeni anayasanın hazırlanması için 2011 genel seçimlerinden sonra TBMM bünyesinde Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurulmuş, mecliste grubu bulunan AK Parti, CHP, MHP ve HDP (o dönemde BDP)’nin komisyon çalışmalarında eşit temsil anlayışıyla üçer tane milletvekili görevlendirmesiyle komisyon, Meclis Başkanı başkanlığında çalışmalarına başlamıştır. Görevi anayasa yapım sürecini yönetmek ve anayasa taslak metnini hazırlamak olarak açıklanan komisyonun, 2011-2013 yılları arasında süren çalışmalarında toplam 48 madde üzerinde uzlaşmış, ancak AK Parti’nin komisyondan çekilmesiyle komisyon dağılmış ve yeni anayasa çalışmaları devam ettirilememiştir. Süreçte her ne kadar dört siyasi partinin temsilcileri görüşmeleri sürdürse de sivil toplumun da çalışmalara destek sağlaması amacı gözetilmiş, 57 sivil toplum kuruluşu, 16 siyasi parti ve birçok üniversite anayasa taslağı, fikir ya da öneri sunmuştur (TBMM, 2015).

Anayasaların toplumun farklı kesimlerinin bir arada yaşamasını sağlayan ve devleti sınırlayabilen metinler olması anayasa yapımının da önemini ortaya koymaktadır. Anayasaların bu özelliğinden dolayıdır ki Türkiye’de anayasa yapım süreci dikkatle izlenen bir zaman dilimi olmuştur. Anayasa Uzlaşma Komisyonu tarafından 2011-2013 yılları arasında yürütülen çalışmalarda uzlaşılamayan maddelerden biri olarak kalan vatandaşlık maddesi de komisyonda görüşüldüğü dönemde kamuoyunda da tartışılmış, uzlaşılamanın nedeni olan partilerin farklı vatandaşlık tanımları medyada da yer almıştır.

3.5.2. Siyasi Partilerin Vatandaşlık Önerileri/Tanımları

3.5.2.1. AK Parti'nin Vatandaşlık Tanımı

Yeni anayasa taslağının 35. maddesinde düzenlenen vatandaşlık kavramıyla ilgili AK Parti tarafından üç tanım yapılmıştır. Birinci tanım “Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.” iken ikinci tanım 1924 anayasasındaki tanıma benzeyen “Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkese, din ve ırk farkı gözetilmeksizin Türk denir.” olmuştur. Üçüncü tanımsa “Vatandaşlık temel bir haktır. Kanunun öngördüğü esaslara uygun olarak bu statüyü kazanan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.” tanımıdır (Yeğen, 2008: 56,65). Ancak nihai olarak AK Parti Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndaki ilgili görüşmelerde şu vatandaşlık tanımını vermiştir:

Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşıdır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ana veya babanın çocuğu doğumla vatandaşlık kazanır. Vatandaşlık kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiç kimse vatandaşlıktan çıkarılamaz.(AK Parti, 2012c)

3.5.2.2. CHP'nin Vatandaşlık Tanımı

Parti içinde vatandaşlık tanımı konusunda farklı önerilerin dile getirildiği CHP vatandaşlıkla ilgili bölüme hem *Vatandaşlık* hem de *Türk Vatandaşlığı* başlığını vermiştir. Komisyona tanım vermeden önce -basına da yansıyan- vatandaşlık tanımını “*Türk vatandaşlığı; dil, din, ırk, cinsiyet, etnik köken vb. sebeplere bağlı olmaksızın herkesin eşitlik temelinde Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olması anlamına gelir.*” ifadeleriyle yapan CHP'nin komisyona verdiği vatandaşlık maddesiye şöyledir:

“Türk Vatandaşlığı” din, dil, ırk, cinsiyet, etnik köken, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri sebeplere bağlı olmaksızın herkesin “eşitlik” temelinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması anlamına gelir.
Vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesine dair usul ve esaslar kanunla düzenlenir. Vatana bağlılık ile bağdaşmayan eylemlerin mutlak biçimde zorunlu kıldığı haklı nedenler bulunmadıkça kimse vatandaşlıktan çıkarılamaz. (CHP, 2012b)

3.5.2.3. MHP'nin Vatandaşlık Tanımı

Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na verilen vatandaşlık maddelerinden mevcut 1982 Anayasası'nın 66. maddesine en çok benzeyen MHP'nin önerdiği maddedir. Birkaç küçük değişiklik dışında mevcut vatandaşlık maddesiyle aynı olan MHP'nin vatandaşlık maddesi önerisi şöyledir:

Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür. Türk vatandaşı babanın veya Türk vatandaşı ananın çocuğu Türk vatandaşıdır. Vatandaşlık kanununun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz. (MHP, 2012)

3.5.2.4. HDP'nin Vatandaşlık Tanımı

Komisyonca verilen vatandaşlık maddelerinden *Türkiye vatandaşlığını* kullanan tek parti HDP (komisyon çalışmaları sürecinde BDP) olmuştur. HDP'nin vatandaşlık maddesi ise şöyledir:

Türkiye vatandaşlığının kazanılmasında, kullanılmasında ve kaybedilmesinde, dil, din, ırk, etnik köken, kültür, cinsiyet, cinsel yönelim ve benzeri farklılıklar gözetilemez. Vatandaşlığa ilişkin esaslar kanunla düzenlenir. Hiç kimse kendi isteği dışında vatandaşlıktan çıkarılamaz. (BDP, 2012)

3.5.3. Karşılaştırma: Siyasi Partilerin Vatandaşlık Tanımlarındaki (ve Yaklaşımlarındaki) Benzerlikler Ve Farklılıklar

Yeni anayasa çalışmalarında vatandaşlık tanımı, Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nda üyesi bulunan dört siyasi partinin uzlaşmadığı konulardandır. Partilerin tanımlarında bazı benzerlikler olmakla birlikte dört partinin ortak bir tanım yapması mümkün olmamıştır. Siyasi partilerin Uzlaşma Komisyonu'na verdikleri tanımlar genel bir değerlendirmeye etnik kimliğe vurgu yapan ve etnik kimliğe vurgu yapmayan tanımlar olarak ayrıldığında AK Parti ve HDP'nin tanımlarında etnik kimlik vurgusu olmadığını görmek mümkündür. MHP ve CHP ise tanımlarında vatandaşlığın adını Türk vatandaşlığı koyarak etnik kimlik vurgusunda bulunmuşlardır.

AK Parti, komisyona verdiği tanımda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ifadesini kullanarak mevcut anayasadaki tanımdan farklı bir önermede bulunmuştur.

Mevcut Türk vatandaşlığı ifadesinden farklılaşan TC Vatandaşlığına CHP ve MHP tarafından karşı çıkılmıştır. AK Parti'nin benimsediği Türkiyelilik söylemi de yine CHP ve MHP tarafından karşı çıkılan bir görüş olmuştur. AK Parti Türkiyeliliği bir üst kimlik olarak önermekte tüm etnik kökenleri Türkiyelilik altında alt kimlik olarak tanımlamayı tartışmaktadır. Vatandaş etnik köken, inanç, siyasi kimlik ve benzerinden soyutlayan bu yaklaşım Türkiye'de birçok farklı etnik köken ve inanç grubu olduğu göz önünde bulundurulduğunda toplumun geniş bir kesiminden kabul görecektir bir vatandaşlık anlayışı olarak görünmektedir.

Günümüz dünyasındaki vatandaşlık modellerine göre incelendiğinde AK Parti'nin vatandaşlık tanımı farklı kültürlerin tanınması ve etnik veya dini inanca göre ayırım yapılmaması noktasında çok kültürcü vatandaşlığa yakın görünmektedir. Ancak çok kültürcü vatandaşlığın farklı kültürlerin yaşatılması için benimsediği federal yapı konusunda AK Parti'nin net bir politika izlediğini söylemek mümkün değildir. AK Partililerin Türkiye'de başkanlık sistemine geçişi tartışmaya açmaları federal bir yapı düşünüldüğünün bir göstergesi olabilir; ancak bu durum netlik kazanmadığından AK Parti'nin vatandaşlık yaklaşımının çok kültürcü yaklaşımla birebir örtüştüğünü söylemek mümkün değildir.

AK Parti'nin vatandaşlık söylemi, bastırılan farklı kimliklere eşit vatandaşlık anlayışıyla yaklaşan anayasal vatandaşlık kuramına yakın görünmektedir. Anayasal vatandaşlık, vatandaşlığın ulustan ziyade anayasa dayandırılmasını öngörür. Etnik vatandaşlık tanımı yapmaktan kaçınan, Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığı söylemini benimseyen AK Parti'nin bu anlamda Anayasal vatandaşlık tanımına yakın olduğu düşünülebilir. Anayasal vatandaşlığın üç unsuru olan etnisite içermeyen vatandaşlık tanımı, farklılıkların kendilerini ifade edebilmesi ve devletin kimliklere eşit mesafede olması şartlarını AK Parti'nin söylemde sağladığını söylemek mümkünse de pratikte üçüncü unsurla ilgili sorunlar olduğu tartışılmaktadır. Devleti yönetme gücünü elinde bulunduran AK Parti'nin uygulamada tüm kimliklere eşit mesafede olduğu konusu tartışmasız değildir ve bu konuda partiye ciddi eleştiriler vardır. Bu noktada AK Parti'nin vatandaşlık yaklaşımının anayasal vatandaşlık modeline tam olarak uyduğu söylenememekte ancak modelle benzerlik gösterdiği düşünülmektedir.

Mevcut vatandaşlık tanımından farklılaşan bir diğer tanım HDP'nin tanımıdır. HDP *Türkiye Vatandaşlığı* ifadesini kullanan komisyondaki tek partidir. Mevcut tanımdan farklılaşma yönüyle ve önerilen tanımla HDP'nin vatandaşlık yaklaşımı AK Parti'nin yaklaşımıyla benzerlik göstermektedir. Nitekim hem Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı hem de Türkiye vatandaşlığı ifadeleri vatandaşlığın anayasada tanımlanmasını gerektiren ve bir ulus yerine anayasaya bağlı vatandaşlığı ifade eden *Anayasal Vatandaşlık* kuramına uygun düşmektedir. Anayasal vatandaşlık, vatandaşlığın her türlü etnik, dinsel ve kültürel imalardan arındırılmış olmasını gerektiren, farklılıkları korumanın bir yolu olarak görülen, tüm kimlikleri eşitleyen, bireyin devlet karşısında üstünlüğünü savunan, farklı kimliklerin asimile olmasına ve bastırılmasına karşı çıkan, eşit vatandaşlığı önceleyen bir kuram olması yönüyle HDP'nin hem komisyona verdiği tanımla hem de partinin genel vatandaşlık söylemiyle uyumlu görünmektedir. Buna dayanarak HDP'nin vatandaşlık yaklaşımının anayasal vatandaşlık tanımına eşit olduğunu söylemek mümkündür.

HDP'nin Türkiye'deki en önemli vatandaşlık sorununu Kürt sorunu olarak gördüğünü söylem ve politikalarından anlamak mümkündür. HDP bu sorunu bir hak ve özgürlük ile kimlik sorunu olarak görmektedir. HDP'nin özellikle anadilde eğitim fikrini ısrarla savunması, eğitim dili olmadığı takdirde Kürtçenin asimile olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Özellikle Kürt kökenli vatandaşları Kürt halkı ismiyle ayrı bir halk olarak isimlendiren HDP, Kürt halkının kültür, özellikle de dil asimilasyonuna uğradığını vurgulamaktadır. Bu noktada HDP'nin çok kültürcü vatandaşlık yaklaşımını benimsediği tartışılabilir. Ulus devletin tek kültürlü anlayışına karşı çıkan çok kültürcü vatandaşlık yaklaşımı farklı kültürlerin asimile edilmesine ve dayatmacı politikalara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ulus devlete bir tepki olarak ortaya çıkan çok kültürcü vatandaşlıkta farklı kültürlerin asimilasyonunu engellemenin yolu olarak sunulan federal yapı düşüncesinin HDP'de demokratik özerklik olarak isimlendirilmesi partinin vatandaşlık yaklaşımının çok kültürcü vatandaşlık modeliyle benzeştiğini göstermektedir.

HDP'nin söylemindeki halklar vurgusunun partiyi, halk söylemine sahip bir vatandaşlık anlayışı olan ve vatandaşı pasif hak alıcısı olmaktan öte demokrasinin yayılmasını ve radikalleşmesini sağlayan unsur olarak kabul eden radikal demokratik vatandaşlık anlayışına da yaklaştırdığını söylemek mümkündür. Parti, yerel

yönetimlerin aktifleşmesiyle vatandaşın daha çok yönetime katılması amacına yönelik söylemi ve her türlü ötekileştirme ve ayrımcılığa karşı olan eşitlikçi söylemi dolayısıyla bu anlayışa yakın görünmektedir. HDP'nin söyleminde sadece etnik farklılıklar arası eşitlik değil, tüm toplumsal kesimler arası eşitlik vurgusu genel geçer bir tüm toplumsal kesimler ifadesiyle belirtilmek yerine toplumsal kesimler tek tek sayılarak belirtilmesi de her türlü ayrımcılık ve ötekileştirmeye karşı olan anlayışlarının bir ifadesi olarak radikal demokratik vatandaşlığa yakınlık göstermektedir.

Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığına karşı çıkan MHP'nin Uzlaşma Komisyonu'na verdiği vatandaşlık tanımı 1982 Anayasasındaki tanımın neredeyse aynısı olarak kalmıştır. MHP'nin genel söyleminden çıkarılacak sonuca göre partinin vatandaşlığı *Türk* ifadesinden ayrı tanımlaması mümkün görünmemektedir. MHP'nin yaptığı vatandaşlık tanımı klasik ulus devletin vatandaşlık anlayışına uygun düşmektedir. Farklı kimliklerin tanınması fikri bile MHP tarafından bölücülük, ayrılıkçılık olarak yorumlanmakta, vatandaşlığın Türk kavramından ayrı tanımlanması ihanet olarak kabul edilmekte ve bu kapsamda yapılacak yeni anayasa partililerce *Anayasa darbesi* olarak nitelendirilmektedir. Bu keskin görüş dolayısıyla MHP'nin vatandaşlık tanımı diğer üç partiden ayrılmaktadır. Ancak Türk vatandaşlığı ismini kullanması yönüyle CHP ile MHP'nin vatandaşlık tanımının benzeştiği söylenebilir.

MHP, CHP'ye benzer olarak toprağa dayalı vatandaşlık anlayışı olan Fransız geleneğini reddetmekte ve ulusa dayalı vatandaşlık anlayışı olan Alman vatandaşlık geleneğini takip etmektedir. MHP ve CHP benzer bir biçimde vatandaşlığı Türklük olarak algılamakta, Türklüğü ise bir etnik kimlik olmaktan öte farklı etnik kökenleri içinde barındıran bir millet olarak açıklamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Arap vb. farklı etnik kimliklerin hepsi Türk milletinin bir unsurudur. Bu ön kabul tüm farklı etnik kimlikleri Türk vatandaşı olarak tanımlamayı gerektirmektedir ve iki parti vatandaşın adını Türk kabul etmektedir.

CHP'nin Uzlaşma Komisyonu'na verdiği vatandaşlık tanımında hem Türk vatandaşlığı hem de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ifadelerinin bulunması partinin vatandaşlık yaklaşımını vatandaşlık modelleriyle eşleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Genel olarak partide vatandaşlık konusunda iki temel eğilim

olduğunu bilmekle birlikte Türk vatandaşlığının savunulduğu görüş daha ağır basmaktadır. Bu yönüyle CHP komisyona verdiği tanımda Türk vatandaşlığının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı anlamına geldiğini belirtmiş ancak yine de vatandaşın adını Türk olarak kabul etmekten vazgeçememiştir. CHP Türk vatandaşlığındaki Türk ifadesinin ırk içermediğini, bunun vatandaşın adı olduğunu savunmaktadırlar.

CHP'nin komisyona verdiği tanım gibi genel vatandaşlık yaklaşımı da hem Türk vatandaşlığına hem de Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığına yakın görünmektedir. Bu yaklaşım farklılığının partide iki belirgin vatandaşlık görüşünün varlığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen sözlü beyanlara ve yazılı parti belgelerine dayanarak CHP içinde iki temel eğilim olduğunu söylemek mümkündür. Bu eğilimlerden daha ağırlıklı olanı ve partinin *resmi* görüşü olarak bilineni Türk vatandaşlığını savunmaktır. Eşit yurttaşlık, anayasal vatandaşlık, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı, Türkiyelilik gibi kavramların seslendirildiği ikinci eğilim ise parti içindeki farklı görüşler olarak kalmış, CHP'nin genel vatandaşlık yaklaşımı olarak benimsenememiştir. Bu anlamda CHP'nin Türkiyelilik, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı, anayasal vatandaşlık söylemleri partiyi AK Parti ve HDP'nin vatandaşlık anlayışlarına yaklaştırsa da partide baskın olan vatandaşlık görüşü, vatandaşlık yaklaşımı olarak partinin MHP ile aynı çizgide olduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında parti tüzüğü, parti programı, seçim bildirgeleri, miting konuşmaları, basın demeçleri, grup toplantısı konuşmaları ve meclis konuşmaları incelenen partilerin yazılı belgeleriyle sözlü beyanları arasında zaman zaman söylem farklılıklarına rastlanmıştır. AK Parti'nin yazılı belgeleri tamamen eşitlikçi ifadelerle yer verirken sözlü beyanlar çeşitlilik göstermiş, açıklamayı yapan partiliye ya da açıklamanın yapıldığı zamana göre eşitlikçi ya da eşitsizlikçi bir tutum sergilebilmiştir. HDP yazılı dokümanlarındaki toplumun tüm kesimlerini kapsama söylemini gerçekleştirmek için sözlü beyanatlarda farklı kesimlere hitap etmeye ve tutarlı bir yaklaşım sergilemeye çalışmıştır. Ancak yazılı dokümanlarda sadece Kürtlerin haklarını savunmayan, toplumun çok farklı kesimlerinin sorunlarını dile getiren HDP'nin sözü beyanlarında diğer kesimler tamamen yok sayılmamakla birlikte Kürtlerin sorunları ağırlık kazanmıştır.

MHP yazılı belgelerle sözlü beyanlar arasında en fazla uyum gözetilen partidir. Partide tam olarak bir söylem birliği olduğunu söylemek mümkündür. Farklı kişisel görüşlerin dile getirildiğine rastlanmazken partililerin vatandaşlık kapsamındaki açıklamaları partiyle tam olarak uyumludur. Öyle ki partili isimlerin karşı çıkılan yaklaşımları eleştirirken kullandıkları kelimeler bile aynıdır. Örneğin, Türkiyelilik kavramı için partinin farklı isimleri aynı şekilde *zirva* nitelemesini kullanmış, farklı kimliklerin tanınmasını benzer ifadelerle *bölücülük*, *teröre zemin hazırlama* olarak izah etmişlerdir. MHP vatandaşlık yaklaşımını teorik olarak açıklamada, daha katı bir tutum takınırken pratikte daha eşitlikçi bir söylem benimsemiştir. Partinin vatandaşlık tanımı çok netken ve farklı kimliklerin tanınmasına karşı çıkarken, uygulamada Kürt, Alevi vb. toplumsal kesimlerin sorunlarına duyarlı açıklamalar yapılmaktadır.

Partilerin vatandaşlık tanımları ile hak ve özgürlüklere yaklaşımlarının ayrı ayrı değerlendirilmesi de söylemlerinde zaman zaman farklılıklar görüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Partiler tarafından vatandaşlık tanımında geniş ve kapsayıcı ifadeler kullanırken hak ve özgürlükler konusunda daha sınırlı ifadeler kullanılmıştır; ya da hem tanımda hem de hak ve geniş veya dar bir bakış açısını yansıtmışlardır. Aşağıdaki tablo partilerin söylemlerinden yola çıkarak tanım ve haklar konusundaki yaklaşımlarının bir değerlendirmesini göstermektedir:

Tablo 6: Partilerin vatandaşlık tanımları ile hak ve özgürlük söylemlerinin değerlendirilmesi

		Vatandaşlık Tanımı	
		Dar	Geniş
Hak ve özgürlükler	Geniş	CHP	HDP
	Dar	MHP	AK PARTİ

Tabloda da görüldüğü gibi CHP dar bir vatandaşlık tanımı yapmasına rağmen hak ve özgürlükler konusunda daha geniş bir söylem benimsemiştir. MHP'nin tanımıyla birlikte hak ve özgürlükler söylemi de dar olarak değerlendirilebilir. AK Parti geniş bir vatandaşlık tanımı yapmış ancak hak ve özgürlükler konusunda özellikle son iki yılda dar bir bakış açısını yansıtmıştır. HDP'nin ise hem vatandaşlık

tanımı hem de tüm toplumsal kesimleri kapsayan hak ve özgürlükler yaklaşımıyla geniş bir söylemi yansıttığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak dört siyasi partinin vatandaşlık tanımında uzlaşmaları mevcut tanımlarla mümkün görünmemektedir. Partilerin kendi tanımlarını yeni anayasa konusundaki kırmızı çizgileri haline getirmeleri hem anayasa görüşmelerinin ilerlemesine engel olmuş hem de kamuoyunda vatandaşlık konusunun kısa vadede uzlaşılacak bir konu olduğu izlenimi bırakmıştır.

SONUÇ

Sadece Türkiye’de değil dünyada da çok tartışılan bir kavram olduğunu birçok çeşit ve buna bağlı olarak da farklı tanımları olmasından anlayabileceğimiz vatandaşlık kavramı birey-devlet ilişkisinin isimlendirmesi olarak siyasetin önemli konularından biridir. Vatandaşlık kavramının ilerlemesinin siyasetin ya da toplumların tarihi kadar uzun bir zamana yayıldığını söylemek pek mümkün değildir; çünkü kavramın gelişmesi daha çok 18. yüzyıl ve sonrasında olmuştur. Bulunduğu mekanın ve toplumların en önemli ögesi olan bireyin kendine güvenli ve düzenli bir toplum hayatı sağlamak için kurduğu devlet tarafından göz ardı edilmesi vatandaşlık uygulamalarının bugün neden tam olarak istenen düzeyde gerçekleşmediğinin de açıklamasıdır.

Vatandaşlığın kişilerin tek bir birey olarak ya da toplum olarak devletten hak ve özgürlüklerini alabilmeleri anlamına geldiği düşünüldüğünde kavramın açıklanmasında hak ve özgürlükler temel unsurlardır. Dünyada öncelikli olarak küreselleşmenin ve iletişim teknolojisinin etkisine bağlı olarak gelişen kavram, bugün pek çok farklı tanıma kavuşmuş, literatürde pek çok farklı türde vatandaşlık açıklaması bulunur hale gelmiştir. Vatandaşlık uygulamalarının ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesi de ülkelerin bu türlerden hangisinin kendisi için uygun olduğuna karar vermeleriyle ilgilidir.

Türkiye’de vatandaşlık kavramı sadece cumhuriyetin kuruluşundan itibaren değil, daha öncesinde Osmanlı döneminde de tartışılan bir konudur. Türkiye’deki vatandaşlık sorunları daha çok eşitliğin tam olarak uygulanması, vatandaşlığın dine ya da etnik kökene bağlı kalmaması gibi önemli konuların deyimi yerindeyse kağıt üstünde kalmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de her ne kadar teorikte (anayasada ya da resmi söylemde) vatandaşlığın herkes için sorunlu olmadığını görmek mümkünse de uygulamada çok ciddi sorunlar göze çarpmakta, vatandaşların bir kısmı cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren etnik kökenlerine ya da dinlerine dayalı olarak ayrımcılıklara maruz kalabilmektedir.

Osmanlı'da çok uzun bir süre millet sisteminin hakim olduğu ve bir üst kimlik olarak Osmanlılık kavramının var olduğunu gözlemlemekle birlikte Osmanlı'da da vatandaşlıkla ilgili sorunlar günümüzdekine benzerlik göstermektedir. Millet sisteminde her ne kadar milletler kendi içinde eşit olsa da ve herkes *Osmanlı* kabul edilse de milletler arasında *Müslüman* ve *Türk* kimliğinin daha çok öne çıkması ve *Millet-i Hakime* ismiyle açık bir şekilde üstün varsayılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlık sorununu Osmanlı'dan miras aldığını ve sorunun temelde aynı anlayıştan kaynaklandığının göstergesidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni bir devlet kurmanın ve yeni bir anlayışı yerleştirmenin getirdiği zorluklara bağlanan eşitlik ihmalleri ve buna bağlı gelişen vatandaşlık sorunları, devletin ilk yıllarının geçmesiyle çözülememiş ve aradan geçen 90 yıldan fazla sürede de kimi zaman kısmi düzelmelerle kimi zamansa sorunların daha da artmasıyla günümüze kadar gelmiştir. Kavram Türkiye'de artık çok daha fazla tartışılan ve sorunlara çözüm aranan bir konumdadır. Sorunun çözümü için ilk akla gelen Türkiye için yeni bir vatandaşlık tanımının geliştirilmesi ya da var olan tanımlardan ihtiyaçları karşılayan uygun tanımın belirlenmesi ve bu tanımın bireylerin hak ve özgürlüklerinin teminatı olan anayasaya yerleştirilmesidir.

Birçok açıdan sorunlu olan Türkiye'nin mevcut anayasasının değiştirilmesi vatandaşlık sorunlarının çözümü için de toplumun geniş bir kesimi tarafından gerekli görülmekte ve değişiklik talep edilmektedir. Özellikle 2010 yılındaki anayasa referandumunun sonucu yeni anayasaya olan ihtiyacın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu noktada TBMM bünyesinde bir Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun kurulup yeni anayasa yapma çabalarında bulunulması isabetlidir. Ne var ki Komisyon uzlaşamayan konulardan kaynaklanan tıkanmayla çalışmalarını devam ettirememiş, yeni anayasada vatandaşlığın tanımlanması da uzlaşamayan konulardan biri olmuştur. Mecliste grubu bulunan ve Uzlaşma Komisyonu'na temsilci veren dört siyasi partinin vatandaşlık yaklaşımları uzlaşımın gerçekleşmemesinde etkili olmuştur.

Siyasi partilerin bu süreçteki vatandaşlık yaklaşımlarını inceleyen bu çalışmada elde edilen veriler ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Tartışmalara konu olan Türk vatandaşlığının Osmanlı vatandaşlığından farkı, etnik bir kimlik olan *Türk* isminin vatandaşa verilmesidir. Türk vatandaşlığı

ulusa dayalı vatandaşlık anlayışını yansıtan Alman geleneğine benzemektedir.

- Osmanlı vatandaşlığı devletin adı *Osmanlı*'yı vatandaşın adı olarak belirleyerek toprağa dayalı vatandaşlık anlayışının yansımaları Fransız vatandaşlık geleneğine yakın görünmektedir.
- Osmanlı vatandaşlığı ve Türk vatandaşlığı arasında vatandaşın adına dayalı olarak fark görülmesine rağmen anlayış olarak ikisi arasında çok büyük farklar olduğunu söylemek mümkün değildir. Her iki anlayışta da *Müslüman-Türk* ün öne çıktığını Osmanlı Devleti'nde *Millet-i Hakime* anlayışıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde çoğunluğun adının vatandaşa verilmesiyle ve uygulamalarla görmek mümkündür. Bu anlamda iki anlayışın da Türkiye için tartışılan Anayasal vatandaşlık modeliyle uyumlu olduğunu söylemek mümkün değildir.
- Türk vatandaşlığıyla ilgili tartışmaların daha çok etnik temelli olduğu görülmektedir.
- Türkiye'de TBMM'deki siyasi partiler tarafından vatandaşlıkla ilgili tanım ve uygulama sorunlarının yeni anayasayla çözülebileceği öngörüsünde bulunulmuştur.
- Bu öngörüye dayanarak, yeni anayasanın bir Uzlaşma Komisyonu ile yapılması gerekli ancak komisyondaki dört siyasi partinin toplumun tamamını temsil etmediği düşünüldüğünde yetersiz bir adımdır.
- Uzlaşma komisyonundaki vatandaşlık tartışmaları da daha çok etnik temelli vatandaşlık tanımı yapıp yapılmayacağı üzerinde yoğunlaşmıştır.

AK Parti

AK Parti'nin söyleminin incelenmesiyle elde edilen bulgulara dayanarak partinin vatandaşlık yaklaşımıyla ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- AK Parti'nin vatandaşlık tanımı etnisite içermeyen bir tanım olarak *Türkiye Vatandaşlığı* ya da *Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı* şeklinde bir önermedir.
- AK Parti'nin üst kimlik anlamında TC Vatandaşlığı önermesi Osmanlı'daki üst kimlik *Osmanlılık* anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Partinin genel eşitlikçi

söylemine zıt olarak zaman zaman söylemde görülen Müslüman-Türk vurgusu da Osmanlılıktaki Millet-i Hakime anlayışına benzemektedir.

- AK Parti'nin vatandaşlık söylemindeki *Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı* ve *Türkiyelilik* gibi kavramlardan yola çıkarak partinin vatandaşlıkta iradi katılım düşüncesini ve toprağa dayalı vatandaşlığı vurguladığını buna bağlı olarak da vatandaşlık yaklaşımının Alman-Fransız vatandaşlık geleneklerine göre değerlendirildiğinde Fransız vatandaşlık geleneğine uygun düştüğünü söylemek mümkündür.
- Liberal-bireyci vatandaşlık anlayışı ve cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışlarına göre incelendiğinde partinin kolektif haklar ve görev (kamu hizmeti) temelli vatandaşlık vurgusu yerine bireysel haklar ve statü anlamında vatandaşlık vurgusu yapması partinin liberal-bireyci vatandaşlık yaklaşımını benimsediğini göstermektedir.
- AK Parti'nin vatandaşlık yaklaşımının (çok kültürcü vatandaşlık, radikal demokratik vatandaşlık, anayasal vatandaşlık, ekolojik vatandaşlık, küresel vatandaşlık vb.) modern vatandaşlık kuramlarına göre değerlendirildiğinde partinin anayasal vatandaşlık anlayışına yakın olduğunu etnisite içermeyen TC vatandaşlığı tanımı ile farklı kültürler ve etnik kimliklerle ilgili eşitlikçi söyleminden anlamak mümkündür. Ancak zaman zaman partililerce etnik veya mezhebi ayırım anlamına gelebilecek ifadeler partinin anlayışının Anayasal vatandaşlıkla birebir örtüştüğünü söylemeyi engellemektedir. Genel söyleme dayanarak AK Parti'nin vatandaşlık yaklaşımının Anayasal vatandaşlığa yakın olduğu ifade edilebilir.

CHP

CHP'nin vatandaşlık söylemi, partinin vatandaşlık yaklaşımıyla ilgili şu sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır:

- CHP'de *Türk vatandaşlığı* ve *Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı* şeklinde iki farklı söylem görülmüştür. Ancak *Türk vatandaşlığı* söylemi daha ağır basmaktadır.
- CHP, Türk'ü etnik bir kimlik olarak görmemekte, Türk vatandaşlığını toplumda çoğunluk olan grubun ulusa adını vermesi olarak kabul etmektedir.

- CHP'nin vatandaşlığı *Türk vatandaşlığı* olarak ele alan yaklaşımı Fransız ve Alman vatandaşlık geleneklerine göre değerlendirildiğinde ulusa dayalı ve milliyet anlayışına sahip Alman vatandaşlık geleneğiyle benzeşmektedir. İradi katılımdan ziyade Türk olmanın vurgulandığı vatandaşlıkta Türk ismi ulusun adı olarak kabul edilmekte ve tek bir ulustan söz edilmektedir.
- CHP'nin halk vurgusu ve halk iktidarı söylemi topluluk temelli vatandaşlık anlayışına yakın olması yönüyle cumhuriyetçi vatandaşlık yaklaşımını yansıtmaktadır.
- Partinin söyleminde modern vatandaşlık kuramlarından herhangi biriyle örtüşen belirgin bir vurguya rastlanmamaktadır. Partinin vatandaşlık konusunda eşit yurttaşlık ilkesini vurgulaması ve vatandaşlığın anayasada tanımlanmasından yana olması anayasal vatandaşlık anlayışına yakın görünse de CHP'nin vatandaşı *Türk* olarak isimlendirmesi etnisite içermesi yönüyle anayasal vatandaşlığa ters düşmektedir.

MHP

MHP'nin vatandaşlık yaklaşımıyla ilgili elde edilen bulgular ışığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- MHP'nin vatandaşın adının *Türk* olması gerektiğini kesin bir şekilde vurgulamaktadır.
- MHP, toplumda tek bir kimlik olarak Türk kimliğinin varlığını tanıdığı için alt kimlik-üst kimlik tartışmalarına girmemekte; bu anlamda partinin vatandaşlık anlayışı Osmanlılık anlayışıyla benzerlik göstermemektedir.
- Partinin Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na sunduğu vatandaşlık tanımının mevcut anayasadaki tanımla neredeyse tamamen aynı olması partinin vatandaşlık yaklaşımının mevcut anlayışın devamı yönünde olduğunu göstermektedir.
- MHP, Türkiyelilik ile Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığı kavramlarına kesin bir şekilde karşı çıkmaktadır.
- Vatandaşlık yaklaşımıyla ilgili partililerden hiçbir farklı yorum, düşünce açıklanmamış olmasından partide bu konuda görüş ayrılığı olmadığı ve kesin bir söylem birliği olduğu anlaşılmıştır.

- Partinin vatandaşlık anlayışını modern vatandaşlık modellerinden herhangi birisiyle açıklamak mümkün olmamıştır. MHP'nin yaklaşımının ulus devletin klasik vatandaşlık anlayışını yansıttığını görülmektedir.
- MHP'nin yaklaşımı ulusa dayalı Alman vatandaşlık geleneğini yansıtmaktadır.
- MHP'nin millet kavramını bolca kullanması ve milleti bireye üstün tutan bir söylem benimsemesi dolayısıyla cumhuriyetçi vatandaşlık yaklaşımına liberal-bireyci yaklaşımdan daha yakın olduğunu da söylemek de mümkündür.

HDP

HDP'nin vatandaşlık yaklaşımıyla ilgili çalışmada elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

- HDP'nin vatandaşlık anlayışının söylem bazında Fransız vatandaşlık geleneği ile benzer olduğu görünse de esasında Fransız geleneğinin de ulus devlet anlayışını barındırdığı ve HDP'nin ulus-devlete kesin karşı duruşu düşünüldüğünde HDP'yi bu kategoride değerlendirmek mümkün değildir.
- *Kolektif haklar* ve *halklar* vurguları partinin yaklaşımının cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışına yakın olduğunu söylemek mümkündür.
- HDP'nin vatandaşlık tanımı ve genel söylemi modern vatandaşlık kuramlarından çok kültürcü vatandaşlık modeli ile örtüşmektedir. Farklı kültürel özellikleri Türk kültürünün zenginliği olarak kabul eden anlayışa karşı çıkan, farklı kültürlerin farklı halklara ait olduğunu vurgulayan HDP, sıkça dile getirdiği demokratik özerklik düşüncesiyle çok kültürcü vatandaşlık modelinin savunduğu federal yapı fikrine de yakın görünmektedir.
- Söyleminde belirgin bir şekilde *halk*, *halklar* vurgusu bulunan HDP, vatandaşlığın halk kavramıyla aktif hale geleceğini savunan *Radikal Demokratik Vatandaşlık* anlayışına da yakın görünmektedir. Partinin söylemindeki *halkların iktidarı* ifadesi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yoluyla halkların yönetime karar alma ve hesap sorma bağlamında daha çok

katılması radikal demokratik vatandaşlıktaki katılımcı demokrasi fikrine uygun düşmektedir.

- HDP'nin etnisite içermeyen vatandaşlık tanımı, her türlü ayrımcılığa ve ötekileştirmeye karşı sadece etnik farklılıklar arasında değil tüm toplumsal kesimler arasında eşitlik vurgusu partinin vatandaşlık yaklaşımının anayasal vatandaşlık yaklaşımıyla da benzerliğini ortaya koymaktadır.

Benzerlikler/Farklılıklar

Çalışmada dört partinin vatandaşlık yaklaşımlarının benzerlikleri ve farklılıklarıyla ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Türkiye'deki vatandaşlık tartışmalarının en görünür haliyle etnik içerikli olduğunu ve Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndaki vatandaşlık tartışmalarının da daha çok etnik temelli vatandaşlık tanımı yapıp yapılmayacağı üzerinde yoğunlaştığını göz önünde bulundurarak, çalışmada vatandaşlık yaklaşımları incelenen dört siyasi partinin yaklaşımlarını etnik vatandaşlık-etnisite içermeyen vatandaşlık şeklinde sınıflandırmak mümkündür.
- Bu sınıflandırmaya göre *Türkiyelilik* ve *Türkiye (Cumhuriyeti) vatandaşlığı* söylemini benimseyen AK Parti ve HDP'nin vatandaşlık söylemleri etnisite içermeme anlamında birbirine benzemektedir. Vatandaşı Türk olarak isimlendiren CHP ve MHP ise bu anlamda benzer yaklaşım sergilemektedir.
- AK Parti'nin vatandaşlık yaklaşımı Fransız vatandaşlık geleneğini yansıtırken CHP ve MHP'nin vatandaşlık yaklaşımları ise ulusa dayalı Alman vatandaşlık geleneğini yansıtmaktadır. Ulus-devlet karşıtlığı nedeniyle HDP'yi bu kategoriye göre değerlendirmek mümkün görünmemektedir.
- Modern kuramlarda dört partinin de ortak bir vatandaşlık modelini yansıttığını söylemek mümkün değildir.
- Vatandaşlık söylem ve tanımlarına göre AK Parti ve HDP'nin anayasal vatandaşlık kuramını yansıttığı görülmektedir. Ancak AK Parti'nin söyleminde zaman zaman ayrımcılık anlamına gelebilecek ifadelere de

rastlanması dolayısıyla anayasal vatandaşlığın unsurlarına en yakın partinin HDP olduğu görülmektedir.

- MHP anayasal vatandaşlığa kesin bir şekilde karşı çıkarken CHP zaman zaman söyleminde bu kurama yer vermesine rağmen iki parti de vatandaş *Türk* olarak isimlendirmeleri yönüyle anayasal vatandaşlığı yansıtmamaktadırlar.
- Söylemleri yönüyle ortak bir vatandaşlık modeline yakın olmadıkları görülen ve birbirinden farklı vatandaşlık tanımlamaları yapan AK Parti, CHP, MHP ve HDP'nin bu noktada vatandaşlık konusunda uzlaşmaları mümkün görünmemektedir.
- Genel olarak AK Parti ve HDP'nin vatandaşlık tanımları ve söylemleri birbirine daha yakınken, CHP ve MHP'nin tanım ve söylemleri de birbiriyle daha uzlaşılabilir görünmektedir.
- MHP kesinlikle Türk vatandaşı ifadesinden taviz vermezken HDP'nin bu tanımı kesin bir şekilde kabul etmeyecek olması bir uzlaşının mümkün olmadığını göstermektedir.

Dört siyasi parti Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na vatandaşlıkla ilgili tanım verirken kendi tanımlarından taviz vermemeleri, ortak bir vatandaşlık tanımı için uzlaşmaya yanaşmamaları anlamına gelmektedir. Uzlaşma komisyonundaki bazı isimlerle gerçekleştirilen mülakatlarda da görüşülen tüm milletvekillerinin *duruşlarını devam ettirmeleri gerektiği* düşüncelerini açıklamaları vatandaşlık tanımında uzlaşının kısa vadede mümkün olmadığını ortaya koyan bir başka kanıt olmuştur.

Öneriler

Partilerin bu farklı vatandaşlık yaklaşımları yeni anayasa görüşmelerinde vatandaşlık maddesinde uzlaşma sağlanamamasına neden olmuş, sonuç olarak ortak bir vatandaşlık tanımı yapılamamıştır. Ancak Türkiye'nin haklar, özgürlükler, kimliklerin tanınması gibi sorunlarının kaynağı olan vatandaşlık tanım ve uygulamalarında bir uzlaşma sağlanmasının gerekliliği de göz önündedir. Bu bağlamda siyasi partilerin vatandaşlık konusunda uzlaşma sağlama adına ileri demokrasi ile

yönetilen ülkelerin vatandaşlık modellerini örnek alan bir yaklaşım benimsemeleri önemlidir. Vatandaşlık sorununun yeni anayasa ile çözümünün planlanması halinde yeni anayasa için yeniden görüşmeler yapılması durumunda tarafsız olacağından emin olunabilecek Venedik Komisyonu^[*] ya da daha farklı yapıların katkısından yararlanılmalıdır.

Yeni anayasanın TBMM bünyesinde bir Uzlaşma Komisyonu ile yapılması gerekli, ancak komisyondaki dört siyasi partinin toplumun tamamını temsil etmediği düşünüldüğünde, yetersiz bir adım olmuştur. Meclisteki siyasi partilerin doğrudan anayasa görüşmelerini yürütmek yerine toplumun tamamının temsil edileceği, sivil toplum katkısının göz ardı edilmeyeceği bir *Anayasa Meclisi* kurulmasına öncülük etmelerinin de sorunun çözümünde önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

Siyasi partilerin tabanlarının istek ve ihtiyaçlarını gözeterek söylem ve politika ürettikleri düşünüldüğünde partileri tabanlarının kabul edemeyeceği bir vatandaşlık yaklaşımı benimsemeyecekleri açıktır. Bu durumda siyasi partilerin tabanlarına toplumun ihtiyaç duyduğu bir vatandaşlık anlayışını nasıl kabul ettirecekleri ya da toplumun modern vatandaşlık yaklaşımlarını benimseyip ortak bir tanımda uzlaşma sağlanmasının nasıl gerçekleşeceği siyasi partiler tarafından üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu çalışmanın tartışmaları dışında olan bu konunun vatandaşlık sorununa yapacağı katkı dolayısıyla araştırmacılar tarafından çalışılması da önem taşımaktadır.

Türkiye 'de vatandaşlık sorunu kapsamında araştırılması gereken bir başka konu da dünyada vatandaşlıkla ilgili benzer sorun ve tartışmaların olduğu örnek ülkelerin olup olmadığıyla birlikte söz konusu ülkelerin sorunlarının çözümünde izledikleri yollar ve bu yolların Türkiye'deki uygulanabilirliğidir. Dünyadan benzer sorunların çözümünde başarılı olmuş örneklerin Türkiye ile yapılacak karşılaştırmalı

* Avrupa Parlamentosu'nun, Avrupa Konseyi'nin anayasal konulardaki danışma organıdır. Venedik Komisyonu 1990'da, Berlin Duvarı'nın çöküşü sonrası Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin anayasa hazırlama sürecinde acil yardıma ihtiyaç duydukları bir dönemde kurulmuştur. Komisyon, bu ülkelerin Avrupa standartlarına uygun anayasalar hazırlamalarında öncü rol üstlenmiştir. Üyeleri özellikle anayasa hukuku ya da uluslararası hukuk alanlarında uzman akademisyenler, anayasa mahkemesi yargıçları ve çeşitli ülkelerin parlamenterlerinden oluşmaktadır.

analizinin Türkiye’de de vatandaşlık sorununun çözümüne katkısı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma parlamentoda bulunmaları dolayısıyla vatandaşlık sorununun çözümünde en önemli aktör olarak görülen siyasi partilerin soruna çözüm üretememekle birlikte konuya ideolojik yaklaşımları nedeniyle sorunun bir parçası oldukları tespitini yapmıştır. HDP dışında diğer partilerin tam anlamıyla anayasal vatandaşlığa yakın olmaması Türkiye’de vatandaşlık için en çok tartışılan bu modelin uygulanmasının kısa vadede mümkün olmadığını göstermektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar, konuyla ilgili literatürde yer alan Türkiye’deki vatandaşlık sorununun ulus temelli olduğu görüşüyle örtüşmektedir. Çalışma Türkiye’deki vatandaşlık sorununun siyasi partilere bakan yönünün bir tanımlamasını yapmış, bu anlamda literatüre vatandaşlık sorunu-siyasi partiler ilişkisine dair bir katkı yapmayı amaçlamıştır. Çalışma, Türkiye’nin hem tanımda hem de uygulamalarda görülen vatandaşlık sorununun, çözüm için üzerinde daha yoğun çalışılması gereken bir konu olduğu vurgusunu da taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- ADLI Ayşe, (2013) “Ulus Devlete Göç” Aksiyon (998).
- AKDOĞAN Savaşkan, Nuran (2010) “The "Speak Turkish Campaigns" and the Jewish Community during the Reformation and the Nation Building Process of the Early Turkish Republic, 1928-1938”. *Jewish Migration: Voices of Diaspora*.7, s. 90-108. İstanbul: Igitur publishing.
- AK PARTİ, (2001) *Parti Programı*. www.akparti.org.tr: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi> (Erişim Tarihi: 18.09.2014)
- AK PARTİ, (2002a) *Seçim Bildirgesi*. <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/20030406> (Erişim Tarihi: 21.10.2014).
- AK PARTİ, (2002b) 58. *Hükümet Programı*. <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm> (Erişim Tarihi: 25.10.2014).
- AK PARTİ, (2003) 59. *Hükümet Programı*. www.tbmm.gov.tr: <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm> (Erişim Tarihi: 22.10.2014).
- AK PARTİ, (2007a) *Seçim Bildirgesi*. http://kurzman.unc.edu/files/2011/06/AKP_beyanname-2007.pdf (Erişim Tarihi: 11.10.2014).
- AK PARTİ, (2007b) 60. *Hükümet Programı*. <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/60-hukümet-programi/6181#1> (Erişim Tarihi: 13.10.2014).
- AK PARTİ, (2011a) *Seçim Bildirgesi*.10 11, 2014 tarihinde <http://www.minelokbeyaz.com.tr/upload/Node/2367/files/beyanname2011.pdf> fadresinden alındı
- AK PARTİ, (2011b) 61. *Hükümet Programı*. <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP61.htm> (Erişim Tarihi: 25.10.2014).
- AK PARTİ, (2012a) *Parti Tüzüğü*. www.akparti.org.tr: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu> (Erişim Tarihi: 17.09.2014).
- AK PARTİ, (2012b) 2023 *Siyasi Vizyonu*. www.akparti.org.tr: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon> (Erişim Tarihi: 17.09.2014).
- AK PARTİ, (2012c) *Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na verilen Vatandaşlık maddesi önerisi*. yenianayasa.tbmm.gov.tr (Erişim Tarihi: 31.01.2014).
- AK PARTİ, (2013a) Büyük Oyun [Sinema Filmi]. Türkiye: AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı.

- AK PARTİ, (2013b) *08.10.2013 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması*.
www.akparti.org.tr: <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-8-ekim-tarihli-tbmm-grup-toplantisi-konusmasinin-tam-met/52978#1> (Erişim Tarihi: 15.09.2014).
- AK PARTİ, (2014a) *Recep Tayyip Erdoğan'ın Kayseri Mitingi*.
<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/yeni-turkiyede-inkar-olmayacak/65929#1> (Erişim Tarihi: 12.02.2015).
- AK PARTİ, (2014b) *AK Parti Erzurum Mitingi*. <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/ideoloji-karin-doyurmuyor/61257#1> (Erişim Tarihi: 12.02.2015).
- AK PARTİ, (2014c) *Recep Tayyip Erdoğan in Ankara Mitingi*. <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/ankara-saglikta-ulkemizin-kalbi-olacak/65940#1> (Erişim Tarihi: 12.02.2015).
- AK PARTİ, (2014d) *AK Parti Kocaeli Mitingi*. <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/insan-devletten-onde/61339#1> (Erişim Tarihi: 12.02.2015).
- AK PARTİ, (2014e) *62. Hükümet Programı*. http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_GovernmentProgram.aspx (Erişim Tarihi: 30.10.2014).
- AKŞAM, (2013) *Bülent Arınç'dan çarpıcı Gezi Parkı açıklamaları*.
<http://www.aksam.com.tr/siyaset/bulent-arincdan-carpici-gezi-parki-aciklamalari/haber-216660> (Erişim Tarihi: 30.01.2014).
- AKTAN, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Yaşar ve Aktan , Tülay, (2003) *Haklar Ve Özgürlükler Antolojisi*. (C. C. Aktan, Dü.) Ankara: HAK-İŞ.
- AKTÜRK, Şener, (2009) “Türk Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007”. *Doğu Batı* (44), 43-74.
- AKYILMAZ, Gül, (2004) “Osmanlı Devleti'nde yönetici Sınıf Reaya Ayrımı”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2).
- AKYILMAZ, Gül ve Cin, Halil, (2000) *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*. Adana: Çağ Üniversitesi.
- ALARCON, Joaquin Jareno, (2008) “A Questionon Liberal Citizeship”,
<http://www.hottopos.com/notand8/jareno.htm> (Erişim Tarihi: 11.10.2014).
- ALJAZEERATÜRK, (2015) *Davutoğlu Diyarbakır'da konuştu*.
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-diyarbakirda-konustu> (Erişim Tarihi: 30.01.2014).
- AMSTERDAM Antlaşması, (1997) http://europa.eu/eu-law/decisionmaking/treaties/pdf/treaty_of_amsterdam/treaty_of_amsterdam_en.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2014).
- ARMAOĞLU, Fahir, (1997) *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- ARNEIL, Barbara, (2007) “Global Citizenship and Empire”. *Citizenship Studies*, 11(3), 301-328.
- AVRUPA İnsan Hakları Sözleşmesi, (1953) [www.anayasa.gov.tr: http://www.anayasa.gov.tr/files/bireysel_basvuru/AIHS_tr.pdf](http://www.anayasa.gov.tr/files/bireysel_basvuru/AIHS_tr.pdf) (Erişim Tarihi: 07.11.2014).
- AYKAÇ, Alper Can, (2008) “Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi”. *TBB Dergisi*(77), 359-384.
- BALİ, Rıfat, (1998a) “Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası”. *Birikim Dergisi* (115), 80-90.
- BALİ, Rıfat, (1998b) *Edirne Yahudileri*. Rıfat N. Bali: http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/edirne_yahudileri.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2014).
- BBC Türkçe, (2013) *Hasip Kaplan: Demokratikleşme paketi kozmetik*. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/09/130919_demokratikleşme_paketi (Erişim Tarihi: 01.02.2014).
- BDP, (2012) *Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na verilen Vatandaşlık maddesi önerisi*. yenianayasa.tbmm.gov.tr (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- BİLİR, Faruk, (2012) *Yeni Anayasada Vatandaşlık*. [www.ankarastrateji.org: http://www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-faruk-bilir/yeni-anayasada-vatandaslik/](http://www.ankarastrateji.org) (Erişim Tarihi: 04.01.2014).
- CHP, (2002) *Seçim Bildirgesi*. <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/200304232%20CHP%20SECİM%20BİLDİRGESİ%202002/200304232%20CHP%20SECİM%20BİLDİRGESİ%202002.pdf> (Erişim Tarihi: 15.10.2014).
- CHP, (2007) *Seçim Bildirgesi*. http://www.chp.org.tr/?page_id=74 (Erişim Tarihi: 15.10.2014).
- CHP, (2008) *Parti Programı*. <http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/chpprogram.pdf> (Erişim Tarihi: 15.10.2014).
- CHP, (2010a) *CHP 2010 İzmir Mitingi*. [www.chp.org.tr: http://www.chp.org.tr/?p=4613](http://www.chp.org.tr) (Erişim Tarihi: 10.02.2015).
- CHP, (2010b) AKŞAM / Oray EĞİN / Obama değilim tam bir TÜRKİYELİYİM... [www.chp.org: http://www.chp.org.tr/?p=2885](http://www.chp.org)(Erişim Tarihi: 25.01.2015).
- CHP, (2010c) *CHP Van Mitingi*. <http://www.chp.org.tr/?p=4680> (Erişim Tarihi: 10.02.2015).
- CHP, (2010d) *CHP Ankara Mitingi*. <http://www.chp.org.tr/?p=4634> (Erişim Tarihi: 10.02.2015).

- CHP, (2011a) *CHP 2011 Rize Mitingi*. [www.chp.org.tr: http://www.chp.org.tr/?p=27332](http://www.chp.org.tr/?p=27332) (Erişim Tarihi: 10.02.2015).
- CHP, (2011b) *CHP Diyarbakır Mitingi*. <http://www.chp.org.tr/?p=28486> (Erişim Tarihi: 10.02.2015).
- CHP, (2011c) *CHP Sinop Mitingi*. <http://www.chp.org.tr/?p=26580> (Erişim Tarihi: 10.02.2015).
- CHP, (2011d) *Kemal Kılıçdaroğlu'nun 29.11.2011 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması*. <http://www.chp.org.tr/?p=50654> (Erişim Tarihi: 27.01.2015).
- CHP, (2011e) *Seçim Bildirgesi*. http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/Se%C3%A7im_Bildirgesi-.pdf (Erişim Tarihi: 15.10.2014).
- CHP, (2012a) *Parti Tüzüğü*. http://www.chp.org.tr/?page_id=657 (Erişim Tarihi: 21.10.2014).
- CHP, (2012b) *Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na verilen Vatandaşlık maddesi önerisi*. yenianayasa.tbmm.gov.tr (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- CHP, (2012c) *Kemal Kılıçdaroğlu'nun 03.01.2012 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması*. <http://www.chp.org.tr/?p=55476> (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- CHP, (2013a) *Kemal Kılıçdaroğlu'nun 18.06.2012 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması*. <http://www.chp.org.tr/?p=118169> (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- CHP, (2013b) *Kemal Kılıçdaroğlu'nun 04.06.2012 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması*. <http://www.chp.org.tr/?p=116706> (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- CHP, (2014a) *CHP 2014 Gaziantep Nizip Mitingi*. www.chp.org.tr: http://www.chp.org.tr/?p=143184 (Erişim Tarihi: 10.02.2015).
- CHP, (2014b) *CHP Hatay Mitingi*. 02 10, 2015 tarihinde <http://www.chp.org.tr/?p=144224> (Erişim Tarihi: 10.02.2015).
- CNNTÜRK, (2009) *Erdoğan bir kez daha "üst kimlik" dedi*. <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/03/16/erdogan.bir.kez.daha.ust.kimlik.dedi/518065.0/index.html> (Erişim Tarihi: 29.05.2014).
- CNNTÜRK, (2012) *CHP'de Anayasa toplantısı*. <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/07/26/chpde.anayasa.toplantisi/670399.0/index.html> (Erişim Tarihi: 20.01.2015).
- CNNTÜRK, (2013a) *Bahçeli'den "48 madde" açıklaması*. <http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/07/14/bahceliden.48.madde.aciklamasi/715404.0/> (Erişim Tarihi: 25.01.2015).
- CNNTÜRK, (2013b) *Türk milleti kavramı Anayasa'da yerini aldı*. tarihinde <http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/04/06/turk.milleti.kavrami.anayasada.yerini.aldi/703199.0/> (Erişim Tarihi: 19.01.2015).

- COŞKUN, Vahap (2009) “Anayasal Vatandaşlık.” *Köprü* (105).
- COŞKUN, Vahap (2011) *Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık*.
www.dicle.edu.tr: <http://www.dicle.edu.tr/Contents/351b9300-c8e9-4995-a7ae-f9228e9979b7.pdf> (Erişim Tarihi: 15.09.2014).
- CUMHURİYET, (2014) *Erdoğan: Kılıçdaroğlu, sen Alevi Olabilirsin..*
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/101147/Erdogan__Kilicdaroglu__sen_Alevi_olabilirsin....html (Erişim Tarihi: 19.11.2014).
- DAĞTAŞ, Seçil (2004) *Tanzimat'ın Türk Modernleşmesindeki Yeri*.
<http://kirpi.fisek.com.tr/index.php?metinno=tarih/20041219221512.txt>
(Erişim Tarihi: 05.11.2014).
- DEMİR, Şeyhmus (2005) *Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi: Anayasal Yurttaşlık*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Tokat.
- DERİNDERE, M.Nihat (1999) *Meşrutiyet Döneminde Seçimler ve Meclis-i Mebusan. Köprü* (65).
- DHA, (2013) *Müzakere denendiğinde sonuç verebiliyor*.
http://www.dha.com.tr/muzakere-denendiğinde-sonuc-verebiliyor_522666.html (Erişim Tarihi: 29.01.2014).
- DOĞAN, Vahit (2013) *Anayasal Vatandaşlık Kavramı Üzerine*.
<http://milliyetcidusunce.org/anayasal-vatandaslik-kavrami-uzerine/> (Erişim Tarihi: 29.03.2015).
- DUMAN, Doğan ve TUNA, Erhan (2012) “II. Meşrutiyet Dönemi İlk Vatandaşlık Kitaplarından Biri Olan ‘Rehber-i İttihad’ın İçerik Analizi.” *Turkish Studies*, 7(4), 1631-1648.
- DURGUN, Şenol, (2010) “Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 65-92.
- DW, (2013) *AP'nin Gezi Parkı kararı Ankara'yı kızdırdı*. www.dw.de:
<http://www.dw.de/apnin-gezi-park%C4%B1-karar%C4%B1-ankaray%C4%B1-k%C4%B1zd%C4%B1rd%C4%B1/a-16878958> (Erişim Tarihi: 21.10.2014).
- EMEK, DEMOKRASİ VE ÖZGÜRLÜK BLOĞU (2011) *Seçim Beyannamesi*.
<http://www.ertugrulkurku.org/haberler/emek-demokrasi-ve-ozgurluk-bloku-secim-beyannamesi/#.VSkzGdysXfc> (Erişim Tarihi: 15.11.2014).
- ERDEM, Fazıl Hüsnü (2012a) “Anayasal Vatandaşlık ve Yeni Anayasa”. *Liberal Düşünce*, 49-56.

- ERDEM, Fazıl Hüsni, (2012b) “Yeni Anayasaya Doğru : Vatandaşlık, Osmanlı-Türkiye Anayasalarında ve Yeni Anayasada Vatandaşlık”. *Seta Analiz (51)*, 1-23.
- ERİNCİK, Selçuk, (2011) “Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 219-241.
- ESENDEMİR, Şerif, (2008) *Türkiye’de ve Dünyada Vatandaşlık Eski Sorular, Yeni Arayışlar*. Ankara: Birleşik.
- EUROPA.EU, (2014) *Avrupa Birliği Antlaşmaları*. (Erişim Tarihi: 13.11.2014).
- EVRENSEL, (2013) *HDP Mecliste İlk Grup Toplantısını Yaptı*. <http://www.evrensel.net/haber/71920/hdp-mecliste-ilk-grup-toplantisini-yapti> (Erişim Tarihi: 02.04.2015).
- FALK, Richard, (1994) “The Making of Global Citizenship.” B. VanSteenbergen (der.). *The Condition of Citizenship*. Londra, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. (127-141).
- FIRAT, İsmail, (2010) *Anayasal Vatandaşlık; 1982 Anayasası Üzerine Bir İnceleme. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- GÖĞER, Erdoğan, (1995) “Çifte Vatandaşlık.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 128-181.
- GÖK, Ayşe, (2001) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayri Müslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletlerarası”. *Türkiye ve Siyaset (3)*, 101-108.
- GÜL, Hüseyin, (2008) “Demokrasi Kuramları Bağlamında AKP’nin Yeni Anayasa Girişiminin ve Demokrasi Anlayışının Bir Değerlendirmesi.” *Toplum ve Demokrasi*, 159-180.
- GÜLLÜPİNAR, Fuat, (2012) “Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz.” *Ankara Üniveristesi SBF Dergisi*, 67(1), 81-109.
- GÜLSOY, Tefik, (2012) “Anayasa Yapımı ve Türkiye’de Anayasa Arayışları” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (3), 1-22.
- GÜMÜŞ, Musa, (2008) “Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam metin İncelemesi” *bilig*, (47), 215-240.
- HABERLER.COM, (2011) *MHP, CHP’nin ‘Türkiyelilik’ Üst Kimliği Tezini Eleştirdi*. <http://www.haberler.com/mhp-chp-nin-turkiyelilik-ust-kimligi-tezini-2558505-haberi/> (Erişim Tarihi: 25.01.2015).
- HABERTÜRK, (2011a) *CHP MYK’da Türklük, Yurttaşlık Tartışması*. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/683465-chp-mykda-turkluk-yurttaslik-tartismasi> (Erişim Tarihi: 27.01.2015).

- HABERTÜRK, (2011b) *Bu Ülkede Artık Kürt Sorunu Yoktur.* <http://www.haberturk.com/gundem/haber/626064-bu-ulkede-artik-kurt-sorunu-yoktur> (Erişim Tarihi: 21.02.2015).
- HABERTÜRK, (2014a) *Başbakan Berkin Elvan'ın Annesine Seslendi.* [www.haberturk.com: http://www.haberturk.com/gundem/haber/929741-basbakan-berkin-elvanin-annesine-seslendi](http://www.haberturk.com/gundem/haber/929741-basbakan-berkin-elvanin-annesine-seslendi) (Erişim Tarihi: 30.10.2014).
- HABERTÜRKİ, (2014b) *Bahçeli'den Berkin Elvan Açıklaması.* <http://www.haberturk.com/gundem/haber/928871-bahceliden-berkin-elvan-aciklamasi> (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- HDP, (2014a) *Parti Tüzüğü.* [www.hdp.org.tr: http://www.hdp.org.tr/parti/parti-tuzugu/10](http://www.hdp.org.tr/parti/parti-tuzugu/10) (Erişim Tarihi: 24.01.2015).
- HDP, (2014b) *Parti Programı.* [www.hdp.org.tr: http://www.hdp.org.tr/parti/parti-programi/8](http://www.hdp.org.tr/parti/parti-programi/8) (Erişim Tarihi: 24.01.2015).
- HDP, (2014c) *Seçim Bildirgesi.* <http://www.hdp.org.tr/materyaller/yerel-secim-2014/yerel-secim-bildirgesi/5425> (Erişim Tarihi: 24.01.2015).
- HDP, (2015) *Figen Yüksekdağ'ın 27.01.2015 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması.* <http://www.hdp.org.tr/haberler/esbaskanlarimizdan/yuksekdag-selami-soyleyene-degil-soyletene-bakin/5864> (Erişim Tarihi: 03.02.2015).
- HOLLANDA, BAĞIMSIZLIK BİLDİRİSİ (1581). http://www.ankarabarasu.org.tr/Siteler/abihm.org/hollanda_bagimsizlik.htm (Erişim Tarihi: 12.10.2014).
- HÜNER, Mehmet Fatih, (2013) “Antik Yunan Demokrasisi- Modern Demokrasi Karşılaştırması.” *Hukuk ve Adalet, Eleştirel Hukuk* (13).
- HÜR, Ayşe, (2008) *Cumhuriyet'in amele taburları: Yirmi Kur'a İhtiyatlar.* tarihinde <http://derinsular.com/cumhuriyetin-amele-taburlari-yirmi-kura-ihtiyatlar-ayse-hur/> (Erişim Tarihi: 18.06.2014).
- HÜR HABER, (2013) *Devlet Bahçeli'nin grup konuşması.* <http://www.hurhaber.com/devlet-bahceli-nin-grup-konusmasi/haber-559939> (Erişim Tarihi: 30.01.2015).
- HÜRRİYET, (2003) *Türkiyelilik bilincini geliştirmeliyiz.* <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=168916> (Erişim Tarihi: 25.01.2015).
- HÜRRİYET, (2011) *Başbakan'dan üçüncü balkon konuşması.* <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/18015912.asp> (Erişim Tarihi: 11.04.2015).
- HÜRRİYET, (2013a) *Başbakan Erdoğan: Gezi Parkı mesajı alınmıştır.* <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23505720.asp> (Erişim Tarihi: 21.10.2014).

- HÜRRİYET, (2013b) *Arınç'tan referandum açıklaması*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22550503.asp> (Erişim Tarihi: 20.01.2015).
- HÜRRİYET, (2013c) *BDP'li Demirtaş'tan önemli açıklamalar*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25156463.asp> (Erişim Tarihi: 19.01.2015).
- HÜRRİYET, (2013d) *Başbakan Erdoğan AK Parti Grup Toplantısında Konuştu*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23634387.asp> (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- HÜRRİYET, (2014a) *Bahçeli Grup Toplantısında Konuştu*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/26177878.asp> (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- HÜRRİYET, (2014b) *Tuğrul Türkeş: Berkin, anneciğin bize emanet*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25992729.asp> (Erişim Tarihi: 01.02.2015).
- HÜRRİYET, (2014c) *Selahaddin Demirtaş'ın İzmir Mitingi*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/26973155.asp> (Erişim Tarihi: 03.02.2015).
- İNAN, Afet, (1969) *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İNGİLİZ Haklar Bildirgesi, (1628) ,http://www.ankarabarosu.org.tr/Siteler/abihm.org/ingiliz_haklar.htm (Erişim Tarihi: 12.10.2014).
- İNSAN Hakları Evrensel Bildirgesi, (1984) www.tbmm.gov.tr: <http://www.tbmm.gov.tr/komisyoin/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim Tarihi: 31.10.2014).
- İNTERNETHABER, (2014) *Selahattin Demirtaş'ın İstanbul Mitingi*. <http://www.internethaber.com/demirtastan-bilal-erdogan-geyigi-o-da-bilmiyor-706188h.htm> (Erişim Tarihi: 03.02.2014).
- KADIOĞLU, Ayşe, (2003) "Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları" *Türkiye Günlüğü*, (75), 137-152.
- KADIOĞLU, Ayşe, (2007) "Denationalization of Citizenship? The Turkish Experience." *Citizenship Studies*, 11(3), 283-299.
- KAHRAMAN, Suna Güzin (2004). *Radikal Demokrasi ve Vatandaşlık: Liberal ve komunitaryan Yaklaşımlarla Bir Karşılaştırma. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAL, Enver Ziya, (1983) *Osmanlı Tarihi* (Cilt 4). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KARATAŞ, Mehmet, (2006) "18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsâdere Uygulamaları." *OTAM* (19), 219-237.

- KARPAT, Kemal (2010) *Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş.
- KAYA, Ayhan, TARHANLI, Turgut (2005). “Giriş: Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık.” Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.). *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık ve Azınlık Tartışmaları* içinde, (9-31), İstanbul: Tesev.
- KAYGUSUZ, Özlem (2005) “Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri: Milli Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu”. *Ankara Üniveristesi SBF Dergisi*, 60 (2), 195-217.
- KEYMAN, Fuat, İÇDUYGU, Ahmet (2003). Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses. *Citizenship Studies*, 7(2), 219-234.
- KORKUT, Levent (2014).Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 5-41.
- KURT, Abdurrahman, (2006) Küreselleşen Dünyada Vatandaşlık Kavramı. *Yüksek Lisans Tezi*. yok.gov.tr.
- KURTARAN, Uğur (2011) “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 57-71.
- KYMLICKA, Will; NORMAN, Wayne, (1994) Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory. *Ethics* (104), 352- 381.
- LİZBON Antlaşması, (2007) http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_establishing_a_constitution_for_europe/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2015).
- MAASTRICHT Antlaşması, (1992) europa.eu: http://europa.eu/eu-law/decisionmaking/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf (Erişim Tarihi: 13.11.2014).
- MAGNA CARTA, (1215) www.constituiton.org: <http://www.constitution.org/eng/magnacar.htm> (Erişim Tarihi: 07.11.2014).
- MECLİSHABER, (2010) *BDP TBMM Grup Toplantısı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=98574 (Erişim Tarihi: 30.01.2014).
- MECLİSHABER, (2013a) *BDP Diyarbakır Milletvekili Tan’ın Basın Toplantısı...* http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=124858 (Erişim Tarihi: 29.01.2015).
- MECLİSHABER, (2013b) *BDP li Yıldız in Basın Toplantısı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=126917 (Erişim Tarihi: 29.01.2015).

- MECLİSHABER, (2015) *AK Parti TBMM Grup Toplantısı*. http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=131651 (Erişim Tarihi: 03.02.2015).
- MHP, (2002) *Seçim Bildirgesi*. <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI> (Erişim Tarihi: 15.01.2015).
- MHP, (2005) *Devlet Bahçeli'nin 04.05.2005 Tarihli Basın Toplantısı*. http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/138/index.html (Erişim Tarihi: 01.02.2015).
- MHP, (2007a) *Seçim Bildirgesi*. <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200902631%20MHP%20SECIM%20BEYANNAMESI%202007/200902631%20MHP%20SECIM%20BEYANNAMESI%202007.pdf> (Erişim Tarihi: 18.10.2014).
- MHP, (2007b) *MHP İzmir Mitingi*. http://88.255.31.62/htmldocs/genel_baskan/konusma/416/index.html (Erişim Tarihi: 04.02.2015).
- MHP, (2009a) *Parti Tüzüğü*. http://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_tuzugu_2009_opt.pdf (Erişim Tarihi: 18.10.2014).
- MHP, (2009b) *Parti Programı*. http://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_programi_2009_opt.pdf (Erişim Tarihi: 18.10.2014).
- MHP, (2010) *MHP Şanlıurfa Mitingi*. http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/837/index.html (Erişim Tarihi: 04.02.2015).
- MHP, (2011a) *Seçim Bildirgesi*. http://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/MHP_2011_SecimBeyannamesi.pdf (Erişim Tarihi: 18.10.2014).
- MHP, (2011b) *MHP Diyarbakır Mitingi*. http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/1093/index.html (Erişim Tarihi: 04.02.2015).
- MHP, (2012) *Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na verilen Vatandaşlık maddesi önerisi*. yenianayasa.tbmm.gov.tr (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- MHP, (2013) *MHP Samsun Mitingi*. http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/3055/index.html (Erişim Tarihi: 04.02.2015).
- MHP, (2014) *Devlet Bahçeli'nin 25.11.2014 Tarihli Grup Toplantısı Konuşması*. http://88.255.31.62/htmldocs/genel_baskan/konusma/3617/index.html (Erişim Tarihi: 27.01.2015).
- MİLLİYET, (2007) *'Türkiyelilik' saçma bir tanımlama*. <http://www.milliyet.com.tr/2007/06/0/siyaset/axsiy01.html> (Erişim Tarihi: 25.01.2015).

- MİLLİYET, (2010) *Duyulmayanlar*. http://cadde.milliyet.com.tr/2012/01/06/YazarDetay/1262761/duyulmayanlar___ (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- MİLLİYET, (2011a) *Kılıçdaroğlu: Vatandaşlık tanımı ön şartlarımız arasında değil*. <http://www.milliyet.com.tr/kilicdaroglu-vatandaslik-tanimi-on-sartlarimiz-arasinda-degil/siyaset/siyasetdetay/07.10.2011/1448141/default.htm> (Erişim Tarihi: 20.01.2015).
- MİLLİYET, (2011b) *Kürt sorunu benim sorunum!*. <http://www.milliyet.com.tr/kurt-sorunu-benim-sorunum/siyaset/siyasetdetay/02.06.2011/1397439/default.htm> (Erişim Tarihi: 11.02.2015).
- MİLLİYET, (2013a) *Bülent Arınç'tan 'Gezi Parkı' açıklaması*. <http://www.milliyet.com.tr/bulent-arinc-tan-gezi-parki/siyaset/detay/1717157/default.htm> (Erişim Tarihi: 30.11.2014).
- MİLLİYET, (2013b) *Erdoğan'dan flaş açıklama*. <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-yeni-aciklama/siyaset/detay/1722426/default.htm> (Erişim Tarihi: 21.10.2014).
- MİLLİYET, (2013c) *Bahçeli: Türkiye ikinci fetret devrini yaşamaktadır*. <http://www.milliyet.com.tr/bahceli-turkiye-ikinci-fetret/siyaset/detay/1789718/default.html> (Erişim Tarihi: 25.01.2015).
- MİLLİYET, (2013d) *Kürt kadın MHP'li Vural'a beddua etti*. <http://www.milliyet.com.tr/kurt-kadin-mhp-li-vural-a-beddua/siyaset/detay/1803876/default.htm> (Erişim Tarihi: 25.01.2015).
- MİLLİYET, (2013e) *Nihat Matkap: Öcalan'ın tanımı CHP'ninkine uyuyor*. <http://www.milliyet.com.tr/nihat-matkap-ocalan-in-tanimi-chp-ninkine-uyuyor/siyaset/siyasetdetay/01.03.2013/1674856/default.htm> (Erişim Tarihi: 01.02.2015).
- MİLLİYET, (2013f) *Erdoğan: Sivas'ın ötesine geç görelim seni*. <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-sivas-in-otesine-gec-gorelim-seni/siyaset/siyasetdetay/19.02.2013/1670797/default.htm> (Erişim Tarihi: 11.04.2015).
- MİLLİYET, (2014) *Önder: "Öcalan, önümüzdeki yıl bu meydanda size selam verecek"*. <http://www.milliyet.com.tr/onder-ocalan-onumuzdeki-yil-bu/siyaset/detay/1900031/default.htm> (Erişim Tarihi: 02.03.2015).
- MOUFFE, Chantal, (1992) "Democratic Citizenship and the Political Community." http://uciteljneznaica.org/upload/ebook/110_Democratic%20Citizenship%20and%20the%20Political%20Community%20-%20Chantal%20Mouffe.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2014).
- MUMYAKMAZ, Hatice, (2008) *Osmanlıdan Cumhuriyete Vatandaşlık. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*.

- NTVMSNBC, (2013a) *Arınç: Gazlı müdahale çığırından çıkardı.* www.ntvmsnbc.com: <http://www.ntvmsnbc.com/id/25446909/> (Erişim Tarihi: 30.10.2014).
- NTVMSNBC, (2013b) *Erdoğan: Perde arkasında illegal örgütler var.* <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25449088/> (Erişim Tarihi: 30.10.2014).
- OLDFIELD, Adrian, (2008) “Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?”, Ayşe Kadioğlu (Der.), *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, İstanbul: Metis Yayınları, 93-106.
- ORTAYLI, İlber, (2002) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi.” Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (der.). *Türkler: Osmanlı (cilt 10)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 393-399.
- ORTAYLI, İlber, (2005) *İnsan Hakları Perspektifinden Tanzimat Fermanı'na. Ankara Barosu İnsan hakları Hukuku Araştırma Uygulama ve Danışma Merkezi.*
- ÖZ, Mehmet, (2013) Reaya. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 490-494). içinde Türkiye Diyanet Vakfı.
- ÖZGÜRGÜNDEM, (2013) *Siyasi Dolandırıcı.* http://ozgur-gundem.com/index.php?haberID=84052&haberBaslik=S%C4%B0YAS%C4%B0%20DOLANDIRICI&action=haber_detay&module=nuce (Erişim Tarihi: 19.01.2015).
- ÖZGÜRGÜNDEM, (2014) *BDP&HDP Geliyor.* http://www.ozgur-gundem.com/?haberID=96101&haberBaslik=%C4%B0istanbul%27da%20HDP%20mitingi%20ba%C5%9Flad%C4%B1&action=haber_detay&module=nuce (Erişim Tarihi: 03.02.2015).
- ÖZİPEK, Bekir Berat, KORKUT, Levent, YILMAZ, Murat, COŞKUN, Vahap, HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, & TEKİN, Yusuf (2011). *Vesayetsiz ve Tam Demokratik Bir Türkiye İçin İnsan Omuruna Dayana Yeni Anayasa*. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.
- ÖZKAZANÇ, Alev (2009).“Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64-1.
- PEYROU, Florencia (2006). *Citizenship and History: Historiographic Approaches to Citizenship.* https://www.academia.edu/990973/Citizenship_and_History_Historiographic_Approaches_to_Citizenship (Erişim Tarihi: 15.04.2014).
- POLAT, Ezgi Gürel, (2011) “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”. *Ankara Barosu Dergisi*, 129-157.
- RADİKAL, (2013a) *Anayasada ‘Türk’lük Tartışması.* http://www.radikal.com.tr/turkiye/anayasada_turkluk_tartismasi-1127148 (Erişim Tarihi: 13.06.2014).

- RADİKAL, (2013b) *CHP'den Kürt raporu: Siyasette baraj düşsün, dil yasağı kalksın.*
http://www.radikal.com.tr/politika/chpden_kurt_raporu_baraj_dussun_siyasette_dil_yasagi_kalksin-1140699 (Erişim Tarihi: 13.06.2014).
- RADİKAL, (2014) *MHP'li Vural: Berkin evladımızın ölümü ceberrut yönetimi gösteriyor.*
http://www.radikal.com.tr/politika/mhppli_vural_berkin_evladimizin_olumu_ceberrut_yonetimi_gosteriyor-1180720 (Erişim Tarihi: 30.01.2015).
- RADİKAL, (2015) *CHP'den cemevi kararı: Belediyeler cemevlerini ibadethane olarak tanıyacak.*
http://www.radikal.com.tr/turkiye/chpden_cemevi_karari_belediyeler_cemevlerini_ibadethane_olarak_taniyacak-1283278 (Erişim Tarihi: 30.01.2015).
- ROSKİN, Michael, (2007) *Çağdaş Devlet Sistemleri.* (B. Seçilmişoğlu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- SABAH, (2011) *Millet Tanımı 'Ata'dan.* <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/11/11/millet-tanimi-atadan> (Erişim Tarihi: 17.01.2015).
- SARİİPEK, Doğa Başar, (2006) “Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık” *Çalışma ve Toplum*, 2, 67-106.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, (2011) “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 193-215.
- ŞİT, Banu, (2008) “Modern Vatandaşlık Kavramına Bir Bakış”. *TBB Dergisi* (76), 64-82.
- T24, (2012) *Kışanak: Halkın gönlünde yerimiz yoksa o koltukların bizim için hiçbir anlamı yok.* <http://t24.com.tr/haber/kisanak-halkin-gonlunde-yerimiz-yoksa-o-koltuklarin-bizim-icin-hicbir-anlami-yok,218761> (Erişim Tarihi: 19.01.2015).
- TAKVİM, (2010) *Başbakan Denizli'de Halka Seslendi.* http://www.takvim.com.tr/guncel/2010/08/05/basbakan_denizlide_halka_seslendi (Erişim Tarihi: 11.02.2015).
- TAŞDEMİR, Hakan, (2012) *Geride Kalmayalım.* www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-hakan-tasdemir/geride-kalmayalim/ (Erişim Tarihi: 17.09.2014).
- TBMM, (1924) *T.C. 1924 Anayasası.* <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/1924/1924-ilkhali/1924-ilkhali.pdf> (Erişim Tarihi: 12.09.2014).
- TBMM, (1961) *T.C. 1961 Anayasası.* <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim Tarihi: 18.06.2014).
- TBMM, (1982) *T.C. 1982 Anayasası.* http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (Erişim Tarihi: 12.09.2014).

- TBMM, (2009) *MHP Grup Toplantısı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=92145 (Erişim Tarihi: 30.01.2015).
- TBMM, (2010a) *14.10.2010 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=20751&P5=B&page1=39&page2=39 (Erişim Tarihi: 16.02.2015).
- TBMM, (2010b) *23.12.2010 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=20817&P5=B&PAGE1=98&PAGE2=&web_user_id=13715161 (Erişim Tarihi: 16.02.2015).
- TBMM, (2011a) *10.12.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21065&P5=B&PAGE1=71&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 30.01.2015).
- TBMM, (2011b) *21.12.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21085&P5=B&PAGE1=22&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 30.01.2015).
- TBMM, (2011c) *09.12.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21063&P5=B&page1=125&page2=125& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2011d) *10.11.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21033&P5=B&PAGE1=21&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2011e) *24.11.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21045&P5=B&page1=54&page2=54 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2011f) *11.07.2011 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=20993&P5=B&PAGE1=22&PAGE2=&web_user_id=13691207 (Erişim Tarihi: 30.01.2015).
- TBMM, (2012a) *20.12.2012 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21866&P5=B&PAGE1=48&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 30.01.2015).
- TBMM, (2012b) *10.12.2012 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21350&P5=B&PAGE1=57&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2012c) *12.11.2012 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21336&P5=B&PAGE1=32&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).

- TBMM, (2012d) *06 07 2012 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21201&P5=B&page1=25&page2=25 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2012e) *Oktay Vural'ın 30.08.2012 Tarihli TBMM Basın Açıklaması*. http://tbmm.mhp.org.tr/htmldocs/tbmm_mv/basinaciklamalari/42/2271.html (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013a) *29.05.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21957&P5=B&PAGE1=38&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013b) *23.01.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=21879&P5=B&PAGE1=100&PAGE2=100 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013c) *06.02.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21888&P5=B&PAGE1=28&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013d) *11.12.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22032&P5=B&PAGE1=40&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013e) *18.12.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22039&P5=B&page1=77&page2=77& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013f) *09.04.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21926&P5=B&PAGE1=53&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013g) *10.12.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22031&P5=B&PAGE1=19&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013h) *31.01.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21884&P5=B&PAGE1=87&PAGE2=&web_user_id=13426314 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013i) *23.01.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=21879&P5=B&page1=54&page2=54 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013j) *2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı*. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22037&P5=B&page1=160&page2=160 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).

- TBMM, (2013k) *24.01.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21880&P5=B&page1=43&page2=43 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2013l) *09.04.2013 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21926&P5=B&page1=55&page2=55(Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2014a) *17.12.2014 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22307&P5=H&page1=44&page2=44 (Erişim Tarihi: 10.02.2015).
- TBMM, (2014b) *08.08.2014 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22195&P5=H&PAGE1=15&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 01.02.2015).
- TBMM, (2014c) *18.11.2014 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* tarihinde TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22275&P5=H&PAGE1=79&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2014d) *27.11.2014 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22283&P5=H&page1=14&page2=14 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2014e) *09.12.2014 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22291&P5=H&page1=51&page2=51 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2014f) *09.08.2014 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* TBMM: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22197&P5=H&page1=66&page2=66 (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2014g) *10.07.2014 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22199&P5=H&PAGE1=50&PAGE2=& (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- TBMM, (2014h) *02.10.2014 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.* http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=22251&P5=H&page1=29&page2=29 (Erişim Tarihi: 11.02.2015).
- TBMM, (2015) *Sivil Toplum Kuruluşlarının Anayasa Önerileri.* yenianayasa.tbmm.gov.tr (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- T.C. BAŞBAKANLIK, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, (2013) *Demokratikleşme Paketi.* <http://www.kdgm.gov.tr/snetix/solutions/KDGM/resources/uploads/files/kitabcik.pdf> (Erişim Tarihi: 22.09.2014).
- TEMELAT, Neslihan, (2011) *Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları.* Ankara: TBMM Araştırma Merkezi.

- TOPUZKANAMIŞ, Şafak Evran (2012). “Anayasal Vatandaşlık Kavramının Anlamı, Amaçları ve Bu Kavram Işığında Geçmişle Yüzleşme Politikaları” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 133-168.
- TURNER, Bryan; HAMILTON, Peter (1994) “General Introduction” *Citizenship: Critical Concept*. Routledge: Londra. https://www.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=hXmbqrZeHsC&oi=fnd&pg=PR3&dq=peter+hamilton+citizenship:+critical+concepts&ots=1df1bBnDEg&sig=TReYW_iPL63VrLvLOz2H8XDmlzM&redir_esc=y#v=onepage&q=peter%20hamilton%20citizenship%3A%20critical%20concepts&f=false (Erişim Tarihi: 09.10.2014).
- UÇAROL, Rifat, (2006) *Siyasi Tarih*. İstanbul: Der Yayınları.
- ULUÇ, Özlem, (2012) “İmparatorluktan Ulus Devlete Vatandaşlık Halleri: Osmanlı ve Türkiye’de Vatandaşlık Politikaları” *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6 (12), 7-30.
- ULUGÖL, Mehmet Cem (2009) Osmanlı ve Türkiye’de Vatandaşlık Kavramı, Azınlıklar üzerinde Etkisi ve Uygulamaları . *İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- ULUŞAHİN, Nur, (2007) “Liberal Demokrasinin Çıkmazı: Çatışma Karşısında Barış İçin Azınlık Çoğunluk İlişisini Yeniden Düzenleme Gereği” *Anayasa Yargısı*, 24, 609-640.
- ÜLGEN, Pınar, (2010) “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”. *Mukaddime* (1), 1-18.
- ÜSTEL, Füsün, (2004) *Makbul Vatandaşın Peşinde*. İstanbul: İletişim.
- VAN GUNSTEREN, Herman, (1994) “Four Conceptions of Citizenship.” B.van Steenbergen (der.), *The Condition of Citizenship*. Londra, Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications, (36-49).
- VAN STEENBERGEN, Bart, (1994) “Towards a Global Ecological Citizen.” B. van Steenbergen (der.), *The Condition of Citizenship*. Londra, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications. (141-153).
- VATAN, (2013a) ‘*Taşıyıcı Annelik mi Yapıyoruz?*’. <http://www.gazetevatan.com/tasiyici-annelik-mi-yapiyoruz---537166-gundem/> (Erişim Tarihi: 31.01.2015).
- VATAN, (2013b) “*BDP ve İmralı’dan ‘yol temizliği’ beklentisi!*” <http://www.gazetevatan.com/bdp-ve-imrali-dan--yol-temizligi--beklentisi--504616-gundem/> (Erişim Tarihi: 29.01.2015).
- VİRGINIA İnsan Hakları Bildirgesi, (1776) [www.dusuncetarihi.com: http://www.dusuncetarihi.com/makale/virginia-insan-haklari-bildirisi-1776](http://www.dusuncetarihi.com/makale/virginia-insan-haklari-bildirisi-1776) (Erişim Tarihi: 12.11.2014).

- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1999) Osmanlı Toplumunu. E. İhsanoğlu, & E. İhsanoğlu (Dü.) içinde, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Cilt 2, s. 441-510). İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş.
- YEĞEN, Mesut (2008). “Yeni Anayasa Eski Vatandaşlık”. *Liberal Düşünce*, 55-65.
- YENİŞAFAK, (2005) *Kürt Sorunu benim Sorunum*. 05 29, 2014 tarihinde Yenişafak: <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2005/agustos/13/p01.html> adresinden alındı
- YENİŞAFAK, (2013) “*Seçim Açıklaması Anayasa Baskını*”. 01 25, 2015 tarihinde <http://www.yenisafak.com.tr/politika/secim-aciklamasi-anayasa-baskini-523296> adresinden alındı
- YETKİN, Çetin, (2009) *Siyasal Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Gürer.
- YÜCEL, Gerçek Şahin, (2013). “Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Avrupa Birliği Vatandaşlığı ile İlgili Son Yaklaşımları”. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 37-54.
- ZAMAN, (1995) *Ne mutlu da Tartışılıyor*. 09 11, 2014 tarihinde http://www.zaman.com.tr/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=311208 adresinden alındı
- ZAMAN, (2003) “*Ordumuzla ahenk içindeyiz gerginlik haberleri uydurma*”. 01 31, 2015 tarihinde <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/25/politika/butun.htm> adresinden alındı
- ZARİÇ, Sami, (2012) “Fransız Devrimi'nden Kırgız Devrimine Devrimlere Genel Bakış”. *Akademik Bakış*(29).

EK 1: MÜLAKAT SORULARI

- 1.** Sizin/partinizin Vatandaşlık tanımı nedir? Vatandaşlık tanımınız hangi hak, görev, yükümlülükleri içeriyor?
- 2.** Sizce/partinizce Türkiye'deki vatandaşlık sorununun içeriğini ne oluşturuyor? Türkiye'deki vatandaşlık sorununun temeli nedir?
- 3.** Vatandaşlık sorununun çözümündeki en etkili yol ne olabilir/ sorun nasıl çözülebilir? Yeni bir anayasa vatandaşlık sorunu için kesin bir çözüm olabilir mi? Yeni anayasanın kesim bir çözüm olması için ifadelerin, içeriğin nasıl olması gerekir?
- 4.** Türkiye'deki sorunların (Kürt sorunu, Alevi sorunu vb.) vatandaşlığın yeniden tanımlanmasıyla çözülebileceğini düşünüyor musunuz? Vatandaşlık tanımı yapmamanın gerçekçi bir çözüm olacağını söyleyen görüş için ne dersiniz?
- 5.** Vatandaşlık konusunda uzlaşa sağlanması için kendi vatandaşlık tanımınızda/ söyleminizde bir yumuşama/değişim yapılabileceğini/ yapılması gerektiğini düşünüyor musunuz?

EK 2: SÜHEYL BATUM İLE 16.10.2014 TARİHİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN KİŞİSEL GÖRÜŞMENİN METNİ

Serpil Ozulu: İlk olarak tanımla başlarsak, parti içinde farklı görüşler olduğu, ortak bir tanımda buluşulamadığı gibi bir durum var.

Süheyl Batum: şimdi şöyle söyleyeyim. Farklı bir tanımda buluşulamamasının nedeni şu: ilk başta vatandaşlık 1921'den itibaren Türkiye de bana göre çok net olarak tanımlanmıştır. Esasında diyor ki TC. ne vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür diyor yani Türk vatandaşdır. Adına vatandaşın adı olarak Türk denir diyor. Ama vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes. Hatta ırk, mezhep din ayrımı yapılmaksızın diye de bir şey koyuyor. Yani vatandaşlığın bir hukuksal bağ olduğu ve bu hukuksal bağdan ibaret olduğu bir ırkı bir etnik kökeni kastetmediği çok açık olarak ortaya konuyor. Şimdi tabi Türkiye gibi Osmanlıdan gelen veya Fransa gibi çok önceden bir şekilde bir devlet olarak ortaya çıkmış toplumlarda tabi ki oradaki hakim olan grubun adıyla tanımlanmış olması esasen normal. Mesela Fransa'da Galyalılar vardı Germenler vardı Galatanlar vardı ama Franklar ağırlığıyla Fransa adı verilmişti. Türkiye'ye de Osmanlı'dan beri Venedikli Cenevizli tarihçiler Türkiye adını vermişti buraya. Daha çok hakim olan grubun buradaki o devleti oluşturan grubun ismine yönelik olarak böyle bir şey kullanılmıştı.

Fakat Türkiye'de özellikle 80'lerden itibaren olarak özellikle de bu tek kutuplu dünyanın kendisine ulus devletleri rakip olarak görmesinden ve de küresel sermayenin önünde hiçbir güç kalmasını istemediği yeni bir dünya düzenine geçişten itibaren Fransızlar, Almanlar, Amerikalılar, İngilizler kendi ulus devletlerine pek dokunmadan, hiç dokunmadan hatta diğer ulus devletleri parçalama gayretine girdiler. Bunları bir parçalayalım ki bir güç kalmasın küresel sermaye bütün gücü oluştursun diye. Bu son derece doğal bir şeydi. Ama bizi de Türkiye'yi de etkilediği için acaba vatandaşlık tanımını nasıl yapalım diye oturduk konuştuk. Yani bize göre de birey olarak bana göre de vatandaş deyince neyi kastettiği çok açık olarak ortaya çıkıyordu. Vatandaş devlete topluma bir hukuksal bağ ile bağlı olan herkeştir. Bu kadar basit. Irkı, dini, mezhebi, inancı, düşüncesi buradadikkate alınmadan oluşturulan bir bütündür. Ama dediğim gibi Amerikalılar Amerikan vatandaşını yarattı biz tam tersine 90'dan sonra bunu yıkmak için ciddi bir çaba sarf etmeye

başladık. Bunların çoğu hukuken doğru değildi. Efendim ama Amerika diye bir halk yok ki, işte ne derler ama Fransızlar Galyalıları çok kızmıyor ki filan türünde. Oysa 1991 yılında yani 1600'lerde değil, Fransız Anayasa Mahkemesi Korsika halkı Fransız halkının bir bileşkesi dediği için yasayı iptal etmiş Fransa'da Fransa halkı vardır Fransız milletinden başka millet yoktur demişti. 91'de.

Bunun üzerine Anayasa şeyi başladığında biz uyumlu olalım peki dedik. Bir düşündük şöyle. Türk vatandaşı mı diyelim vatandaş mı diyelim TC. vatandaşı mı diyelim. Yoksa adını söylemeyelim mi ne diyelim mi diye. Hatta aramızda ihtilaf da çıktı kimisi dedi ki adını hiç koymayalım. Vatandaş diyelim kimisi dedi ki T.C vatandaş diyelim bunun üzerine ben de CHP milletvekillerine sordum dedim ki CHP adına yapıyoruz ne diyelim diye büyük bir çoğunluğu yani % 90'ı ben de vardır anketler, Türk Vatandaşı diyelim dedi. Bunun üzerine aramızda dedik ki biz o zaman şöyle yapalım: Vatandaşlığın 3 unsuruna yer vererek bir tanım yapalım dedik. 3 unsur. Şimdi söyleyeceğim. Kimileri dedi ki ne gerek var bu zaten içinde mündemiçtir, içinde vardır. Vatandaş deyince dünya bilir bunun ne olduğunu, ne olduğu bellidir yani bunun ne anlamı var. Ama madem tartışılıyor biz yapalım dedik.

Bunun ırka, dine, mezhebe, etnik kökene, cinsiyete, inanca, görüşe göre biçimlenmediğini bir kere açıkça vurgulayalım. Irk din mezhep gözetilmeksizin diye açıkça koyalım. İki: bunun bir hukuksal bağ olduğunu söyleyelim kişiyi topluma bağlayan kişiyi o toplumun parçası olmak sıfatıyla devletin bir uyruğu yapan. Üç: bunun biri üst biri alt biri asli biri feri değil eşit olduğunu da yazalım dedik yani bu üç unsuru içinde yazalım ki net olsun. Acaba ben kurucu muyum ben değil miyim ben eşit miyim ben daha mı az eğitim filan olmadığı da çıksın; ırk, din, dil ayrımı gözetilmeksizin bir hukuksal bağdır ve eşitlik ilkesine dayanan bir hukuksal bağdır. Bu bağ vatandaşlar arasında eşitlik. Buna Türk vatandaşı denir.

Şimdi Türk vatandaşı denir dedikten sonra arkadaşlarımızla da yani üç kişiyle de buna Türk vatandaşlığı diyelim mi demeyelim mi işte orda da bir ufak anlaşma. Ben de dedim ki sorduk milletvekillerine biz kendi tanımımızı yapmıyoruz. % 90 Türk vatandaşı tanımında hemfikirler. Bunun üzerine vatandaşlık, din, dil ayrımı yapılmaksızın eşit hukuksal bağ temelinde biçimlenir, T.C. vatandaşlarına Türk vatandaşı denir diye bir tanım yaptık. Burada amacımız şuydu. Kimileri gereksiz de dese madem Türkiye de bunu tartışıyoruz bir ulus devlet anlayışını. Çünkü

anayasanın ilk üç maddesini değiştirmek de istemiyoruz değiştirmek için şu anda bir imkan da yok. Eşit bağ, hukuksal bağ ve din, ırk, etnik köken ayrımı yapılmaksızın bir bağ olduğunu vurgulayan bir tanım yaptık.

Sonra partilerde bir şey anlaşmazlık çıktı ortaya. Şöyle çıktı biz bunu Türk vatandaşı olarak tanımlayalım derken MHP 1982 anayasası formülünde hiçbir değişiklik yapmayalım dedi ki aynısını koyalım. Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür diyelim bunu devam ettirelim dedi. AKP genelde yaptığı gibi ya biz bunu yazmayalım, vatandaş iyidir diyelim. Hatta bunu da yazmayalım. Vatandaşlık maddesine ne gerek var dediler. Çok da tartışma yaptık. Tutanaklarda çok açık olarak vardır. Sonunda Şuraya geldik, eğer bir TC'nin bir ulusunu, Türk diye bir ulus kabul ediyorsanız bunun altında diğerlerini tanımlarız. Hayır dediler böyle bir ulus kabul etmiyoruz. İki tane ulus vardır: Türk ulusu vardır. Kürt ulusu vardır. O zaman tabi ki vatandaşlık tanımında anlaşabilmemiz de mümkün değildi. Anlaşamadık ve anlaşamadığımız maddelerden bir tanesi olarak kaldı.

Türkiye'deki vatandaşlık sorununun temeli nedir diye soruyorsunuz burada. Bence doğruları söylemiyoruz. Zaten Türkiye de siyasetin sıkıntısı da bu Türk siyaseti dışardan yönetilmeye alışıldığı için... Siyaset tembelliğe alışmış. 'mış' gibi yapıyor. Yaparız yaparız deniliyor. AKP daha iyi siyasetçiler olarak belki Türkiye'ye uygun siyasetçiler olarak mış gibi, vatandaşlık da mış gibi, eğitimde mış gibi. Anadilde eğitim var sorun olarak. Ne yapacağız konuşalım en azından. Boşver orayı boş geçelim. Sorunları göz ardı ederek anayasa yapılır mı? Neden? mış gibi yapmak.

Bence de şimdi Türkiye'de vatandaşlık sorununun temeli çok açık. Biz görmezden geliyoruz. Yalan yapıyoruz. Sorunun özü buradan kaynaklanıyor. Yoksa vatandaşlık ulus var mı yok mu bir. İki ulus yoksa yerine ne koyuyorsun. Üç ulus yoksa neden İngiltere'de Fransa' da Almanya'da İspanya'da ABD hiç 90'dan sonra ne bu ulus devletler ya, biz yanlış kurduk bunları demedi. Neden demedi? Neden İspanya'da 1978 yılında özerk bölgelere milliyetlere izin vermekle birlikte Barcelona'da yapılan, Katalonya'da yapılacak referanduma izin vermiyor? Neden vermiyor? Bunları bir oturup konuşmadan biz vatandaşlık da v yi büyük mü yazalım küçük mü yazalım? Türk' mü diyelim Türkiye'mi diyelim? Çünkü yalan söylüyoruz. Hiç kimse aklındaki şeyi net söylemiyor. Şimdi ben de ulus devletlerin ortadan kalkmadığına inanıyorum. Özellikle küresel sermayenin ve onun itici gücü ABD'nin

90'dan sonra uydurduğu, kendi hegemonyasının kırılmamasını sağlamak için uydurduğu yani Rusya'yı yıkmak için kullandığı bu sahte ideolojiyi kendi üstlerinde hiç denemeden bizler gibi devletler üstünde deneyerek işte Irak'ta yarattığı, Suriye'de yarattığı fecaat gibi fecaatleri yaratabilmek amacıyla getirdiği bir şey olarak düşünüyorum. Yanılabilirim. O bakımdan ben diyorum ki Türk vatandaşı diyelim. Ama bunun başka bir etnik kökendeki Kürtleri, Arabı, Çerkezi, Aleviyi, Sünniyi, Yahudiyi, Müslümanı, Hristiyanı ve yahut da kadını erkeği ayırmadığını göstermek için de gerek olmasa dahi üç unsurun Türkiye gibi bir ülkede vatandaşlık tanımına yerleştirilmesinin uygun olduğunu düşünüyorum.

Burada bunu CHP'de tartıştık kendi aramızda ama sonra ben anket de yaptım. % 90' aynı kanaatte olduğunu söyleyince biz dedik ki bunları koyalım. Türk vatandaşı diyelim. Ama dediğim gibi BDP çok açık olarak bir Türk ulusunun yanında bir de Kürt ulusu olduğunu söylüyor. Zaten açık açık tutanaklara baktığımız zaman. Ben sordum bunu açık açık. Dedim ki arkadaşlar ulusun varlığını kabul ediyorsak biz eğitimi de çözeriz, ilk dört maddeyi de çözeriz. Bizim amacımız üniter devletle her şeyi Ankara'dan çözelim değil. Biz de bunun kötü bir şey olduğunu biliyoruz. Ama ilk önce ulus devlet mi –üniter devlet mi demiyorum- ulus devlet mi değil mi? Bu ulus varsa hangi ulus, yoksa yerine ne öneriyorsun. Bunu koymamız gerektiğini düşünüyorum. Bunu yapamadığımız için de bir sıkıntı yaşadık.

Üniter devlet demiyorum dikkat edin ulus devlette de anlaşılmadık. Yoksa üniter devlet olacak diye bir zorunluluğumuz yok. Bölgeci devlet de kurarsın. Onu kurduktan sonra, ama kafamızda şöyle bir şey var bizim hep. Efendim bölgeci olacak biz öyle istiyoruz. Ama dünyada Kürtlerin oluşturduğu, Arapların oluşturduğu bölgeler yok, çoğu kişi böyle biliyor. Amerika'da da var ama diyor. Ama Amerika'da işte zencilerin oluşturduğu, Porto Rikoluların oluşturduğu, Alman asıllıların oluşturduğu, İrlandalıların oluşturduğu, Kovboyların oluşturduğu, Kızılderililerin oluşturduğu diye bir federasyon yok. Böyle bir federasyonun yaşama şansı yok. Var var dediler. 1978'de Belçika. Yaşayamadı bölge. Federasyona dönüştü şimdi AB olmasa parçalanacak. İspanya gibi bir yer 1978'de bende çok öneriyordum. İspanya örneği önemli bir örnek diyordum. Bölgeler oluşturdu diyordum. Ama orada bile Katalonya'yla Bask bölgesi işte patlamaya başladı.

Yani şunu söyleyeyim ‘Türkiye’deki sorunların vatandaşlığın tanımlanmasıyla çözülebileceğini düşünüyor musunuz?’ Hayır düşünmüyorum.

S.O: Evet yani tanım yapmak bir çözüm olacak mı ya da yeni anayasa çözüm olacak mı bu da ayrı bir sorun?

Süheyl Batum: Hayır. Hayır. Örneğin ben Kürt sorununun, Alevi sorunun net meseleyi ortaya koymaktan çekindiğimiz meseleler olduğunu, nasılsa birileri, Amerika getirir bize çözümü, bizim için bir düzen kuruyor. Samimiyetle bunun böyle düşünüldüğüne inanıyorum. İfade etmeseler bile. Çoğu kişide bu var ya ne uğraşacağım şimdi bununla nasıl olsa zamanı geldiğinde birileri bunu yapar. O yüzden Alevi sorununun da önemli olduğunu düşünüyorum. Şöyle ya bir mezhepten bence demokratik bir ülke şöyle yapmalı diye düşünüyorum. Sorunları görmezden gelen nasıl olsa biri çözer diyen halının altına süpüren ülkeler mutlaka ve mutlaka yıkılmaya ya da işte Irak, Suriye’nin Mısır’ın Türkiye’nin durumuna düşmeye mahkum ülkeler diye düşünüyorum. O yüzden ben ülkeleri şöyle ayırıyorum.-tabi ki kapitalizm emperyalizm onlar ayrı. Sorunlarını çözebilen ve çözemeyen ülkeler. Sorunlarını çözebilen ülkelerden bir tanesi: Biz. Her şeyimiz var. Yağımız, unumuz, şekerimiz var sorunlarımızı çözebilmemiz için. Nasıl çözmemiz lazım? Oturacağız. Nedir Alevi sorunu? Evet insanların hakları var. Bu hakları yerine getirmemiz lazım. Canım çözüyoruz çözüyoruz boşver. Canım sen de Müslüman’sın idare ediver. Hayır böyle bir şey yok. Ha adam derse ki ben ayrı bir din kurdum falan derse o zaman ona göre hak verirsin o ayrı mesele ama adam diyor ki ben ayrı bir mezhebim. Ve benim haklarım var. Nedir? Ben cemevini de bir statüye kavuşmasını istiyorum. Tamam. Din dersinin benim için zorunlu olmamasını istiyorum. Tamam. Ya öğren öğren. Öğren dinini öğreniver. Ya istemiyorum diyor. İsteğe bağlı olsun tamam.

S.O: Bütün bunlar teorikle, tanımla alakalı sorunlar değil. Uygulamayla alakalı.

Süheyl Batum: Değil evet, yani tanım yaparak efendim Aleviler vardır demekle çözümlenecek değil. Sorunun özünü koymuyoruz ortaya. Kürt sorunu da. Bir ulus var mı yok mu? Kaç ulus var burada? Ulus devlet miyiz değil miyiz? Sorun bu. Ama biz bunu dur tanımlayalım. Ama biz bunu kabul ettik tabi ki diyeceksin ki çelişki var mı tanım verdiniz. Evet çünkü tanımdaysa ne istiyorsanız eşit yazalım, hukuksal bağ yazalım. Irk, din, dil olmasın yazalım. Türk ırkının milleti, Kürt ırkının

milleti olmasın yazalım. Biz kendi kararlarımızı vermek istiyoruz. Tamam yazalım. Ama ilk önce şunu konuşalım. Ulus devlete ne diyorsun? O zaman da birileri boş ver ya bizim sorunumuz yok ki diyor. Sorun buradan kaynaklanıyor. Genelde söylüyorum bizde, Türkiye hep böyledir. Sorunlarını çözmez. Enflasyon canavarı derdik bir ara. Bir de canavar yaparız böyle önlenemez diye. Trafik canavarı... Aynı şeyi şimdi ulus canavarı, anayasa canavarı, vatandaşlık canavarı, yargı canavarı. Şimdi yani bu sorunları saklıyoruz. Türk siyasetinin en önemli özelliği de bu..

S.O: Bir tanım yapmamak çözüm olabilir mi?

Süheyl Batum: Olamaz. Neden olamaz? Sorunun özünde tanım olmadığı için esas sorun ulus devlet. Bir ulus var mı? *Ulus yoksa yerine ne koyacaksın* da düğümlendiği için tanım yapmamak da halının altına süpürmek anlamına geliyor. Çözülüyor. Yani bana göre çözülüyor.. Hep tanım yapmamaktan kaynaklanıyor bunlar. Sorunları görmezden gelen hiçbir ülke sorunları çözemez. İspanyollar Franko döneminden çıkarken sorunları görmezden gelseydi bir İspanyol mucizesi yaratamazdı.

S.O: Bazı Avrupa anayasalarında vatandaşlıkla ilgili net bir tanım yapılmamış. Genel dediğiniz gibi vatandaşlık bir haktır gibi genel ifadelerle geçiştirilmiş. Onlarda bizim sorunlarımıza benzer sorunların olmaması mı bir sıkıntı çıkmaması?

Süheyl Batum: Tabi kesin kesin. Çünkü çok ileri Avrupa ülkelerinde yazılmamış dikkat et. Hakikaten onlar da yazılmamış. Mesela Fransa'da yazılmamıştı.

S.O: Ama İspanya'da vardı.

Süheyl Batum: İspanya'da vardı çünkü işte bir sorun vardı. ETA vardı, BASK, Katalonya... Din birliği olmasına rağmen din bunlar da önemlidir ama dil birliği veya da ayrılığı çok önemli. Mesela Belçika'da yaşadık. İrlanda'da yaşadık. Yani İrlanda'daki kavga, İngiltere ile arasındaki kavga, tamam esasında bir İrlanda sömürgecilik kavgasıydı belki ama en önemli kısmı, Katolik-Protestan ayrılığından kaynaklanıyordu. Çok önemli bir şeydi bu. Ne olursa olsun bugün ulusu ulus yapan - eskiden ırk çok önemliydi. Aile bağı, soy bağı, klan, aşiret neyse çok önemliydi ama bugün artık baktığımız zaman şu- Somut unsurlar. Soyut unsurlar işte bayrak, ortak inanç, beraber yaşama arzusu filan. Tabi ki bunlar çok önemli ama esas o milletleri

ayıran unsurlar var. şimdi bunların çok güçlü olmadığını paranın daha ön plana çıktığını görüyoruz... Dolayısıyla bunu yazmak lazım. Yazmak... Sorunları bizim gibi ülkelerin mutlaka yazması lazım. Net söylenmesi lazım. Yazalım ileride yazmaya ihtiyaç olmaz ise kaldırırız. Bence bu sorunları görmezden gelmemek lazım. Mış gibi yapıyoruz vatandaşlık da böyle...

Bir örnek vereyim. 1982'ler 83'ler 84'ler. Anayasa dersi veriyorum hukuk fakültesinde. O sıralar demokrasiye yeniden geçmişiz. Turgut Özal hep Amerikan Anayasasını gösteriyor. Onu bir alsak kurtuluruz. Çocuklar da hep merak ediyor Amerikan anayasasını alsak. Çocuklar bu palavra diyorum. Olmaz böyle bir şey. Her hukuk kuralı bir toplumsal yapının üstüne oturur. O toplumsal yapı, o ülkenin tarihinden, dünya görüşünden, ilişkilerinden, kültüründen, ahlak anlayışından, uygulamasından her şeyden farklılaşır o toplum yapısı. Dolayısıyla aynı kuralı alıp buraya oturtsam aynı etkiyi vermez. Amerikan anayasası aynı etkiyi vermez. Ve bunun bir örneğini vermek için de şunu yapıyordum. Açın bakayım Fransa anayasasını diyordum. Veriyordum Türkçesini. Bulun bakayım bana kişi güvenliği düzenlemesi diyordum. Yani mesela işte insanlar en fazla 4 gün gözaltı süresinde tutulabilir işte diye bir madde bulun bakayım diyordum. Bulamıyorlardı. Açın şimdi Yunanistan anayasasını diyordum, veriyordum Yunan anayasasının. Madde neredeyse 1975 anayasasının en uzun maddelerinden biri. Neden? Çünkü o Fransız zaten adamı orada alıp da içeride unutsan, toplum ne oluyoruz der yargıcıyla basınıyla. Yunanistan ise Albaylar cuntasından çıkmış. Adam orada alışmış. Toplum yapısı farklı, 30 gün, 60 gün, 90 gün kalmış adam. O yüzden en uzun maddeyi koymuş. Bak demiş 4 gün sonra gözaltında kalamaz. Hakim karar vermese bile derhal gardiyan açmak zorundadır. Gardiyan yok bulamadım derse derhal tutukevinin müdürü çilingir çağırıp derhal kapıyı açtırmak zorundadır. uzun uzun bir madde yazmış. Neden? Çünkü onun için gerekli.

Şimdi bizde de sorun varsa görmezden gelmek olmaz. Bizde daha güvenceler yok. Bizde daha ulus devlet ne olduğu belli değil. Amerika'nın yoğun baskısı altındasın. Ne ulusu ,bırak ulusu falan diyor. Bırak sen Kürtsün Kürtlüğünü bil diyor. Sen Alevisin Aleviliğini bil, sen Sünnisin Sünniliğini bil. Sen Türksün Türklüğünü bil. O sorunu çözmenin yolu da nedir onu da söyleyeyim. Neden tanım koymak lazım? Peki sorunu nasıl çözersin? Görmezden gelip baskıyla çözersin. Örneğin,

Kürdüm diyenin iflahını keserim dersin. Aleviyim diyeni dinden çıkmış varsayarım dersin. Öyle ilan ederim iflahını keserim dersin. Bu da bir çözümdür. Ama bu demokratik bir çözüm değildir. Dolayısıyla eğer demokratik bir anayasa yapacağımızı iddia ediyorsak bu sorunları, çözümünü görmezden gelerek de yapamayız baskıcı bir şekilde de yapamayız. O zaman ne yapacağız? Bunun güvenceleri nedir bunu koyacağız. Adamın güvencesi nedir? Adamın eşit bir vatandaş olması için, diğerinden alçak seviyede olmaması için nedir onları koyacağız. Bu nedir bir kere bunun tanımını yaparsın. Arkadan haklarını açık açık yazarsın. Bütün insanlar için yaz ama de ki kimseye dilini konuştuğu için dövülemez sövülemez işte eleştirilemez, kınanamaz, yargılanamaz dersin. Arkasından o dili nasıl öğreteceğini yazarsın. Bunun ana hatlarını koyarsın. O zaman işimiz daha kolay olur. Bu bakımdan vatandaşlıkta biz anlaşılamadık.

S.O: hocam son olarak da vatandaşlıkta uzlaşılabilir mi, anlaşılabilmesi için herkesin vatandaşlık tanımında bir yumuşama/değişim yapılabilir mi? Sizin tanımınızda böyle bir şey olabilir mi?

Süheyl Batum: Olabilir tabi yani.. çok basit olabilir. Eğer ulus devlet konusunda ne düşündüğümüzü çok açık ve net ortaya koyduğumuza.. yani Türk milleti diye bir şeyi kabul ediyor muyuz etmiyor muyuz? Ediyoruz. Türk milletiyle bir sorunumuz yok. Kürtler de bu ulusun bir parçasıdır. Kürtler de Türk milletinin, Kürt kökenli vatandaşlar da milletin bir parçasıdır. Eşit, onurlu bir parçasıdır. Arap kökenli vatandaşlar da bu ulusun onurlu, eşit bir parçasıdır dediğin anda Türk milletinin millet kavramının istenilen tanımı yapılır. İstedğin tanımı yap. Ama sorun buradan kaynaklanıyor. Bu sorunun da açığa kavuşması için ben çok açık sordum. Arkadaş açık söyleyin Türk milleti diye bir kavram kabul ediyor musunuz? Kürdü, Türkü, Lazı, Çerkezi, Türk milletinin bir parçası olduğunu kabul ediyor musunuz? bir millet olgusu var mı söyleyin? Hayır. İki ulus var burada.

S.O: O zaman daha çok ulus da var denilebilir.

Süheyl Batum: daha çok da olabilir tabi. Üç dört zaten sorun o. İşte o yüzden söylüyorum. Biz ulus devletiz veya öyle diyoruz. Faraza sana bir saldırı yapıldığında herhangi bir şey demiyoruz. Suriye'deki insanlar, Irak'taki insanlar perişan oluyor, bir milyon ölünce hiç bir şey demiyoruz. Kobani'ye yapılıncaya bir dakika diyoruz. Orada benim akrabalarım var. Bu böyle bir ulusun çok darbe yediğini gösterir bir

şey. Şimdi sorun buradan kaynaklanıyor bunu çözmemiz lazım. Yoksa tanım net söylüyorum. İstedğin gibi anlarız. Her şeyi yapabiliriz. Önemli olan şu: Türk milleti kavramına nasıl bakıyoruz? Ulus kavramı diye bir şey var mı? Birden fazla ulus var mı? Ulus devleti kaldıracaksan yerine ne koyacaksın? Ulus devleti kaldırdık diyelim. Çok parlak değil. Şimdi Irak'ın yerine koyduğu çok parlak değil. Birbirini yiyen insanlar. Aşiretler falan filan. Farklı gruplardan insanlar. Şii Sünni'yi yiyecek. Sünni Şii'yi yiyecek. Korkunç bir ortam yazık değil mi? O yüzden burada bir ulus devlet önemli bir güvencedir. Bölge için de güvencedir. İnsanların birbirine dini, dili, etnik kökeni nedeniyle girmediği, bir istikrar unsuru olarak durmak önemli bir şeydir. Yoksa bizi devamlı kazırlar. Hiç kimse de oralı olmaz. O yüzden ben ulus devletin veya ulus anlayışının önemli olduğunu düşünen insanlardan, siyasetçilerden veya akademisyenlerden biriyim. O yüzden de vatandaşlık tanımını bunun bir parçasıdır. Onu çözmeliyiz derinde, yalan söylüyoruz şu anda bunu yapamıyoruz.

Yani nasıl olsa yaparlar, nasıl ola bir şey getirirler. Böyle bir ülke olur mu? Vatandaşlıkta da böyle, ekonomide de böyle, taşeronda da böyle, çevrede de böyle, kadın erkek eşitliğinde de böyle, zorunlu din dersinde de böyle. Arkadaşlar gelin çözelim zorunlu din dersini. Çözülebilir bunlar bir şekilde ben bunun uzmanı değilim. Ben hukukçuyum. Ama pedagoglar şeyler bunu çözerler. Biz böyle diyoruz. Biz Aleviliği de öğretiyoruz. Adam diyor ki tam öğrenemiyorum. Hayır biz öğretiyoruz diyoruz. Hep böyle yapmadık mı?

EK 3: ATILLA KART İLE 25.11.2014 TARİHİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN KİŞİSEL GÖRÜŞMENİN METNİ

Atila Kart: Vatandaşlık, yeni anayasa bu gibi konuları konuşurken Türkiye'nin şu anda genel kroki tablosunu bir görmemiz lazım. O değerlendirmeyi yaparak genel fotoğrafı çekelim, ondan gerisi sizin yorumunuzdur, sizin değerlendirmenizdir. Yapacağım tüm bu değerlendirmelerin kendi kişisel değerlendirmem olduğunu bilmenizi isterim. Tabi ben burada parti adına yeni anayasa yapımı ya da diğer konularda bağlayıcı değerlendirme yapmak durumunda değilim. Ama esas itibariyle tabi yapacağım değerlendirmeler kişisel değerlendirme

olmakla birlikte elbette partinin politikalarına yakın nitelikte değerlendirmeler olacaktır genel çerçeve olarak.

Şimdi öncelikle anayasa yapımının tabi bir uzlaşma komisyonunda olması doğru. Biz bunu 2011’de denedik, yaptık. Orada ne oldu; çoğulcu bir yapılanmanın gereği olarak, demokrasinin esası budur zaten. Anayasa yapımında bir çoğunlukçu bir anlayışın yerine çoğulcu bir anlayışı başarabildiğiniz ölçüde bu anayasa kalıcı olabilir. Bunu yapamadığımız takdirde bugün için parmak çoğunluğuyla bir anayasa değişikliği gerçekleştirilebilir ama bunun kalıcı olması mümkün olmaz. Hakikaten kalıcı olması isteniyorsa çoğulculuk gereklidir. Anayasalar yapıldığı an itibariyle ve devamında da toplumsal barışı sağlamalıdır. Bu da ancak çoğulculukla olabilir. Yani orada anayasada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes kendi aidiyetini hissetmeli; bu anayasa metninde herkes kendini görebilmeli. O kişiyle anayasa arasında bir illiyeti sağlamalı bir anayasa. Burada da esas olan çoğulculuk.

Bir kere siyasi parti gruplarının eşit temsili gündeme geldiği zaman siyasi iktidar zaman zaman siz bizim iyi niyetimizi istismar ediyorsunuz. Biz 330 kişiyle geliyoruz siz 30 kişiyle geliyorsunuz, 50 kişiyle geliyorsunuz, eşit temsili kabul ediyoruz; buna rağmen, işte efendim dayak yiyorsunuz deniyor. Bu doğru bir yaklaşım değil. Şimdi bir uzlaşma komisyonu ve burada bir toplumsal sözleşmeyi yapıyorsunuz. Ama bu bile yeterli değil. Şöyle yeterli değil; bunu yaşadık. O iki yıl sonunda bunu yaşadık. Ne oluyor, siyasi partilerin hepsinin kendisine göre bir disiplini var. Kendisine göre hareket alanları sınırlı oluyor. Bunu AKP için de görüyorsunuz, CHP için de, MHP için de, HDP için de görüyorsunuz. Bunların işte ağırlıklı olarak hitap ettikleri bir taban var. O taban onları bir yerde kuşatıyor. O tabanın genel beklentilerinin dışına çıkmakta zorlanıyorlar. Bu bir Türkiye gerçeği olarak karşımıza geliyor. Bu noktada anayasa yapımında –kişisel görüşüm olarak ifade ediyorum- o meclisin yanında TBMM’deki siyasi partilerin katılımı elbette olmalı; ama onunla sınırlı olmamalı. Sivil toplum, meslek kuruluşları, üniversiteler... Bunların da iştirakiyle bir anayasa meclisi oluşturulmalı. Çünkü ne oluyor o zaman? Bunu sağlayabildiğimiz zaman, bu başarılabilirdiği zaman, işte gerçek anlamda çoğulculuğu o zaman sağlamış oluyoruz. Çünkü şuradaki dört parti toplumun tamamını temsil etmiyor. Toplumun bir bölümünü temsil ediyor bu dört parti. Oysa toplum bu dört partiden ibaret değil. O partilerin dışında başka siyasi partiler var,

parlamento dışında kalan. Onların da ötesinde farklı platformlar var, sivil platformlar var, meslek kuruluşları var. Siyasete aktif olarak girmeyen ama toplumda dinamik olan kesimler var. Bunların da bir şekilde temsil edilmesi lazım. Nasıl olabilir bu? Genel yasama organı dışında bir anayasa meclisi oluşturarak olabilir. O anayasa meclisi özel bir yasayla kurulmalıdır. O meclisin ne şekilde oluşacağı, -bu dediğim çerçeveyi de kapsayacak şekilde- ve ne kadar süreyle görev yapacağı bütün bunlar düzenlenerek bir anayasa çalışmasını biz bundan böyle bu şekilde yapmak durumundayız diye düşünüyorum. Bunu, bu anayasa meclisini bu şekilde oluşturmadığımız takdirde o sadece mecliste grubu bulunan partiler arasında yaptığımız takdirde o bir genel toplumsal sözleşme anlamında sorunlar yaşanacağını yeri gelmişken öncelikle ifade ediyorum. Bir kere bu temel anlayışın toplum tarafından artık görülmesi lazım. Bunu siyasi partilerin dile getirmesi lazım.

Şimdi bunun devamında bir Türkiye fotoğrafını anlatmak isterim. Bakın, Türkiye’de 12 yıllık AKP iktidarı. 12 yıl bitti 13. yıl. Önce şunu görmemiz lazım. Cumhuriyet tarihimizde ya da demokrasi tarihinde aralıksız olarak görev yapan en uzun hükümettir. Bu çok önemli bir tablodur. Bir ülkenin temel sorunlarının çözümü konusunda bir siyasi iktidara çok yeterli olan bir süredir. Bir iki yıllık bir iktidardan söz etmiyorum. 13. yılına giren bir iktidardan söz ediyorum. Nedir? Bu 12 yılın sonunda siz demokrasi anlamında, gelir dağılımı adaletsizliği anlamında, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması anlamında, toplumsal barış anlamında Türkiye bir mesafe almış olmalı. Bunu herkesin görmesi gerekir. Ama nedir? Türkiye’de 12 yılın sonunda o yaratılan bilgi kirliliğine rağmen, yaratılan karartmalara rağmen, manipülasyonlara rağmen, hormonlu ekonomiye rağmen, Türkiye olarak bugün maalesef toplumsal barışımızı kaybetme noktasındayız. Bugün temel hak ve özgürlüklerin tehdit altında olduğu, Türkiye cumhuriyeti yurttaşlarının tamamı içim söylüyorum, tehdit altında olduğu, bunun hukuki anlamda güvencesinin olmadığı bir dönemi yaşıyoruz.

Bakın Türkiye’de anayasal kurumlarımız işlevini kaybetmiştir. Anayasal kurumlarımız askıya alınmıştır. Resmi Gazete yayınlarında, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Neşriyat Genel Müdürlüğü orada görürsünüz. Bunu TUBİTAK’da görürsünüz, bunu RTÜK’de görürsünüz, bunu tüm kurumlarda görürsünüz. Ne olmuştur bütün bu anayasal kurumlar kamunun, devletin kurumları olmak yerine

siyasi iktidarın sözcüsü konumuna gelmiştir. Bu arada teknik kurullar, o üst kurullar da. Çok eleştirdiğimiz o 57. Hükümet. Yani AKP'den önceki hükümetten söz ediyorum. CHP yok orda ama gerçeği ifade etmek için söylüyorum, 4-5 temel konuda mükemmel düzenlemeler getirdiler. Nedir o? KPSS olayı. Bugün temel olayımız kamuya personel alımı değil midir? En önemli olaylarımızın başında. Orada ne olsun diyoruz. Emek, liyakat, adalet ölçüleri esas alınsın. Esas olması gereken bu. Ve bu konuda o 57. Hükümet en önemli çalışmalardan birisini yaptı. Şimdi bu KPSS'yi aşağı yukarı tümüyle işlemez hale getiriyorlar; tümüyle içini boşalttılar.

Hukuk devleti idari yargın denetiminin yapıldığı bir mekanizmadır değil mi? Bu hukuk devletinin tasviri değil midir? Efendim milli irade, hemen gelip oraya sığınılır ne güzel. Milli irade. Ya elbette seçim ama, Kamu İhale Kurumu, BDDK, RTÜK bunlar üst kurullardır. Bunlar teknik kurullardır.

Şubat 2014'te efendim özel yetkili mahkemeleri kaldırıyoruz diye bir düzenleme getiriyoruz. Dinlemeler, el koymalar, gözaltı, bunları daha güçlü bir hale getiriyoruz. Aradan 5-6 ay geçti. Şimdi ne yapıyoruz bütün teminatı kaldırıyoruz bir sulh ceza hakimine veriyoruz o yetkiyi. Böyle bir şey olabilir mi? ...Yakın tarihin, demokrasi ile yönetilen, demokrasi dışı ülkeler dahil olmak üzere yolsuzluk anlamındaki en büyük vahim olayıyla karşı karşıyayız. Ne oluyor, 6 ay boyunca o telefon kayıtlarına karşı ağzını açmıyorsun. Bu arada TUBİTAK'ta kadro değişikliğini yapıyorsun, 6 ay sonra TUBİTAK diyor efendim al sana diyor bu montaj diyor. TUBİTAK bunu açıklamadan Bilim Bakanı, Bilim ve Teknoloji Bakanı diyor ki ben hissediyorum diyor. O konuşmalar montaj diyor. Bakar mısınız yani bunlar hakikaten kara mizah gibi. Trajikomik, yani Aziz Nesin az yazmış. Onun romanlarında, hikayelerinde bu kadar abartıyı göremezsiniz, yakalayamazsınız. TUBİTAK olarak raporu yayınlıyor. Ben başvuruyorum TUBİTAK'a diyorum ki bakın ne güzel hükümet hakkında başbakan hakkında bu konuşmaların sahte olduğuna dair rapor ortaya çıktı. Ben montaj olmasına gerçekten mutlu olurum ülkemizin başbakanı hakkında böylesine ağır, yüz kızartıcı suçlamalardan dolayı aklanma sonucunu doğuracak bir raporun ortaya çıkmasına samimi kanaatim memnun olurum. Gel o zaman o ülkenin başbakanı göğsünü gere gere bu raporu kamuoyuyla paylaşması gerekir. Değil mi? uzmanların tartışmasına açması gerekir. Bilgi edinme hakkı, kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi, halka saygı... Senin

hakkında ileri geri konuşanlara karşı başbakan olarak çıkıp o raporu al, onların suratına çarp. Yasal yollara başvur. Ama ne yapıyorsun, o raporu korumaya alıyorsun. Devlet sırrı kapsamına alıyorsun, korumaya alıyorsun. İtiraz ediyoruz, kime itiraz ediyoruz? Bilgi edinmeye dayalı olarak başvuruyoruz, reddediliyor. Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu'na itiraz ediyorsun, Başbakanlık bünyesinde. Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu Başkanı. O da reddediyor talebimizi. Şimdi idare Mahkemesine gidiyoruz. E tabi İdare Mahkemesinden normal şartlarda bunun dönmesi gerekir. Ama işte çözüm olacak şimdi ne yapıyoruz. Yargıtay'da yeni bir yapılanma İdari Yargıda ne yapıyoruz hukukçu olmayan yargıçların, onların sınavsız olarak girmesinin önünü açıyoruz. Ne yapıyoruz, yargıçlığa alımda artık avukatlıktaki süreyi beş yıldan iki yıla indiriyoruz. Doğrudan kendi kontrolümüzde bir yargıç alımı yapacağız. Mülakat sistemini genel olarak yaygın hale getiriyoruz. Tamam yap mülakat yap, belli başlı alınacak olanlarda özellik gerekir ama mülakatı da yargısal denetime açık hale getirecek şekilde yap. Danıştay'ın, AYM'nin kararları var biliyorsunuz. Tamam mülakat yapıyorsan orada da o meslekle ilgili soruları sorarsın. Ona göre bir değerlendirme yaparsın. Onun için de o mülakatın kameraya alınması gerekir. O tüm adaylara sorulan soruların sorulması gerekir. Bilinmesi gerekir. Bütün bunları yok ediyorsun. Ondan sonra mülakatta tabi tam anlamıyla bir ayrımcı uygulamayı hayata geçiriyorsun. Şimdi böyle bir tablonun devamında tabi hükümette çok ciddi sorunlar var.

Bütün bunların yanında ben cumhuriyetin kazanımlarını son derece önemsiyorum. Nedir cumhuriyetin kazanımları, işte ülke bütünlüğüdür, laikliktir, kadın erkek eşitliğidir, kadın haklarıdır, hukuk devletidir vesair vesair. Bunlar ne ölçüde hayata geçmiştir o ayrı bir konu. O tabi tek parti dönemi, şartları, yanlışları, eksikleri, bunların hepsi elbet ama temel çerçeve önemlidir. Bugün şunu görmek lazım. İnsaf sahibi olan, hakkaniyeti savuna herkes şunu teslim eder. Bütün o eksiklerimize rağmen yanlışlarımıza rağmen, bugün Ortadoğu coğrafyasında Müslüman dünyada İslam'ın en güzel yaşandığı ülke Türkiye'dir diye değerlendiriyorum. Tüm eksiklerine, yanlışlarına rağmen. Bunu bir kere teslim etmek lazım. Çünkü o cumhuriyetin kazanımları ile birlikte birey olma sürecimiz başladı. Akıl ve bilim. Bunun içini yeterince doldurabildik mi? Diyanet İşleri yapılanması, efendim orada Sünni Türk kimliğini hedef alan yapılar; bunlar

demokrasiyle bağdaşmıyor tabi. Bunlar yanlış. Bunların hepsi yanlış uygulamalardır. Bunları ifade ediyoruz. Alın Dersim uygulamaları vesair vesair. Ama tekrar ifade ediyorum bütün bunlara rağmen o temel gerçeği teslim etmek gerekiyor.

Biz bunların üstüne, cumhuriyetin kazanımlarının üstüne eşit yurttaşlığı gerçekleştiremedik. Sorun bu, eşit yurttaşlık hedeflendi ama onu uygulamada başarılı olamadık. Eşit yurttaşlık deyince elbette bunun pek çok alt ayağı var alt unsuru var. Eşit yurttaşlık en başta bir kimlikten başlar. İnsanlar kendilerini kimlik olarak nasıl ifade etmek istiyorlarsa oradan başlar.

Anadil olayı, eşit yurttaşlığın en önemli ayaklarından birisi, en temel ayaklarından birisi. Anadil öğretimi değil, anadil eğitiminden söz ediyorum. Anadil eğitimiyle anadilde eğitim, anadili kullanma hakkı bunların hepsi farklı kavramlar biliyorsunuz. Bu uygulamada çoğu zaman birbirine karıştırılıyor. Bütün bunların ötesinde resmi dil ayrı bir kavramdır tabi. Resmi dille anadil, anadilde eğitim, anadili kullanma hakkı bunları birbirine karıştırmamak gerekiyor. Bunların çerçevesini topluma doğru anlatmamız gerekiyor. Maalesef burada da siyasetçiler olarak tutarlı değiliz, dürüst değiliz. Bu kavramları çoğu zaman birbirine harmanlayarak konuşuyoruz. Burada da olması gereken şu diye düşünüyorum. Resmi dil hele de Türkiye’de coğrafyamızın şartları karşısında Türkçe olmalıdır. Bu Türkiye Cumhuriyetinin tüm yurttaşları için zorunlu olmalıdır. Bunun dışında, esas olan insan olduğuna göre orada bunu esas alarak, bir insan kendini maddi manevi en iyi kendi anadiliyle geliştirir, ifade eder. Bunu sağlamamız gerekiyor, bu noktaya gelmemiz gerekiyor toplum olarak.

Bunun yanında inanç özgürlüğü... İnanç özgürlüğünün çerçevesi bellidir, kimlikte olduğu gibi. İnsanlar inancını, insanlar kimliğini dilediği gibi yaşar, yaşmalıdır. Bu noktada ben size siz şusunuz diyemem. Siz bana sen şusun diyemezsiniz. Ben kendimi nasıl ifade etmek istiyorsam ben oyumdur. Siz kendinizi nasıl ifade etmek istiyorsanız siz osunuzdur. Ben size sizi tanımlayamam. Bunun devamında tabi boyutuyla da bunu görmek gerekiyor. Buradaki temel olay elbette insanların bu haklarını kullanırken şiddete başvurmamaları, ayrımcı olmamaları, kamuya zarar vermemeleri. Temel ölçüler bunlar, evrensel ölçüler bunlar. Bunlar da mutabık kalmak gerekiyor. Bu çerçevede tabi eşit yurttaşlık derken buyurun diyanet yapılanmasından başlayın hem personel anlamında hem bütçe anlamında hem hizmet

anlamında bunun gözden geçirilmesi gerekiyor. Bu noktada siyasi iktidarın hiçbir ciddi ve somut yaklaşımın içinde olmadığını görüyorsunuz.

S.O.: Bunlar tanımla da çözülecek şeyler değil.

A.K.: Tabi yani bir kere Alevi. Kimseye kimsenin inancını siyasi otoritenin tanımlaması tasnif etmesi, yani böyle bir şey yok. O inancını kendi dilediği şekilde yaşayacak, yaşamalı. Tabi temel olay buradan başlıyor. Öbür taraftan kalkıyorsun Diyanet bütçesini ve Diyanet personel yapılanmasını belli bir tekelleşmeyle götürüyorsun bunlar doğru değil. İşte demokrasinin esası burada başlıyor. İşte 8. 10 Alevi Çalıştayı. Hikaye... insanları oyalamaktan, çözüyormüş gibi yapmaktan öteye gitmeyen yaklaşımlar. Aynı olayı Kürt sorununda da görüyorsunuz. Burada da benzer yine. Eşit yurttaşlık nedir? Bir kere sadece HDP ya da Kandil'le... Tamam Kandil'le de görüşülebilir, İmralı'yla da görüşülebilir. Sorunu çözmek istiyorsak bunlar doğaldır, olmalıdır. Ama nedir buradaki odak TBMM'dir. Süreci yönetecek olan TBMM'dir. Bu şekilde bunu yönetmek zorundasın. Bunun yöntemleri var, bunun örnekleri var. Ama sen ne yapıyorsun, kendi kontrolünde götürmek istiyorsun kimse de bilmiyor. Ondan sonra ne oluyor? Vay efendim muhalefet bize destek vermiyor. Kardeşim sen kapalı kapılar ardında pazarlık yapıyorsun. Senin sabıkan var, 10 yıldır senin elli konuda yanlışların olmuş. Ben sana nasıl güveneyim? Örnekleri var gene mecliste mutabakat komisyonu kurar o mutabakat komisyonu o süreci yönetir. Bir de ortak akıl heyeti dediğimiz ama akıl adamlar değil siyasi iktidarın memurları değil. Orada da gene bir mutabakat oluşacak bir akıl heyeti oluşur. O gider İmralı'yla da görüşür gider Kandil'le de görüşür -resmi gayri resmi- ve siz bunu ortak akılla yaptığımız için ortaya çıkacak olan sonucun toplum tarafından tolere edilmesi de mümkün olur. Ama bunu yapmayıp iki kanal üzerinden götürdüğün zaman sen yarım mutabık kalsan da onun hiçbir kıymeti harbiyesi yok. Onu toplumun sindirmesi önemli, toplumun içselleştirmesi önemli. Sen toplumun bir kesimini dışarıda bırakıyorsun, sonra ben cumhuriyet tarihinin en önemli sorununu çözdüm diyorsun. Bu da gerçekçi değil, gerçeklerle bağdaşır bir yaklaşım değil. Bunları görmek değerlendirmek gerekiyor.

Eşit yurttaşlık nedir? Eşit yurttaşlık gençlerine istihdam yaratmaktır. Eşit yurttaşlık vatandaşlarına işsizliği yok etmektir. İş cinayetlerini önlemektir. Eşit yurttaşlığın temelinde bu vardır. Eşit yurttaşlık gelir dağılım adaletsizliğini

önlemektir. Bugün Avrupa'da en kötü ülkeyiz. İş cinayetlerinde Avrupa'da birinciyiz, dünyada üçüncüyüz ama evvel Allah koşar adımlarla birinciliğe gidiyoruz. Genel tablo bu.

S.O: Peki bu dört partinin Uzlaşma Komisyonu'na verdiği tanımlardan benzeyenler var ama farklı farklı tanımlardı. İşte vatandaşlık, Türk Vatandaşlığı, Türkiye vatandaşlığı gibi. Uzlaşması için tanımınızda bir değişiklik...

A.K. : Şimdi tabii anayasaların 2 temel bölümü vardır biliyorsunuz. Bir devletin organlarını düzenleyen bölümü vardır genel ilkeler vardır. Bir de temel hak ve özgürlükler bölümü vardır. Bu şekilde çok genel bir tasnif yapıyorum. Şimdi elbette bu ülkenin adı Türkiye cumhuriyetidir. İşte başlangıçta belirtilen demokratik, laik, sosyal, hukuk devleti olmak, başkent, milli marş, bayrak vs. bunlar elbette. Efendim işte anayasalarda değiştirilemez hükümler olmaz diye zaman zaman iktidar sözcüleri işlerine geldiği gibi bunu kullanıyor. Hayır olur. Neden olmasın çağdaş anayasalarda da, çoğu ülkede benzer uygulamalar var. Hatta 15- 20 örnek var. Önemli olan şu: Demokratik, laik, sosyal, hukuk devleti. Değiştirilemez dediğimiz bu. Başkentimiz Ankara. Varsın dursun. Niye bundan rahatsız olalım? Milli marşımızı tartışamayalım. Resmi dili tartışmayalım. Ne yapalım, o demokratik, laik, hukuk devletinin içini dolduralım. Hukukla dolduralım, demokrasiyle dolduralım, temel hak ve özgürlüklerle dolduralım. Bu anlamda tabii nedir, işte o başlangıç metnimizde onu ifade ettik. Burası Anadolu halkı, Türkiye halkı. 1921 Anayasasında da bu vardır. 1924 Anayasasında da bu vardır. Ne olmuş işte Kafkaslardan gelmişiz, Balkanlardan gelmişiz, Mezopotamya vs. burası kadim bir uygarlık; burada tek bir halk yok. Bunu görelim. Bunlar bir araya gelmişler ulusal bağımsızlık mücadelesini vermişler ve o süreçte Türk ulusu adıyla bir mücadele vermişler. Bunu biz başlangıçta ifade ediyoruz. Efendim, bağımsız yargı, yasama yetkisi o şemsiye olarak bunları ifade ediyoruz. Türk ulusu kavramını ifade ediyoruz. Devletin organları bölümünde. İkinci bölümde, temel hak ve özgürlükler bölümünde, yurttaş bölümünde orada -ben bir makale yazmıştım 3 yıl kadar evvel Radikal'de Ne mutlu Eşitlik Diyeneye- . Ne mutlu Türküm diyene. Tamam saygı duyarım. Demeyene ne diyeceğiz? Gidip kafasına mı vuracağız? Ona da saygı duyacağız. Kişi kendini nasıl ifade etmek istiyorsa odur. Temel hak ve özgürlükler dediğimiz olay bu. Vatandaşlık dediğimiz olay bu. O temel hak ve özgürlüklere müdahil olduğunuz takdirde kalkıp

da sen busun dediğiniz takdirde kamu otoritesi olarak, işte orada temel hak ve özgürlüklerin ihlali başlamış demektir. Bunu aşmamız gerekiyor. Eşit yurttaşlık derken bunu kastediyorum. Bunu sağlamamız gerekiyor. Biz bence bu noktada genel duruşumuzu sürdürmeliyiz. Ben tabi diğer partiler adına bir değerlendirme yapmak durumunda değilim ama bu anlayışı biz topluma egemen kıldığımız takdirde inanıyorum ki demokratikleşmeyi sağlamak, toplumsal barışı sağlamak konusunda da çok ciddi bir mesafeyi kat etmiş oluruz.

S.O: Yani o uzlaşmanın sağlanması tanımdan ziyade temel hak ve özgürlüklerin herkesi memnun edecek şekilde sağlanmasıyla olacak.

A.K.: Temel hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesi. Tabi toplum gene belli kalıplar ve önyargılarla tartışıyor. Temel hak ve özgürlükler bölümünü ifade ettim. Bir de bunun devletin organları bölümü var. Hemen vay efendim Türk ifadesini anayasadan çıkarıyorsun. Değil yani onu yine organlar bölümünde, şemsiye bölümde anayasada tutuyoruz, tutmalıyız. Devletlerin toplumun belli değerleri elbette olmalıdır, şemsiye değerleri elbette olmalıdır. Ama temel hak ve özgürlükler bölümüne geldiğimiz zaman da insanlara belli kalıpları dayatmamalısınız. O temel ayrımı yapmak gerekiyor..

..Türkiye kanunsuz emir ve talimatlarla yönetilen bir ülke haline gelmiş durumdadır. Bu tabi çok vahim bir tablo. Bunları öncelikle aşmamız gerekiyor. Yani normalleşmemiz gerekiyor. Hukuk düzeni adına söylüyorum. Bu normalleşmeyi yapmadan vatandaşlıkmiş, demokratikleşmeymiş bunlarda mesafe almamız mümkün değil. Kurumları işler hale getirmemiz gerekiyor, sivil toplumun konuşması gerekiyor, meslek gruplarının konuşması gerekiyor, üniversitelerin konuşması gerekiyor. Biz sabah akşam hukuk konuşuyoruz o cumhurbaşkanlığı seçiminde. Üniversiteler, hukuk fakülteleri ağzını açamıyor. Hele bir ağzını açsın. İşte YÖK Başkanı'nın değişimini görüyorsunuz yani.

S.O: Son bir soru olarak... Vatandaşlık tanımıyla ilgili tanım yapılmaması da çözüm olabilir gibi bir görüş var.

A.K.: Olabilir tabi. Çoğu anayasa var biliyorsunuz yani hiç vatandaşlık tanımlamasına girilmeyebilir de. Bu da bir yöntemdir.

S.O: Bizde işler olur mu acaba? Yani işten kaçmak gibi mi görülür?

A.K.: Yani görülebilir ama Türkiye pratiğinde bu mümkün olmaz. Yani özellikle bir kesimi karşına almış olursun. Yani o konuda hassasiyeti olan toplumsal kesimleri. Bunun yerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı kavramı. Yani Anayasal Vatandaşlık.

S.O.: Bu seçim bildirgenizde de geçiyor galiba Anayasal vatandaşlık.

A.K.: Evet var ve biz bunu ifade ediyoruz. Bunun devamında da o devletin organları kısmında bahsettiğim yapıyı da korumak kaydıyla. Bu işin doğrusu budur diye düşünüyorum. Yani vatandaşlıkta, kişiyle yurt arasındaki vatan arasındaki bağı kuran bir hukuki ilişkiden söz ediyorum. Bunun yanında tartışılıyor vatandaşlığın siyasi niteliği de vardır. Hayır, bugün vatandaşlık esas itibariyle hukuki ilişkiyi gösteren bir kavram haline dönüşmüştür. Bakın çifte tabiiyet olayını burada dikkatinize sunmak isterim. Nedir? Türk asıllı vatandaşlarımız gidiyor Alman vatandaşı oluyor. Ne yapacağız şimdi buna. O kişi Alman mıdır Türk müdür, siyaseten nasıl bir değerlendirme yapacağız? Bunun pratikte karşılığı yok. O zaman nedir, işte geliyoruz bu anlamda günümüzde vatandaşlık dediğimiz olay kişiyle o bulunduğu ülke arasındaki hukuki ilişkiyi gösteren bir kavram. Yani bu anlamda bir sözleşme ilişkisi adeta. O bağı gösteren bir illiyet haline gelmiş durumdadır; kurum haline, kavram haline gelmiş durumdadır. Siyasi boyutu kişinin kendi dünyasında olan temel hak ve özgürlükler boyutuyla değerlendirilmesi gerekir. Bu iki boyutu birbirine karıştırmamak gerekir diye düşünüyorum.

S.O.: Peki çok teşekkür ederim.

A.K.: Ben teşekkür ederim, umarım yararlı olmuştur...

**EK 4: FARUK BAL'IN 27.11.2014 TARİHİNDE VERDİĞİ YAZILI
MÜLAKAT METNİ**

SORU 1 VE 2

Sorularımıza tarihi geri planı da anlatarak bütünlük içinde cevap vermek istiyorum.

Türk Milleti, binlerce yıllık tarihi boyunca, yarattığı kültür ve medeniyet değerleriyle insanlığın evrensel değerlerine önemli katkılarda bulunmuş ve önemli tarihi olaylara imza atmıştır.

Türk Milleti varlığını **ilelebed müdafaa ve muhafaza** edebilmek için çok ağır bedeller ödemiş, buna mukabil çok önemli tecrübeler edinmiştir.

Tarih bunun şahididir.

Osmanlının çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu son örnektir.

Düveli muazzamanın hasta adam planı Osmanlının çöküşünü hızlandırmış ve Osmanlı İmparatorluğu 20. Yüzyılın başında çökmüştür.

İmparatorluk topraklarından ve nüfuz alanından 62 devlet peydahlanır iken, Anadolu'nun ortasına sıkışan **Türk Milleti devletsiz** kalmıştır.

Çöküşten kurtuluş için Siyasi İslamcılık, Osmanlıcılık ve Milliyetçilik fikirleri tartışılmış; Osmanlı coğrafyasında yaşanan isyanlar ve ihanetler karşısında Siyasi İslamcılığın ve Osmanlıcılığın uygulanma kabiliyeti kalmadığı anlaşılmıştır.

Kuvayı Milliye ruhu ile İstiklal Harbi sonunda Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşunda, Osmanlı İmparatorluğun kaybı ve İstiklal harbi gibi ağır bir bedel ödenmiştir.

Devleti kuran Kuvayı Milliye mücadelesi, Osmanlının yaşadığı çöküş felaketinin Türkiye Cumhuriyeti'nin başına gelmemesi için, milli tarih şuuru ile, Osmanlıyı çökerten sebeplerden ders almıştır.

Bu ders Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin **kuruluş felsefesidir**.

Bu sebepledir ki;

- Eyalet ve özerk bölgeler yerine; milli ve üniter Devlet,
- Osmanlı Milleti yerine; Türk Milleti,
- Kul ve tebaa yerine; millet hâkimiyeti ve Türk vatandaşlığı,
- Hanedanlık yerine; Cumhuriyet,

- Çok hukukluluk yerine tek hukuk kabul edilmiştir.

Bu sonuç; **Lozan Antlaşması** ile düveli muazzamaya da kabul ettirilmiştir.

Dünün Düveli muazzaması, bugün **küresel güç** adıyla yeniden harekete geçmiştir.

Bugünün Küresel gücü Büyük Ortadoğu Projesiyle Osmanlı coğrafyasında yarım kalmış hesabı tamamlamak amacındadır.

BOP'un sıklet merkezi Türkiye ve Türk Milletidir.

Senaryo aynı, senarist aynı, sahne aynı, oyuncular aynıdır.

SORU 2

Küresel güçler, Türkiye Cumhuriyetini Türk Milletinin kurduğunu milli hafızadan silmek, Türklüğü tartışma konusu yapmak ve etnisitelere özgürlük ve özerklik adı altında milli bütünlüğü bozmak amacındadır.

Bu amaca ulaşmak için, tarihi süreçte işbirliği içinde olduğu **dâhili bedhahlar vardır.**

Dâhili bedhahlar;

- Türk kültür ve medeniyetine aidiyet olarak tanımlanan **Türk Milleti kavramını etnik parçalara bölmek,**
- Binlerce yıllık geçmişi ile Türk kültür ve medeniyetini oluşturan **Türk kimliğini etnik seviyeye indirmek,**
- Türk Kültür ve Medeniyetine mensubiyeti; tesadüfen bir araya gelmiş etnik topluluklardan ibaretmiş gibi kabul edip **mozaikleştirmek,**
- **Türkiyeli, Türkiye toplumu** gibi uydurma ve ucube terimler icat ederek Türk kimliğini değersizleştirmek üzere **harici küresel güçlerle işbirliği yapmaktadır.**

BOP ile Türkiye'nin toprak ve millet bütünlüğü hedef alınmıştır.

BOP'un başarılı olması için kalenin içten fethedilmesi, yani üniter devlet yapısını ve millet bütünlüğünü koruyacak Türk kimliğinin çözülmesi gerekmektedir.

İlk hedefleri: Anayasadan Türk kimliğini, Türkçeyi, Türk vatandaşlığını silmek veya anlamsız hale getirmektir.

Türk kültür ve medeniyet değerlerini ifade eden Türk kelimesinin anayasadan çıkarılması, bunun yerine etnik taleplerin yerleştirilmesi doğal olarak millet bütünlüğünün etnisitelere göre bölünmesi sonucunu doğuracaktır.

Anayasadan güç alan etnik ihtirasın körüklediği kin ve nefret kolayca sosyal huzursuzluğa, kutuplaşmaya ve çatışmaya dönüşecek; Osmanlı ve Yugoslavya, Irak

ve Suriye gibi örnekler dikkate alındığında, hiçbir etnik gurup bu hazin akıbetten kendini kurtaramayacaktır.

Hem dünya ve hem de Türk tarihi, inanç ve etnik çatışmaların ve savaşların hazin sonucunun canlı şahididir.

AKP, CHP ve BDP, bu tarihi, milli ve hukuki gerçeğe rağmen küresel plana bilerek veya bilmeyerek alet olmaktadır.

Bu partiler vatandaşlığı maddesinde Anayasa Uzlaşma Komisyonuna sundukları teklifler aşağıya karşılaştırmalı olarak çıkarılmıştır.

AKP	CHP	MHP	BDP
Vatandaşlık	Vatandaşlık-Türk Vatandaşlığı	Türk Vatandaşlığı	Vatandaşlık
Madde 28-(AK Parti) (1) Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.	(1) “Türk vatandaşlığı” dil, din, ırk, cinsiyet, etnik köken, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri sebeplere bağlı olmaksızın herkesin “eşitlik” temelinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması anlamına gelir.	(1) Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür.	(1) Türkiye vatandaşlığının kazanılmasında, kullanılmasında ve kaybedilmesinde, dil, din, ırk, etnik köken, kültür, cinsiyet, cinsel yönelim ve benzeri farklılıklar gözetilemez. Vatandaşlığa ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.

Görüldüğü gibi;

AKP, Anayasanın vatandaşlık maddesinden Türk kimliğini çıkararak, **Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı**nı önermekte, Türk isminde birleşmiş millet kavramı yerine, devletin siyasi rejiminin adını vermeyi,

CHP; mahcup bir tavır ile gerekmediği halde Anayasanın eşitlik maddesini Türk vatandaşlığı maddesine taşıyarak AKP gibi Türk vatandaşlığı yerine **Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı** ifadesini,

BDP ise, devlet ve millet aidiyeti yerine coğrafi tabir kullanarak, **Türkiye vatandaşlığını, teklif etmektedir.**

Anayasa'dan Türklük kavramını çıkartmak, sulandırmak veya anlamsızlaştırmak isteyen **bu üç partinin vatandaşlık maddesinde Anayasa Uzlaşma Komisyonuna sunduğu teklifleri ile Türklük kavramına bakışları resmen ortaya çıkmıştır.**

Bu partiler kararlı bir şekilde az veya çok oranda Anayasadaki Türk kimliğine karşı açık tavırları Anayasanın **Başlangıç bölümü** için Anayasa Uzlaşma Komisyonuna sundukları resmi tekliflerinde açıkça ortaya koymuşlardır.

AKP, CHP MHP ve BDP önerileri aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır.

AKP Önerisi	CHP Önerisi	MHP Önerisi	BDP Önerisi
Herkesin insan haysiyetinden kaynaklanan evrensel hak ve hürriyetlere sahip olduğu inancıyla her türlü ayrımcılığı reddeden, kültürel zenginliğimizin kaynağı olan etnik ve dini farklılıklarımıza saygı duyarak müşterek tarihimiz ve değerlerimiz etrafında birlikte yaşama arzusuyla hareket eden biz Türk Milleti; demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayanan bu Anayasayı egemen irademizin ifadesi olarak kabul ve ilan ederiz.	Çatalhöyük'ten bu yana toprağı yoğurup, uygarlığı inşa eden, bin yıldır dostlukla yaşayan; Balkanlardan, Kafkaslardan, Orta Asya'dan, Mezopotamya'dan yollara düşen, Anadolu'da buluşan kadim uygarlıkların mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti Ahalisi; Çanakkale'de, Sakarya'da, Afyon'da, "İstiklal Destanını" dünyaya haykırması, mazlum uluslara rehber olmuş; Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde her türlü ayrımcılığı reddederek, farklılıkları ve kültürel çoğulculuğu, ulusal bütünlük anlayışı içinde zenginliklerin kaynağı olarak kabul eden eşitlik anlayışıyla ve "Türk Ulusu" adıyla; İnsan onuruna, insan haklarına, hukukun	Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde yapılan Kurtuluş Savaşı ile kurulan Türk Devleti'nin, ezelden beri hür yaşamış Türk Milleti'nin ve Aziz Türk Vatanı'nın ebediyen varlığı, bağımsızlığı, bölünmez bütünlüğü ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete aidiyeti ilkeleri üzerinde inşa edilen bu Anayasa; Türk vatandaşlarının insan şeref ve haysiyetine dayalı temel hak ve hürriyetlerini, herkesin hukuk önünde eşitliğini ve hiç kimseye hiçbir sebeple ayrımcılık yapılamayacağını	Türkler, Kürtler, Araplar, Çerkezler, Lazlar, Ermeniler ile diğer tüm etnik, dini ve dilsel kimliklerden oluşan biz Türkiye Halkı, Bütün bireylerin ve halkların, evrensel insan hak ve özgürlüklerine sahip olduğu inancını taşıyoruz. İrk, dil, din, mezhep, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken ve benzeri hiçbir ayırım yapmaksızın herkesin eşit olduğunu kabul ediyoruz. Türkiye'de yaşayan tüm farklı kimlikler, kültürler, diller ve inançlar bu anayasanın güvencesi altındadır. Farklılıklarımızı, toplumsal bütünlüğümüzün

	<p>üstünlüğüne, sosyal adalete, katılımcı ve çoğulcu demokrasi anlayışına dayalı laik Cumhuriyetin kurum ve kurallarını düzenleyen; tarihi ve kültürel mirasımızla çevre değerlerimizi koruma ve yaşatma amacı taşıyan bu Anayasayı ortak iradesi ile oluşturmuş;</p> <p>Köken, dil, cinsiyet, inanç ayrımı yapmaksızın, bize yadigar olan, “Türkiye” adıyla andığımız bu güzel ülkeyi yurt edinmiş nesiller olarak;</p> <p>“Ay yıldızlı” bayrak altında;</p> <p>Egemen irademizin ve Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün “çağdaş uygarlık hedefi” ile “ebedi barış idealine” bağlılığımızın ifadesi olarak;</p> <p>Seçilmiş Temsilcilerimizle birlikte, bu Anayasayı kabul ediyor, ilerleyen bilimin ışığında, sürekli değişen dünyanın gereklerine uygun olarak, yurttaşlar arasında dayanışma ve gönüllü birlikteliğe dayalı bir anlayışla;</p> <p>Gelecek kuşakların özgürlüğü, huzur, refah ve mutluluğu</p>	<p>hukuk devleti ve demokratik toplum düzeni gereklerine uygun olarak teyit eder.</p> <p>Bu anayasa özü ve sözü ile birlikte yorumlanır ve uygulanır.</p> <p>Bu anayasa, inşa ettiği kültür ve medeniyet değerleri ile insanlığın evrensel değerlerine katkıda bulunan Türk Milleti’nin gelecek nesillerine, milli birlik ve kardeşlik duygusuyla ve sadakatle bağlı kalmak üzere emanet edilir.</p>	<p>harcı olarak görüyoruz. Bütün eylemlerinde adaleti gözetmesini ve her durumda insanların hak ve özgürlüklerini güvence altına almasını devletin temel görevi sayıyoruz. Ebedi barış idealini taşıyan bireyler ve topluluklar olarak meşru müdafaa halleri dışında savaşı ve başka halkların özgürlüğüne karşı güç kullanmayı reddediyoruz.</p> <p>İnsan onurunu, hukukun üstünlüğünü, özgürlüğü ve eşitliği esas alan, doğanın dengesini koruyarak doğayla uyumlu bir birlikteliği gözetin ve herkesin mutlu bir şekilde yaşamasını hedefleyen demokratik bir düzen kurmayı hedefliyoruz. Bu anayasayı da bu değerlere bağlılığımızın ve birlikte yaşama irademizin bir berati olarak kabul ve teyit ediyoruz.</p>
--	--	--	---

	<p>çin; Bu Anayasa'ya sahip çıkacakları ve meşruiyetini yitirmiş herkese karşı direnme hakkını kullanacakları inancı ile, gelecek kuşaklara emanet ve tevdi ediyoruz.</p>		
--	--	--	--

Bu tablonun ortaya çıkmasında, etnik aidiyetlere yapılan vurgu, etnik gururun tahriki, Türklüğe etnik anlam yüklenmesi, Türk kültür ve medeniyet değerinin itibarsızlaştırılması, Türkiyelilik, Türkiye Toplumı gibi anayasa hukuku açısından anlamsız tabirlerin üretilmesi etkili olmuştur.

Elbette, bu topraklarda yaşayan farklı din, mezhep ve etnik kökene mensup olup, kültür ve medeniyet değerlerimizi zenginleştiren unsurlar bulunmaktadır.

Ancak Türkiye mozaik bir ülke, Türk Milleti Mozaik bir millet değildir.

Bilimsel ölçülere ve uluslararası kabule göre bir ülkenin etnik mozaik olabilmesi için 2 şartın birlikte gerçekleşmesi gerekir,

1. Etnik çeşitlilik şarttır;

Etnik çeşitlilik; genel nüfusa oranla etnik yapıyı belirleyen **anamlı** büyüklükte nüfus yapısına **sahip çok sayıda etnik grubun var olmasını ifade eder.**

Anamlı büyüklükte nüfusa sahip olan etnik gruplar ise; **asli** gruplar olarak tanımlanır.

Nüfus olarak **belirleyici** etkisi olmayan küçük nüfuslu etnik gruplar **tali** grup olarak kabul edilir ve topluca **diğerleri** olarak ifade edilir.

2. Etnik gruplar ülke nüfusunun en az yüzde 35 ini oluşturması şarttır.

Bu ölçülerde Türkiye'de anlamlı büyüklükte yaklaşık yüzde 10 nüfus oranı ile Kürt ve yüzde 1 nüfus oranı ile Arap etnisitesi bulunmaktadır.

Diğer gruplar binde oranı ile ifade edilebilecek kadar küçük gruplardır.

Türkiye'nin ve Türk Millet açısından mozaik tanımı için bu iki şartın gerçekleşmediği bilimsel incelemeler ve yapılmış etnik araştırmalar ile kesinleşmiştir.

Yerli ve yabancı, resmi ve özel bilimsel inceleme ve etnik araştırmaların sonuçları kaynakları ile birlikte aşağıya çıkarılmıştır.

1. **1927 den 1965 yılına kadar DİE (TÜİK)** tarafından her beş yılda yapılan nüfus sayımında **anadil tespiti esasına göre;**
Türk nüfusu yüzde 86.02 ile yüzde 90.70 Aralığında
Kürt nüfusu yüzde 66.66 ile yüzde 9.16 Aralığında
Arap nüfusu yüzde 0.95 ile yüzde 1.32 Aralığında
Diğerlerinin nüfusu yüzde 1.39 ile yüzde 3.91 Aralığında olduğunu belirlemiştir.
2. **Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü** öğretim üyesi Prof. Dr. **Aykut Toros** 1992 yılında yapılan araştırmada: **anadil temelinde etnik nüfus** toplamını yüzde **8.04** olduğunu tespit etmiştir.
Türkçe yüzde 91.96
Kürtçe + Zazaca yüzde 6.21
Kafkas dilleri yüzde 0.12
Arapça yüzde 1.37
Doğu Avrupa dilleri yüzde 0.07
Diğerleri yüzde 0.27 olarak belirlemiştir.
3. **KONDA A. Ş. Tarhan Erdem** yönetiminde **1993** yılında İstanbul'un etnik yapısını tespit için yaptığı araştırmada, **deneklerin kendi kabul ve beyanlarına göre;**
Anadilinin Türkçe olduğunu beyan edenler nüfusun yüzde 90.11
Anadilinin Kürtçe+Zazaca olduğunu beyan edenler nüfusun yüzde 3.90
Anadilinin Çerkesçe olduğunu beyan edenler nüfusun yüzde 0.46
Anadilinin Arapça olduğunu beyan edenler nüfusun yüzde 0.13
Diğerlerinin nüfusunu yüzde 1.08 olarak belirlemiştir.
4. **TESEV** adına Prof. Dr. Binnaz Toprak, Doç. Dr. Ali Çarkoğlu tarafından **1999** yılında Türkiye genelinde yapılan **etnik kimlik araştırmasında kendi beyanlarına göre:** toplam etnik nüfus yüzde **5.2** bu oran içinde Kürt nüfusu yüzde 1.2 diğerleri ise 3.8 olarak tespit edilmiştir.

- 5. SESAR Strateji Geliştirme Merkezinin 2000 yılında yaptığı 1990 yılından sonra göçmüş,** Doğu ve Güneydoğu Anadolu dışında kalan tüm bölgeleri temsile Kürt kökenli nüfus içinde yaptığı araştırmada:
Çocukların yüzde 84.23 ünün,
Gençlerin yüzde 70.65 inin,
Annelerin yüzde 16. Sının,
Babaların yüzde 4 ünün
Diğerlerinin yüzde 21.38 inin Kürtçe bilmediğini ortaya koymuştur.
- 6. DİYARBAKIR DİCLE Üniversitesinin 2004 yılında Adıyaman,** Diyarbakır, Mardin, Siirt. Batman, Şırnak, Şanlıurfa, Gaziantep ve Kilis illerinde yaptığı anketin yorumundan:
Kendini Türklük dışında etnik bir kimlikle tanımlayanların oranı yüzde 6.2 (Kürt yüzde 4, Arap yüzde 1.6, Zaza binde 6)
Bölgede günlük konuşulan dil olarak yüzde 63 ile Türkçe olduğu tespit edilmiştir.
- 7. ODAK Araştırma ve Danışmanlık Şirketinin 2006 yılında yaptığı** araştırmada **Türkiye’de anlamlı etnik nüfus olarak yüzde 7.2 ile Kürt ve yüzde 2.5 ile Araplar** tespit edilmiştir.
Bu ankette binde 0.5 ile Çerkesler, binde 5 olarak Zazalar **tali etnisite** olarak görülmüştür.
- 8. ABD’nin Ethnologue Data From Languages of the World** kuruluşu için **2001** yılında araştırma yapan Peter Alford Andrews bunun sonuçlarını Türkiye’de Etnik Dağılım başlığı ile yayınladığı raporunda:
Türk nüfusunu yüzde 86.21
Kürt nüfusunu yüzde 8.36
Çerkez nüfusunu yüzde 2.14
Arap nüfusunu yüzde 1.63
Zaza nüfusunu yüzde 0.53
Laz nüfusunu yüzde 0.02
Diğerleri nüfusunu yüzde 1.02
Toplam etnik nüfusu yüzde 13.79 olarak tespit etmiştir.
- 9. 9 Mayıs-14 Haziran 2005 tarihinde yapılan Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Eurobarometer** yaptığı **kendi beyanlarına göre anadil Anketinde:**
Türkçe yüzde 93,

Türkçe dışında etnik bir dil beyan edenler yüzde 9 olarak tespit edilmiş, aradaki yüzde 2 lik fark Türkçe ve etnik dil olarak iki dilin beyan edilmiş olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

10. **Osmanlı döneminde yapılan ve 80 yıllık bir geçmişi kapsayan ve 1925 yılında yayımlanan Rus Albokin istatistikleri ile daha sonra Türkiye Aşiretler Müfettişliği Müdüriyeti adını alan Asha'ir Müdüriyeti istatistikleri** Türk ve etnik nüfusuyla ilgili olarak yaklaşık aynı oranlar ortaya çıkmaktadır.
11. M.M. Van BRUÏNESSEN **Dünyadaki Kürt nüfusunu 15-16 milyon** olarak ifade etmektedir.
12. Javed Ensari **Kürtlerin dünyadaki nüfusunu 15 milyon** ve bunların %25 tekabül eden **3.375.000'nin Türkiye de yaşadığını belirtmektedir.**
13. Alman kaynaklı Der Fisher Weltalmanach 95 adlı eserde; **dünyadaki Kürt nüfusu 16 milyon** olarak yer almaktadır.

Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Rus ve Osmanlı kaynakları ile Türkiye Cumhuriyetinin resmi istatistikleri, yerli ve yabancı üniversitelerin, araştırma şirketlerinin ve bilim adamlarının ortaya koyduğu bilimsel verilere dayalı bu rakamlar açıkça şu gerçeği ortaya koymaktadır.

- **Nüfusumuzun yaklaşık yüzde 85'i kendi beyanına ve anadiline göre; Türk,**
- **Nüfusumuzun yaklaşık yüzde 10'u kendi beyanına ve anadiline göre; Kürt,**
- **Nüfusumuzun yaklaşık yüzde 1'i kendi beyanına ve anadiline göre; Arap,**
- **Bakiyesi ise tali etnik guruptur.**

Bu verilere göre; **etnik mozaik tanımı** için etnik gurup çeşitliliği ve etnik gurupların toplam nüfusa oranı yüzde 35 olması gerektiğine dair iki şartın ikisi de gerçekleşmemiştir.

Türkiye ve Türk Milleti için mozaik tanımı kesinlikle yanlıştır.

Bunun yanlış olduğunu bilmeden alet olanlar **gaflet ve delalettedir.**

Türk Milletinin bütünlüğünü bilerek mozaik safsatası ile çözmek, dağıtmak isteyenler ise **ihamet** içindedir.

Kamuoyu dâhili ve harici bedhahlar tarafından bilinerek ve istenilerek mozaik ve etnik vurgu tekrarı ile **mozaik şartlanmasına** tabi tutulmaktadır.

İmparatorluk varisi bir ülke olarak Türkiye’de elbette farklı inanç ve etnik kökenden gelen vatandaşlarımız bulunmaktadır.

MHP, Türk Milleti ve Türklük kavramından ırkı değil, fakat Türk kültür ve medeniyetine aidiyeti anlamaktadır. Bu aidiyet duygusu; yüzlerce, aynı kaderi ve tasayı paylaşmakla, aynı kıvancı ve kederi yaşamakla ve aynı milli ve manevi değerlerden beslenmekle kardeşlik hukukuna ve tarih şuuruna ulaşmıştır.

Bu sebepledir ki;

93 Osmanlı-Rus harbinde Kafkaslarda yaşayan Çerkez, Çeçen, Gürcü, Abaza gibi etnisiteler bu şuurla evlad-ı fatihan ile birlikte hareket etmiş, Rus mezaliminden kaçarak emniyetin ve huzurun membaı olarak gördüğü Türk kültür ve medeniyetinin bulunduğu Osmanlı topraklarına sığınmıştır.

1912 Balkan faciasında Arnavut, Boşnak, Roman gibi etnisiteler bu şuurla evlad-ı fatihan ile birlikte hareket etmiş, Sırp, Bulgar, Yunan mezaliminden kaçmış kendini güvende hissettiği Türk kültür ve medeniyetinin membaı olan Anadolu’ya sığınmıştır.

Irak’ta Saddam’ın Halepçe katliamından kaçan yüzbinlerce Kürt kardeşimiz bu şuurla hareket etmiş PKK terör örgütünün vahşetine rağmen, kendini güvende hissettiği Türkiye’ye sığınmış, huzuru burada bulmuştur.

Suriye’de Esad rejiminden ve IŞİD terör örgütünden kaçanların Türkiye’ye sığındığı gibi.

Son günlerde Irak’taki etnik ve mezhep çatışmalarından ve IŞİD belasından kaçanların Türkiye’ye sığındığı gibi.

Bu tarihi olaylar bin yılda oluşmuş kardeşlik hukuku ve tarih şuurunun tabii sonucudur, gelecekte de böyle olacaktır.

Kardeşlik hukuku ve tarih şuuruyla birlikte, aynı Allah’a aynı Peygamber’e inanan, aynı dinin akideleri ile aile, komşuluk, hemşerilik gibi sosyal davranışlarını oluşturan etnisitelerin; doğumda, düğünde, dernekte, ölümden, yasta, tasada genel davranış şekilleri ile Türk kültür ve medeniyet değerleri arasında önemli bir ayniyet ve benzerlik bulunmaktadır.

Bu ayniyet ve benzerlikler Türk Kültür ve medeniyetinin zenginliğidir.

Asli ve kurucu unsur olarak Türk kimliği de bu kültür ve medeniyet değerlerimizin çimentosudur.

SORU 3

Binlerce yıllık tarih içinde Türk kimliği; Vatanımıza, Devletimize, Milletimize, tarihimize, kültürümüze ve medeniyetimize adını verdiği göre; Anayasa'dan Türk kimliğinin çıkarılması veya değersizleştirilmesini talep edenleri deşifre etmek için şu soruların cevabı aranmalıdır.

Anayasalar, Devletin, Millet'in ve Vatandaşın hak ve sorumlulukları ile kuruluş ilkelerini ortaya koyan temel kanunlar olduğuna göre; **Yeni Anayasa hangi devlete, hangi millete ve hangi vatandaşa yapılacaktır.**

MHP'nin bu sorulara verdiği cevap nettir ve tektir.

- **Yeni Anayasa yeni kurulacak bir devlete değil, Kurtuluş Savaşı ile kurulmuş Türkiye Devletine yapılıyor.**
- **Yeni Anayasa Türkiye Devletini kuran Türk Milletine yapılıyor.**
- **Yeni Anayasa Türk vatandaşlarına yapılıyor.**

Hal böyle olunca, bütün dünya ülkelerinin anayasalarında olduğu gibi, elbette, **vatandaş adını tabi olduğu bu değerlerden alacaktır.**

Örnekler: Fransa'da Alman, Katalon, Norman, Bask gibi farklı etnisiteler bulunmasına rağmen Fransız Anayasası vatandaşlarını Fransız olarak tanımlar.

Almanya'da İtalyan, Fransız, Macar gibi farklı etnisiteler bulunmasına rağmen Alman anayasası vatandaşlarını Alman olarak tanımlar.

Bu örneklerde görüldüğü gibi elbette Türkiye Devletinin Anayasasında da vatandaşlık tanımı Türk olarak yapılacaktır. Bu tanım vatandaş ile devleti arasındaki hukuki bağın adıdır. Hiçbir şekilde etnik ve ırki bir anlam içermemektedir.

Bu geniş açıklamadan sonra, MHP farklı inanç ve kökenden gelen vatandaşlarımızı milletimizin kültür ve medeniyet değerlerinin zenginliği olarak kabul emekte ve aralarında hiçbir ayırım yapılmaksızın bu devletin birinci sınıf vatandaşı olarak görmektedir.

SORU 4

MHP vatandaşlık maddesine derinlik kazandıran görüşünü Anayasa Uzlaşma Komisyonuna sunmuştur.

Buna göre Yeni Anayasanın;

1. Maddesinin; **İnsan Şeref ve Haysiyetine dayanmasını,**
2. Maddesinin; **temel hak ve hürriyetlerinin anayasal teminat altına alınmasını,**
3. Maddesinin; **herkesin hukuk önünde eşit olmasını ve**
4. Maddesinin; **hiç kimseye hiçbir sebeple ayrımcılık yapılmamasını önermiş ve bu öneri üzerinde tüm mutabakat sağlanmıştır. Ancak daha sonra etnik talepler bu mutabakat BDP ve AKP tarafından bozulmuştur.**

MHP milletimizin fertleri arasındaki ayrılıkları sorun haline getirmek yerine, müşterek değerleri öne çıkararak, birleştiren, kaynaştıran ve uzlaştıran bir anlayışı benimsemektedir.

MHP temel hak ve hürriyetlerin **bireysel kullanımı** açısından önündeki tüm engellerin kaldırılmasından yanadır.

MHP, Milletimizin her ferdinin aralarında hiçbir ayırım yapılmaksızın insanlığın geliştirmiş olduğu hak ve hürriyetlerin tamamından evrensel standartlarda yararlanabilmesinden yanadır.

MHP, Alevi İslam inancına mensup vatandaşlarımızın yaşadığı sorunların bu kapsamda laiklik ve din ve vicdan hürriyeti tam olarak hayata geçirilerek çözüleceğine inanmaktadır. Buna ilişkin düşüncelerimizi Genel Başkanımız Sayın Devlet Bahçeli 25.Kasım 2014 tarihinde MHP Grup Toplantısında açıkça anlatmış, somut önerileri sıralamıştır. (mhp.org.tr adresinden tam metni temin edebilirsiniz.)

MHP; Kürt sorunu değil bölücü terör sorunun olduğuna inanmaktadır. Osmanlıyı çökerten ekalliyetlere muhtariyet ve imtiyaz söyleminin 21. Yüzyılda etnisitelere özgürlük ve özerklik olarak pazarlandığı, terörün şiddetinden beslendiği ve küresel güçler tarafından desteklendiği düşüncesindedir.

Kürt etnisitesinin bireysel haklarının önünde ne gibi engel varsa MHP bunların kaldırılmasından yanadır.

Ancak, elbette her hakkın bir sınırı vardır. Bu sınır da bütün demokratik üniter devletlerde olduğu gibi **temel hak ve hürriyetler etnik temele dayalı kolektif hak olarak kullanılamaz.**

Çünkü dini, dili, ırkı, rengi, inancı, mezhebi farklı olan vatandaşların tamamı hukuk önünde eşittir. Devlet hizmetlerinden yararlanmada eşittir, devlete karşı vergi ve askerlik gibi mükellefiyetlerde eşittir.

SORU 5

MHP, nötr vatandaşlık, Türkiyelilik, Türkiye toplumu ve mozaiklik gibi **bilimsel hiçbir değeri olmayan zırvalarla** Türk Millet bütünlüğünün bozulmasının amaçlandığının farkındadır.

Türk Milleti, elbette, PKK terör tehdidi ve küresel dayatmalarla ortaya çıkan dâhili ve harici bedhahların yalan yanlış söylemlerine teslim olmayacaktır.

Aksi halde; Osmanlıyı çöküşe sürükleyen tarih tekerrür edecek; **etraki bi idrak** (=idraksız Türkler) anlayışı ile kendini Türk olarak ifade eden nüfusun yüzde 85'i millet bütünlüğünü korumada etkisini kaybedecek, geleceğimiz *fetret devrine* ve *etnik çatışma felaketine* mahkûm edecektir.

MHP bu nedenle tarihi bedeller ödeyerek elde ettiğimiz milli varlık değerlerimizi evrensel insanlık değerleri ile zenginleştirerek ulaştığı bu görüşlerini **kararlı bir şekilde savunacaktır.**

EK 5: OKTAY ÖZTÜRK' ÜN 30.12.2014 TARİHİNDE VERDİĞİ YAZILI MÜLAKAT METNİ

Her şeyden önce vatandaşlık kavramı en genel kabule göre devletin tek taraflı, egemenlik hakkını kullanarak, şartlarını ve hükümlerini belirlediği bir hukuki statüyü gerçekleştiren, fert ile arasında kurulan hukuki bağıdır. Görüldüğü gibi vatandaşlık hukuki bir kavram olup bireyin devletle olan hukuki-siyasi bağına ifade eder. Bu yönüyle de vatandaşlık kavramı anayasa, kanun vb. hukuk belgelerinde yer bulur.

Vatandaşlığın bu anlamda toplumsal mutabakat belgesi olan anayasada yer alması gereken hali de Milliyetçi Hareket Partisi olarak Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na sunmuş olduğumuz vatandaşlık maddesi teklifimizde yer alır. Bu aynı zamanda partimizin vatandaşlık tanımını da içermektedir.

Bu tanıma göre *"Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür."* Bu tanım, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile hukuki-siyasi bir bağ ilişkisi içerisinde olan herkesi Türk kabul etmektedir.

Bu tanımın, ülkemizde dillendirilen "anayasal vatandaşlık", "çok kültürlülük" gibi suni ayrımlara dayanan, hukuki olmayan kavramların yol açacağı ayrışmaya da engel olacağı ve hatta ülkemiz ve milletimizin birliği ve geleceği için temel bir tanım olduğunu düşünmekteyiz.

Vatandaşlık her ne kadar yukarıda ifade edildiği gibi hukuk belgelerinde yer aldığı haliyle devletle birey arasındaki hukuki bağa ilişkin bir olgu olsa da özellikle anayasaların toplumsal mutabakat belgeleri olması ve bu mutabakatın o toplumun geçmişinden gelip gelecek nesillere de aktarılabilmesi amacına matuf olması gerektiğinden devletin temellerinden insan(millet-birey) unsuru gibi bir alana müstenit olması vatandaşlık kavramının tanımlanmasına, bu tanım yapılırken de o devletin ülkesi ve milletine ait geçmiş ve güncel gerçeklerine dayalı olmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu gereklilik sadece vatandaşlık kavramının devletin temel unsurlarından biri olmasından değil aynı zamanda vatandaşın da temel hak ve hürriyetlerden ayrımcılığa maruz kalmadan eşit bir şekilde faydalanabilmesinin de güvencesi ve sonucudur.

Ne var ki diğer kanun hükümleri gibi vatandaşlık öyle her kanun hükmü gibi değiştirilebilecek bir yapıya sahip değildir. Vatandaşlık devletin insan unsurunun o devleti kurarken şahsiyetini imza ettiği irade beyanıdır. Her şeyden önce vatandaşlığın devleti ayakta tutan temel insan unsuru olması bu tanımın bu irade beyanına uygunluğunu gerektirir ki bu tanımın devamlılığı devletin devamlılığı anlamına gelecektir. İrade beyanı ile tanım arasındaki bu uygunluğun ise insan unsurunun o devleti kurarken ortaya koyduğu tarihi, sosyolojik vb. birçok gerekliliğin sonucu olan iradesinin tanımı anlamına gelecektir. İşte bu iradeyi anlatan tanımın gerçek anlamda değişebilmesi olağan bir normatif değişiklik gerekçesinden daha fazlasına ihtiyaç duyabileceği gibi sadece bir yasama faaliyeti çabası ile de mümkün değildir. Bu irade beyanı ancak bu gerçekliklerin tüm boyutları ile tarihsel, sosyolojik vb. anlamda ortadan kalkması ile değiştirilebilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve bu devletin insan unsuru Türk Milleti bakımından ise vatandaşlık tanımı çok daha yerleşik esaslara dayanır.

En basit anlatımla Türk Milleti "şahsiyet" ve "irade" olarak iki ana esas üzerine oturur. Türk milletinin "şahsiyet"i köklerini geçmişten alır ve bu geçmiş neredeyse tarih kadar eskidir ve bu nokta Türk Milleti'ni cumhuriyetin kurulmasıyla başlatan görüşle de bizim görüşümüzü ayıran en temel noktadır. Bu "şahsiyet" her tarih sayfasında yeniden "irade"sini bildirerek günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmış yegâne tarihi hakikatlerden biridir. Nitekim bu "şahsiyet"in "kadim" çağrısı sonucu, dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesinden kalan son vatan parçasını düşman işgalinden kurtarmak ülküsünde birleşen ahali, bırakıp gitmek yerine kalıp veya kaybedilen topraklardan gelip, Milli Mücadele ile canını ortaya koyarak yine "iradesi"ni göstermiş, açılan yeni tarih sayfasını bu "irade"nin zaferi ile taçlandırmıştır. İşte Kurtuluş Savaşı döneminde zaferi kazanan bu "irade"yi ortaya koyan "şahsiyet"in ister tarihi ister sosyolojik isterse de hukuki olsun doğal ve hakiki tabiri Türk Milleti'dir. Türk Milleti kurtuluş mücadelesinin ardından açtığı yeni tarih sayfasının altını yeni bir irade beyanıyla Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurarak imzalamıştır.

Türk Milleti'nin kadim "şahsiyeti"nin tarihi "irade" beyanları olan kurtuluş ve kuruluş felsefesinin de özü Mustafa Kemal Atatürk'ün veciz sözünde de şu şekilde ifade edilmiştir; *"Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir."*

Bu sebeplerle partimizin tanımının özünü oluşturan ve büyük önder Mustafa Kemal Atatürk'ün veciz sözünde yer alan bu milli şahsiyet rasgele oluşmuş bir şahsiyet olmayıp, tarihi, sosyolojik ve hukuki gerçeklere dayanan daha doğrusu tarihin, sosyolojinin, hukukun bize yaptırdığı tanımdan başka bir şey değildir.

Ne var ki özellikle son yıllarda yoğunlaşan bir takım söylem ve yaklaşımlarla, Türk Milleti'nin hem "şahsiyet"i hem de kuruluş ve kurtuluş döneminde ortaya koyduğu "irade" unutturulmaya, aşındırılmaya ve yok edilmeye çalışılmaktadır.

Bu söylem ve yaklaşımların kabul edilebilmesi veya başarıya ulaşabilmesi, Türk Milletinin "şahsiyet"i kadar kadim, Türk Milleti'nin ortaya koyduğu "irade" kadar tarihi, sosyolojik ve hukuki gerçeklere sahip olmadığı sürece mümkün değildir, mümkün de olmayacaktır.

Partimiz Türk Milletini ve bu milletin hukuki tanımı olan vatandaşlık tanımını birlik ve bütünlüğümüzün yegâne kaynağı olarak kabul etmektedir. Ayrıca Türk Milleti içerisinde herkesin bu milletin mensubu olmaktan kaynaklanan ferdi şahsiyeti ile eşit statüye sahip olduğunu, hak ve hürriyetlerden faydalanma bakımından da hiçbir ayrımcılığa tabi tutulamayacağını kabul etmekte, mevcut vatandaşlık tanımının da bunun güvencesi olduğunu düşünmektedir. Aksi yaklaşımların özellikle etnisite temelli yaklaşım ve tanımların ise bu ayrımcılığın önünü açacağını, birlik ve beraberlikten ayrışmaya ve bölünmeye doğru milletimizi sürükleyeceğini düşünmekteyiz. Bu yaklaşımımızın doğal sonucu olarak önüne etnisite bildiren ifadeler koyarak "*şu sorunu, bu sorunu*" gibi kavramlar üzerinden kardeşini, vatandaşını sorun olarak gören toplum ve devlet anlayışına da karşıyız. Ülkemiz ve milletimiz için sorunların temel hak ve hürriyetlere "sahip olma", "faydalanma" ve bunların "güvenceye alınması" başlıkları üzerinden tartışılması veya çözüme kavuşturulması, etnisite temelli farazi sorun ve yaklaşımlarından uzak durulması gerekmektedir. Diğer yandan yabancı mutfaklarda pişirilip servis edilmiş "anayasal vatandaşlık", "çok kültürlülük" vb. kavram ve ifadelerin de bu milletin kadim kardeşlik hukukuna ait gerçeklerle boy ölçüşemeyecek kadar yapay ve bir o kadar da alakasız kavramlardır ki ülkemize ve milletimize faydadan çok zarar getirecek neticeleri de beraberinde getirecektir.